FRANCKESCHE STIFTUNGEN

Franckesche Stiftungen zu Halle

Io. Francisci Bvddei, P.P. Elementa Philosophiae Practicae

Buddeus, Johann Franz

Halae-Magdebvrgicae, MDCCLXXVII.

VD18 13037862

Nutzungsbedingungen
Die Digitalisate des Francke-Portals sind urheberrechtlich geschützt. Sie dürfen für wissenschaftliche und private Zwecke heruntergeladen und ausgedruckt werden. Vorhandene Herkunftsbezeichnungen dürfen dabei nicht entfernt werden.
Eine kommerzielle oder institutionelle Nutzung oder Veröffentlichung dieser Inhalte ist ohne vorheriges schriftliches Einverständnis des Studienzentrums August Hermann Francke der Franckeschen Stiftungen nicht gestattet, das ggf. auf weitere Institutionen als Rechteinhaber verweist. Für die Veröffentlichung der Digitalisate können gemäß der Gebührenordnung der Franckeschen Stiftungen Entgelte erhoben werden.
Zur Erteilung einer Veröffentlichungsgenehmigung wenden Sie sich bitte an die Leiterin des Studienzentrums, Frau Dr. Britta Klosterberg, Franckeplatz 1, Haus 22-24, 06110 Halle (studienzentrum@francke-halle.de)

Terms of use
All digital documents of the Francke-Portal are protected by copyright. They may be downladed and printed only for non-commercial educational, research and private purposes. Attached provenance marks may not be removed.
Commercial or institutional use or publication of these digital documents in printed or digital form is not allowed without obtaining prior written permission by the Study Center August Hermann Francke of the Francke Foundations which can refer to other institutions as right holders. If digital documents are published, the Study Center is entitled to charge a fee in accordance with the scale of charges of the Francke Foundations.
For reproduction requests and permissions, please contact the head of the Study Center, Frau Dr. Britta Klosterberg, Franckeplatz 1, Haus 22-24, 06110 Halle (studienzentrum@francke-halle.de)

urn:nbn:de:gbv:ha33-1-197536

Visual Library

Verlagsbibliothek

der

Buchhandlung des Waisenhauses

in

Halle (Saale).

Gegründet 1698.

323

ZK

IO. FRANCISCI BVDDEI,

P. P.

ELEMENTA PHILOSOPHIAE PRACTICAE.

EDITIO NOVISSIMA

AVCTIOR ET CORRECTIOR.

HALAE - MAGDEBVRGICAE,

TYPIS ET IMPENSIS ORPHANOTROPHEI

M DCC LXXVII.

Franckesche Stiftungen zu Halle

LECTORI BENEVOLO S.

Quae me induxerint rationes, vt elementa haec philoſophiae practicae in lucem proferrem, in praefatione priori editioni praemiſſa expoſui. Sed reliqua etiam, quae de hoc meo inſtituto aliis ſignificanda exiſtimaui, ibidem retuli. Nonnulla tamen fateor in hac immutaui, meamque in quibusdam correxi ſententiam, quod illis, quibus veritate nihil prius eſt, nihilque antiquius, vitio verti non poteſt. Aſt pauca ea ſunt, nec omnia adeo magni momenti, multo minus hic indicanda, cum ſi quis operae pretium duxerit, huncce li-

bellum perluſtrare, ſi quidem quae antea docui illi perſpecta fuerint, et facile ea deprehenſurus ſit, et intellecturus etiam, nihil ſine graviſſimis me feciſſe rationibus.

Praecipuum forte momentum trahit qualiscunque ordinis, in ſecunda et tertia parte, mutatio. Quod non tantum ideo feci, vt in omnibus practicae philoſophiae partibus, eadem methodus, eademque tractandi ratio obſeruaretur, qualem et in inſtrumentali philoſophia adhibui, vtque adeo cuncta inter ſe conſentirent melius, atque conſpirarent, ſed quod intelligerem, hanc, quam hic ſecutus ſum, tractandi methodum rebus ipſis perquam eſſe accommodatam.

Superſtitioſius itaque obſeruati ordinis ſuſpicionem plane deprecor, cum probe ſciam, et alibi etiam docuerim, methodum accommodandam eſſe rebus, non res methodo.

Mora-

Moralium autem ciuiliumque rerum naturae nihil conuenientius, quam indole humanarum actionum ex ipsa conditione humani generis explorata, vitiisque et perfectionibus intellectis, de mediis illa removendi, has acquirendi, esse sollicitum. Accedit, quod ita statim intellectus adsuefiat ex ipsa rerum consideratione principia sibi efformandi, quibus suas superstruat ratiocinationes, quam veram et genuinam esse philosophandi rationem, cordati omnes et rerum harum intelligentes, mecum consentiunt.

Praeterea et in eo a priori haec editio differt, quod in illa ius gentium separatim a iure naturae tradiderim, in hac autem in ipsa iuris naturalis tractatione, statim vnicuique capiti, vbi quidem res ipsa hoc aut permittebat, aut exigebat, statim applicationem ad integras gentes, subiunxerim. Hac ratione enim

facilius me illorum errori, qui nescio quod ius gentium a iure naturae distinctum comminiscuntur, omnia hoc ipso turbantes, & leges cum moribus, mores cum legibus, ciuilia cum naturalibus inficete admodum confundentes, obuiam iturum intellexi. Luculentius etiam mea in oculos incurrit hypothesis, ius gentium, si modo hoc nomine verum ius intelligamus, nihil aliud quam ius naturae esse, si quidem integrarum gentium atque rerum publicarum facta ad illud exigantur.

Vltimam denique prioris editionis partem, seu commentationem de statu Imperii Romano-Germanici, plane omisi. Erat enim delineatio potius quam iusta tam nobilis argumenti pertractatio. Addere autem, quae desunt, si voluissem, institutionum philosophicarum modum, haec commentatio excessisset; quod tamen facile fuisset, praesertim

tim cum in meis praelectionibus, iam multa, quae huc pertinent, congesserim. Quare rectius me facturum spero, si aliquando seorsim, ampliorem commentationem de *statu ciuili et ecclesiastico imperii Romano-Germanici* in lucem emiserim, in qua quicquid paucis et in compendio, in vltima ista elementorum practicae philosophiae parte complexus sum, vberius prosequi, si Deus annuerit, animus est.

Ceterum vt cuncta eo a me destinata sunt, vt academicae pubis, cuius salus vnice mihi curae cordique est, commodis quam rectissime prospiciatur, ita DEum etiam supplex veneror, vt illa vberrimos ex qualibuscunque meis laboribus ferat fructus. Halae Magdeburgicae, Idibus April. A. MDCCIII.

PRAEFATIO
PRIORI EDITIONI PRAEMISSA.

Philosophiam tradere, eiusque summam praeceptionibus complecti, res adeo frequens est, vt, si quis supra vulgus sapere gestiat, libellos eiusmodi suis oculis plane indignos iudicet, tantum abest, vt ipsemet hocce defungi labore cupiat. Et fateor sane, laboramus horum scriptorum copia, qua tamen adeo nulla lux rebus obscuris affunditur, vt saepius claris etiam perspicuisque adimatur, et quae plana sunt atque aperta, difficilia, & impedita reddantur. Quod cum olim mecum expenderem, firmiter decernebam, aetatem omnem silentio potius transigere, quam eiusmodi subire laborem, quo vt longe plurimi iam pridem se satis praeclare perfunctos esse arbitrantur, ita qui eundem in posterum susceperi sint, nunquam defuturi essent. Nec mutassem sententiam, nisi summa, quam muneris mihi demandati attulit, necessitas, alias consiliorum meorum inire rationes, iussisset. Idque non sine causa a me factum esse, vt Te edoceam, *humanissime Lector*, omnino mea magnopere refert.

Post-

Postquam Hugo Grotius, vir summus & plane incomparabilis, magno ausu & felicissimo successu eam moralis doctrinae partem, quae de officiis praecipit, quamque Iuris naturalis nomine insignire moris est, restauravit, suoque reddidit nitori, certatim quotquot ingenio atque doctrina floruerunt, eam sibi tractandam colendamque sumpserunt. Taedium hinc sensim ipsos quoque iuuenes subiit, legendi aut audiendi ieiunas de summo bono, & virtutibus, quibus Aristoteles, vir cetera suo merito maximopere suspiciendus, suos imbutos voluit, formisque rerumpublicarum, commentationes, quibus augustissima artium liberalium sacraria personabant, quibusque moralis pariter ac ciuilis doctrinae ambitus circumscribebatur. Quod quidem tanto magis auctum est, quanto insigniores ad hanc moralis doctrinae partem, doctissimorum virorum ope fiebant accessiones, quibus effectum, vt siue quis prolixis & amplis dissertationibus, siue libellis summam rei exhibentibus delectetur, affatim scriptorum reperiat, quibus suam explere cupiditatem, discendique satisfacere desiderio possit. Interim omnibus ita iurisprudentiae naturali operantibus, ceterae practicae philosophiae partes, tum ea quae de summa hominis felicitate, mentisque, morbis & vitiis, medelaque illis adhibenda exponit, tum etiam quae ciuilem homines erudit prudentiam, fere negligebantur, certe non adeo diligenter exco-

lebantur, plerisque ita existimantibus, iurisprudentiae naturalis ambitu omne illud quod in practica philosophiae parte scitu dignum aut necessarium est, contineri. Accedebat vero, quod multi nescirent, quem demum locum iurisprudentia naturalis inter philosophiae practicae partes occupare debeat: vnde quidem contigit, vt nonnulli partem ad ethicam, partem ad politicam referrent, plerique autem iurisprudentiam naturalem separatim, nulla habita ceterarum partium ratione, exhiberent.

Mihi itaque ex muneris mei lege de moribus expositurο, praesto quidem erant libelli elegantissimi, quos etiam non sine insigni, vt credo, audientium emolumento publicis privatisque praelectionibus pertractaui, sed omnibus aut vna, aut aliquot practicae philosophiae partes deerant, plerisque de officiis saltem ad naturae legem exigendis, praecipientibus. Qui autem ethicam politicamque ex antiquioribus tradiderunt, praeterquam quod ne in hisce quidem ita, vt decet, versati sunt, de naturae iure aut nihil, aut talia attulerunt, quae cordatioribus profecto probari nequeunt. Ergo aut pars quaedam istius doctrinae quam edisserere explicareque, muneris ratio iubebat, pratermittenda erat, aut ex alio auctore addenda, in quo nec tractandi modus, nec res ipsa, cum priori consentiebat, nexus autem ille partium, qui magnum vtique momentum trahit, plane nullus erat. Interea animadverte-

vertebam, a doctiſſimis viris eam quoque moralis philoſophiae partem, quae de ſumma veraque hominis felicitate, deque affectibus, eorumque remediis agit, indies magis magisque perpoliri, et aliam induere faciem. Prudentiae enim ciuili iam pridem Lipſius, Bœclerus, Conringiusque ſtrenuam nauauerant operam. Vnde facile intelligebam, diſcentium commodis magnopere conſultum iri, ſi quis per clariſſimos ſcriptores ſparſa colligeret, et in vnum rite coire corpus iuberet. Nihil ergo magis in votis erat, quam vt alii, quibus exactius iudicium, doctrinaeque vberior obtigit copia, literatam pubem, eosque, quorum intereſt, hanc rite fingi formarique, inſigni hocce ſibi obſtringerent beneficio. Sed cum votis parum proficerem, et tamen magna cupiditate iuuenum in meam diſciplinam ſubinde ſe tradentium, ſtudia rite promouendi flagrarem, tandem ipſe ingenii periclitari vires mecum conſtitui, aliorum iudicia eo minus extimeſcens, quod nec doctrinae oſtentandae, nec gloriolae captandae, (ita enim longe alia mihi ingredienda fuiſſet via) ſed aliorum commodis inſeruiendi cauſa, haſce me delegiſſe partes, certus eſſem.

Nec pœnituit me hactenus conſilii mei. Dum enim accuratiori meditatione praecipua doctrinae, quam pertractandam ſumpſeram, capita proſequebar, ſubinde deprehendebam, quaedam a praeſtantiſſimis etiam viris perperam dicta eſſe. Ita enim eſt, dum primum

prae-

praeclara inuenta in lucem proferuntur, nondum ſtatim maturitatem, ſummumque faſtigium, conſequuntur, quippe ad quod ſenſim, et velut per gradus deducenda ſunt. Atque vt omnium conſenſione immortali laude digni ſunt, qui primum artes ſcientiasque inueniunt, aut atra caligine obfuſcatas in lucem reuocant: ita meo iudicio, non contemnendus quoque illorum labor eſt, qui inuentis aliquid addunt, aut naeuos quosdam, pulcherrimo ceteroquin corpori adſperſos, abſtergunt. Quod vt eo felicius cedat, id quidem quemque anniti decet, ne vllius hominis abripiatur auctoritate. Ego ſane ſemper ita exiſtimaui, maximas laudes viris ingenii et doctrinae laude conſpicuis deberi ab omnibus, a nemine obſequium. Atque vt ingenuo homine parum dignum cenſeo, de aliorum gloria aliquid detrahere, aut ob quaedam minus recte aſſerta, acri eos inſectari cenſura: ita plane illiberale eſt, in vnius viri iurare verba, illepidiſſimosque mortalium, qui illud faciunt, ſed qui exigunt, plane intolerabiles eſſe puto. Solam ergo rationem ſecutus ſum, et ad eius praeſcriptum me compoſui: idque cum primis operam dedi, vt ex euidentiſſimis principiis, ceu fontibus limpidiſſimis cuncta deducerentur, et apte inter ſe colligarentur.

Damnant quidem, qui certae ſectae addicti ſunt, hanc philoſophandi rationem, qua Potamon ille Alexandrinus primus vſus eſt, quamque eclecticam vocant, & qua me plurimum

mum delectari lubens fateor: eamque vel hoc nomine non tolerandam putant, quod quae ex diuersis decerpuntur auctoribus, vix inter se iungi, aut apte connecti possint, vnde tandem corpus, quod monstro haud absimile sit, enasci contendunt. Contra quae vnius magistri approbat placita, eam, licet forte naevis non destituatur, hoc tamen nomine commendandam putant, quod omnium partium mirifica sit conspiratio, et vt Plinii voce vtar, quidam veluti concentus. Quibus haud difficulter suffragari possum, cum eiusmodi animo concipere videantur philosophandi modum, quo nonnulli aliorum saltem congerunt placita, deque partium iunctura parum sunt solliciti. Falluntur autem turpiter, si sibi persuadeant, non posse cuncta inter se apte iungi, nisi in vnius magistri militemus castris. Nimirum inuestigare primum vera principia decet, ex quibus cetera deinceps ordine deriuentur: quo ipso saepius contingit, vt mox ad illum, mox ad alium propius accedere videamur, vel plane cum illis consentire, licet ideo saltem aliquid aut probemus, aut reiiciamus, quod cum ratione conueniat, aut eidem refragetur. Quo ipso non potest non in corpus concinnum et aptissime constructum efflorescere philosophia, vt tamen libertas, qua quisque gaudet, illibata maneat.

Atque haec est illa philosophandi via, quam quisque, quo generosior est magisque ingenuus, eo libentius ingreditur. Quam

dum

dum et ego secutus sum, nihil asserui, quod non prompte ex his profluat fontibus: et simul tamen in plerisque maximos praestantissimosque auctores, mecum consentientes habeo. Potuissem sane, si auctoritate potius quam rationum momentis vti libuisset, tum veterum, tum recentiorum effatis, abunde ea, quae asserui, comprobare. Sed ab instituti mei ratione hoc plane alienum fuit. Interim ea quoque, in quibus maxime ab aliorum placitis recedere videor, ita comparata sunt, vt mihi valde pronum sit, antiquissimorum philosophorum consensu ea firmare. Quae in Ethica de summa hominis felicitate docui, eam in amore Numinis positam esse, non tantum cum Pythagorae et Platonis, sed aliorum etiam sententia conueniunt, vt doctissimis viris nostra aetate est comprobatum. Atque hoc caput est totius doctrinae moralis. Nec quae de morbis mentis, praecipue voluntatis, attuli, secus se habent. Certe nihil frequentius, quam amorem sui prauum, vt fontem scaturiginemque omnium malorum accusare. Huius autem tres praecipue riuos esse, ambitionem, auaritiam, et voluptatis cupiditatem, iam ex veteribus obseruauit Hugo Grotius. Ast quod in iurisprudentia naturali praecipuum est, ipsum, vt vocant iuris naturalis principium, ita inuestigaui, vt veterum simul mentem ab aliorum vindicauerim corruptelis. Certe qui hominem ad societatem natum dixerunt, iis nihil aliud constitutum fuit,

fuit, quam officiorum, quae homo erga alios praestare tenetur, rite designare fontem. Qua quidem sententia nihil verius, nihil planius, aut euidentius esse, mihi persuadeo. Est tamen, vbi a recepta omnium sententia mihi discedendum putaui, quemadmodum ex iis, quae de iustitiae partitione asserui, intelligere licet: sed nec id sine ratione feci, prorsus existimans, non tam pulchrum esse alios secum consentientes habere, quam turpe est, ne ab aliis dissentire videamur, veritatem in minimis ponere. In ceteris saepius Samuelem Pufendorffium secutus sum, cui quantum literatus orbis in hac doctrinae moralis parte debeat, nemo nescit: nec tamen religioni mihi duxi in aliam ire sententiam, quoties cum veritate illi non bene conuenire arbitratus sum. Ast in iurisprudentia gentium Grotium selegi ducem, identidem ea ratione, vt vbi a recto deflectere tramite videtur, illi neutiquam suffragarer. Certe ambages atque anfractus illi, in quos se immisit, vt ex moribus gentium ius aliquod exsculperet, vt nemini cordatiorum probantur, ita simul inde patuit, quam facile magnorum virorum auctoritas, alios det praecipites. Quod si vero aliquis me rem supervacaneam egisse existimauerit, gentium leges seorsim tradendo, quae mea tamen confessione a naturae legibus aliter non differant, quam quod eaedem leges mox singulos homines, mox integras obligent gentes, eum res ipsa rectius sapere docebit. In ciuili denique prudentia

dentia id cumprimis egi, vt quae de officiis imperantium et parentium, non sine confusione quadam hic tradi solent, ad suas referrem sedes. In quo quidem magnorum virorum et monita et exempla secutus sum. Certe Hugo Grotius grauiter redarguit Ioannem Bodinum, quod disceptationes, quae de vtilitate et commodo instituuntur, miscuisset cum illis, quibus quid ius fasque sit, explicatur, cum tamen hae ab illis toto differant cœlo: vnde et mea opinione omnino separatim pertractandae sunt. Addidi etiam ea, quae in libellis Politicis, qui mihi quidem innotuerunt, frustra quaesiui, idque omni opera annisus sum, vt nihil, quod momentum trahit, praetermitterem, & cuncta suo loco propriaque sede designarem. Quod reliquum est, id quisque meminerit, me elementa scripsisse, adeoque si non vbique pleniorem tractationem deprehenderit, instituti mei cogitet modum. Id autem ex qualicunque hocce opere me consecuturum spero, vt probi omnes intellecturi sint, saltem animum spartam meam masculo ornandi, mihi non deesse. Tu interim *humanissime Lector* vale, conatibusque meis faue.

PHI-

PHILOSOPHIAE PRACTICAE
PARS PRIMA
DE
RATIONE PERVENIENDI AD
SVMMAM FELICITATEM.

Franckesche Stiftungen zu Halle

CAP. I.
DE
NATVRA ET INDOLE TVM PHILOSOPHIAE PRACTICAE, TVM MAXIME ETHICAE.

Σύνοψις.

Philosophia practica quid? §. I.

Eius pars vna de summo bono, altera de officiis praecipit, §. II.

In officiis vel honestas spectatur, vel vtilitas, §. III.

Hinc tum iurisprudentiae, tum prudentiae status resultat, §. IV.

Sed iurisprudentia intelligitur naturalis, §. V.

Quae & hominum in diuersis statibus viuentium officia complectitur, §. VI.

Imo & integrarum gentium, §. VII.

Prudentiae status in varias iterum species abit, §. VIII.

Speciatim & oeconomicam sub se complectitur, §. IX.

Ethica quid? §. X.

Num recte pro scientia habeatur, § XI.

Certitudini eius non obstat, quod circa res contingentes versatur, §. XII.

Cur dicatur pars philosophiae practicae, §. XIII.

Ethices obiectum, §. XIV.

Finis, §. XV.

Quo pacto differat a iurisprudentia naturali, §. XVI. XVII.

A politica & oeconomica, §. XVIII.

Differt quoque tota philosophia practica a theologia morali, §. XIX.

Nulla autem inter vtramque datur pugna, quia eundem habent auctorem, §. XX.

Quia haec pugna nullo exemplo probari potest, §. XXI. XXII.

Imo in plerisque eleganter conspirant, §. XXIII.

Differunt autem quoad cognoscendi principium, §. XXIV.

Quoad media perueniendi ad summam felicitatem, §. XXV.

Quoad morborum mentis accuratam designationem, §. XXVI.

Quoad subiectum, §. XXVII.

Quoad officiorum normam, §. XXVIII.

Eorundemque formam, §. XXIX.

Insigni tamen Ethica gaudet vsu, in diuinae reuelationis veritate comprobanda, §. XXX.

In animis ad disciplinam christianam praeparandis, §. XXXI.

Iurisprudentia & Politica Ethicam semper supponunt, §. XXXII. XXXIII.

Philosophiae practicae dignitas ac necessitas, §. XXXIV.

Ratio tractandi Ethicam, §. XXXV.

Ceterasque practicae philosophiae partes, §. XXXVI.

§. I.

Philosophiae practicae nomine eam intelligo philosophiae partem, quae & viam ad veram felicitatem mortalibus pandit, & actiones etiam huc pertinentes dirigit.

§. II.

Duae ergo eius praecipue sunt partes, sed vnum tamen habitum integrum constituentes, quarum altera de summo bono, & modo illud consequendi, quam *Ethicam*, in arctiori significatu accepta voce, appellitare liceat, altera autem de *officiis* praecipit.

§. III.

§. III.

Officia mihi ipsas actiones denotant, quae vel ad legem componendae sunt, vt *honestas* illis constet, vel ad conseruationem nostram spectant, *vtilesque* vocari solent.

§. IV.

Hinc rursus in duos velut ramos practica philosophia abit; quorum priorem *iurisprudentiae*, alterum per eminentiam *prudentiae* voce designabimus.

§. V.

Ast cum leges non sint vnius generis, hic tamen eas intelligimus, quas a praepotenti Numine hominibus datas, ipsa nos hominum natura condocet. Ergo iurisprudentia, quam *vniuersalem*, itemque *naturalem* vocant, huius demum loci est.

§. VI.

Et haec quidem, non tantum quae Deo, quae nobis ipsis debemus, docet, sed & officia tum hominis erga hominem, tum gentis erga gentem, coniugis quoque erga coniugem, parentum erga liberos, & liberorum erga parentes, praeterea dominorum & seruorum, subditorum pariter ac imperantium, ex rationis praescripto naturaeque lege, rite designat.

§. VII.

Equidem gentis erga gentem eadem fere officia sunt, quae hominis erga hominem: non ea tamen ratione, qua singulorum hominum actio-

nes ad leges naturae referuntur, haec quoque integris attemperari gentibus possunt. Vnde non improbo illorum morem, qui *iurisprudentiam gentium* separatim exhibent, aut distincte saltem ostendunt, quo pacto leges naturae ad integras gentes & respublicas, adplicari queant. Eam vero a iurisprudentia naturali, eo modo, vt vulgo docetur, distinctam esse, plane abnuo.

§. VIII.

Vtile aliquid identidem est vel singulis hominibus, vel integris societatibus, iisque tum maioribus tum minoribus, vnde rursus variae *prudentiae* species constitui possent. Ast quid singulis aut hominibus, aut societatibus vtile sit, praeceptis tradere, res infiniti negotii foret. Quare sufficerit, ciuilis societatis habere rationem, & quod illi expedit definire, id quod *prudentiae ciuilis* siue politicae munus est.

§. IX.

Ex minoribus societatibus nonnulli familiam addunt. Et huius quidem vtilitati quae inuigilat prudentia, *oeconomica* appellitari solet.

§. X.

Ethica ergo, quae principem iure sibi vindicat locum, est pars philosophiae practicae, tradens rationem ad summam felicitatem perueniendi.

§. XI.

§. XI.

Dum philosophiae partem dixi, palam est, quod quae in philosophiam generatim spectarant cadunt, hic quoque locum inueniant. Datur nimirum & in Ethica notitia maximam quidem partem, & quod ad caput causae attinet, certa, ob clarissima euidentissimaque, quibus passim abundat, principia: adeoque & hoc nomine, vti & reliquae philosophiae practicae partes, scientiae nomen titulumque promeretur. Nonnulla tamen & hic occurrere, quae verosimili saltem quadam cognitione explorata habemus, ipsa experientia magistra, edocemur.

§. XII.

Quod autem de subiecto nonnulli regerunt, asserentes, necessarium & sempiternum in scientiis requiri, id, vt ad certas quoque moralis philosophiae partes pertinet, ita nos minime ferit, cum sufficiat subiectum ex hypothesi necessarium, & ratione principiorum & causarum, aeternum.

§. XIII.

Practicae autem philosophiae pars vocatur praecipue quidem ideo, quod circa actiones hominum occupata est: deinde vero, quod illud, quod ceteroquin philosophiae generatim quoque spectatae proprium est, peculiari quadam ratione sibi vindicat. Nimirum neutiquam hic intra cognitionis limites est subsistendum, sed quae-

cunque traduntur, in vsum quoque conuertenda sunt. Parum proderit aegroto, morbi aut sanitatis indolem, aut vim medicaminum exploratam habere, nisi idem sanitati restituatur. Mecum ergo consentiunt, qui Ethicam per *prudentiam*, prout haec non tantum circa singularia, sed & vniuersalia versatur, aut per *scientiam de prudentia*, definiunt.

§. XIV.

Et istud quidem Ethicae, cum ceteris philosophiae partibus est commune, quippe quae iunctim prudentiae habitum constituunt. Hoc autem proprium sibi & peculiare habet, quod circa summum bonum, & ex eius possessione fluentem felicitatem, versatur.

§. XV.

Hanc non tantum designat, sed viam etiam rationemque ad eam perueniendi demonstrat, in quo quidem *finis* Ethicae eluceſcit.

§. XVI.

Differt ergo a *iurisprudantia naturali*, quippe quae actiones ad legem componit, vt homo, qui rectae rationis praescriptum sequi secum constituit, quid agere, quidue intermittere debeat, cognoscere possit.

§. XVII.

Nimirum postquam eiectis & exturbatis vitiis, omnis miseriae causis, tranquillitati veraeque felicitati redditus est animus noster, & quod inde consequi necesse est, diuinae voluntati in

omni-

omnibus parere, rationisque obtemperare legibus, decreuit, neceſſe quoque eſt, vt accurate quid ratio agere iubeat aut vetet, edoceatur. Hoc vero *iurisprudentia vniuerſalis* praeſtat.

§. XVIII.

Politica & Oeconomica ab *Ethica* eadem ratione, vt *pars* a *parte* differunt. Vtraque enim circa actiones vtiles occupatur: & illa quidem ciuitatis & hominum in ciuitate viuentium, haec autem familiae felicitatem reſpicit. Sed tamen Ethicae vtraque inſeruit, incommoda multa, quae hominem ſapientem quoque premunt, ab eodem remouendo.

§. XIX.

Ceterum inter Ethicam, quin totam philoſophiam practicam, & *theologiam moralem*, ingens intercedit diſcrimen. Non enim minus errant, qui haſce ſcientias inter ſe miſcent, quam qui eas ita ſibi oppoſitas cenſent, vt conciliari nequeant.

§. XX.

Eas ſibi inuicem non aduerſari inde probo, quod vtraque Deum habeat auctorem. Qui ergo hic pugnam quandam comminiſcitur, is ipſum Deum, non ſine inſigni impietate ſecum committit. Praeclare Auguſtinus: *abſit; vt hoc in nobis Deus oderit, in quo reliquis animantibus excellentiores creauit. Epiſt. CCXXVI. quae eſt ad Conſentium.*

§. XXI.

Idem exinde quoque constat, quod nullo hactenus id comprobari potuerit documento. Licet enim tota quacunque patet theologia, multa subinde tradat, quae vim omnem humanae mentis quam longissime superant; hinc tamen nondum sequitur, eandem cum ratione pugnare.

§. XXII.

Sed *rectam* rationem intelligo. Etsi enim ratio, siue, quod mihi nunc perinde est, intellectus humanus, multis magnisque infirmitatibus obnoxius sit, vt suo demonstrabitur loco: nihilo secius, prout eorum errorem, qui humana industria euitari possunt, est immunis, omnino *rectus* dici potest.

§. XXIII.

Quin tantum abest, vt inter se pugnent, vt potius in plerisque amice conspirent. De officiis res certa est, & nulla indiget demonstratione. Ethica saltem eo usque cum theologia conspirat, quod idem summum bonum, iidem morbi & imperfectiones, vtrobique designentur.

§. XXIV.

In multis tamen differunt. Primo enim ipsum, vt vocant, *cognoscendi principium*, ratio & reuelatio, toto coelo diuersum, haud exiguum inter utramque interuallum ponit.

§. XXV.

§. XXV.

Deinde licet philosophia veram felicitatem vtcunque designet, media tamen, quae ad eam consequendam sufficiant, haud quaquam suppeditat.

§. XXVI.

Morbos quoque mentis philosophia pandit quidem, causam tamen ignorat, nec eorum profunditatem assequitur.

§. XXVII.

Ipsum etiam subiectum vtriusque scientiae discrimen luculentissimum omnibus commonstrat. In philosophia enim homo solis naturae, corruptae vtique, & infinitum in modum deprauatae, viribus instructus; in theologia autem homo coelesti lumine collustratus, & diuini Spiritus adiutus gratia, tantum adgreditur opus.

§. XXVIII.

Ad officia autem quod attinet, & ea quidem quae ad honestatem spectant, haec ipsa norma differunt, cum theologia non tantum ad naturae legem, sed ad *positiuam* quoque *vniuersalem*, hominum actiones exigat. Vnde porro consequitur, theologum officia quaedam tradere, quae philosophus plane ignorat.

§. XXIX.

Accedit vero quod Christianorum officia, vitam velut & spiritum, & vt in scholis loqui amant, ipsam *formam*, a fide sortiantur, quam itidem, eo quidem sensu, philosophia nescit.

§. XXX.

§. XXX.

Multis ergo & infinitis modis theologia moralis philosophia praestat: sed haec tamen ideo non omni destituitur vsu. Primo namque ad theologiam nos manuducit, reuelationis diuinae veritatem inuicto argumentandi genere comprobat, & ad impios ipsosque gentiles conuincendos, telum nobis subministrat. Quo ipso fructum longe vberrimum omnibus praebet.

§. XXXI.

Deinde, dum vera solidaque philosophia hominem suae infirmitatis & miseriae prorsus convincit, animum quoque eius ad disciplinam christianam quodammodo praeparat: ne quid nunc de eo dicam, quod religionis christianae regulae non facilius feliciusque adplicari ad cuiusuis statum & indolem queant, quam si moralis doctrinae accuratior notitia accesserit.

§. XXXII.

Porro de *Iurisprudentiae* & *Politicae* insigni in vita ciuili vsu, nemo dubitauerit. Has vero si ab Ethica separaueris, philosophiae nomine dignas esse plane abnuo.

§. XXXIII.

Qui enim animi vitia Ethicae ope nondum exuit, eius officia quantumuis honesta & laudabilia videantur, splendida sunt scelera. Politicam vero sine Ethica, fallendi saltem & decipiendi artem esse, illi puto intellexere, qui eum ciuem

vem bonum esse negant, qui non & vir bonus est.

§. XXXIV.

Ad dignitatem necessitatemque totius practicae philosophiae rite agnoscendam, hoc sufficit, quod animi morbis medeatur, viam ad felicitatem pandat, actionesque hominis dirigat.

§. XXXV.

In tractandi ratione Medicorum filios imitabimur, & primo hominem, deinde morbos, quibus vexatur, summamque eius miseriam, considerabimus. Hinc sanitatem mentis, hoc est, summam veramque felicitatem edisseremus: signa quoque indicabimus, ex quibus mentis constitutio, & propensio ad bona aut mala, diiudicari possit. Tandem quae ratio sit morbos mentis, praecipue voluntatis, expellendi, veramque felicitatem consequendi, subiungemus. Et hisce quidem Ethica absoluitur.

§. XXXVI.

Ast vero medica ars non tantum aegrotos sanitati restituit, sed sanis etiam, habita ratione aetatis, sexus, aliarumque περιστάσεων, viuendi regulas praescribit, partim ad sanitatem conservandam, partim ad morbos imminentes euitandos. Quod qua ratione ceterae practicae philosophiae partes exequantur, suo loco docebimus.

CAP.

CAP. II.
DE NATVRA HOMINIS.

SECT. I.
de
PRIMA ET PRAECIPVA HOMINIS PARTE, QVAM MENTEM VOCANT, EIVSQVE FACVLTATIBVS

Σύνοψις.

Hominis partes essentiales, quot? §. I.
Mens hominis est materiae expers, §. II.
Adeoque & interitus, §. III. IV.
Facultates eius vel purae sunt, vel mixtae, §. V.
Ad puras referuntur intellectus, voluntas & memoria mentalis, §. VI.
Intellectus quaenam sint operationes? §. VII.
Ex his in morum doctrina, in censum venit secunda operatio, §. VIII.
Itemque tertia, §. IX.
Scientia, opinio, fides, §. X.
Coniecturae, praesumptiones, diuinatio, §. XI.
Quid conscientia? §. XII.
Eius partes, §. XIII.
Diuersitas eius, vnde, § XIV.
Est vel bona, vel mala: item vel rei praeteritae, vel rei futurae, §. XV.
Porro vel recta est, vel erronea, & illa vel certa vel probabilis, §. XVI.
Quid recta? quid erronea? §. XVII.
Quid certa? quid probabilis? §. XVIII.
Erronea non recte vocatur probabilis, §. XIX.
Quid dubia, & scrupulosa? § XX.
Cur conscientia libri, regulae, testis, iudicis, nomine veniat? §. XXI.
Quo sensu illi tribuatur vis obligandi? §. XXII.
De consultatione, §. XXIII.
Et hinc orta prudentia, §. XXIV.
Tum iuris, tum status, §. XXV.
De habitibus intellectus reliquis, §. XXVI.
De iudicio & ingenio, §. XXVII.

Altera

Altera mentis facultas pura dicitur voluntas, §. XXVIII.
Ea quandoque praecedit, quandoque sequitur intellectum, §. XXIX.
Per libertatem ab intellectu differre vulgo dicitur, §. XXX. XXXI.
Sed perperam, §. XXXII.
Quo sensu libertas illi tribui possit? §. XXXIII.
Et quidem respectu actionum externarum, §. XXXIV.
Neutiquam autem internarum, §. XXXV.
Libertas hominis non tollitur per concursum divinum, §. XXXVI.
Nec per Numinis praescientiam, §. XXXVII.
Nec per fatum, § XXXVIII.
Praeterea voluntas semper adpetit bonum, § XXXIX.
Licet non semper idem, vnde inclinationes oriuntur, §. XL.
Et mores, §. XLI.
Actus voluntatis varii, §. XLII.
Sunt vel eliciti, vel imperati, §. XLIII.
Actus voluntatis nihil aliud sunt quam affectus, & quidem mentales, §. XLIV. XLV.

§. I.

Primo itaque hominem contemplanti non licet secus sentire, quam ex duabus substantiis, diversissimis quidem, ast arctissimo quodam vinculo & fœdere inter se colligatis, *mente* scilicet & *corpore*, illud exurgere, & efflorescere, quod nos hominem appellitamus. Nec re ipsa dissentire videntur, qui tres hominis partes constituunt: cum media, quocumque demum nomine vocetur, ceu materialis, ad ipsum corpus haud incommode referri possit.

§. II.

Mente varias res percipimus, non tantum corporeas, sed omnis etiam materiae expertes, rationes numerorum, virtutumque, & id genus alia, quae

quae nec sensus vllus assequi, nec phantasma exprimere potest. Percipimus ordinem rerum, variosque respectus: quae multa sunt, mente ad vnitatem reuocamus, confusa distinguimus, diuisa coniungimus. Hinc tandem verosimili quadam ratione colligere licet, eam *materiae omnis & corporis esse expertem.*

§. III.

Praeterea cum nihil intereat, nisi quod secernitur in partes dirimiturque, aut in nihilum redigitur, & vero nihil in partes dirimi aut secerni possit, nisi quod ex partibus est compositum, *mentem nostram, finis quoque omnis interitusque expertem* esse merito inde concludimus.

§. IV.

Namque vt in nihilum redigatur, non est metuendum. Deum hoc facere posse, non abnuo. Ast eum hoc facere velle, id vero nulla ratione probari potest, & cum bonitate insuper Numinis palam pugnat. Interim hoc extra dubium positum esse, nostra magnopere refert, cum inter praecipua totius moralis doctrinae fundamenta, mentis immortalitas sit referenda.

§. V.

Dum vero porro mentem considero, varias in ea deprehendo potentias, siue facultates, ex operationibus metiendas. Has enim, qui accuratius secum expenderit, intelligit eam quandoque pure & sine corporis commercio operari, aliquando autem organis corporeis, spiritibus scilicet animalibus vti. Hinc duae facul-

facultates primariae constitui solent, quarum *puram* alteram, alteram *mixtam* dixeris.

§. VI.

Quibusdam autem res haec nondum adeo expedita videtur, tum quod mentis seu praecipuae, quae in homine est, partis operationes puras, paulo obscuriores in se deprehendere sibi videntur, quas alii contra clarissimas esse putant, tum quod alterius facultatis, quae circa materiales conceptus occupatur, operationes mediae illi parti adsignant. Quemadmodum nec id satis patet, quae purae, vt vocant, mentis facultati, tribuendae sint operationes, licet plerique & *intellectum* & *voluntatem*, nonnulli insuper *memoriam mentalem* in ea admittant.

§. VII.

Atque ad intellectum quidem quod attinet, eo res varias nos percipere, atque cognoscere, constat fere inter omnes. Quae autem addi solent operationes, iudicandi & ratiocinandi, an intellectui puro, an imaginationi, an vero vtrique, aut separatim, aut coniunctim conueniant, rursus non videtur adeo exploratum esse. Id quod nobis quidem nunc perinde est, quibus sufficit, observasse id, quod omnes etiam fateri necesse est, esse in homine non *percipiendi* modo, sed *iudicandi* etiam, & *ratiocinandi* facultatem.

§. VIII.

Et de his quidem ea disciplina praecipit, cuius est, ex instituto intellectus vitiis mederi. Sed ea tamen, quae ad moralem doctrinam pertinent, delibasse iuuabit. *Iudicium* ergo, dum circa res morales versatur, *practicum* vocari solet, omniumque περιστάσεων, quae actionem comitantur, accuratam notitiam connotat. Saepius etiam tertiam intellectus operationem hac voce simul indigitare solent.

§. IX.

Ratiocinatio in multas iterum abit species, quae etiam in morum doctrina ob diuersam & multiplicem ad actiones humanas σχέσιν, diuersas sortiuntur adpellationes.

§. X.

Et primo quidem ob ipsorum principiorum, quibus innititur, diuersitatem, non est vniusmodi ratiocinatio. Haec enim vel firma sunt & extra omnem dubitationem posita, vnde *scientia*, vel verosimilia saltem, vnde *opinio* gignitur. Quandoque & principii locum subit auctoritas aut Dei aut hominum, aliquid asserentium, vnde *fides* enascitur, aut diuina, aut humana.

§. XI.

Et ex opinione quidem rursus proueniunt *coniecturae* & *praesumptiones*. Coniectura est ratiocinatio, quae ex signo proprio & certo procedit.

cedit. Praesumptio autem, quae ex signo communi probabili quadam ratione concludit. Quod si quis siue per naturam, siue per habitum, in hac ex signis argumentandi ratione promptus & exercitatus sit, illi εὐστοχία & ἀγχίνοια tribui solet. Huius supremus velut gradus est *diuinatio*, cum ex signis futura, eaque singularia, colliguntur.

§. XII.

Argumentatio de actionibus, praesertim iam perpetratis, prout legem respicit, & hinc earum aut bonitatem aut prauitatem colligit, peculiari nomine *conscientia* vocatur.

§. XIII.

Nonnulli assumptum huius syllogismi practici, & quidem si vim vocis spectes accuratius, *conscientiae* siue συνειδήσεως nomine indigitant: maiorem vero propositionem, siue notitiam legum principiorumque συνήρησιν dicunt.

§. XIV.

Quod autem conscientia varie dispescatur, partim ex ipsa actionum varietate, partim ex diuersis ratiocinandi modis oritur.

§. XV.

Si enim actio cum lege conueniat, conscientia *bona*, sin ei repugnet, *mala*: si actio sit patranda, conscientia *rei futurae*, si iam sit patrata, conscientia *rei praeteritae* vocatur.

§. XVI.

Ast quando *conscientia* in *rectam* & *erroneam*, &

illa iterum in *certam* & *probabilem* dispescitur; id vnice ex ratiocinationis modo prouenit.

§. XVII.

Nimirum in argumentationibus hisce aut rite procedimus, veram conclusionem ex praemissis elicientes, aut contra decipimur, & errore nouo locupletamur. Prius si fiat, conscientia *recta*, sin posterius, *erronea* gaudes.

§. XVIII.

Rursus argumentatio bona vel ex certis atque inuictis principiis procedit, vt supra commonstratum, scientiamque gignit, quae conscientiae *certae* respondet, vel διαλεκτικῶς ex probabilibus principiis opinionem elicit, quae cum conscientia *probabili* pari passu ambulat.

§. XIX.

Vnde in maximo versantur errore, qui eam conscientiam probabilem vocant, quae erronea est, cum omnis conscientia probabilis etiam recta esse debeat.

§. XX.

Contingit quoque vt in ipsa argumentatione mens nostra fluctuet, idque tum ratione propositionis, si dubitemus, num hoc vel illud praeceptum aut vetitum sit, tum ratione assumpti, si an actio a nobis sit patrata, vel an lex ad hanc actionem quadret, ancipites haereamus. Hinc namque dubitationem vel fluctuationem in ipsam conclusionem propagari, conscientiamque *dubiam* reddi necesse est. Quod

si

Si autem dubium non magni fuit momenti, *scrupulosa* dicitur.

§. XXI.

Atque hinc intelligitur, quo pacto conscientia mox *libri* & *regulae*, interdum *testis* & *iudicis*, quandoque etiam *tortoris* nomine veniat. Namque hisce nominibus non tota argumentatio, quae conscientiam absoluit, sed aut propositio, aut assumptum, aut conclusio indicatur.

§. XXII.

Minus quoque accurate loquuntur, qui conscientiam pro norma actionum humanarum venditant, aut illi vim obligandi tribuunt, quae tantum legi competit. Qua de re cum de officiis, actionumque humanarum principiis agetur, praecipiemus.

§. XXIII.

Praeterea, quando rationes inimus sit ne actio suscipienda, an intermittenda, *consultatio* vocatur: cuius ratiocinationis conclusio, si adprobatio voluntatis accesserit, *decreti* nomine venit, & cum electione vnius, ac reiectione alterius sententiae coniuncta esse solet.

§. XXIV.

Qui autem facultate singulari recte consultandi pollet, *prudens* audit. Namque non minus de actu, quam habitu consultandi, prudentiae vocem vsurpant.

§. XXV.

Hinc & ratio patet, quare supra alia *prudentia iuris*, alia prudentia, per eminentiam, siue *prudentia status* fuerit constituta. De qualibet enim actione duo inquiri & possunt & solent, sitne *honesta* an *turpis*, itemque *vtilis* an *inutilis*.

§. XXVI.

Solet vero & saepius de opere quodam efficiendo ratiocinatio instituí, quae si in habitum fuerit traducta, *ars* dicitur. Nec ceteris ratiocinationum modis, si in habitum transferantur, sua nomina desunt, quae prolixius hic exequi, plane superuacaneum foret.

§. XXVII.

Id potius adhuc obseruandum, generatim in intellectu dari aut facultatem res oblatas accurate a se inuicem discernendi & velut separandi, aut rursus eas componendi apteque & ordinate inter se combinandi. Prior facultas *iudicii*, posterior *ingenii* nomine venit: sed vtraque a diuersa corporis ac materiae constitutione quodammodo dependet: hinc rursus non tam menti, quam iuxta alios mediae hominis parti, aut menti saltem, quatenus cum corpore agit, videntur adsignari posse. Multo itaque minus iudicium cum *intellectu*, quem vocant *puro*, ac ingenium, cum *imaginatione*, confundere par est, quod nonnullis tamen solenne admodum est.

§. XXVIII.

§. XXVIII.

Altera mentis, quatenus pure agere creditur, facultas cenſetur *voluntas*, qua bonum & malum primo percipimus, deinde illud appetimus, hoc autem auerſamur. Nec tamen aliter niſi munere & operatione voluntatem ab intellectu differre, vero videtur ſimile eſſe, creditumque hactenus a quamplurimis fuit.

§. XXIX.

Nunquam autem aliquid appetimus aut auerſamur, niſi idem vtcunque nobis cognitum atque perſpectum fuerit. Ignoti enim nulla eſt cupido. Sed vero vt accurate & diſtincte res ab intellectu prius cognita ſit, quam eandem aut appetamus aut auerſemur, minime requiritur. Vnde & manifeſtum eſt, quod voluntas aliquando ſequatur intellectum, aliquando eundem praecedat, & ad hoc aut illud accuratius cognoſcendum, determinet.

§. XXX.

Solet ceteroquin inter intellectum & voluntatem hoc diſcrimen conſtitui, quod a modo rationeque operandi deſumptum eſt. Intellectum nimirum vocant *potentiam neceſſariam*, quae poſitis omnibus ad intelligendum requiſitis, non poſſit non intelligere, iudicare, ratiocinari.

§. XXXI.

Aſt a voluntate, inquiunt, homo habet tum

quod *sponte* agat, i. e. vt non per internam aliquam necessitatem ad agendum determinetur, sed actionis suae ipse auctor sit: tum quod *libere* agat, i. e. vt vno obiecto proposito, possit agere & non agere, denique eligere vel respuere, aut pluribus obiectis propositis, vnum eligere, cetera respuere.

§. XXXII.

Mihi voluntas aeque ac intellectus omni prorsus libertate, eo quidem sensu, quo hactenus vox ista intelligitur, destitui videtur. Quamprimum enim voluntas bonum aliquod aut ab intellectu aut ab imaginatione, vel ipsis etiam sensibus externis repraesentatum percepit, non potest non illud amare atque appetere, sicut malum, quod vt malum percepit, necessario fugit & auersatur.

§. XXXIII.

Quod si autem plura bona voluntati offerantur, quorum vnum vehementius eam afficiat, quam alterum, tum quidem omnino voluntas, misso altero in illud fertur: vt corpus quoddam illi cedit, quod maiori vi illud mouendi atque impellendi gaudet. Atque de malis, quae diuersimode voluntatem afficiunt, eadem ratione censendum. Cumque in hominis arbitrio quodammodo positum sit, si forte voluntas in vnam partem nimis propendet, obiectorum, quae in contrariam eam flectant, repraesentatione, illam vtcunque retrahere &

ad

ad aequilibrium reducere, hactenus *libertas* quaedam homini tribui potest.

§. XXXIV.

Id vero tantum intelligendum est de actionibus externis, quas ita temperare homo potest, vt licet necessario appetat, ad quae per suas cupiditates fertur, poenarum tamen & praemiorum cognitione moueat voluntatem in alteram partem, & sic a criminum perpetratione eandem detrahat. Ex quo patet, quomodo sublata licet omni libertate, leges nihilominus, poenae atque praemia locum habere queant.

§. XXXV.

Multo itaque minus homo libertate gaudet virtuti verae operandi, saltem quam diu sibi relictus, nec diuino lumine collustratus est. Rerum enim huius seculi, & per naturae corruptionem, & per consuetudinem etiam aliasue causas, dulcedine captus, ad eas amandas & appetendas ineluctabili impetu fertur, aut potius misere a rerum istarum varietate, mox huc, mox illuc rapitur. Cui calamitati finis modusque non ponitur, nisi cum veri summique boni gustu voluntas afficitur, & ita per praestantioris boni maiorem efficaciam ab illis rebus, quae captiuum velut eum tenebant, retrahitur.

§. XXXVI.

Ceterum qui diuini Numinis *concursum* ad

res creatas, aut eiusdem *omniscientiam*, cum humanae voluntatis libertate propugnare putant, oppido falluntur. Concurrit enim quidem Deus cum omnibus *causis secundis*, sed modo cuilibet conuenienti. Adeoque cum voluntate humana ita etiam concurrit, vt illa tamen sua constet libertas, si qua gaudet. Quin si haec aliunde non infringeretur, non posset non in homine summa & plane illibata esse.

§. XXXVII.

Ex *praescientia* autem Numinis non maior homini iniicitur necessitas, quam solis aut lunae defectui, quod ab homine astrorum leges edocto, praeuideatur.

§. XXXVIII.

Porro, qui ipsis astris, aut nescio cui fato, voluntatem humanam ita subiiciunt, vt omni eam libertate priuent, mea quidem opinione non rectius sapiunt. Fatum enim praeter prouidentiam diuinam nullum agnosco, siderum autem vtut magna in corpora vis sit, cum spiritibus tamen, quibus mens hominum annumeranda, nihil illis per se intercedit commercii.

§. XXXIX.

Quod vero voluntatem maxime ab intellectu distinguit, illique plane proprium est, & praecipuum totius philosophiae moralis caput constituit, hoc est, quod semper propensione quadam ineffabili in bonum aliquod fertur.

Hinc

Hinc etiam nonnullis philosophorum τὸ ἀγαθοειδὲς τῆς ψυχῆς, *facultas animae boniformis* audit.

§. XL.

Et ita quidem in omnibus hominibus voluntas se habet, vt bonum semper sine vlla intermissione appetat, licet non semper omnes idem appetant. Quin magna appetituum est varietas, qui & *inclinationum* nomine veniunt, & si per consuetudinem aliisque de causis fuerint firmatae, in *mores* tandem abeunt.

§. XLI.

Per *mores* enim nihil aliud quam voluntatis inclinationes, quae homini tum per naturam insunt, tum ab aliis causis inducuntur, simul tamen firmatae sunt & corroboratae, intelligo.

§. XLII.

Actus voluntatis varii sunt, & varias sortiuntur denominationes. Namque si bonum, ad quod tendit, finis instar concipiatur, & seorsim media, quibus nos vti decet, vt boni huius compotes reddamur, considerentur, sex voluntatis actus enumerari solent: *volitio*, *intentio*, *fruitio*, *electio*, *consensus*, & *vsus*.

§. XLIII.

Et tres quidem priores ad *finem*, posteriores ad *media* pertinent. Primo enim finem cognitum voluntas adprobat, deinde ad eundem consequendum efficaciter se mouet, & tandem eo obtento fruitur, placideque adquiescit.

Sic

Sic & media primo probantur, tum quae maxime idonea visa fuerint, eliguntur, & demum vsui adplicantur.

§. XLIV.

Et hi quidem actus omnes *eliciti* vocari solent, eo quod ab ipsa voluntate producuntur, & ab eadem recipiuntur. Distincti ab illis sunt *imperati*, qui ab aliis hominis facultatibus a voluntate motis, proueniunt.

§. XLV.

Magis ad nostrum institutum pertinet alia actuum voluntatis distinctio, vtut minus vsitata. Etenim sicut voluntas nostra semper bonum appetit, ita si quid illa a facultate quadam cognoscente offeratur, quod vt malum percipit, non potest non illud auersari. Quos quidem actus voluntatis nonnulli *affectus mentales* vocant, quorum duo praecipui sunt *appetitus* & *auersatio*, siue *amor* & *odium*, sed qui in varios iterum ramos abeunt, distinctius deinceps enumerandos.

§. XLVI.

Namque & affectus sensuales vocantur motus voluntais, sed quibus iam cum corpore aliquid commercii intercedit. Vnde si ab eo discesseris, quod de his suo loco dicetur, de illis etiam certa ratione intelligi potest.

SECT.

SECT. II.
de
MEDIA HOMINIS PARTE, SEV MENTE VNA CVM CORPORE AGENTE, ET FACVLTATIBVS HINC RESVLTANTIBVS.

Σύνοψις.

Tractationis ordo, §. I.
Facultatum mixtarum principium, §. II.
Numerus, §. III.
Quid imaginatio, §. IV.
Quod in ea secundum quosdam mens concurrat & passiue, §. V.
Et actiue, §. VI. VII.
Intellectus puri & imaginationis quodnam sit discrimen, §. VIII. *sqq.*
Actus imaginandi an cogitationes constituant? §. XI.
Discrimen inter imaginationem & ingenium, §. XII.
Ingeniorum diuersitas, §. XIII.
In disciplinis & scientiis maxime conspicitur, §. XIV.
Causa huius rei, §. XV. XVI.
Altera facultas mixta est appetitus sensitiuus, §. XVII.
An differat a voluntate, §. XVIII.
Pugna rationis & appetitus sensitiui, §. XIX.
Ab ea differt lucta carnis & spiritus, §. XX. XXI.
Habet appetitus sensitiuus suos affectus, §. XXII.
Quid sint affectus sensuales, §. XXIII.
Quo pacto a mentalibus differant, §. XXIV.
Propria illorum sedes, §. XXV.
Quo pacto affectus sensuales differant ab affectibus brutorum, §. XXVI.
Et a motibus pure corporeis, §. XXVII.
Sedem illorum neutiquam constitui posse in intellectu, §. XVIII. *seq.*
Sunt affectus sensuales commotiones voluntatis passiuae & actiuae, §. XXX.
Quos praecedunt certi motus in corpore, §. XXXI.
Motus illi voluntatis suos habent gradus, §. XXXII. *sqq.*
In iis obseruandus terminus a quo & terminus ad quem, §. XXXV. *seq.*
Vnde concluditur ferri affectuum in bonum aut malum

lum aliquod futurum, §. XXXVII.

Item, perperam inter affectus referri dolorem & voluptatem, § XXXVIII.

Famem & sitim, §. XXXIX.

Terrorem, §. XL.

Sympathiam & antipathiam, §. XLI.

Causae affectuum vel proximae sunt vel remotae, §. XLII.

Ad has repraesentatio obiecti pertinet, quae fit vel intrinsecus, vel extrinsecus, §. XLIII.

Interdum etiam per imagines fictas, §. XLIV.

Bonum aut malum, quod repraesentatur, ad nos referri debet, §. XLV.

Infertur ex dictis, admirationem ad affectus non esse referendam, §. XLVI.

Affectus in mente sequitur, procliuitas perperam iudicandi, §. XLVII.

Determinatio intellectus, §. XLVIII.

Corruptio phantasiae, §. XLIX.

Et totius tandem intellectus, cessantibus licet affectibus, §. L.

In corpore motus extraordinarius sanguinis, §. LI.

Membrorum quorundam positus singularis, §. LII.

Dilatatio & contractio organorum, §. LIII.

In omni quoque affectu inest delectatio quaedam, §. LIV.

Vsus affectuum, §. LV. LVI.

Eorundem incommoda, §. LVII.

Affectuum diuisio, §. LVIII.

Duo sunt affectus principes, amor & odium, §. LIX.

Qui licet coniuncti sint, differunt tamen a se inuicem, §. LX.

Amor, quid? §. LXI.

Quid odium? §. LXII.

Ob accedens iudicium amor est vel beneuolentiae, vel amicitiae, vel deuotionis, §. LXIII.

Differentia affectuum derivatiuorum, ratione boni amabilis, §. LXIV. *seq.*

In odio eodem modo se rem habere, §. LXVI.

Ex facilitate aut difficultate bonum obtinendi, oritur spes, fiducia, §. LXVII.

Ex eodem ad malum respectu, metus, desperatio, §. LXVIII.

Quid laetitia, tristitia? §. LXIX.

Consternatio, terror, §. LXX

Affe-

Affectuum, tum circa finem, tum circa medium versantium, diuersi gradus, §. LXXI.
Audacia, pusillanimitas, aemulatio, §. LXXII.
Indignatio, ira, §. LXXIII.
Si bonum aut malum nos mediate tangit, quinam inde oriatur affectus? quidne commiseratio? §. LXXIV.
Congratulatio, §. LXXV.
Fauor, gratitudo, §. LXXVI
Irrisio, inuidia, §. LXXVII.
Ex affectibus deriuatiuis iterum fluere alios affectus, §. LXXVIII.
Speciatim ex affectu ambitionis amorem laudis, it. pudorem, §. LXXIX.
Ex affectu auaritiae, cum aliis sordidiem, §. LXXX.
Ex voluptatis cupiditate, cum alios, tum maxime curiositatem, §. LXXXI.
Existimatio & contemptus non sunt affectus, licet eos comitentur, §. LXXXII.
Quid veneratio, item dedignatio? §. LXXXIII.
Affectus mixti exemplum, zelotypia, §. LXXXIV.
De certorum affectuum nexu, §. LXXXV.
Satisfactionem & hilaritatem esse tantum consequentia quorundam affectuum, §. LXXXVI.
Quid fastidium, desiderium, pœnitentia, &c. §. LXXXVII.
Vltima, quae huc spectat, facultas est memoria: haec quid sit? §. LXXXVIII.
Quid obliuio? §. LXXXIX.
Quod mens iuxta quosdam hic se habeat vel passive, §. XC.
Vel actiue, §. XCI.
Ex multarum rerum memoria exurgere experientiam, §. XCII.

§. I.

Et hactenus quidem mentem pure operantem considerauimus. Nunc & illae operationes, quae ex eius cum corpore commercio fluunt, *immediate* tamen a mente edi creduntur, facultatesque hinc promanantes, contemplandae sunt.

§. II.

Non equidem nescio, quod & supra iam monui, nonnullos hodie hic secus sentire, ac ad mediam

istam

istam, quam in homine constituunt partem, quamue quidam ex ipsis astris deriuant, ea omnia referre, quae de mixtis, vt vocantur, mentis facultatibus, disputari solent, nec abnuo, posse & hac ratione pleraque, quae hic occurrunt, phaenomena explicari: nihilosecius cum nec illorum sententia, qui ex mentis corporisue commercio cuncta deriuant, abhorrere adeo ab omni verosimilitudinis specie videatur, paucis eam referemus, cum & ita haud difficulter pleraque ad priorem hypothesin accommodari queant, modo mentis directio ceteraeque functiones, ipsi huic principio medio, qualecunque demum istud sit, tribuantur, quamvis perceptio saltem, menti denegari nequeat.

§. III.

Solent itaque mentis cum corpore ita operantis tres iterum facultates, facultatibus mentis purae respondentes, identidem constitui, *imaginatio* scilicet, *appetitus sensitiuus*, & *memoria sensualis*.

§. IV.

Nimirum, cum mens nostra, inquiunt, spiritibus animalibus, ad res corporeas in cerebro repraesentandas, variasque imagines rerum sensibus externis perceptarum depingendas, vtitur, *imaginatio*, siue *vis imaginandi*, vel *phantasia* vocari solet.

§. V.

Quod vt recte intelligatur, porro docent, mentem nostram in imaginando, vel *actiue* vel *passiue* se habere. Passiue, quando scilicet imagines per sensus externos in cerebrum delatas

latas necessario percipit, ad eum modum prout ipsae haec picturae, organaque se habent. Vnde menti inuitae etiam quasdam obseruari imagines, experientia docet.

§. VI.

Actiue autem mens imaginando se habet, cum imagines intra cerebri tenuissima filamenta custoditas, vi fœdoris, quod inter corpus & animam intercedit, & ex cuius lege ad certos motus mentis certi motus corporis sequuntur, ope spirituum animalium, iterum prodire iubet, easque attentius contemplatur.

§. VII.

Quin non tantum mens nostra iuxta illos hasce imagines in cerebro excitat, & contemplatur, sed eas etiam componere inter se atque diuidere potest, idque opera spirituum animalium, quorum diuerso fluxui id vnice tribuendum esse, naturae consultis est obseruatum. Interim & illud constat, vim illam mentis non eousque procedere, vt non aliquando impediatur, quo minus quaslibet producere & excitare imagines possit.

§. VIII.

Atque hinc nonnulli discrimen, quod maximum omnino inter intellectum & imaginationem intercedere aiunt, deriuare annituntur: qui & contendunt, magnorum grauiumque errorum se exponere periculo, qui vtramque non rite discernere facultatem didicere.

§. IX.

Nimirum vtriusque & intellectus & imaginationis vel ex eo intelligi discrimen dicunt, quod ea, quae sensibus hauriuntur, ad hanc pertineant, ille autem quae sensus fugiunt, & omnis materiae sunt expertia, sibi vindicet. Vnde & intellectum plura, quam imaginationem, assequi necesse est.

§. X.

Accedere aiunt, quod rei intelligentia omnibus sit eadem, ast imaginatio pro aetate, sexu, vitae instituto, gentium moribus, mirum in modum variet in variis. Quibus non equidem prorsus refragatus fuero, modo id addatur, intellectus puri, nullisque symbolis corporeis vtentis, perceptiones neutiquam adeo claras ac euidentes esse, vt vulgo quidem sibi persuadent: quemadmodum & in eo nonnulli peccare videntur, quod perceptiones voluntatis cum perceptionibus intellectus confundunt.

§. XI.

Actus imaginandi, quatenus sunt inter se connexi, a nonnullis *cogitationes* vocantur, sumpta voce specialiter: ceteroquin enim omnes cum intellectus, tum phantasiae operationes hac voce denotari possunt.

§. XII.

Differre ab imaginatione *ingenium*, iam ex supra dictis constat: licet haud raro & ingenium

specia-

ſpecialiter ſic dictum, *imaginationis* nomine veniat. Nimirum ea facultas intellectus, quae a corpore quodammodo dependet, iterum & facultatem res ſecernendi, ſeu *iudicium*, & facultatem eas componendi, ſeu *ingenium* complectitur. Vſu tamen receptum eſt, vt ſpeciatim facultas ideas rerum componendi inter ſe, quae & *ingenium* dicitur, *imaginatio* quoque appellitetur. Rurſus autem ingenii vox latius quandoque, imo vtplurimum, ſumitur, omnes intellectus facultates, quibus praecipue ad bonas artes addiſcendas opus eſt, comprehendens. Et hoc quidem ſenſu dicitur, quod *ingenium* ſumpta voce in ſignificatione generaliori, conſtet ex *iudicio*, *imaginatione* ſeu *ingenio* ſpecialiter ſic dicto, & *memoria*.

§. XIII.

Prout ergo hae facultates diuerſimode inter ſe ſunt compoſitae, ita & ingenium ipſum variat. Nonnunquam enim contingit, vt iudicium primum, imaginatio ſecundum, memoria tertium obtineat locum, Rurſus aliquando imaginatio primum, ſecundum iudicium, & vltimum memoria occupat. Porro in nonnullis iudicium imaginationem, vtramque facultatem memoria, ſuperat, vt ceteros, quibus inter ſe combinantur, modos taceam.

§. XIV.

Quae quidem ingeniorum diuerſitas, tum alias ſaepe, tum maxime in diſciplinis ſcien-

tiisque conſpicitur. Namque nec orator, nec poeta, nec mathematicus, nec politicus, ingenio deſtituitur, alio tamen modo in oratore, alio in poeta, alio in mathematico, & rurſus alio in politico ſe ſe habet.

§. XV.

Cauſam huius diuerſitatis ex hactenus dictis intelligere pronum eſt. Cum enim hae mentis facultates iuxta ea, quae hactenus differuimus, ope ſpirituum animalium munere ſuo funguntur, & vero ſpiritus mox ſubtiliores, mox craſſiores ſint, interdum quoque tardius, interdum celerius moueantur, ratio diuerſitatis luculenter patet.

§. XVI.

Accedit vero cerebri conformatio, figura, magnitudo, partium textura, & denique corporis totius habitus, & temperamentum pluribus deinceps ediſſerendum.

§. XVII.

Alteram, quae huc pertinet, facultatem, *appetitum ſenſitiuum*, non eodem tamen omnes ſenſu, appellitant. Nonnulli enim ipſi mediae hominis parti, ſeu ſpiritui, quem cum brutis homo communem habet, appetendi & auerſandi facultatem ineſſe contendunt; alii ipſam mentis facultatem hoc nomine deſignant, quam voluntatem ſupra diximus, res corporeas appetentem, & ſpiritibus animalibus vtentem, illorumque rurſus incurſionibus & in-

insultibus ita obnoxiam, vt mox ad hoc, mox ad illud appetendum irritetur. Et hi quidem quo pacto hac de re philosophari soleant, nunc porro explicabimus.

§. XVIII.

Ita namque statuunt: voluntas nostra non tantum motibus corporeis vtitur, agitque, appetendo aut auersando aliquid, quod sensibus gratum aut ingratum est: sed etiam saepius patitur, ita quidem, vt velut inuita ad aliquid appetendum, vel auersandum, a motibus corporeis stimuletur.

§. XIX.

Hinc pugnam istam *rationis* & *appetitus sensitiui*, vel *partis inferioris* ac *superioris animae*, in morum doctrina, veteribus praesertim adeo celebrata, facile intelligi putant. Saepius enim contingit, inquiunt, vt vel ab obiectis in sensus incurrentibus, vel etiam ab ipsa phantasia motus quidam ope spirituum animalium excitentur. Hos motus mens non tantum sentit, sed iidem voluntati etiam adblandiuntur, eamque in suas velut rapiunt partes, voluntate quoque ad motus hosce adprobandos valde prona: sed dum ratio siue intellectus accedit, & eos motus quantumuis gratos, minime tamen bonos esse dictitat, voluntas eosdem omni modo a se amoliri annititur, viribusque velut collectis illis it obuiam, vt pugnare & confligere cum illis videatur.

§. XX.

Quicquid huius sit, a pugna hac *rationis* & *appetitus sensitiui*, sedulo distinguenda est *lucta carnis* & *spiritus*, quam theologi in regenitis observant. Namque vt alia taceam, in pugna *rationis & appetitus sensitiui* voluntatem humanam ad meliora trahit intellectus humanus, sibi relictus, multis vitiis imbutus, & ea adhuc bona iudicans, quae saepius nihil minus quam bona sunt. Ast in lucta *spiritus* & *carnis*, voluntatem a peccatis retrahit intellectus diuina gratia collustratus.

§. XXI.

Praeterea alii vtrobique sunt hostes. In *pugna rationis* & *appetitus sensitiui*, voluntas sibi relicta, sed a dictamine rectae rationis excitata, pugnat cum propensionibus maximam partem a motibus corporeis excitatis: ast in *lucta carnis & spiritus* voluntas, gratia diuina perfusa, & a spiritu sancto adiuta, pugnat cum propensionibus istis, quae a peccato originali proueniunt, cuius vis licet in regenitis imminuatur, penitus tamen, dum inter mortales versantur, illud non tollitur.

§. XXII.

Habet & appetitus iste, quem sensitiuum vocauimus, suos motus, aeque ac voluntas pura, quos *affectus*, itemque *passiones*, vt & *animi perturbationes*, vocare solent, nos autem, ad confusionem euitandam, *affectus sensuales* dicemus.

Hosce

Hoſce autem diſtinctius conſiderare, noſtra magnopere refert.

§. XXIII.

Sunt autem affectus ſenſuales, vt illorum, quos hactenus fere ſecuti ſumus, principiis porro inſiſtamus, commotiones voluntatis ex repraeſentatione obiectorum, cum relatione quadam ad nos ſpectatorum, ſub ratione grati aut ingrati, & hinc ſpirituum animalium excitata agitatione ortae, & iterum ſpirituum animalium ſanguinisque motum extraordinarium efficientes, ad hominis conſeruationem comparatae.

§. XXIV.

Quae vt rite intelligantur, obſeruandum, affectus ſenſuales non tantum a mentalibus differre, ſed ipſorum ſenſualium etiam, vt nonnullis videtur, duas velut claſſes poſſe conſtitui. Alii enim affectus originem a corpore habent, & hinc ad mentem tranſeunt: alii rurſus in mente oriuntur, ſed ob arctiſſimam mentis vnionem, fluxus ordinarius ſanguinis, & ſpirituum animalium aliquantisper mutatur. Exiſtimo tamen, hos ipſos affectus etiam recte ad mentales referri licet ob ſummum eorum gradum, in corpore etiam aliqui motus excitentur, ſiue quod perinde eſt, ab iis affectibus mentalibus, ad quos nullus motus in corpore ſequitur, non niſi *gradu* differunt.

§. XXV.

Sedem affectibus propriam *voluntatem* assignantus, quam & *appetitum sensitiuum*, in quantum cum motibus corporeis concurrit, adpellare nonnulli solent. Qua in re forte iterum, vt & in multis aliis, dissentiunt, qui praeter mentem & corpus, spiritum non tantum in homine admittunt, sed praeter cognoscendi, facultate quoque appetendi eundem instruunt. Sed vt illorum affectuum, qui nobis cum brutis communes sint, sedem huc referri posse concedam, si cetera recte se habeant: ita in hominibus per illius etiam spiritus motus, ipsam voluntatem moueri, palam est: adeoque nec illi refragari amplius poterunt, quo minus voluntati praecipuo quodam iure affectus vindicentur.

§. XXVI.

Est enimuero hic probe obseruandum, & a brutorum affectibus, & a mentalibus, maximopere differre illos, quos sensuales diximus. Brutorum affectus nonnulli in solo motu extraordinario sanguinis & spirituum animalium constituunt. Sed esse insuper in illis aliquid, quodcunque demum illud sit, quod aliquid percipiat, quod appetat bonum, fugiat malum, negari nulla ratione potest. In homine autem si eiusmodi motus excitentur, quos in brutis affectus vocamus, mens tamen itidem simul mouetur, & ad id, quod corpori mo-

motuumque corporeorum principio gratum aut ingratum est, aut appetendum, aut auersandum incitatur, indeque adeo ille affectus, quem sensualem vocamus, resultat.

§. XXVII.

Quare & illud patet, quod motus, qui tantum in corpore excitantur, nondum affectuum nomine tituloue digni sint, prout quidem hic vocem istam capimus: cum praecipuum, quod affectum absoluit, sit voluntatis commotio. Nec motus illi, qui in corpore fiunt, quiue affectum aut praecedunt, aut consequuntur, pro ipso affectu sunt habendi.

§. XXVIII.

Multo magis illi falluntur, qui non in voluntate, sed in intellectu sedem propriam affectuum quaerunt: vniuersali hominum iudicio, qui non intellectu, sed corde ac voluntate se amare, odisse, quam luculentissime sentiunt, & ipsa experientia conuincuntur, repugnantes. Id quod istis, qui praeiudicatarum opinionum vacui sunt, non magis persuadebunt, quam illud, quod fundamenti loco ponunt, intellectum tantum pati voluntatem agere, affectusque nihil aliud quam passiones esse.

§. XXIX.

Accidit, quod quilibet etiam se ipsum explorans, facile deprehendit, voluntatem tantum bonis & malis, eorumque repraesentatio-

ne affici & moueri, seu ad agendum stimulari. Quae & supra voluntatem, *facultatem boniformem*, a nonnullis dictam obseruauimus. Certe longe aliud quid in se geri, quando rem aliquam cognoscit, longe aliud, quando bonum aut malum percipit, quilibet fateri necesse habet: id quod sufficit, vt intelligamus, bona & mala, quorum repraesentatio affectum producit, ad voluntatem pertinere.

§. XXX.

Iam quod ad rem ipsam attinet, communi fere consensione philosophi docent, affectus esse *commotiones*. Nec male, si intelligantur *actiuae*. Etenim & quoad hosce motus corporis, qui ab obiectis gratis & ingratis excitantur, voluntas vel *passiue* se habet, motus hosce excipiendo, vel *actiue*, appetendo scilicet aliquid & auersando. Et hae commotiones actiuae demum affectum constituunt, licet passio quaedam siue motus exceptio semper praecedat. Vnde & quo sensu affectus *passiones* vocari possint, liquet.

§. XXXI.

Sunt etiam in corpore motus, qui omnem affectum comitantur, quorum alii tamen mentis commotionem praecedunt, alii sequuntur. Primo enim (ordine namque affectuum generationem delineare iuuat) quoties obiectum aliquod affectum excitare aptum, sensibus excipitur, statim spiritus animales agitantur, seque

que in cerebrum recipiunt, mentem velut de rei nouitate certiorem reddituri.

§. XXXII.

Hinc itaque voluntati noſtrae imago iſtius rei offertur, & ad appetitum aut auerſationem ſollicitatur, quae ipſa eſt voluntatis paſſio. Cum vero voluntas ex fœderis, quo mens corpori iuncta eſt, lege, & aliis etiam de cauſis, motibus corporeis facile obtemperet, hinc in omni affectu, quamprimum imago iſta obiecti, voluntati exhibetur, ſequitur *propenſio* voluntatis. Haec propenſio, ſaltem in hocce hominum ſtatu, maxime naturalis eſt, & non poteſt tolli aut eradicari. Seneca eam *primum gradum* affectus vocat, a quo tamen plerique Stoicorum diſſentiunt, qui eam plane non pro affectu reputant.

§. XXXIII.

Si haec propenſio non ſtatim in prima herba ſuffocetur, vires acquirit affectus, & voluntas non amplius propendet ad id, ad quod a motu corporis impellitur, ſed approbat etiam hunc motum, & plane cum eo conſentit. Stoici alterum huncce affectus gradum συγκατάθεσιν vocant, & communiter pro affectus initio venditant. Perperam quidem, cum iam ipſa propenſio ſit quaedam voluntatis commotio.

§. XXXIV.

Tandem vltimus quandoque gradus ſequitur,

tur, Stoicis ὁρμὴ dictus, quando voluntas iam citato cursu in praecipitia ruit, spretoque omni rationis dictamine, omnia ea approbat, & vehementer cupit, ad quae per corporis motus abripitur.

§. XXXV.

Sed ipse voluntatis motus, in quo praecipue affectus consistit, distinctius nobis explicandus est. Nimirum quemadmodum in omni motu *terminus a quo* & *terminus ad quem* considerari potest, ita quoque in hac voluntatis commotione transitus fit a *malo* ad *bonum*, siue verum illud sit siue apparens. Saepius enim fit, vt id, quod vere bonum est, nobis vt malum repraesentetur, adeoque voluntas ab eo ad aliud, quod illi vt bonum exhibetur, sed revera malum est, transeat.

§. XXXVI.

Ita sane est, cum voluntati, quod illi gratum est, exhibetur priuatio huius grati, mala videtur: ab ea itaque transit ad bonum siue gratum consequendum, illud appetendo. Contra si ingratum sit, quod illi offertur, bonum illi videtur hoc amoliri, adeoque illud auersatur. Transit itaque a praesentia mali, ad eius absentiam.

§. XXXVII.

Non inepte ergo hinc infertur, affectus semper in bonum, aut malum aliquod futurum, tendere. Ceteroquin enim non possent commotiones vocari, cum omnis motus fiat a *termino a quo*

quo ad *terminum ad quem*. Hoc autem obtento, motus cessat.

§. XXXVIII.

Praeterea & illud sequitur, perperam nonnullos *dolorem* & *voluptatem* ipsis affectibus annumerare, licet illud certum sit, quod affectus comitentur, eosque consequantur.

§. XXXIX.

Non magis etiam *fames*, *sitis*, & alii motus corporis, qui appetituum naturalium nomine veniunt, affectibus sunt annumerandi. Non enim sunt commotiones voluntatis. Interim affectibus occasionem suppeditare possunt.

§. XL.

Idem sentiendum de subitaneo *terrore*, ex sonitu vehementiori, similibusque de causis nos percellente. Hic enim voluntas nihil agit, licet spirituum animalium vehementissima sit agitatio. Potest tamen & hinc facile oriri affectus, si accedat obiecti cuiusdam sub ratione boni aut mali, repraesentatio.

§. XLI.

Denique nec eos motus, qui *sympathiae* & *antipathiae* nomine veniunt, & ab effluuiis ex obiecto hosce motus excitare apto, in corpus nostrum transeuntibus, motumque sanguinis & spirituum animalium ordinarium turbantibus, oriuntur, ad effectus referre licet. Namque & hic mens nostra saltem aliquid patitur, adeo-

adeoque illud, quod maxime affectum absoluit, voluntatis actio, deest.

§. XLII.

Ad causas affectuum rite diiudicandas obseruandum, vocem istam vel strictiori significatu, solam voluntatis commotionem indicare, vel laxiori, ipsos etiam motus corporeos praecedentes, connotare. Si priori modo sumatur, causa proxima affectus erit ipsa *spirituum animalium agitatio:* sin posteriori modo capiatur, causa proxima erit ipsa *obiecti cuiusdam, sub ratione boni aut mali repraesentatio*, remota autem, praeter alias corporis dispositiones, cumprimis *temperamentum*, quo quisque gaudet. Qua de re deinceps pluribus exponemus.

§. XLIII.

Repraesentatio autem, quam pro causa proxima venditauimus, vel *extrinsecus* ab obiecto in sensus incurrente, vehementiusque nobis impresso: vel *intrinsecus* ab *obiecti* renouatione, vel plane non cuiusdam fictione, opera *imaginationis* facta, prouenit.

§. XLIV.

Nimirum non tantum a veris imaginibus, perceptionibusque naturae rerum ipsarum congruentibus, sed a *falsis etiam fictisue imaginibus* affectus excitari posse, ipsa quemuis docet experientia. Id quod dum maxime contingit, cum mens aliunde impedita, de veritate vel falsitate

sitate rei, quam sibi imaginatio sistit, non est sollicita: vel ab ipsa voluntate, quo minus sollicita sit, prohibetur.

§. XLV.

Bonum vero & malum, quod nobis repraesentatur, ita considerari debet, prout ad nos refertur. Si enim ad alium referatur, & nos existimemus, parum nostra interesse, sitne huic male an bene, nullus inde excitabitur affectus.

§. XLVI.

Atque hinc istud etiam intelligere licet, male a nonnullis *admirationi* locum inter affectus concedi. Namque vt alia taceam, primo admiratio, vt deinceps docebitur, est operatio intellectus, non autem voluntatis. Deinde admiratio ab eiusmodi etiam excitari obiectis potest, quae nec bona nec mala sunt. Id quod in affectibus secus se habet. Accedit denique, quod admirationem nulla sequatur in corde & sanguine mutatio.

§. XLVII.

Quae affectus consequuntur, partim ad mentem, partim ad corpus pertinent, licet eorum, quae ad hoc spectant, mentio saltem in definitione facta fuerit. In mente conspicitur *proclivitas perperam iudicandi*, quamdiu affectus durat. Non enim potest rem considerare, prout in se est, obstantibus, quibus a voluntate repletur, praeiudiciis.

§. XLVIII.

§. XLVIII.

Accedit intellectus determinatio. Cum enim, vt supra probatum, intellectus quoque voluntatis iussui obtemperet, fieri in vehementiori voluntatis commotione aliter nequit, quam vt intellectus obiectum illud, quod passionem excitat, acriter & sedulo contempletur, sed eo modo, quo hoc vult considerari voluntas. Hinc hominum affectu abreptorum absurdissima iudicia, quae ipsi motibus consopitis, & tempestate sedata, magnopere detestantur.

§. XLIX.

A phantasia autem siue intellectu imaginibus vtente nihil sane hic expectari potest, cum vehementissimus spirituum animalium motus omnia in cerebro conturbet, & menti facultatem imaginibus rite vtendi, plane adimat.

§. L.

Vt vero ex affectibus saepius repetitis proclivitas quaedam & propensio, facilitasque enascitur, ita vt quo saepius homo eo affectu abreptus est, eo facilius abripiatur in posterum: ita & ipsi menti habitus quidam perperam de rebus ad hunc affectum pertinentibus iudicandi, inducitur, vt adeo tum quoque, cum mens vehementiori motu non agitatur, minime tamen verum videat, sed id bonum iudicet, quod propensioni suae ex affectibus saepius iteratis ortae, est conueniens.

§. LI.

In corpore autem sequitur *motus extraordinarius sanguinis*, hoc est, vel *effervescentia* & *ebullitio*, vel *frigus* quoddam & *torpor*, prout maior aut minor spirituum animalium praesto est copia.

§. LII.

Quin accedit etiam *membrorum quorumdam positus singularis*, affectui respondens. Plerique enim spiritus animales in musculos faciei, brachiorum, crurum, &c. citato deriuantur cursu, vt corpus in eum componant habitum, qui acquisitioni boni, & fugae mali inseruit. Nonnunquam etiam, praesertim vbi corporis vires ad finem passionis obtinendum non sufficiunt, spiritus animales certam illi exprimunt vocem, certumque vultum & habitum corpori inducunt, quibus alii ad similem affectum facile commoueri queant, vt laborantibus auxilio esse velint. Quod ipsum diuinae prouidentiae luculentissimum est argumentum.

§. LIII.

Denique & *dilatatio* quaedam & *expansio* organorum versus grata & iucunda, *contractio* autem & *fuga* ab obiectis ingratis & molestis, interuentu spirituum animalium & sanguinis facta, ad passionem effectus iure meritoque refertur.

§. LIV.

Nec praetermittendum est, in omni affectu esse quandam *delectationem*, etiam in iis, qui ab

obiecto ingrato excitantur. Id quod inde prouenire arbitror, quod partim in omni motu sanguinis, & spirituum animalium extraordinario, sit quaedam velut titillatio, partim quod intellectus, vt antea dictum, a voluntate in partes tractus, motum illum ab obiecto hoc excitatum conuenientem tamen iudicet. Atque haec haud extrema causa est, quod affectus orientes non statim reprimantur, aut in ipsa, quod aiunt, suffocentur herba.

§. LV.

Tandem & vsum affectuum, in definitione paucis indicatum, vel tribus edisserere verbis iuvabit. Primo itaque constat, affectus ad hominis facere conseruationem, sanitatem eius fauendo. Non male nonnulli spirituum agitationem in homine, idem praestare dicunt, quod venti in hoc terrarum orbe praestant. Quemadmodum enim hi aërem purgant, ita illi sanguinem quasi ventilant, ne stagnans putrescat.

§. LVI.

Habent vero affectus & alios vsus, quos vni, eo complectar fasce. Extimulatur nimirum iis homo ad ea expetenda, quae ratio vtilia & salutaria esse dictat, praeterea ad praesentis felicitatem, aut miseriam, non alia magis res quicquam confert, quam affectus: maximopere etiam ad vitam socialem conducunt, quia nullum fere virtutis est officium, ad quod prompte praestandum affectus nos non impellant.

§. LVII.

§. LVII.

Habent tamen praesertim si nimii sint, modumque excedant, & sua incommoda, quae iam ex supra dictis patent. Tenebras videlicet intellectui offundunt, iudicium corrumpunt, rationem de throno deiiciunt, & ad varia saepius crimina homines impellunt. Sed hac de re suo loco ex instituto dicetur.

§. LVIII.

Diuidi affectus varie a philosophis solent, sed mihi rem facillime & rectissime expedire videntur, qui ex *obiecti* & *modi*, quo circa illud affectus versatur, varietate, discrimen aliquod inter eos constituunt.

§. LIX.

Nimirum versatur voluntas nostra aut circa *bonum*, aut circa *malum* illud appetendo, hoc fugiendo & auersando, vnde duos principes affectus, ex quibus etiam ceteri omnes commode deriuari possunt, *appetitum* siue *amorem*, & *auersationem* siue *odium* constituere placet.

§. LX.

Equidem eo ipso dum rem gratam siue bonam appetimus, non possumus non absentiam eius odisse, & vice versa, dum rem ingratam auersamur, non possumus non absentiam eius amare: nihilosecius cum alteruter motus altero semper praeponderet, mentemque aliter afficiat, recte hi motus a se inuicem discernuntur, & diuersis insigniuntur nominibus.

§. LXI.

Amoris itaque nomine intelligo motum voluntatis, rem quandam a sensibus, aut phantasia, sub ratione boni, aut grati, repraesentatam appetentis, quem sanguinis & spirituum animalium agitatio, motui huic conformis sequitur. Recte autem amorem ita a nobis definiri is intelliget, qui secum expenderit, amoris nomine nunc nobis neutiquam *perpetuam* voluntatis *inclinationem* aut *propensionem*, aut *habitum*, vt nonnulli vocant, sed affectum, eumque non *mentalem*, nec *corporeum*, sed *sensualem*, denotari.

§. LXII.

Similiter & *odium* est motus voluntatis, rem a sensibus aut phantasia, sub ratione mali, aut ingrati, repraesentatam, auersantis, quem itidem sanguinis & spirituum animalium agitatio, motui huic conformis, consequitur.

§. LXIII.

Possunt autem hi affectus diuersimode considerari, prout diuersa voluntatis circa bonum & malum est operatio, vnde & ceteri affectus, quos *deriuatiuos* vocant, progignuntur. Et primo quidem spectari potest iudicium, quod de re amata menti nostrae insidet. Aut enim amans rem amatam pluris aestimat quam seipsum aut minoris, aut amatum apud amantem tantidem est, atque ipse sibi. Hinc nonnulli alium amorem *beneuolentiae*, alium *amicitiae*, alium *deuotionis*

tionis constituunt. Fateor tamen, hasce voces affectibus illis exprimendis parum aptas esse.

§. LXIV.

Deinde secundum boni amabilis differentiam, amor quoque variat. Aliud enim bonum *verum* est, vt suo tempore demonstrabitur, aliud *apparens*. Et apparens quidem prout aut aestimationem, quam homo de se habet, aut sensus eius externos, speciali quadam ratione mouet, aut ipsi ad eius conseruationem facere videtur, iterum vel *decorum*, vel *iucundum*, vel *vtile* est.

§. LXV.

Hinc itaque alius amor boni veri, quem *honestum* dixeris, alius boni decori, qui *amor gloriae & honoris* vocari poterit, alius denique boni iucundi, siue *amor voluptatis*, & boni vtilis, siue *amor diuitiarum*. Hi autem affectus cum ipsis propensionibus, & naturalibus inclinationibus ad haec bona, neutiquam sunt confundendi.

§. LXVI.

Quod de amore dictum, idem & de odio intelligendum. Namque & illud vel secundum opinionem, quam de re, quam odio prosequimur, habemus; vel secundum mali, quod odium in nobis excitat, differentiam, eadem plane ratione diuidi potest.

§. LXVII.

Praeterea prout bonum aliquod facile aut difficulter obtineri poteſt, rurſus alii inde oriuntur affectus. Nimirum amor alicuius boni, quod facile a nobis obtineri poſſe credimus, *ſpes* vocatur. Cum autem ſpes ita firma eſt, vt nulli plane dubitemus, nos bonum iſtud conſecuturos, *fiducia*, atque *ſecuritas* inde oritur.

§. LXVIII.

Auerſatio mali nobis imminentis, ſed quod nos adhuc declinare poſſe putamus, *metus* vocatur: contra ſi nulla nobis praeſto ſit ratio illud euitandi, *deſperatio*.

§. XLIX.

Cum non tantum nos bonum aliquod facile conſecuturos videmus, ſed etiam poſſeſſionem eius aut poſſeſſionis continuationem inſtare animaduertimus, *laetitia* inde enaſcitur: *triſtitia* contra, cum mali imminentis & iamiam praeſto futuri, aut vlterius continuandi, auertendi aut declinandi, nullam plane videmus rationem.

§. LXX.

Si laetitia cum vehementiori motu ſit coniuncta, cauſa eius inopinato nobis oblata, *conſternatio* gignitur: *terror* autem & *trepidatio*, ſi idem in triſtitia cotingat.

§. LXXI.

Vt vero ipſum bonum & malum, maius aut minus eſt, ita etiam affectus, tum qui circa finem, tum qui circa media finem conſequendi verſantur,

tur, vehementiores aut minus vehementes sunt. Hinc primo ipsius amoris & odii diuersi gradus sunt, quos propriis nominibus discernere, difficile fuerit.

§. LXXII.

Quod si autem vehementiori amoris motu inflammemur, media ad bonum consequendum necessaria adhibendi, *audacia* vel *animositas*, sin languidiori, *pusillanimitas* inde oritur. Ast si aliorum, quibus idem feliciter cedere videmus, exemplis excitemur, *aemulatio* dicitur.

§. LXXIII.

Rursus si ad malum imminens propulsandum languidiori motu feramur, *indignatio*, si concitatiori, *ira* vocatur, quae prout cito transit, aut firmius animo insidet, aut etiam ob alias περιστάσεις, alias sortitur denominationes.

§. LXXIV.

Porro bonum aut malum, amorem odiumque excitare aptum, aut *immediate* nos tangit, aut *mediate*. Si *immediate*, tum species affectuum hactenus recensitae inde oriuntur. Sin *mediate*, *tertio*, cui aliquid bonum aut malum contingit, aut bene aut male cupimus. Si illi bene, saltem non male cupiamus, eique aliquid mali obueniat, enascitur inde *commiseratio*, quippe quae nihil aliud est quam odium mali, quod homini, cui bene cupimus, accidit.

§. LXXV.

Si eidem, cui bene cupimus, aliquid boni accidat, oritur inde species laetitiae, qua huius boni continuationem exoptamus, quam nonnulli *congratulationem* vocant.

§. LXXVI.

Aſt ſi bonum nondum adſit, quod vt tertio obueniat, optamus, *fauor* appellitatur: accedente autem cauſa peculiari, quare hoc optemus, v. g. quod magna ab eo in nos profecta ſint beneficia, *gratitudo* inde reſultat.

§. LXXVII.

Vice verſa, ſi alicui, cui male, ſaltem non adeo bene, cupimus, aliquid mali eueniat, *irriſio* progignitur: quemadmodum ſi bono quodam idem potiatur, *inuidiam* inde oriri conſtat.

§. LXXVIII.

Et hi quidem affectus ſunt, qui ex amore & odio ceu primis fontibus facili negotio, & quidem *immediate* deducuntur. Sunt vero & alii, qui mediate hinc fluunt, aut ſaltem ita comparati ſunt, vt cum affectibus quibusdam deriuatiuis, peculiaris illis intercedat cognatio.

§. LXXIX.

Sic ad amorem honoris & gloriae refertur quoque amor laudis, ſiue cupiditas vt alii bene de nobis ſentiant. Hanc enim nonnulli pro affectu peculiari venditant, & minus accurate *gloriam* vocant. Spectat huc etiam *pudor*, qui nihil

hil aliud est, quam metus vituperii, siue metus, ne alii minus honorifice de nobis sentiant.

§. LXXX.

Amor diuitiarum cum itidem varia obiecta habeat, in varias etiam abire potest species, quae suis tamen nominibus non solent discerni, nec possunt. Saltem summum eius gradum, *sordi-tiem*, sumpta hac voce pro affectu, nonnulli appellitant.

§. LXXXI.

De voluptatis desiderio idem censendum, nisi quod cibi & potus, veneris, otiique cupiditatem, (prout hi motus ad affectus referri possunt, voluntatisque commotionem secum coniunctam habent, nam prout appetitus mere naturales sunt, huc non spectant,) sigillatim commemorari videas. Ego addo amorem voluptatis eruditae, cuius perpetua aut comes aut filia est *curiositas*, hoc est cupiditas animum variarum rerum cognitione oblectandi.

§. LXXXII.

Ceterum vt admirationem merito e numero affectuum eiecimus, ita & de *existimatione* ac *contemptu* non aliter possumus sentire. Nimirum neutiquam sunt affectus, sed tantum iudicia intellectus de valore ac pretio rerum, quae aliquando cum admiratione sunt coniunctae. Et per se quidem hisce vocibus, nihil aliud quam iudicium aliquod, seu opinio indicatur: saepius tamen contingit, vt haec iudicia non tantum ad-

mirationem, sed ceteros quoque affectus comitentur.

§. LXXXIII.

In specie autem si cum amore conjuncta sit *existimatio*, enascitur inde *veneratio*: quemadmodum vice versa, si odium comitetur *contemptus*, non potest non inde prouenire *dedignatio*.

§. LXXXIV.

In mixti siue compositi affectus exemplum *zelotypia* adferri solet, quippe quae ex odio & amore, erga diuersos tamen homines, aut erga vnum quidem hominem, sed diuerso respectu nobis consideratum, conflata esse videtur.

§. LXXXV.

Nec illud praetermittendum, quosdam affectus certa ratione inter se iunctos esse, vt vnus fere alterum comitetur. Sic cum gloriae cupiditate *iram*, *audaciam*, *aemulationem* cum diuitiarum amore *inuidiam*, cum amore voluptatis *metum*, *pusillanimitatem*, *commiserationem*, similesque affectus, coniunctos esse, recte nonnullis obseruatum est. Cuius asserti vsus & causa in sequentibus patebit.

§. LXXXVI.

De voluptate, quae affectus in voluntate sequitur, illud tandem obseruandum, quod in animi quadam tranquillitate consistat, quae sequitur, si bonum ipsum simus consecuti, & simul certi simus possessionem huius boni aut perpetuam, aut diuturnam fore. Huc referunt nonnulli

nulli *satisfactionem*, h. e. voluptatem mentis, in recte factorum conscientia, placide acquiescentis. Quae autem ex recordatione alicuius boni, quod habuimus, oritur voluptas, *hilaritas* nuncupatur.

§. LXXXVII.

Dolor contra, voluptati ita consideratae oppositus, est perceptio molestiae, quam malum praesens affert. Quae molestia si ex eadem re, quam antea, vt bonam appetiuimus, procedat, *fastidium*, sin ex absentia boni, quod antea possedimus, *desiderium* vocatur. Quod, si ex factis, quae non perpetrasse nostra interest, oriatur, *poenitentia*, sin vero dubitemus, rectene an perperam egerimus, *morsus conscientiae*, appellitatur. Sed haec maximam partem ad voluntatem puram pertinent.

§. LXXXVIII.

Vltima quae menti, quatenus cum corpore agit, tribuitur facultas, est memoria *sensualis*. Huius vt explicent naturam indolemue, nonnulli sequenti ratione philosophantur. Ponunt, spiritus animales cum particulis ab obiectis prouenientibus, per cerebri fibras transeuntes, certa in illis relinquere vestigia, & meatus, quos deinceps iterum longe facilius quam alios ingrediantur. Hinc quo saepius particulae ab obiectis prouenientes cerebrum intrant, vel quo vehementius spiritus animales concitantur, eo patentiores etiam fieri meatus, per quos processerunt,

&

& ipsas cellulas magis magisque distendi, vt spiritus animales eo facilius deinceps in eos meatus & particulas obiecti, quae cerebrum ingressae, in illis velut hospitantur, incidant.

§. LXXXIX.

Haec vestigia, inquiunt, si iterum deleantur, id quod particulis istis sensim discedentibus, fieri necesse est, vocatur *obliuio*. Vnde patet, quo saepius obiecti in cerebrum facta est impressio, eo firmiorem quoque fore memoriam. Sed cerebri tamen constitutio plurimum quoque huc confert. Prout enim eius substantia magis aut minus fuerit fluida, viscosa, ficca, firmius etiam vestigia haec illi inhaerebunt, aut citius delebuntur. Sed istud quidem de memoria, quam corpoream vocant, est intelligendum.

§. XC.

Mens nostra, si hos porro audias, ratione memoriae huius corporeae dupliciter se habet, vel *passiue* vel *actiue*. *Passiue* quidem se habet, si idem aut simile obiectum cerebro impressum, eandem imaginem, quae illi oblata fuit, cum prima vice cerebro imprimeretur, illi obiiciat. Id quod tum quoque fieri potest, cum mens nihil minus, quam istud expetit, quin cum serio optat, vt vestigia istius rei plane deleantur, & imago nunquam recurrat. Et hoc modo obliuio quoque non ita in nostra posita est potestate, vt semper

per alicuius rei nobis obliuiſci liceat. Quin ſaepius contingit, vt quo magis delere rem ex memoria annitimur, eo ſaepius recurrat, & aliquando fortius illi imprimatur.

§. XCI.

Actiue mens circa memoriam verſatur, rem attentius conſiderando, vel ſaepius eandem imaginem reuocando, vnde fortius eandem cerebro imprimi neceſſe eſt. Contra quarum vult obliviſci, earum imagines remouet, quod tamen vt ante diximus, non ſemper aeque feliciter illi cedit. Recordamur autem alicuius rei, cum mens beneficio ſpirituum animalium veſtigia & meatus in cerebro exiſtentes referat, & imagines in illis latitantes, iterum prodire iubet. Vbi ſi ſpiritus animales non ſtatim in veram imaginem, quam mens noſtra quaerit, incidunt, porro ad omnia rerum impreſſarum, & cum illa, quae quaeritur, conuenientiam quandam habentium, veſtigia excutienda eos determinat, donec tandem vera imago producatur.

§. XCII.

Multarum rerum memoria, hoc eſt, facultas multas res ſiue auditu, ſiue viſu perceptas in memoriam ſibi reuocandi, peculiari nomine *experientia* vocatur, cuius in morali & ciuili doctrina, prout circa ſingularia verſatur, maximus vſus eſt. Equidem cum ex multis experimentis per inductionem concluſio quaedam vniverſalis formatur,

matur, itidem experientia vocari solet, sed haec est species quaedam ratiocinationis, & cum experientia priori modo accepta, neutiquam est confundenda.

SECT. III.
de
CORPORE EIVSQVE PARTIBVS, VT ET REBVS EXTRA HOMINEM POSITIS, QVAE AD MORES ALIQVID CONFERVNT.

Σύνοψις.

Cur de corpore, rebusue extra hominem positis, hic agendum, §. I.
Mentem corpore esse praestantiorem, §. II.
Nec tamen corpus tantum pro organo aut ergastulo mentis esse habendum, §. III.
Partium corporis distinctiones variae, § IV.
Speciatim partium fluidarum ratio, § V.
De circulatione sanguinis, & vita vegetatiua, §. VI.
De natura sanguinis, §. VII.
Vnde quatuor oriantur temperamenta, §. VIII.
Pro temperamentorum varietate, affectus moresque hominum variant, §. IX.
Mores temperamenti sanguinei, §. X.
Cholerici, §. XI.
Melancholici, §. XII.
Phlegmatici, §. XIII.
Temperamentorum miflio, §. XIV.
Corporis humani nutritio, accretio, multiplicatio, §. XV.
De praerogatiua sexus, §. XVI.
Androgyni, Eunuchi, §. XVII.
Diuersitas morum ratione aetatis, §. XVIII.
Mores puerorum, §. XIX.
Quid iuuentus, & adolescentia, §. XX.
Mores iuuenum, §. XXI.
Virorum, §. XXII.
Senum, §. XXIII.
Per aetatem mutari mores, non quoad speciem, sed

ſed quoad gradum, §. XXIV.
Vita corporis ſenſualis, in quo conſiſtat? §. XXV.
Senſus vel interni ſunt, vel externi, §. XXVI.
Quid ſenſus externi, §. XXVII.
De appetitibus corporis naturalibus, §. XXVIII.
De facultate eius locomotiua ſpeciatim loquela, §. XXIX.
De ſermone, §. XXX.
De ſomno, vigilia, ſomniis, §. XXXI.
Ratio cur in ſomnio repraeſententur res praeteritae, §. XXXII.
Et futurae quoque, §. XXXIII.
Quod ſomniorum in morum doctrina, habenda ſit ratio, §. XXXIV.
De ſanitate & morbo, §. XXXV.
Quod hinc certa mentis diſpoſitio pendeat, §. XXXVI.
De formoſitate & deformitate, §. XXXVII.
Quae formoſitatis quoad mores vis ſit, §. XXXVIII.
Itemque deformitatis, §. XXXIX.
Quod de rebus extra hominem poſitis etiam agendum ſit, §. XL.
Illae ſunt vel naturales, vel ciuiles, §. XLI.
Quae temporis quoad mores vis ſit, §. XLII.
Et locorum, §. XLIII.
Quid res ciuiles ſeu entia moralia? §. XLIV.
Secundum ſtatum, homines vel nobiles ſunt vel plebeii, §. XLV.
Mores Nobilium, §. XLVI.
Plebeiorum, §. XLVII.
Imperantium, §. XLVIII.
Subditorum, §. XLIX.
Potentium, & minus potentium, §. L.
Quod mores quoad ſingula vitae genera varient, §. LI.
Quae laudis, vituperii, poenae, praemii, in mores hominum vis ſit, §. LII.
De rerum quantitate & qualitate, §. LIII.
Diuitiarum, quae in mores hominum vis ſit, §. LIV. LV. LVI.
Mores pauperum. §. LVII.
Cur honores & opes fortunae munera audiant, §. LVIII.
Quid fortuna & fatum, §. LIX.
Quo ſenſu quilibet fortunae

nae suae faber dicatur, §. LX.
Mores fortunatorum & infortunatorum, §. LXI.
Hominis in hunc mundum introitus, §. LXII.
An matri plus quam patri debeat? §. LXIII.

§. I.

Est haec hominum conditio, vt non tantum internis motibus diuersimode agitentur, sed vt ipsa etiam corporis constitutio, resue quae extra nos positae sunt, variis cupiditatibus propensionibusue, quae aut miserum aut felicem hominem reddunt, occasionem praebeant. Quare de corpore quoque hominis, rebusque, quae hominem circumstant, quaedam afferenda in medium sunt.

§. II.

Equidem si corpus cum mente contendamus, deprehendemus, mentem corpore longe praestantiorem nobilioremque esse, quin cum ea sola brutis praestet, *hominis dignitatem* hinc vnice esse metiendam. Neutiquam ergo illis suffragari possum, qui corpori plus quam menti deferunt.

§. III.

Nec tamen cum illis facio, qui corpus saltem pro instrumento nudo animae aut eius ergastulo habent, & sola mente hominem absolui contendunt. Hoc enim si esset, nunquam sapientissimus rerum conditor mentem corpori iunxisset.

§. IV.

Ceterum in corpore humano primo considerari

derari possunt partes, ex quibus componitur, quarum aliae sunt *integrantes*, & *essentiales*, aliae *accidentales*, & *accessoriae*: rursus nonnullae sunt *consistentes* & *solidae*, aliae autem *fluidae*, aliae denique ex fluentibus & solidis compositae.

§. V.

Ad partes fluidas referri solent tum *liquores*, tum *vapores*. Liquorum varia sunt genera, vt salina, limpha, bilis, succus pancreaticus, sed nobilissimus praestantissimusque inter omnes est sanguis. Ad vapores autem pertinent *spiritus*, quos a diuersis functionibus nonnulli in diuersas iterum classes dispescunt, alii autem prorsus non admittunt.

§. VI.

Sanguis autem motu automatico per totum corpus mouetur, dum ex vena caua in dextrum cordis ventriculum defluit, & ab eo per arteriam pulmonariam in pulmones defertur, ex pulmonibus autem per venam pulmonariam in sinistrum cordis ventriculum redit, & hinc denique per aortam seu arteriam magnam ad reliquas corporis partes deuehitur. Et in eo quidem sanguinis motu fundamentum vitae vegetatiuae consistit.

§. VII.

Praeterea componitur sanguis ex particulis diuersi generis. Namque & serum, & crassiores quasdam seu terrestres partes, & aliquid oleagi-

nosum cum salibus in eo se deprehendisse, naturalium rerum periti testantur. Quae si diuersa ratione inter se mistae sint, oritur inde ista temperamentorum diuersitas, quae non tantum diversum admodum corporum habitum, sed mores quoque & propensiones diuersissimas in animos inducit.

§. VIII.

Nimirum, si firmo, quae hactenus supponimus, nitantur talo, *phlegmaticum* quidem resultabit temperamentum, si prae reliquis sanguinis partibus serum abundauerit: aut si terrestrium particularum maior fuerit copia, tum quod *melancholicum* dicitur, inde orietur. Rursus *cholerico*, materiae oleaginosae & inflammabilis copia occasionen praebebit, vt salium abundantia, *sanguineo*.

§. IX.

Patet ergo causa remota affectuum, quam supra indicauimus. Pro temperamentorum enim diuersitate homines etiam ad hos aut alios affectus, procliuiores esse solent, cum etiam mens ipsa, saltem in operationibus mixtis, corporis constitutionem facile sequatur. Sed praecipua causa haec est, quod per temperamenti indolem facilius certi corporis motus excitentur, qui mentem secum abripiant.

§. X.

Scilicet, qui *temperamento sanguineo* gaudent, vt vegeto plerumque sunt corpore, & quendam

in

in vultu ruborem praeferunt: ita ad voluptates per naturam sunt procliues. Nihil rei seriae pene meditantur, sed in iocos, cantilenas, & dicteria effusi, nihil nisi delicias affectant. Quoad ingenium, phantasiam siue vim imaginatricem primum fere locum in hominibus eiusmodi obtinere, videas. Hinc & ad poësin, artesque, quibus imaginandi facultas dominatur, cumprimis apti sunt.

§. XI.

Bilioſi contra, seu qui multa bile abundant, feruidi, animoque concitato sunt. Hosce homines ambitio vexat, suntque adeo ad iram etiam procliues, quippe qua ob materiae oleaginosae subtilitatem; & repentinam incensionem impotentius accenduntur, sed absque mora tamen feruor deferuescit. Ratione ingenii, iudicio maxime pollent, adeoque ad eas artes scientiasque, in quibus iudicium primas tenet, per naturam sunt apti. Cumprimis viros politicos, & magnis rebus gerendis idoneos, hac indole praeditos esse videas.

§. XII.

Melancholici autem, in quibus atra bilis seu terrestris materia dominatur, segnius quidem efferuescunt, multumque temporis exigunt, vt ad furorem adigantur: verum irritatis furor senescit, manetque alta mente reposta iniuria. Auaritia quoque horum pectoribus insidet, adeoque & ad inuidiam, ceterosque affectus hanc comi-

tantes, sunt procliues. Ex ingenio si eos metiri placeat, memoria illos valere deprehendemus, hinc & artes, quae excellentem memoriam exigunt, vt historia in se spectata, & iurisprudentia, quatenus legum & canonum notitia absoluitur, cultores, tali ingenio instructos, postulant.

§. XIII.

Phlegmatici, cum frigida humentique sint indole, vix aliquo animi affectu facile concitantur. Sunt contra tardi, somnolenti, pigri, & omnis irae aculeis destituti. Quo fit, vt magnorum quidem scelerum vix sint capaces, & hactenus patientia sua virtutis quandam speciem prae se ferre videantur. Sed ignauia tandem, & quidvis potius quam virtus est, si res accuratius consideretur. Ingenii etiam viribus fere destituuntur, adeoque ad literas quoque tractandas inepti sunt.

§. XIV.

Ast semper hic meminisse iuuabit, neminem mortalium aequali temperamento gaudere, sed omnes de hactenus enumeratis sed diuerso admodum modo, pro mixturae & graduum diuersitate, participare. Nec istud praetermittendum, aetatem, fortunam, aliasque causas saepius obstare, quo minus temperamentum suas exerere vires, aut eo modo eas exerere queat, quo ceteroquin exerere solebat ac poterat.

§. XV.

§. XV.

Solent & motus vitales in corpore humano constitui, quibus itidem sanguinis motus inservit, videlicet, *nutritio*, *accretio*, & *multiplicatio* corporis viuentis, quae & generatio, siue propagatio dicitur, ad quam in homine quidem, vt & aliis animalibus, mas & foemina requiruntur. Hinc *diuersitas sexus*.

§. XVI.

De *sexu* itaque illud obseruandum, *naturaliter* nullam vnius prae altero esse praerogatiuam, nisi quod foeminae ob corporis conditionem non ad quosuis labores & negotia, idoneae esse videantur. Quod autem ratione animi inter mares & foeminas intercedere discrimen videtur, licet ex temperamenti qualitate etiam dependeat, (quo ipso tamen minime vniuersale erit) maxima pars tamen ab educatione prouenit.

§. XVII.

In *androgynis* licet sit aliquis naturae excessus, ex eo tamen homines esse non desinunt, cum partes essentiales hominis omnino adsint. Id quod de *eunuchis* etiam & *castratis* censendum. Abortus autem hoc est foetus ante tempus suum in lucem editus, tum demum hominibus annumerari solet, si viuat, aut signa adsint, illum vixisse. Quod si autem asseramus, organorum efformationem ad essentiam hominis non requiri, quilibet *embryo* pro homine erit reputandus.

§. XVIII.

In homine in lucem edito *aetates* quoque distinctius considerari solent, nec sine ratione, cum singulae aetates quandam propensionum, ipsorumque adeo morum (non quoad speciem, sed quoad gradus) mutationem, secum coniunctam habeant.

§. XIX.

Prima aetas *pueritia* est, quae secundum nonnullos Iureconsultos ad annum decimum quartum in pueris, in puellis ad duodecimum excurrit. Sed certus annus definiri nequit, cum alii citius, alii tardius pro locorum, & temperamentorum, & educationis diuersitate, pubescant, & rationis quoque vsum consequantur. Ob copiam humoris aetati puerili temperamentum phlegmaticum fere proprium est, hinc magnorum vitiorum non sunt capaces pueri, nisi quod otiositas & somnolentia illis tribui soleat.

§. XX.

Altera aetas *iuuentus* est, quo nomine & *adolescentiam* designo. Sunt tamen, qui hanc ab illa discernunt, & per adolescentiam illud spatium designant, quod a decimo octauo ad vigesimum quintum annum extenditur; per iuuentutem autem, quod a vigesimo quinto ad trigesimum quintum, protenditur. Sed moribus non videntur adeo ab adolescentibus differre iuuenes. Hinc vtramque aetatem coniunximus.

§. XXI.

§. XXI.

Nimirum *iuuentus* fere temperamento sanguineo respondet. Hinc ad voluptates sunt proclives, eosque affectus, qui hinc oriuntur. Ratione ingenii imaginandi facultas in illis dominatur, iudicii autem defectus vbique se exerit. Hinc imprudentia, & praecipitantia, vitia sunt huic aetati propria.

§. XXII.

Iuuentutem excipit *aetas virilis*, quae, vt nonnulli putant, ab anno trigesimo quinto, vsque ad quinquagesimum se extendit. Sed mea opinione, certis annis, vti nec ceterae aetates, definiri nequit. Accedit autem virilis aetas proxime ad temperamentum cholericum, hinc ambitioni obnoxii sunt, qui ad hanc aetatem peruenerunt, iraeque non minus ac certis affectibus ambitionem comitantibus, sunt dediti. Ratione ingenii iudicium apud eos eminet, & imaginandi facultatem superat.

§. XXIII.

Superuenit tandem *senectus*, aetas arida & frigida. Diuersi tamen senectutis gradus solent constitui, hinc alia *viridis*, alia *media*, alia *decrepita*. Quoad mores multa senectus communia habet cum temperamento melancholico, hinc auaritia, & qui hinc fluunt affectus, senibus exprobrari solent.

§. XXIV.

Quae autem hactenus de aetatum differentia

dicta sunt, ita omnino sunt intelligenda, vt pro ipsorum temperamentorum diuersitate, diuersimode quoque se habeant. Aetas enim temperamentum mutat quoad *gradum*, non quoad *speciem*. Sic neutiquam omnes iuuenes aeque voluptatum appetentes esse videmus, in quibusdam etiam vix voluptatum cupiditatem deprehendere licet. Id quod evenire necesse est, si v. g. temperamento aut in summo, aut medio, aut infimo gradu, cholerico, vel melancholico gaudeant. Quod si quem in summo gradu sanguineum esse contingat, hunc in iuuentute voluptatum adeo cupidum esse necesse est, vt iis modum ponere nesciat.

§. XXV.

Et haec quidem omnia ad vitam corporis vegetatiuam spectant. Vita sensualis consistit in facultate locomotiua spirituum animalium, quatenus per eosdem, etiam partes corporis, tum fluidae, tum solidae, mouentur.

§. XXVI.

Huc itaque pertinent sensus, tum *interni*, tum *externi*. Et de internis quidem ex hactenus dictis constat. Qui non aliud operationum naturalium principium, quam corpus & mentem admittunt, internos sensus saltem continuationes sensuum externorum in cerebro esse contendunt: ad quos si actio quaedam peculiaris mentis accedat, oriantur inde facultates mentis mixtae, supra prolixius enumeratae.

§. XXVII.

§. XXVII.

Sensus autem *externi* sunt motus spirituum animalium, in aliqua parte corporis solida, per aliud corpus tacta, excitati, & ope spirituum animalium per neruos, ad cerebri partem intimam, delati. Tales sunt quinque: *visus*, *auditus*, *olfactus*, *gustus*, *tactus*.

§. XXVIII.

Tribui & corpori *appetitus* quidem *naturales* solent, qui in motus ad vitam vegetatiuam conseruandam pertinentes, desinunt. Eiusmodi appetitus quatuor sunt, duo scilicet ingerendi alimenta, vt *fames* & *sitis*, & duo egerendi, vt *libido* & *excernendi* appetitus. Mentem autem hi appetitus ita afficiunt, vt *dolorem* & *voluptatem* corporis, itidem percipiat. Vnde denuo patet, inter affectus sensuales eos locum non promereri.

§. XXIX.

Praeterea ad vitam corporis *sensitiuam* pertinet *facultas locomotiua externa*, qua aut pars corporis aut totum corpus mouetur, cuius species nobilissima est *loquela*, quae in motu linguae partiumque oris & vicinarum, ope aëris repercussi sonos articulatos producente, consistit.

§. XXX.

Sed vt sermo inde formetur, & eiusmodi proferantur voces, quae vim significandi habent,

eaeque apte inter se iungantur, necesse est, vt mens concurrat. Firmissimo itaque argumentandi genere hinc concluditur, bruta ratione destitui, cum, quoad organa, nihil obstet, quo minus loqui possint. Quod ergo non loquantur, non aliunde, quam a rationis prouenit defectu.

§. XXXI.

Cum autem sensus non semper operentur, sed aliquando quiescant, hinc duplex eorum status oritur, *somnus & vigilia*. In somno hominibus obtingunt *somnia*, quae sunt imagines ab agitatione spirituum animalium aut *naturali*, aut *non naturali*, ceteris sensibus quiescentibus, excitatae.

§. XXXII.

Solent quippe imagines rerum aut *praeteritarum*, aut *futurarum* nobis dormientibus exhiberi. Illas repraesentari mirum non est. Cum enim vigilantibus iam saepius haec imagines sint oblatae, spiritus animales in eadem cerebri loca incidentes, eandem imaginem facile nobis etiam invitis & nescientibus, iterum prodire iubent.

§. XXXIII.

Ast ad res futuras quod attinet, nos earum imaginibus, dum similia aliquando cogitando nobis repraesentauimus, occasionem suppeditamus, aut non suppeditamus. Prius si fiat, causa horum somniorum manifesta est. Sin autem poste-

posterius contingat, causa non naturalis, hoc est, vel *diuina*, vel *angelica*, vel naturalis quidem, ast *occulta & abscondita* erit.

§. XXXIV.

Ad somnia autem omnino mores suos rite formaturo attendendum est, partim vt inde temperamenti sui indolem rationemque condiscat, partim ne prauis somniis occasionem suppeditando, somniando etiam crimine se obstringat.

§. XXXV.

Denique & totius corporis, cum omnibus potentiis & facultatibus considerati, duplex status est, *sanitas* & *morbus*. Sanitas est status corporis, in quo omnes eius potentiae munus suum, vt par est, obire possunt: siue, est certa quaedam corporis dispositio, & partium eius harmonia, qua aptum redditur ad functiones suas persoluendas. Morbus contra est certus partium corporis nostri status, quo impediuntur, ne rite functiones suas obire possint.

§. XXXVI.

Atque hinc etiam certa mentis nostrae dispositio pendet, cum qui sanitate integra & intemerata vtuntur, mente ipsa quoque valere, affectuumque, quos morbi quandoque secum trahunt, immunes haud immerito esse censeantur.

§. XXXVII.

Ratione formae externae autem, qua corpus gau-

gaudet, *formositas* & *deformitas* illi tribui solet. Illa quidem iusta proportione membrorum, eorumque figura, & situ, & quorundam colore absoluitur: ex his autem vbi vnum aut quaedam desunt, deformitas dicitur. Formositatis proprium est, affectum amoris, deformitatis autem, odium siue auersationem excitare.

§. XXXVIII.

Quando itaque ratione formositatis, aut deformitatis, certi hominum mores constituuntur, ita hoc capiendum arbitror, quod occasio certos affectus exerendi, & propensionem quandam animo inducendi, illis hinc enascatur. Namque quod iuuenes formosi voluptates sectari creduntur, inde est, quod passim homines voluptatibus dediti eorum amicitiam ambiant. Accedit tamen quandoque temperamentum sanguineum, quod non raro in hominibus formosis praevalet.

§. XXXIX.

Deformes contra & corporis quodam defectu insignes, audaces, inuidi, & irrisores esse creduntur: non alia quidem de causa, quam quod, cum vtplurimum se contemni videant, hinc illis enascatur occasio, nihil non tentandi, vt omnem contemptum a se amoliantur. Hinc & illos in id strenue anniti videas, vt praeclaris actionibus existimationem sibi comparent.

§. XL.

§. XL.

Considerauimus hactenus hominem, tum quoad mentem, tum quoad corpus. Nunc etiam de iis, quae illum in hocce mundi theatro circumstant, & ad affectus moresque multum conferunt, nobis est exponendum.

§. XLI.

Haec autem non sunt vnius generis. Nos tamen ad duo summa capita cuncta reuocabimus, *naturalia* scilicet & *ciuilia*, hoc est ab hominibus ipsis introducta & constituta.

§. XLII.

Ad priorem classem licet & Deus, & genii, & alii homines, & cunctae res creatae referri possunt, duo tamen praecipue considerabimus, *tempus* & *locum*. Et temporum quidem quendam velut genium peculiarem esse, qui & mores & ingenia hominum vtcunque inflectat, & ad certa studia trahat, ipsa experientia adeo edocti sumus, vt quanto minus huius rei nobis patent causae, tanto illud certius sit & exploratius. Aegyptiorum, Graecorum, quin totius Asiae, & Europae, fata haec loquuntur.

§. XLIII.

Nec magis de locis dubitandum. Singulis nationibus suos esse mores, suumque ingenium, neminem fugit. Et huius quidem diuersitatis, vt aliae quoque causae esse possunt, ita praeter educationem, & viuendi rationem alimentorumque

que indolem, haud postrema est *aëris circumfusi*, & ex soli conditione varie temperati, *qualitas*. Ipsae enim aëris particulae cum ore naribusque attrahantur, & sanguini adeo immisceantur, non possunt non temperamenti rationem vtcunque mutare, & hinc ad mores multum conferre. Vnde & experientia docet, in eadem gente alios esse mores, alia ingenia montes incolentium, alios contra loca plana inhabitantium.

§. XLIV.

De illis autem, quae ab hominibus introducta & constituta sunt, ita censeo: cum genus humanum sine societatibus conseruari non possit, & vero societatum haec sit conditio, vt subsistere nequeant, nisi communi consensu modi quidam, tum ipsis hominibus, tum etiam eorum actionibus, quin rebus ipsis, ad dirigendam potissimum & temperandam actuum hominis voluntariorum libertatem imponantur, certa inde oriuntur *entia*, quae *moralia* vocari solent, quorum tum ceteroquin magnus in vita ciuili vsus, tum maxime in mores, & affectus hominum, magna vis est. Non quidem quod pro causa morum, aut propensionum, reputari debeant: sed quod hominibus occasionem affectus saepius exerendi, & propensionem quandam contrahendi, praebeant.

§. XLV.

Qui hominibus ergo imponuntur modi, vocantur *status*. Secundum statum itaque, in genere

nere ſpectatum, homines in *nobiles* & *plebeios* diuidi ſolent.

§. XLVI.

Et *nobiles* quidem, hoc eſt, ſi deſcendunt a maioribus virtute factisque notis, adeoque honore gentilitio praeeminent, aut etiam ab imperante ſummo ad huncce dignitatis gradum ſunt euecti, ad *ambitionem* procliues eſſe ſolent. Honores enim aut maiorum, aut proprii, ſemper illis obuerſantur, adeoque ambitionem magis magisque excitant.

§. XLVII.

Plebeii contra partim ad voluptatem, partim ad auaritiam proni ſunt, ita tamen vt voluptatis cupiditas primas fere teneat partes. Cum enim mentem parum colant, non poſſunt non corpori ſe totos dedere, eiusque cupiditatibus obſequi. Hinc & *inconſtantia* fluit, quae paſſim ab hiſtoriarum conditoribus in plebe notatur. Ludis ſcenicis, & id genus rebus ad voluptatem pertinentibus, maxime demulceri plebem, itidem videas. Sed cum acquirendis inſuper rebus vnice ſint intenti, *auaritia* quoque illorum animos occupat. Hanc comitatur *inuidia*, quae itidem plebi, vt vitium illi proprium, exprobrari ſolet. Haec vero ita capienda ſunt, vt aliis cauſis, ad alias propenſiones vehementiori inſtinctu homines impellentibus, locus concedatur.

§. XLVIII.

§. XLVIII.

Praeterea ratione ſtatus alii ſunt *imperantes*, alii *ſubditi*: ex imperantibus alii *monarchae*, alii *proceres* in ſtatu ariſtocratico. Monarchae vel *tyranni* ſunt, vel *legitimi principes*: & hi rurſus vel per *electionem*, vel per *ſucceſſionem* ad ſummam rerum peruenerunt. Ambitio, & affectus propenſionesque hanc comitantes, omnibus videntur eſſe communes, ſaltem ad illam maxime ſollicitantur: pro ipſorum imperantium tamen diuerſitate, haec aut diuerſos habet gradus, aut cum aliis propenſionibus miſcetur, & hinc diuerſimode ſeſe exerit. Et hinc omnino fit, vt alii tyrannorum, alii legitimorum principum, alii eorum, qui eliguntur, & rurſus alii eorum, qui ſuccedunt &c. mores eſſe dicantur.

§. XLIX.

Subditorum non alii videntur eſſe mores ac hominum plebeiorum, quippe qui maximam ſubditorum partem conſtituunt. Cum tamen ipſa imperium adminiſtrandi ratio laxior, aut adſtrictior, aliquando occaſionem ambitionem magis magisque exerendi illis ſuppeditet, & conſuetudo propenſiones hominum aut mutet, aut valde confirmet, hinc alii mores in ſtatu *monarchico*, alii in ſtatu *ariſtocratico*, alii denique in ſtatu *democratico*, &c. illis tribuuntur.

§. L.

Diſpeſcuntur etiam homines ratione ſtatus in

in *potentes* & *minus potentes*. *Potentes* vocantur, qui imperium administrant, aut multos ex sua voluntate pendentes, habent, (quorsum tamen & saepius diuitiae conducunt.) Qui contra in imperii administratione nullas partes habent, & qui aut neminem, aut paucos, a sua voluntate pendentes habent, illi *minus potentes* sunt. Vt ergo potentium moribus pleraque cum imperantium propensionibus communia sunt: ita minus potentium, nisi fortunam plane aduersam habuerint, a plebeiorum moribus haud adeo differre, merito dixeris.

§. LI.

Si nunc ad singula descendere liberet, nullum fere vitae genus deprehenderemus, quod non affectibus moribusque certis occasionem subministret. Huc pertinet, quod vulgo dici solet, alios esse mores theologorum, iureconsultorum, philosophorum: itidem alios esse militum, alios mercatorum, & rursus alios opificum. De quibus haud difficulter iudicium ferri potest, si obseruetur, alias artes ad voluptatem, ad diuitias alias, alias ad honores, (non quidem per se, sed ex ingenio hominum illis abutentium) ducere.

§. LII.

Actionibus hominum certi superadduntur modi, dum illis *quantitates* & *qualitates* morales imponuntur. Praecipui horum effectus sunt *laus* & *vituperium*, *praemium* & *poena*. Atque hisce

varie hominum animos affici, est extra dubitationem positum. Quin si saepius hi effectus iterentur, noua propensio induci, aut naturalis valde vel augeri vel imminui potest. Laude & vituperio homines ceteroquin ad voluptates propensos, ad ambitionem vehementer inflammari, ipsa quemlibet docet experientia.

§. LIII.

Rebus denique dum imponuntur modi, certae inde oriuntur rerum *quantitates* & *qualitates*. Sed illae, siue pretia rerum, praecipue homines afficiunt, & moribus, propensionibusque occasionem praebent. *Diuitias* huc referre licet, quippe quo nomine indigitatur copia rerum, pretio aliquo gaudentium.

§. LIV.

Sed non vna eademque ratione diuitiae mortalium voluntatem mouent. Nonnulli enim eas ideo cupiunt, vt diuites sint, hoc est, quoniam per se copia rerum pretio gaudentium, delectantur. Alii autem diuitiis vt instrumentis gloriam consequendi, vel voluptatibus litandi, vtuntur.

§. LV.

Et sane de honore, gloria, potentia, idem dicendum, nonnullos illis per se delectari, alios autem hisce velut instrumentis ad opes congerendas, & cupiditates suas explendas vti. Sed vt istud quidem per accidens fit, ita praecipua, quae

quae hiſce fortunae bonis inſidet, vis, non ſtatim exſpirat, ſed vtcunque pro hominum indole ſeſe exerit.

§. LVI.

Atque ita etiam in diuitiis ſe res habet. Poſſunt vt gloriae & honoris, itemque vt voluptatum inſtrumenta vſurpari. Atque hinc factum arbitror, vt paſſim homines opibus florentes, vt ſuperbi, audaces, contumelioſi, aut delicias ac voluptates ſectantes exhibeantur. Sed per ſe tamen habendi, & plura acquirendi ſitim valde excitare videntur: vnde non adeo forte aberraverit, qui, diuitiis ad auaritiam homines propenſiores reddi, autumauerit.

§. LVII.

Pauperum mores hinc facile aeſtimare licet. Sane per ſe paupertas non videtur certam propenſionem aut fouere, aut excitare. Naturales tamen inclinationes varie temperat. Sic in hominibus ad auaritiam pronis, penuria rerum eo magis ſitim diuitiarum accendet. Ambitioſi vero & voluptatibus dediti, cum vbique rem anguſtam domi ſibi obſtare vident, ſemper cum metu colluctabuntur, eruntque animo triſti, abiecto, deſperabundo.

§. LVIII.

Ceterum dum honores & opes *fortunae* munera vocantur, non ita hoc capiendum eſt, vt gentilium idolo, quod fortunae nomine deſigna-

runt, locus concedatur: sed potius ad diuinam prouidentiam est recurrendum, quae vt neutiquam ineuitabili necessitati homines obnoxios reddit, ita hic cumprimis mirifice se prodit.

§. LIX.

Nimirum *fortunae* vt & fati nomine nihil aliud intelligo, quam ipsam diuinam prouidentiam, arcana quadam ratione actiones mortalium dispensantem. Et huius quidem praecipuum munus est, quod homines certis locis, tempore certo, ab his aut aliis parentibus, in hoc aut illo rerum statu, nascantur, adeoque varias occasiones ingenii & voluntatis vires exerendi, nanciscantur: vnde sane maximae rerum conuersiones, commutationesque, pendent.

§. LX.

Sed vt homini in externis actionibus libertatem supra vindicauimus: ita & dubium non est, quin ipse media conuenientia adhibendo, multum, vt haec, quae fortunae vocantur, munera consequatur, conferre possit. Vnde & quo pacto quod vulgo dicitur: *quemlibet fortunae suae esse fabrum*, capiendum sit, intelligitur.

§. LXI.

Simul & illud patet, quinam *fortunati* aut *infortunati* dicantur. Nimirum qui aut omnibus, aut saltem iis fortunae muneribus, quibus prae-

praecipue capiuntur, abundant, illi aut suo aut aliorum iudicio, sunt *fortunati:* qui illis destituuntur, *infortunati* vocantur. Mores ergo fortunatorum a moribus illorum, qui aut honoribus fulgent, vel potentia, aut opibus florent, non different: infortunatorum autem mores, cum moribus pauperum in vnam redigere classem licebit. Etenim defectus bonorum fortunae ad certam propensionem homines per se non concitat: sed metum, tristitiam, desperationem, diuersimode tamen, pro naturalium inclinationum diuersitate adfert.

§. LXII.

Supereſt, vt vnico adhuc verbo addamus, quo demum pacto homo in hocce mundi theatrum prodeat. Hic vero siue mentem, siue corpus, siue vtriusque operationes quis secum expendat, prouidam Numinis vbique agnoscet curam, intelligetque a Deo se in hac vitae statione collocatum, eidemque adeo & ius esse exinde reuocandi.

§. LXIII.

Simul tamen & istud manifestum est, vt in lucem homo ederetur, parentum concurrisse operam: idque ita, vt tum pater, tum mater ad generationem aliquid contulerint, licet, vt medicorum filii tradunt, haec plus, quam ille. Quare illud iureconsultorum effatum, *partum sequi conditionem ventris*, non adeo absurdum esse puto.

CAP. III.
DE
MORBIS MENTIS HVMANAE, CVMPRIMIS VOLVNTATIS.

Σύνοψις.

Miseriae humanae causa in ipso homine est quaerenda, §. I.
Quid morbus mentis, § II.
Imbecillitates intellectus, §. III.
Quoad primam operationem, § IV.
Et secundam, §. V.
Inter has & dubitatio referenda, §. VI. VII.
Ad quam proxime accedit admiratio, §. VIII.
An admiratio in bruta cadat, §. IX.
In quo consistat admiratio hominis, §. X.
Obiectum eius est res insolita, §. XI.
Est admiratio morbus intellectus, §. XII.
Certo modo tamen vtilis est & salutaris, §. XIII.
Cur nil admirari, pars felicitatis censeatur, §. XIV.
Itemque fines philosophiae, §. XV.
Imbecillitates intellectus quoad tertiam eius operationem, §. XVI.
Suspicio, credulitas, incredulitas, §. XVII.
Calliditas, imprudentia, §. XVIII.
Vitia conscientiae, §. XIX.
Quod imbecillitates vnius operationis in alteram propagentur, §. XX.
Causae imbecillitatum intellectus, connata omnibus labes, §. XXI.
Educatio, conuersatio, &c. §. XXII.
Praeiudicia, quae tamen ex ipsa voluntate oriuntur, §. XXIII.
Quod ex corpore etiam quaedam mentis imbecillitates oriantur, XXIV.
Quid fatuitas? §. XXV.
Stultitia, §. XXVI.
Insania, furor, §. XXVII.
Morbi voluntatis, § XXIIX.
Fons illorum, philautia prava, §. XXIX.
Quae ad amorem, vt recte se habeat, requirantur, §. XXX.
Amor sui in se & abstracte specta-

ſpectatus, nullum inuoluit vitium, §. XXXI. *ſeq.*
Licet etiam ad corpus ſe extendat, §. XXXIII.
Vnde amor ſui prauus fiat, §. XXXIV. *ſeq.*
Amorem ſui, concrete ſpectatum, ſemper prauum eſſe, §. XXXVI.
Eundem & recte pro morbo voluntatis haberi, quia eius operationes turbat, §. XXXVII. *ſeq.*
Et reliqua vitia progignit, §. XXXIX.
Nec animum tranquillum eſſe ſinit, §. XL.
Cauſae prauae philautiae; labes originalis, §. XLI.
Conſtitutio corporis, §. XLII.
Educatio & conſuetudo, §. XLIII.
Aliorum hominum imitatio, §. XLIV.
Praeiudicia & errores intellectus, §. XLV.
Quod illi, qui hoc morbo laborant, nihil quod rectum ſit, cupiant, §. XLVI.
Quod propenſiones prauae, quae hinc oriuntur, ad certa reuocari capita queant, §. XLVII.
Scilicet ad voluptatis cupiditatem, ambitionem & auaritiam, §. XLVIII. XLIX.
Cum propenſionibus iſtis non ſunt confundendi affectus, §. L.
Quod tria ſint vitia cardinalia, probatur ex triplici noſtrarum propenſionum obiecto, §. LI.
Ex temperamentis hominum, §. LII.
Ex eo, quod omnia vitia ad iſta reuocari queant, §. LIII.
Quod tria iſta vitia cardinalia oriantur ex philautia prava, §. LIV. LV.
An hae propenſiones menti ſoli quoque inſint? §. LVI.
Vnde magna iſta propenſionum in hominibus oriatur varietas? §. LVII.
Quis ordo in ſpeciali illarum conſideratione obſeruandus? §. LVIII.
Voluptatis cupiditas in quo conſiſtat, §. LIX.
Qui hoc morbo laborant, quo pacto ſe gerant erga Deum, §. LX. LXI
Erga ſe ipſos, §. LXII.
Erga alios, §. LXIII.
Quo ſenſu hominibus hiſce vitiis laborantibus, virtutes tribuantur, §. LXIV.
Qualis eorum ſit amicitia, §. LXV.
Quo pacto, qui voluptatibus

dediti sunt, in statu coniugali, paterno. &c. se gerant, §. LXVI.
Item ratione decori, qui illorum mores sint, §. LXVII.
Ambitionis indoles, §. LXVIII.
Ambitioni deditus, quo pacto se gerat erga Deum, §. LXIX. LXX.
Erga se ipsum, §. LXXI.
Erga alios, §. LXXII.
In statu coniugali, paterno, &c. §. LXXIII.
Ratione decori, §. LXXIV.
Auaritiae indoles, § LXXV.
Auarus quo pacto se gerat erga Deum, §. LXXVI. LXXVII.
Erga se ipsum, § LXXVIII.
Erga alios, §. LXXIX.
In statu coniugali, paterno, &c. §. LXXX.
Ratione decori, §. LXXXI.
Cur non in omnibus eodem modo hae propensiones se habeant? § LXXXII.
Cur in quibusdam magis se prodant, in aliis magis lateant? §. LXXXIII.
Quo pacto intellectus per hasce propensiones corrumpatur, §. LXXXIV.
Speciatim quae in intellectum redundent incommoda ex ambitione, §. LXXXV.
Ex voluptatis cupiditate, §. LXXXVI.
Ex auaritia, §. LXXXVII.
Quae ex iisdem vitiis redundent incommoda in phantasiam, § LXXXVIII. *sq.*
Item, in iudicium, ingeniumque, §. XC.
Affectuum quae hic sit ratio, §. XCI.
Quo modo ex propensionibus oriantur affectus? §. XCII.
An affectus pro morbis voluntatis habendi? §. XCIII.
Stoicorum & peripateticorum hac in re controuersia componitur, §. XCIV.
Affectus duplici ratione considerari posse, §. XCV.
Ratione essentiae quosdam esse indifferentes, §. XCVI.
Quosdam per se prauos, §. XCVII.
Ratione existentiae, in homine nondum emendato omnes esse prauos, §. XCVIII.
Quid de affectibus hominum virtuti operantium, censendum, §. XCIX.
Ex dictis miseria voluntatis exhibetur, §. C.

Quae

Quae augetur per conscientiae terrores, §. CI.
Calamitates externas aut a prauis propensionibus oriri, aut ab iisdem augeri, §. CII.

§. I.

Hominem multis miseriis obnoxium esse, eiusque rei causam in ipso homine esse quaerendam, apud omnes in confesso est. Ipsi quippe, quibus mens nostra infecta est, morbi hominem miserum reddunt. Hosce ergo paulo accuratius contemplari iuuabit.

§. II.

Per *morbos mentis* autem intelligo certam eius dispositionem, qua impeditur eas operationes edere, quas ceteroquin edere poterat & debebat.

§. III.

Primo itaque intellectus vitia siue morbi sese nobis offerunt, alibi quidem ex instituto considerandi, hic tamen vel ideo non praetermittendi, quod ad morbos voluntatis multum conferant, & vice versa ab illis oriantur aut augeantur.

§. IV.

Et *percipiendi* quidem facultatem accuratius considerantes, eandem adeo angustis limitibus circumscriptam esse deprehendimus, vt multa omnino sint, quae homo plane cognitione sua assequi nequit. Praeterea nonnulla quidem assequi potest, ast admodum imperfecte, ita vt caligine velut obiecta, & per nubem saltem, ea intueri videatur. Nec multa simul percipere potest, vno eodemque tempore: sed si multa intellectui no-

ſtro offerantur, temporis quodam interuallo eidem opus eſt. Saepiſſime autem rem ſecus, ac ſe habet, percipimus. Primam perceptionis imbecillitatem, *ignorantiam*, vltimam *errorem* vocare ſolent.

§. V.

Iudicii defectus ſunt, quando intellectus noſter ea iungit, quae ſeparanda erant, aut ſeparat, quae erant iungenda, & quando haeſitat fluctuatque, an res, circa quas verſatur, iungi an ſeparari debeant. Aliquando recte quidem iungenda iungit, ſeparanda ſeparat, ſed cauſas rationesque, cur hoc fieri debeat, non habet exploratas. Id quod ratione *honeſti* ſaepiſſime fit, ratione *decori*, cum ibi defectus facilius in oculos incurrat, frequentius obſeruatur.

§. VI.

Inter hoſce iudicii defectus eminet *fluctuatio* ſiue *dubitatio*, quae nihil aliud eſt, quam iudicii ſuſpenſio, dum intellectus incertus haeret, debeatne ideas iungere, an ſeparare.

§. VII.

Per ſe itaque dubitatio eſt morbus, & imperfectio intellectus: ſed cum aliquando minus malum cenſeatur iudicium ſuſpendere, quam temere iudicando errores grauiſſimos admittere, hinc dubitatio rite & tempeſtiue adhibita, laudari ſolet.

§. VIII.

Ad dubitationem quodammodo accedit *admiratio*. Haec enim primo aeque ex ignorantia pro-

procedit, ac illa. Res enim, quarum causae nobis patent, non admiramur. Praeterea & iudicii suspensionem denotat. Quamdiu enim aliquid admiramur, nec affirmare aliquid de re ista, nec negare nobis licet. Sed accedit in admiratione obiectum *insolitum* & *extraordinarium*, quod intellectum speciali ratione mouet.

§. IX.

Sed obseruandum, cum ipsis brutis etiam obiecta insolita aliquando offerantur, quae motum extraordinarium spirituum animalium in illorum cerebro efficere possint, in illis quoque imaginem quandam admirationis reperiri. Quin & cum in homine quoque obiecti insoliti impressio extraordinarium spirituum animalium motum efficiat, non incommode quaedam admirationis species constituitur, quae ad solum corpus pertineat, vti vice versa alia est, quae soli menti est propria.

§. X.

Ast in homine, qui mente simul & corpore absoluitur, admirationem ita se habere puto: primo obiectum aliquod per sensus menti offertur. Deinde mens insolitum & extraordinarium illud esse deprehendit, & acriori quodam impetu ad illud considerandum se mouet, indeque motus quidam corporei, qui obiecta insolita consequi solent, sequuntur.

§. XI.

Nihil itaque admirationem excitare aptum est, nisi *insolitum* sit. Quicquid aut raritate,

aut

aut magnitudine, aut eminentia quadam, & perfectione se commendat, hoc ipso admirationem excitat, quod sit insolitum.

§. XII.

Dum vero simul omnis admiratio ignorantiam quandam secum coniunctam habet, nemo mirabitur, quod inter intellectus morbos eam referamus. Sed quemadmodum non omnis ignorantia in vitio ponitur, ita nec omnis admiratio. Si enim ea ignoremus, quae ob suam sublimitatem a nulla re creata capi possunt, non est, quod intellectus nostri accusemus imbecillitatem, quemadmodum hanc iure arguimus, si ea nesciamus, quae per obiecti conditionem poteramus cognoscere. Ita vero & admiratio est comparata. Morbus vtique & imbecillitas intellectus est, ea admirari, quarum causa intellectum, si rite se haberet, fugere non poterat.

§. XIII.

Interim quod de dubitatione dictum, eam quandoque laudandam, illud etiam de admiratione repetendum. Haec ipsa enim cum mentem saepius excitet ad rem accuratius cognoscendam, indeque nouam scientiam nobis pariat, non potest non vtilis & valde salutaris esse. Ita ergo capiendum, quod dici solet, admirationem philosophiae matrem esse. Id quod tamen de omnibus philosophiae partibus non admiserim.

§. XIV.

§. XIV.

Praeterea cum admiratio affectibus haud raro admixta sit, aut iis occasionem praebeat, & vero affectibus, vt deinceps dicetur, modum ponere difficile sit, quo minus mentis inde conturbetur tranquillitas, non male a Venusino vate dictum, nihil admirari, praecipuam esse beatitudinis partem.

§. XV.

Qui autem finem philosophiae esse dixerunt *nihil admirari*, sine dubio probe habuerunt perspectum, admirationis comitem esse ignorantiam. Hanc autem cum philosophia pellat, admirationem quoque desinere, necesse est. Quenquam philosophorum autem hunc finem in omnibus partibus obtinuisse, aut quae est intellectus nostri imbecillitas, obtinere posse, dubito, quin plane abnuo.

§. XVI.

In ratiocinatione intellectus imbecillitatem suam prodit, cum in demonstratione ex principiis falsis, sed quae pro veris & necessariis reputat, colligit conclusionem apparenter necessariam, vt in *pseudo graphemate* siue syllogismo *apatetico* contingit. Deinde itidem intellectus imperfectio est, cum per varia fallaciarum genera, pro vera, falsa, in nobis excitatur opinio: & in specie, cum diuinae auctoritati nimis tarde & lente, humanae nimis facile fidem adhibemus.

§. XVII.

§. XVII.

Hinc etiam quid *suspicio*, *credulitas* & *incredulitas* sit, intelligitur, quae intellectus vitia in morum doctrina subinde commemorari videas. Suspicio enim vocatur, cum ad argumentationem incertam, & ex signis procedentem, accedit determinatio in sequiorem partem: incredulitas, cum fidem ei denegamus, cui maxime nos credere oportebat: credulitas, cum illi etiam adhibemus fidem, cui eam denegare prudentia iubet.

§. XVIII.

Praeterea in argumentationibus practicis, vt vitia intellectus sese nobis offerunt, *calliditas*, & *imprudentia*, quae prudentiae opponitur. Illa finem malum sibi constituit, & media huc pertinentia solerter excogitat: haec ad finem bonum quidem tendit, ast ea, quae ad eum consequendum faciunt, minime attendit, nec media aut obseruat, aut recte adhibet.

§. XIX.

Quoad conscientiam, vitia ratiocinationis in conscientia *dubia*, *scrupulosa*, *erronea* satis conspicua sunt. Conscientia *stupefacta* & *cauteriata*, vt vocant, profundam principiorum practicorum ignorantiam, aut proteruam negationem, ex malitia summa voluntatis ortam, subinnuit.

§. XX.

De omnibus hisce intellectus morbis illud adhuc

huc obseruandum, morbos & imperfectiones primae operationis, in secundam, secundae in tertiam quoque redundare, & velut propagari.

§. XXI.

Causa communis & vniuersalis harum imbecillitatum est connata mortalibus omnibus labes, quae naturam humanam ita permeat, vt in ea nihil sanum sit. Sed causam huius mali, vt deinceps dicetur, aeque ac profunditatem, philosophia ignorat.

§. XXII.

Accedit educatio, conuersatio, consuetudo, & cumprimis hominum ignauia. Fieri enim aliter non potest, quam vt multa ignorent, multa etiam secus, ac decebat, percipiant, si non eam, quam debebant, ad res cognoscendas adhibeant industriam. Ex quo etiam patet, quod ignorantia pariter ac error, *inuincibilis* alius sit, alius vero *vincibilis*, vt loqui solent.

§. XXIII.

Nec praetermittenda sunt *praeiudicia*, ex quibus quippe foecunda errorum, prauorumque iudiciorum, vt & falsarum rationum seges efflorescit. Praeiudiciorum autem licet iterum variae occasiones & causae; praecipua tamen eorum scaturigo in ipsa voluntate est quaerenda, vt alibi ex instituto demonstratur.

§. XXIV.

§. XXIV.

Sic praeiudicia, & *auctoritatis* & *praecipitantiae*, quae infinitos fere in morali doctrina, totaque hominum vita, errores progignunt, non aliunde, quam ex voluptatis cupiditate originem ducunt: ſicut nec alia deſunt, quae aut ex auaritia, aut ex ambitione mortalium fluunt.

§. XXV.

Eſt vero & hoc obſeruandum, haec vitia aut coniunctim, aut ſigillatim, in maiori aut minori gradu mortalibus inhaerere. Et licet per ſe intellectus etiam hiſce morbis laboret, ex corporis tamen & organorum diſpoſitione, interdum mirum in modum augentur. Non enim aliunde arceſſendum, quod nonnulli homines adeo obtuſi atque hebetis ingenii ſint, vt nec facile aliquid percipere, nec iudicare promte, aut ratiocinari poſſint. Si quis ergo ita comparatus ſit, & crebro eiusmodi actiones edat, in quibus hi mentis defectus conſpicui ſint, is *fatuus* appellitatur.

§. XXVI.

Fatuum enim a ſtulto omnino differre, arbitror. Qui enim intellectu eiusque facultatibus non rite vtitur, & hinc, accedente malitia voluntatis, actiones contra rationis & ſenſus dictata crebro perpetrat, is *ſtultitia* laborare merito cenſebitur.

§. XXVII.

Fatuitas itaque facile in *inſaniam* degenerat, ad

ad quam si vehemens motus & agitatio spirituum animalium accedat, fit *furor*. Hosce enim mentis morbos, non nisi gradu a se inuicem differre, arbitror.

§. XXVIII.

Iam ad morbos voluntatis, in quibus curandis & corrigendis moralis doctrina praecipue laborat, pedem promouemus. De quibus tamen, si a recentioribus quibusdam discesseris, aut pauca, aut plane nihil, philosophi tradiderunt. Nos ergo illorum, qui haud male de hac philosophiae parte meriti sunt, vestigiis insistentes, per summa rerum ibimus capita.

§. XXIX.

Vnicus autem, & fere immedicabilis est voluntatis morbus, ex quo ceu ex fonte ceteri omnes proueniunt, isque simul imperscrutabilis est, nimirum *amor* ille prauus, quo homo in se ipsum fertur, quem Graeci, sumpta hac voce in malam partem, φιλαυτίαν vocant.

§. XXX.

Enimuero voluntas hominis, vt supra demonstratum, est *facultas boniformis*, adeoque cum plura omnino bona sese hominis voluntati offerant, necesse est, vt primo in hisce appetendis certum seruet ordinem, nec bona minus praestantia praestantioribus praeferat; deinde, vt diligenter prius exploret, num istud, quod

appetit, reuera sibi bonum sit, an vero speciem saltem boni prae se ferat, & re ipsa plus noceat, quam prosit.

§. XXXI.

Praeterea sedulo obseruandum, *amorem sui* in se & abstracte spectatum, praesertim in mentibus, nihil aliud esse quam appetitum se conservandi & perficiendi: & hunc appetitum non tantum a sapientissimo Numine rebus creatis, praesertim hominibus, esse inditum, sed illum etiam omnium propensionum, affectuum, quin omnium actionum humanarum fontem & scaturiginem esse. Id quod si opus esset, inductione facta, facile comprobari posset.

§. XXXII.

Hinc porro infero, *amorem sui* in se & abstracte spectatum, nullum inuoluere vitium. Primo quidem, quia studium & appetitus se conseruandi, per se neutiquam malus est. Deinde si malus esset, Deus neutiquam istum aut homini, aut vlli rei creatae indidisset.

§. XXXIII.

In homine autem iste appetitus se conseruandi, non tantum ad mentem, sed etiam ad corpus se extendit. Non enim mente solum, sed etiam corpore, vt supra demonstratum, homo absoluitur.

§. XXXIV.

Quod autem *amor* iste *sui* in vitio ponitur, pri-

primo inde fit, quod homo amoris circulos a Deo praescriptos turbet. Etenim cum, vt antea dictum, certus in amando ordo seruari debeat, ob multitudinem obiectorum, quae hominem in sui amorem impellunt, & vero hic ordo alius esse non possit, quam vt inter haec obiecta primus locus ipsi Numini, bonitatis omnis fonti & scaturigini, tribuatur, sane palam est, hominem iustum & rectum amoris ordinem inuertere, quotiescunque in amore vllum aliud obiectum Deo praefert. In ceteris autem obiectis cum itidem ad amorem Dei, velut ad centrum respiciendum sit, omnis in amando ordo ex voluntate Dei metiendus est. Quod si non fiat, amor inordinatus fit & vitiosus.

§. XXXV.

Deinde accedit, quod homines non semper explorent, num istud bonum, ad quod appetitu feruntur, reuera bonum sit. Vtque hinc altera causa patet, quare amor sui vitiosus euadat: si scilicet homines appetitu insano & intempestiuo in illa bona ferantur, quae non bona sunt, sed illos potius destruunt, tantum abest, vt conservent, aut perficiant. Vnde patet, amorem sui vitiosum reuera esse *odium sui*.

§. XXXVI.

Et vero est ea hominum conditio, vt nemo hodie reperiatur, qui non per naturae suae, sed corruptae, rationem, ordinem amoris interuer-

tat, & in ea etiam feratur, quae mala potius quam bona sunt, cuius rei rationem deinceps videbimus. Quare & omnem amorem sui, prout in hominibus, qui vitam moresque suos nondum emendarunt, reperitur, *vitiosum* esse concludo. Atque haec cum ita se habeant, nemo etiam mirabitur, philautiam communi fere consensu inter vitia referri.

§. XXXVII.

Haec si quis secum rite expenderit, de praecipuo voluntatis morbo recte nos pronuntiasse, animaduertet. Operae tamen pretium erit, pluribus haec demonstrare.

§. XXXVIII.

Nimirum amor in se spectatus ad essentiam voluntatis pertinet: & aeque ac intellectui proprium est percipere, iudicare, ratiocinari, voluntati quòque proprium est, *amare*. Quemadmodum autem intellectus morbo quodam laborat, si non recte percipit, iudicat, ratiocinatur, ita & voluntas vitium suum prodit, si non recte amat. Per morbum corporis constitutio turbatur, vt suas non rite edere possit operationes: sic & pravo isto sui amore voluntas hominis turbatur, quo minus operationes suas edat.

§. XXXIX.

Philautiam autem, quam vitiosam diximus, esse morbum voluntatis, siue constitutionem naturalem voluntatis euertere, licet ipsa quemlibet docear

doceat experientia, luculenter tamen probari potest. Et primo quidem inde illud euinco, quod omnia vitia moralia & peccata, ea etiam, quae hominum, maxime improborum, confessione talia sunt, vt impietas, superbia, iniustitia &c. hinc fluant. Effectus ergo vitiosus talem omnino ponit causam. Philautia autem, ex qua haec omnia fluunt, voluntati non potest esse naturalis, ceteroquin enim Deus, dum ita eam condidisset, omnium vitiorum esset causa. Ergo statum praeternaturalem, siue morbum voluntatis, clarissime arguit.

§. XL.

Deinde, idem ex eo probari potest, quod motus ex philautia vitiosa procedentes animum nunquam tranquillum reddant. Si enim voluntas boni istius, ad quod appetendum per philautiam vitiosam incitatur, compos reddatur, non tantum metu illud amittendi, qui istiusmodi bona semper comitatur, angitur, sed cum horum bonorum perpetua possessio esse nequeat, noua cupiditate aliud consequendi accenditur, aut etiam taedio & fastidio istius boni, quod possidet, repletur. Sin bonum, quod cupit, obtinere nequeat, quod itidem saepius contingit, rursus nouo & irrito appetitu misere excruciatur. Quicquid autem animum angit & excruciat, illud neutiquam illi bonum esse potest.

Voluntas autem noſtra talia per vitioſam philautiam appetens, morbum ſuum palam prodit.

§. XLI.

Atque hoc morbo voluntatem noſtram laborare, quilibet rationis rectae ductum ſequens, facile intelligit. Cauſam tamen primam, & ipſum huius mali fontem, philoſophia ignorat: diuinae tamen literae nos docent, eum non alium eſſe, quam connatam nobis omnibus, & omnium hominum pectoribus inſidentem *labem*.

§. XLII.

Nec tamen diffitendum, per *corporis* conſtitutionem & temperamentum, partim ad certam boni apparentis ſpeciem hanc ad mala propenſionem determinari, partim etiam augeri, & magis inexpugnabilem reddi.

§. XLIII.

Accedit *educatio*, & *conſuetudo*, per quam haec voluntatis noſtrae propenſio mirifice roboratur, adeo vt vel per hanc ſolam in alteram degenerare naturam poſſit.

§. XLIV.

Huic conſuetudini tum alia, tum maxime *aliorum* hominum *mores*, & occaſionem, & alimentum, ſubminiſtrant. Quamprimum enim in ampliſſimum hocce mundi theatrum prodimus ſtatim quod alios agere videmus, id nobis quoque imitandum eſſe, arbitramur.

§. XLV.

§. XLV.

Intellectus quoque *praeiudicia*, & errores practici, inter philautiae, & vitiorum hinc propullulantium causas, suum sibi vindicant locum. Cumprimis praeiudicium, quod *auctoritatis* vocant, longe pernicioſiſſimum est, & plerosque mortalium dat praecipites. Cum enim, quod viros, fama, eruditione, auctoritate florentes, facere videmus, statim bonum esse, iudicemus, coeco in ea ferimur impetu, & philautiae nostrae prauae vires & robur addimus.

§. XLVI.

Et hoc quidem voluntatis morbo, omnes homines ita infecti sunt, vt nihil nisi quod prauo huic amori conueniens sit, quamdiu diuina gratia non sunt colluſtrati, velint, cogitent, agant, loquantur. Fallunturque, qui ab eiusmodi susci-pi quidquam, quod rectum sit, Deoque placeat, posse, sibi persuadent.

§. XLVII.

Ceterum licet hic amor sui prauus in vitia infinita fere abeat, possunt tamen malae istae, quae hinc oriuntur propensiones ad certa quaedam reuocari capita, vt adeo reliqui voluntatis morbi ordine hinc deriuentur.

§. XLVIII.

Et nonnulli quidem tres praecipuas ad mala propensiones, hostesque virtutum capitales constituunt, *carnem* siue *voluptatis desiderium*,

mundum, hoc est, *gloriae* & *honoris cupiditatem*, & *diabolum*, hoc est, *pertinaciam*.

§. XLIX.

Sed cum pertinacia in omnibus propensionibus malis esse possit, & vltimum supremumque gradum constituat, contra vero peculiari quadam propensione homines nonnulli ad opes ferantur, rectius in eius locum *auaritia* substituitur.

§. L.

Hic vero cumprimis sedulo obseruandum est, cum hisce propensionibus & inclinationibus voluntatis non esse confundendos ipsos affectus, quos in capite praecedenti iisdem nominibus designauimus. Affectus enim isti commotiones transeuntes sunt: ast hae inclinationes perpetuo nobis insunt, & difficulter imminui possunt, tantum abest, vt penitus erui & extirpari queant.

§. LI.

Recte autem tres has animi praecipuas ad mala inclinationes statui, inde probo: primo, quia omnia bona apparentia, quae hominem ad philautiae abusum commouent, ad tres classes, diuitias, honores, & ea bona, quae iucunda sunt & voluptatem excitant, reuocari possunt, quibus adeo voluntatis nostrae propensiones, peculiari quadam ratione, respondent.

§. LII.

Deinde, quia in homine tria praecipue sunt tem-

temperamenta, quae & ad affectus, & propensiones certas eundem impellunt & concitant, sanguineum, cholericum, melancholicum. Phlegmaticum enim peculiarem propensionem per se non producere, supra obseruatum est.

§. LIII.

Accedit, quod omnia vitia & morbi voluntatis ad vnam ex hisce propensionibus, & per eas ad ipsam philautiam vitiosam reuocari possint. Id quod deinceps luculentius patebit.

§. LIV.

Ex philautia autem praua hasce ad mala propensiones oriri, vel potius nihil aliud esse, quam diuersos philautiae prauae modos, haud difficulter comprobari potest. Omnis amor tendit in obiectum, quatenus ad hominem refertur. Id experientia constat. Hinc & res externae a nemine per se amantur, nisi quatenus σχέσιν habent ad ipsum hominem. Ergo & opes, honores, res iucundae, non per se amantur, sed quatenus hominem afficiunt, & ad eius esse aut bene esse aliquid conferre censentur.

§. LV.

Nimirum qui opes amat, ideo eas amat, quod eas ad sui conseruationem maxime pertinere putat. Voluptati deditus res iucundas sensibus suis, adeoque sibi delectationem afferentes appetit.

Honoribus nemo afficitur, nisi in quantum se ipsum aliis praestare, seque iis digniorem esse putat. In philautiae itaque centro cuncta concurrunt.

§. LVI.

Hi autem morbi & propensiones voluntati insunt, quatenus mens cum corpore est vnita, & id, quod ad corpus pertinet, ad se quoque pertinere credit. Nimirum non tantum ex lege vnionis, commotiones mentis & corporis se mutuo impellunt, sed mens etiam singulari voluptate perfunditur ex commotionibus, quae corpori gratae sunt, sicut vice versa commotiones menti gratae suauitatem quandam in corpus transfundunt. Interim & mentem pure & sine corpore spectatam, propensionis ad mala in genere consideratae, minime expertem esse, pro explorato habeo.

§. LVII.

Praeterea licet tres istae praecipuae ad mala propensiones, cum ἀταξίᾳ phlegmatica in omnibus hominibus reperiantur, non eundem tamen singulae in omnibus obtinent gradum, sed in aliis voluptatis, in aliis diuitiarum, in aliis honorum cupiditas eminet, & primas tenet partes. Diuersimode etiam hae propensiones inter se sunt commixtae, prout quaelibet ad alteram relata, diuersum obtinet gradum. Vnde magnam propensionum & inclinationum varietatem prouenire, necesse est.

§. LVIII.

§. LVIII.

Vt autem eo rectius, quae singularum propensionum sit indoles, cognoscatur, sigillatim eas perlustrare, & quae ex iis profluant vitia, tum ratione *honesti*, in officiis hominis erga Deum, erga se ipsum, erga alios, tum ratione *decori*, quod in conformatione actionum externarum ad sensus aliorum consistit, praeterea quae earum ratione *iudicii*, *ingenii* & *affectuum* vis sit, vberius exponere iuuabit.

§. LIX.

Qui ergo *voluptatum* cupiditate laborant, magna propensione in ea omnia feruntur, quae sensus externos delectant. Praecipue tamen ea, quae *gustum* & *tactum* afficiunt, vt maxime bona sectantur, & *otio* dediti sunt. Et licet nonnulli magis veneri, alii gulae, litare videantur, si tamen accuratius rem aestimes, illi nemo operatur, qui huic quoque deditus non sit; licet ob causas externas, aut alterius propensionis admixtionem, saepius contingat, vt voluptatis cupiditas interdum hoc, quandoque alio modo se exerat.

§. LX.

Hinc si officia horum hominum, & primo quidem erga DEVM spectes, pietatem fictam & ad externam speciem compositam in illis deprehendes. Magna in rebus ad religionem pertinentibus sunt incuria, hinc nunquam aut saltem non serio religionis, quam profitentur, verita-

ritatem sub examen reuocant. Si noua circa doctrinam de Deo oriatur sententia vel disceptatio, eandem nouitatis odioso titulo oneratam, repudiant, aut nunquam, penes quam partem sit veritas, serio inquirunt. Ita ergo maiorum placitis adhaerentes, quod desidiae nunquam expiandae, & ex voluptate ortae erat imputandum, specioso constantiae nomine honestant, aut pacis & tranquillitatis amorem prae se ferunt. Eadem desidia & ignauia eos pronos reddit ad aliorum diuersas opiniones, siquidem voluptati non adeo aduersentur, facile tolerandas, aut conciliandas, vnde & a *syncretismo*, vt vocant, eos non adeo abhorrere videas.

§. LXI.

In cultu autem Numinis languidi sunt, & remissi, & inconstantes. Saepius impetu quodam ad viam emendandam rapiuntur, qui mox deferuescit, praesertim si occasio voluptatum cupiditatibus sese polluendi, illis se offerat. Cultus externi tamen obseruantiores sunt, quam interni, eo quod ad aliorum mores & consuetudinem vitam facile componant, nec pro impiis haberi cupiant.

§. LXII.

In officiis, quae homines erga se ipsos praestare tenentur, haec ad voluptates propensio maxime se exerit. Qui enim ista laborant, libidinosi sunt, gulosi, vigilantiae ac laborum impa-

impatientes, incurii externorum, inconstantes, emaces, & bona sua facile dilapidant. Animae nullam, corporis nimiam curam gerunt, si modo istud curare censendi sunt, dum morbos, paupertatem, & infinita saepius attrahunt mala, & mortem, quam tantopere exhorrescunt, sibi accelerant.

§. LXIII.

Erga alios equidem beneuoli, & ad misericordiam, ceteraque humanitatis officia exercenda, proni videntur, nec temere quenquam palam laedunt, ab iniuriis quoque, siue verbis siue factis inferendae sint, abhorrent: nihilosecius, clandestinis artibus in aliorum grassari perniciem, quandoque non detrectabunt, fidem etiam fallere, pacta violare, mentiri, non sibi ducent religioni. A manifestis iniuriis metus & ignauia illos abstinent: a clandestinis, cum neminem sincere ament, sed ad voluptatem suam cuncta referant, nihil est, quod eos arcere possit. Amicitiam, praesertim cum hominibus sibi similibus, facile & cum impetu ineunt, sed eadem facilitate etiam abrumpunt.

§. LXIV.

Hinc semel monuisse sufficiat, cum virtutum nomina id genus hominibus tribuuntur, more hactenus recepto nos loqui, & non ipsas virtutes, sed virtutum species, quae re ipsa vitia sunt, vt suo loco docebimus, indicare. Sic quae homini voluptatibus dedito tribuitur liberalitas, pre-

profusio, & quiduis potius quam liberalitas est, cum eam non rationis praescripto, sed praua inclinatione & summa rerum suarum incuria, exerceat. In ceteris officiis eadem ratione sese res habet.

§. LXV.

De amicitia etiam obseruandum, licet non sit inter officia, & non nisi inter homines, qui iam vitam moresque emendarunt, reperiatur: nihilosecius cum inter prauos etiam species & imago quaedam amicitiae deprehendatur, quo pacto in ea colenda se gerant, haud immerito a nobis indicatur.

§. LXVI.

Porro si in statu tum coniugali, tum paterno, tum herili, vt & ciuili eos spectes, si sint inferiores, iugi quidem erunt patientes, sed qui ob ignauiam superiorum iussa raro exacte exequantur: sin vero sint superiores, ad delicta inferiorum facile conniuebunt, & hinc ad liberos, seruos, ciues regendos inepti erunt.

§. LXVII.

Tandem ad decorum quod attinet, homines ad voluptatem propensi, humanitatis laudem facile sibi conciliant: amant mundiriem ad excessum vsque: vestibus mollibus, & nitidis, delectantur: in iocos facile soluuntur, eosque non adeo ineptos, sed quo minus, quae obscoena sunt, illis admisceant, vix sibi temperare possunt: praeterea loquaces sunt, & arcanorum proditores: tan-

tandem in gestibus vt & ipso incessu, mollitiem quandam prae se ferunt.

§. LXVIII.

Quos vana vexat *ambitio*, hoc vnice in votis habent, vt aliis imperent, vel saltem vt ceteris digniores praestantioresque videantur. Obsequium, reuerentiam, laudes, ab omnibus exigunt, quibus ipsi blandiri non necesse habent. Metui insuper malunt quam amari, quod metus sit potentiae & imperii quaedam confessio, id quod in amore secus se habet. Famam, gloriamque, vbique sectantur, & ab omnibus digito monstrari cupiunt.

§. LXIX.

Quoad officia erga Deum, pertinax illis insidet impietas. Singulares in doctrina de Numine sententias aut ipsi inueniunt, aut ab aliis inventas facile amplectuntur, & sectantur, vt supra vulgus sapere videantur. Quin si ambitioni suae nullum inde positum iri obstaculum vident, suam palam profiteri, aut scriptis etiam tueri impietatem, non dubitant. Ex hac ambitiosorum hominum cohorte athei, & id genus profani homines prodeunt, qui ad res manifestas impugnandas non alia ratione adducuntur, quam vt ingenii & eruditionis gloriam ab imperitioribus referant. Sectarum quoque, & haeresium conditores, eodem morbo laborant. Hinc ambitionem

nem praecipuam haereſium eſſe cauſam, prudentiſſimis viris eſt obſeruatum. Pruritus alios vellicandi, contradicendi ſtudium, pertinacia in ſententia ſemel arrepta defendenda, pugnacitas, & id genus alia vitia, quae in eiusmodi hominibus conſpiciuntur, ex eodem oriuntur fonte.

§. LXX.

Cum ergo ita de Numine ſentiant, quo pacto illud colant, facile diiudicari poterit. Internum cultum plane negligunt: externum, ſi rebus ſuis id expedire intelligant, ſummo ſtudio oſtentant, ſin ſua parum intereſſe cenſeant, quid alii de pietate ſua ſentiant, palam contemnunt. Hinc homines ambitioſiſſimos, ſaepius pro religioſiſſimis mortalium habitos fuiſſe, mirum non eſt.

§. LXXI.

Erga ſe ipſos ita ſe gerunt: ſunt laborioſi, vigilantes, parci victus & veneris, conſtantes, quasvis moleſtias, vt ambitioni ſuae litent, ſubire parati: animum magis quam corpus colunt, ſed ea ratione, vt artibus ſcientiisque, quas ad gloriam, honorem, potentiam comparandam aptas eſſe cenſent, cumprimis illum inſtruant.

§. LXXII.

Aliis plane ſunt intolerabiles. Atrociſſimis iniuriis eos afficere, quos ſuis cupiditatibus obſtare putant, nulli dubitant: ſunt crudeles, con-

contumelioſi, contemptores, imperium, & dignitatem, ac eminentiam prae aliis, vbique affectantes, diſſimulatores, ingrati, & vt paucis omnia dicam, per cuncta quamuis nefanda ſcelera ad imperium, aut gloriam & honorem graſſari, pulchrum ducunt. Amicitiam ex ſtatus ſui ratione colunt, hinc non temere eam ineunt, initam tamen, ſi expediat, conſtanter ſeruant.

§. LXXIII.

In ſtatu coniugali, paterno, herili & ciuili, ſi inferiores ſint, immorigeri ſunt, & iugi impatientes, & ſaepius frena mordent. Videas hic, praeſertim in ſtatu ciuili, haud raro praeclaro libertatis nomine turpiſſimam, & male ſanam ambitionem regi. Sin ſuperiores ſint, tyrannorum vſurpant mores, ſuntque aſperi, inclementes, rigidi iuſſorum ſuorum exactores, veniam raro impertiunt, quaeuis delicta grauiſſime puniunt, & ſemper metui volunt.

§. LXXIV.

Decori ſunt obſeruantiſſimi, quoniam ad exiſtimationem apud alios conciliandam hoc apprime facit, aſt citra mollitiem & oſtentationem. Munditiem vbique amant: corpus ornant, ſed maſcule, nec effoeminati quid in illorum veſtitu temere conſpicitur: in inceſſu obſeruant grauitatem: ſunt praeterea taciturni, ſed tamen, ſi res ſeria agatur, verba apte faciunt: arcana non temere produnt: ſimulandi, & diſſimulandi artem

exacte callent: quin decori leges, si a paucis discesseris, accurate fere obseruant, saltem illos, qui aut ad voluptatem, aut auaritiam, propensi sunt, multis modis superant.

§. LXXV.

Auaritia denique, quae itidem multorum animis insidet, non tantum pecuniae, sed aliarum quoque rerum, quae pretio comparari possunt, cupiditatem mihi denotat. Hisce enim vnice delectatur auarus, harum possessione recreatur, hisce vnice adhaeret.

§. LXXVI.

In officiis erga Deum ad idololatriam, & superstitionem, maxime procliuis est homo auarus. Cum enim rebus a Numine creatis vnice delectetur, facile inducitur, vt credat, hisce aliquid diuini inesse. Iudicii praeterea defectus multum confert, vt eiusmodi errores facile admittat. Nec enim curae rerum domesticarum permittunt, vt quid Deus sit, aut quo pacto coli deceat, serio inquirere possit.

§. LXXVII.

Colit quidem Deum, etiam cultu interno, sed peruerse. Ideo enim eum colit, vt fortunarum suarum ab eo impetret incrementa. Hinc & cultus externi pertinax est defensor, & quam semel de Numine imbibit sententiam, aegre dimittit. Sed ad magiam tamen simul

pro-

procliuis est, eo quod haec modum subito ditescendi, plerisque promittere videatur.

§. LXXVIII.

Sibi ipsi homo auarus parum aut nihil indulget. Laborum & vigiliarum est patiens, voluptatum contemptor, nec animae nec corporis magnam curam gerit, cum opes vtrique praeferat: hinc & si magnam fortunarum iacturam faciat, facile, vt violentas sibi inferat manus, adducitur.

§. LXXIX.

Erga alios inhumanus est, & immisericors, idemque calumniator & inuidus, fraudulentus etiam, & perfidus: praeterea litigiosus, & vel leuissima de causa iudicem fatigat: beneficia vt nemini confert, ita in se collata grato agnoscere animo nescit: ad amicitiam, etiam talem, quae inter homines, qui vitam nondum emendarunt, initur, plane ineptus est.

§. LXXX.

In statu paterno, coniugali, herili, & ciuili inferioris personam, si externas actiones spectes, non male sustinere videtur. Est enim iugi patiens, laborum insuper tolerans, ad rem familiarem, quod seruorum & vxorum est, augendam non ineptus, sed idem tamen fraudulentus, & commodi sui cum detrimento superioris promouendi, non temere vllam negliget occasionem. Sed ad alios regendos nemo est ineptior. Vxo-

ribus, liberis, & seruis etiam ea denegabit, quae ad vitam honeste transigendam sunt necessaria, aut ad liberos liberaliter educandos & instituendos requiruntur. Si princeps hoc vitio laboret, grauissimis & non tolerandis exactionibus vexabit subditos, ministris seruisque fidelibus raro vtetur, cum lautis stipendiis praestantes & claros viros allicere, aut eos sibi obstringere negligat, hinc & bella infeliciter geret, nec pacis consilia saepius prosperum sortientur euentum.

§. LXXXI.

Decori plane est negligens. Namque morosus est, & inepte taciturnus, praeterea inhumanus, & inurbanus: vestibus sordidis viliissimisque corpus tegit: querulus insuper est, & temporis praesentis calamitatem vbique loquitur, aut parsimoniae inculcat praecepta: citatis semper incedit passibus, & ore ac cunctis corporis gestibus sollicitudinem quandam, & nescio, quam curarum, quae pectus obsideant, praefert molem.

§. LXXXII.

Ceterum cum vitae genus, & aliae res extra hominem positae, moribus occasionem praebeant, vt in capite praecedenti est demonstratum, quiuis facile intelligit, hasce animi propensiones exinde vtcunque aut imminui, aut augeri, aut etiam effici, vt aliter in hoc, aliter in alio homine, ista propensio se exerat. Sic alia ratione

ne miles, alia aulicus, alia eruditus, alia denique mercator, suam ambitionem prodit.

§. LXXXIII.

Cum etiam supra dictum sit, hasce propensiones diuersimode inter se commisceri, hic saltem obseruandum, huius commixtionis duplicem cumprimis esse effectum. Interdum enim propensio praecipua per alteram ita temperatur, vt vitia, quae hinc oriuntur, minus conspicua fiant, & speciem virtutum induant, e. g. cum ambitio temperatur per voluptatum cupiditatem, aut per auaritiam. Quandoque autem vitia magis se produnt, omniumque oculis offeruntur, vt si supremum gradum auaritia teneat, ad eam autem proxime accedat voluptatis cupiditas. Sed haec vt rite obseruentur, ipsi harum propensionum gradus sedulo diiudicandi, & inter se conferendi sunt.

§. LXXXIV.

Superest, vt ex promissi lege, morbos ex hisce voluntatis propensionibus in ceteras mentis facultates redundantes enumeremus. Et ad *intellectum* quidem quod attinet, quibus per se obnoxius sit morbis, iam indicauimus. Ex voluntatis autem propensionibus omnino pendet, vt isti morbi augeantur, aut in hoc vel illo homine aliter aliterque se habeant.

§. LXXXV.

Nimirum qui ad ambitionem proclines sunt, vt attentius accuratiusue res quasuis considerant,

& ad eas cognoscendas maiorem adferunt industriam, ita & errores in percipiendo, iudicando, & ratiocinando facilius euitant, non temere dubitant, aut haesitant, nec quod admiratione dignum non sit, admirantur: increduli tamen sunt, & vix quicquam sibi persuadent, nisi causas eius rei habeant perspectas, & suspicione laborant: ratione ratiocinationis practicae, vt fere iudicio practico pollent, ita calliditas potius quam imprudentia in illis merito reprehenditur: quoad conscientiam autem, cum legum principiorumque notitiam per summam malitiam velut suffocent, haud immerito conscientia laxa, secura, callosa, & cauteriata illis tribuitur.

§. LXXXVI.

Contra qui voluptatibus indulgent, vt per ignauiam & incuriam rebus considerandis raro incumbunt, minus accurate earum notiones sibi formant, adeoque in omnibus mentis operationibus facile labuntur, haesitant, dubitant, admirantur: creduli quidem sunt, sed quam admiserunt opinionem, aeque facile dimittunt: iudicio practico valde mediocri sunt, cum praecipitantia & inaduertentia, qua maxime laborant, rerum actionumque περιστάσεις accurate cognoscere non permittat. Ex ratiocinatione practica si eos aestimes, imprudentes potius erunt quam callidi, conscientiam habebunt dubiam & haesitantem, sed qua minime obstante, si occasio illis se obtulerit, eri-

criminibus ex voluptatis propensione fluentibus, facile se obstringent.

§. LXXXVII.

De illis autem, quorum animis auaritia sedet, ita habendum: maiori quidem in rebus cognoscendis vtuntur industria, quam voluptatibus dediti, non tamen ob ingenii defectum feliciori successu. Hinc aeque facile in omnibus intellectus operationibus errores admittunt, sed longe pertinacius eos defendunt, atque hinc etiam minus dubitant. Cum etiam omnia ad vtilitatem referant, pauca admirantur. Sunt etiam credvli, sed errorem, quem ex credulitate hauserunt, pertinacius defendunt: sollicitudo quoque, quae illos occupat, ne vllam rerum suarum iacturam faciant, eos valde suspicaces reddit: in rebus ad congerendas opes pertinentibus, callidi sunt, in ceteris, ob iudicii practici defectum imprudentes: superstitio denique, quam supra illis vindicauimus, conscientiam illorum *angustam* ac *timidam* reddit.

§. LXXXVIII.

Phantasia hominis per se quidem satis corrupta est, non tantum quod intellectus legibus non semper obtemperet, sed quod etiam quaedam in ea sit procliuitas, ad res malas nobis vt bonas repraesentandas. Maxima etiam eius imbecillitas in eo conspicitur, quod in suis operationibus

non iustum teneat ordinem, sed mox in illud, mox in aliud obiectum feratur. Hinc tanta cogitationum humanarum vanitas, prauitas, absurditas, vt nemo facile omnes suas cogitationes publicae luci exponi velit.

§. LXXXIX.

Nihilosecius a voluntatis morbis hanc phantasiae imbecillitatem insigniter augeri, extra omnem dubitationem positum esse arbitror. Quin procliuitatem ad certa obiecta repraesentanda, & simul inconstantiam, quae in eius operationibus deprehenditur, si non vnice, certe maximam partem hinc dependere arbitror. Quae enim saepius cerebro imprimuntur imagines, facilius recurrunt. Ergo & hominis voluptatibus dediti imaginationem valde pronam & facilem reddi, ad res voluptatem corpori afferre solitas, repraesentandas, mirum non est. Eadem ratione in ceteris sese res habet.

§. XC.

Praeterea vt facultatum, quae *ingenium* constituunt, vt iudicii, ingenii specialiter sic dicti, & memoriae, non sint inter se aequatae vires, licet ex corporis constitutione praecipue proueniat, voluntatis propensione respondente: nihilosecius tamen ipsae illae voluntatis inclinationes multum eo conferunt. Namque auarus memoriam, iudicium ambitiosus, voluptati deditus ingenium, prae-

praecipua quadam ratione exercet. Fieri ergo aliter nequit, quam vt eminente vltra modum vna facultate, ceterae negligantur & deprimantur.

§. XCI.

Tandem vt intelligitur etiam, quo pacto istae propensiones ratione *affectuum* comparatae sint, primo illud denuo inculcandum, affectus ab istis propensionibus non aliter ac actum ab habitu differre.

§. XCII.

Deinde, nec illud praetermittendum, propensiones voluntatis non tantum in affectus directe illis respondentes, sed etiam in affectus cognatos atque connexos facile erumpere. Qui ambitione vexatur, non tantum, si obiectum conueniens adsit, ad affectum ambitionis excitatur facile, sed ad iram etiam, audaciam, similesque affectus est proclivis. Voluptati deditus meticulosus est, sperat & metuit, affectibusque huc proxime accedentibus expositus est. Auarum contra inuidia vrit, tristis idem est, ac desperabundus.

§. XCIII.

Sed video hic dubitari posse, annon affectus per se pro mentis morbis sint habendi? Constat enim, non aliam magis quaestionem inter Stoicos & Peripateticos olim fuisse agitatam.

§. XCIV.

Equidem Stoicos cum Peripateticis reuera

pugnasse, abnuo, cum illi secundum & tertium in commotione voluntatis gradum, hi vero primum, affectus nomine designauerint. Diuerso itaque sensu poterat asseri, affectus esse motus naturales & voluntarios, bonos & malos, extirpandos & non extirpandos. Sed vlteriori explicatione rem istam dignam arbitror.

§. XCV.

Ego, missis ambagibus, assero, affectus dupliciter posse considerari, vel ratione *essentiae* siue *abstracte*, vel ratione *existentiae* siue *concrete*.

§. XCVI.

Ratione *essentiae* affectus in se indifferentes esse arbitror, nisi ipsum nomen aliquid, quod moraliter bonum aut malum sit, connoter. Prius inde patet, quod affectus nihil aliud sint, quam mentis commotiones. Motus autem mentis & voluntatis, in se spectatus, non magis malus & bonus est, quam motus manus aut pedis.

§. XCVII.

Posterius autem sic intelligo: nonnulli affectus iam denominationem sortiti sunt a certo obiecto, circa quod si eo modo versentur, non potest non illis adhaerere quaedam ἀταξία, adeoque neutiquam sunt indifferentes. Huc refero *inuidiam*, quae odium hominis, cui bonum aliquod obtingit, semper secum coniunctum habet. Tale odium cum citra controuersiam illicitum sit,

fit, sequitur, ipsum inuidiae affectum omnino malum esse. Et ita in aliis quoque se res habet.

§. XCVIII.

Si autem affectus considerentur ratione *existientiae*, subiecta & gradus sunt discernendi. In homine enim nondum emendato, sed suae vnice libidini, voluptati, ambitioni litanti, quales omnes homines per naturam sunt, omnes quoque affectus malos esse necesse est, cum nec in obiectum legitimum ferantur, nec modus obseruetur.

§. XCIX.

In homine autem iam emendato, & rectae rationis praescriptum sequente, prima quidem voluntatis propensio, siue primus gradus, vitio quidem non caret: interim quoad eam imputandi rationem, quae in foro humano obtinet, cum motus ille naturalis sit, homini non potest imputari. Idem tamen suis affectibus certos limites ponit, ne vnquam vltra secundum gradum excedant, & praeterea in obiectum legitimum iusto ordine & proportione obseruata eos dirigit, & ita quidem affectus, hisce limitibus circumscriptos, neutiquam moraliter malos esse arbitror.

§. C.

Ex hactenus autem dictis, quanta sit voluntatis & mentis nondum emendatae miseria, abunde intelligitur. Namque primo ex hisce propensionibus prauis *quietis* & *tranquillitatis defectum*

fectum in voluntate oriri, neceſſe eſt. Id quod iam ſupra demonſtratum eſt.

§. CI.

Deinde augetur haec miſeria per *conſcientiae terrorem*. Cum enim vnicuique etiam rationis ductum ſequenti, conſtet, mentem noſtram eſſe immortalem, Deumque vt iuſtum iudicem, vitae bene aut male actae rationem eſſe exacturum, ſane homo infinitis vitiis ex prauo ſui amore profluentibus, obrutus, non poteſt non aeternos exquiſitiſſimosque cruciatus, ſibi polliceri.

§. CII.

Quae autem ceteroquin hominem circumſtant *miſeriae*, aut maximam partem hinc oriuntur, aut ſaltem augentur. Paupertas multis non futura eſſet moleſta, niſi diuitiarum, aut voluptatis, aut honorum cupiditate flagrarent. Sed nonne plerique paupertatem, morbos, & id genus alia mala ſuismet ſibi attrahunt vitiis? Sed & quae ab aliis hominibus nobis inferuntur mala, ita vtplurimum comparata ſunt, vt aut noſtra ſaltem opinione mala ſint, aut noſtris vitiis, vt hoc faciant, eos adducamus. Detecto igitur omnis miſeriae fonte, ad felicitatem veram, mentisque ſanitatem, properemus.

CAP.

CAP. IV.
DE SANITATE MENTIS HVMANÆ, CVMPRIMIS VOLVNTATIS, SIVE DE SVMMA HOMINIS FELICITATE.

Σύνοψις.

Fons summae felicitatis in hominis voluntate quaerendus, §. I. II.

Summa felicitas differt a summo bono, §. III.

Summum bonum est vltimus finis, non autem summa felicitas, § IV.

Bonum est vel absolutum, vel relatiuum, §. V.

Hoc est vel individuale, vel communionis, § VI.

Bonum est vel actiuum, vel passiuum, §. VII.

Aliae boni diuisiones, §. VIII.

Porro bonum est vel verum, vel apparens, §. IX.

Illud vnum, hoc multiplex est, §. X.

Dantur quoque certi bonorum gradus, §. XI.

Axiomata generalia de bono, §. XII.

An vita & mors inter bona, an mala referenda? §. XIII.

Quo censu sanitas, pulchritudo &c. veniant? §. XIV.

Quod res extra hominem positae, exceptis malis geniis, non nisi per accidens malae sint, §. XV.

De cibo & potu, honore, diuitiis, &c. §. XVI.

Hominem homini bonum potius quam malum esse, §. XVII.

Solus Deus summum bonum est, § XVIII.

Characteres summi boni, §. XIX.

Demonstrantur §. XX XXI.

Ex iis colligitur, summum bonum non consistere in diuitiis, honoribus, voluptatibus, § XXII.

Nec in animi tranquillitate, iuxta Epicurum, §. XXIII.

Nec in habitu virtutis, aut operatione secundum rectam rationem, §. XXIV.

Nec in eruditione, §. XXV.

Aut sanitate corporis, §. XXVI.

Aut aliis rebus quibusuis prae-

praeter Deum, §. XXVII.
Esse DEVM, supponitur, §. XXVIII.
Eum esse summum bonum, probatur, quia vitam hominis praestantissimam perficit, §. XXIX.
Quia voluntatem sanitati restituit, §. XXX.
quia animum hominis tranquillum reddit, §. XXXI.
quia perenne & aeternum bonum est, §. XXXII.
quia eius possessio ab omnibus obtineri potest, §. XXXIII.
et per se etiam expetenda est, §. XXXIV.
quo pacto hocce summum bonum possideatur, §. XXXV.
Ex parte hominis ad hoc non sufficere operationes intellectus, §. XXXVI.
Sed requiri operationem voluntatis, seu amorem, §. XXXVII.
quia est vel concupiscentiae, §. XXXVIII.
vel complacentiae, §. XXXIX.
& hic vel amicitiae vel obedientiae, §. XL.
Deus pro perfectionum, quibus gaudet, diuersitate, diuersimode nobis exhibetur, §. XLI.
Cur amandus sit amore concupiscentiae? §. XLII.
cur amore amicitiae? XLIII.
Cur amore obedientiae? §. XLIV.
An omnino amore concupiscentiae Deus amandus sit? §. XLV.
Quod tres istae amoris species certo ordine inter se coniunctae esse debeant, §. XLVI.
Quae Dei erga hominem sit operatio, §. XLVII.
Quid amor Dei? §. XLVIII.
Amoris huius effectus, vt homo Deo similis euadat, §. XLIX.
Quae hominis cum DEO coniunctionem consequantur, §. L.
Inter ea primum locum obtinet virtus, §. LI.
Virtutis verae proprietates, §. LII.
Diligentia, §. LIII. LIV. LV.
Obedientia, §. LVI. LVII.
Iustitia correctrix, §. LVIII. LIX.
Humilitas, §. LX. LXI. LXII.
Quod vnica tantum sit virtus, §. LXIII.
quae tamen per diuersa officia se exserit, §. LXIV.
& ab obiectis diuersas sortitur denominationes: hinc tres virtutes cardinales, §. LXV.
De iustitia monitum, LXVI.

Deco-

Decorum quo pacto ad virtutem spectet, §. LXVII.
De Stoicorum effato: omnes virtutes inter se vinculo inseparabili connexas esse, §. LXVIII.
Quod per virtutem mentis reliquae facultates emendentur, §. LXIX.
Speciatim intellectus, LXX.
Quoad singulas operationes, §. LXXI.
Conscientia hominis virtuti dediti, qualis? §. LXXII.
Propria quoque ei est prudentia, quae quatuor absoluitur partibus, §. LXXIII.
Attentione, §. LXXIV.
Circumspectione, § LXXV.
Prouidentia, §. LXXVI.
Discretione, §. LXXVII.
Emendatio ingenii & iudicii, § LXXVIII.
Affectuum, §. LXXIX.
Nemo nisi virtute deditus rebus extra se positis recte vtitur, §. LXXX.
Nec per fortunam aduersam miser euadit, §. LXXXI.
Multo minus mortem metuit, § LXXXII.
Alter summae felicitatis effectus est animi tranquillitas, §. LXXXIII.
Quam comitatur ineffabilis suauitas, siue gaudium animi, §. LXXXIV.
Itemque libertas, LXXXV.
Tertius effectus est amicitia bonorum cum bonis, §. LXXXVI.
Quae hanc felicitatem mirifice auget, §. LXXXVII.
Conclusio huius doctrinae, § LXXXVIII.

§. I.

Vt fontem & scaturiginem omnis mali in voluntate hominis, & quaesiuimus, & inuenimus: ita & dubium non est, quin fons verae & summae felicitatis in eadem sede sit quaerendus.

§. II.

Et nimirum, vt iam saepius dictum, voluntas nostra *facultas boniformis*, quae infinito appetitu in bonum aliquod fertur. Si ergo in bonum eiusmodi incidat, quod dum amat, operationes suas naturales, hoc est, naturae suae perfectae conuenien-

nientes, edit, quod etiam reuera eam exſatiare, mentemque tranquillam reddere poteſt, vera hinc oritur *felicitas*.

§. III.

Vera enim & ſumma felicitas veri & ſummi boni poſſeſſione abſoluitur. Ita enim merito *ſumma felicitas* a *ſummo bono* diſcernitur, quod haec ſit illius cauſa, dum eius poſſeſſio nos felices reddit, licet vulgo, vtut perperam, haec confundantur.

§. IV.

Summum bonum etiam recte dicitur *vltimus finis*, cum omnes hominum actiones non poſſint non collimare ad illud obtinendum, quod pro ſummo bono reputant. Aſt *ſumma felicitas* ſi pro vltimo fine habeatur, homo non tam ſummum bonum, quam potius ſe ipſum amare videtur, vtut ſummi boni poſſeſſio ſit ipſa ſumma felicitas.

§. V.

Quodnam ergo ſummum bonum ſit, ordine eſt inquirendum. Non vna enim ratione aliquid *bonum* dicitur. Namque vt bonitatem, quae actionibus tribuitur, taceam, aliud *bonum eſt abſolute tale*, aliud autem *relatiuum*. Illud eſt, quod habet eſſentiam ſibi conuenientem. Et hoc ſenſu quaelibet res bona, vna tamen melior altera, ob perfectiorem eſſentiam, Deus autem optimus recte dicitur.

§. VI.

Bonum relatiuum a nonnullis iterum in bonum *indiuiduale*, & *communionis* diſpeſcitur. Indiuiduale eſt, quod naturae huius vel illius homi-

hominis conseruandae, & perficiendae, aptum est. Communionis quod naturae alicuius societatis, conseruandae, & perficiendae est conueniens.

§. VII.

Homo etiam illud, quod sibi bonum est, vel nude tantum recipit, vel agendo promouet, atque sibi attrahit. Hinc aliud bonum *actiuum*, aliud *passiuum* vocari solet. *Boni actiui* nomine veniunt omnes actiones nostrae, quae ad nostram conseruationem & perfectionem spectant: *passiui* autem, vsus & perceptio rerum naturae nostrae conseruandae & perficiendae vtilium.

§. VIII.

Praeterea cum aliud bonum minus, aliud magis, ad nostri conseruationem faciat: idque vel destructionem saltem auertendo, vel reipsa aliquid conferendo; nos etiam in statu naturae nostrae conuenienti, vel non conuenienti, viuamus, diuersimode iterum *bonum* dispesci solet.

§. IX.

Saepius etiam contingit, vt nonnulli aliquid naturae suae perficiendae & conseruandae aptum putent, quod tamen eandem destruit, & deteriorem reddit. Hinc bonum in *verum*, atque *apparens*, diuiditur.

§. X.

Vt autem *bonum verum* vnum est, licet ob di-

 uersos

versos respectus mox *honestum*, mox *vtile*, mox *iucundum*, dici possit: ita bonum apparens contra multiplex est, & prout aliam aliamque in homine partem afficit, aliud *decorum*, aliud *vtile*, aliud autem *iucundum* appellitari potest.

§. XI.

Obseruandum praeterea, cum homo ex mente & corpore constet, in corpore autem vita tum vegetatiua, tum sensitiua sit, tria etiam in eodem esse, quae perfici & conseruari possunt, *vitam* scilicet *vegetatiuam*, *sensitiuam*, & *rationalem*, quarum vna altera est praestantior, vnde & ipsorum bonorum certi gradus merito constituuntur.

§. XII.

Ex hactenus dictis de *bono indiuiduali*, de hoc enim praecipue sermo est, eoque *passiuo*, certas formare licebit conclusiones, tam manifestas, vt a nemine negari possint. Nimirum: quo magis aliquid ad nostri conseruationem & perfectionem confert, eo *praestantius bonum* est: quod nostram destructionem a nobis auertit: *praestantius bonum* quidem est, quam quod nobis aliquid confert: sed quod hoc ipso dum aliquid nobis confert, simul impedit, ne destruamur, adhuc longe *praestantius bonum* est: bonum apparens, malum potius quam bonum est: quicquid vitam hominis aut vegetatiuam aut sensitiuam, aut rationalem reuera perficit, & conseruat, *verum bonum* est: praestantius bonum est,

est, quod vitam rationalem conseruat, & perficit, quam quod vitam sensitiuam perficit: si bonum aliquod minus praestans nos vsu & fruitione boni praestantioris priuet, non amplius *bonum* est, sed pro malo reputari debet: contra si boni minus praestantis priuatio, maius bonum secum trahat, pro malo reputari non debet.

§. XIII.

Hisce ita rite positis, quae homini aut bona aut mala sint, facile diiudicari potest. Ibimus per praecipuas rerum classes. Et primo quidem in ipso homine sese nobis offert *vita*, quam hoc ipso quod fundamentum omnis boni sit, nemo inter res malas reputauerit. *Mors* ergo in se spectata, quatenus vitae cuiusdam destructionem denotat, omnino mala est: sed cum per eam sola vita corporis destruatur, & hoc ipso saepius vita animi insigniter perficiatur, pro mala profecto haberi nequit. In illis autem, quorum mens per mortem maioribus cruciatibus exponitur, secus se res habet.

§. XIV.

Sanitas, formositas, robur, scientia, & id genus alia, itidem ad ipsum hominem pertinent & partim pro corporis, partim pro mentis perfectionibus merito habentur. Hinc etiam *bonis* ea annumerare non dubito, sed ita vt etiam in mala haec degenerare posse, fatear, propter allatas rationes: Vnde & quid de deformitate, mor-

bis, ignorantia &c. sentiendum sit, patet, cum contrariorum contraria sit ratio.

§. XV.

Iam si res extra hominem positas consideramus, eas ita comparatas esse censeo, vt, si a malis geniis discesseris, de quibus tamen philosophia certi quid definire nequit, nulla per se mala dici queat, nisi quod quaedam ex vsu vel abusu potius malae fiant.

§. XVI.

Hoc cumprimis conspicuum est in iis rebus, quibus homines ad cibum & potum vtuntur. Eae, cum per se ad naturam humanam conservandam aptae sint, malae tamen fiunt, naturamque hominis destruunt, dum homines iis non rite vtuntur. Idem & de honore, diuitiisque, & id genus aliis rebus, extra hominem positis, censendum est, quippe quibus homines aut ad sui conseruationem, aut destructionem vti possunt.

§. XVII.

Equidem alii homines, quibuscum nobis commercium intercedit, ea videntur indole esse, vt cum non raro nobis noceant, pro malis censeri debeant. Sed re accuratius expensa, deprehendes, eos a sapientissimo Numine ita conditos esse, vt ex naturae suae conditione sibi inuicem prodesse, & aliorum commoda promouere debeant. Ergo dum nobis nocent, & adeo

mali

mali fiunt, hoc ipso naturae ordo inuertitur, quin homines esse desinunt.

§. XVIII.

Supereſt itaque ipse *Deus*, qui vt solus nobis spiritum largitur, solus quoque vitam omnem conseruat, quin omnibus iis, quae bona vocamus, affatim nos cumulat, ita nemo adeo omnis mentis expers erit, qui eum pro malo reputare audeat.

§. XIX.

Multa itaque homini obuersantur bona: sed quodnam in hisce omnibus summum sit, vt adeo eius possessio homines vere felices reddat, id nobis nunc accuratius inuestigandum & explicandum erit.

§. XX.

Nimirum si vlla res *summi boni* titulo est condecoranda, eius hae sint proprietates necesse est: vt vitam hominis nobilissimam, rationalem scilicet, conseruet & perficiat: vt voluntatem hominis tot morbis infectam, sanitati suae restituat, vt adeo operationes sibi conuenientes edere possit: adeoque, quod hinc consequi necesse est, vt mentem hominis quietam atque tranquillam reddat: vt bonum istud perenne sit, cuius amittendi non sit metus: vt ab omnibus serio illud expetentibus possit obtineri: denique, vt tale sit, quod per se & propter se ita expetatur, vt sui perceptione fruentem perfecte beet.

§. XXI.

Atque haec omnia iunctim ad ſummum bonum requiri, facile demonſtratur. Quoad primam, ſecundam, & tertiam conditionem res vel ex definitione boni manifeſta eſt. Quartum autem requiſitum ex tertio fluit, cum mens noſtra tranquilla eſſe nequeat, ſi metus bonum, quo delectatur, amittendi eam agitet. De quinto nemo dubitauerit, cum nubes & inania prenſent, qui tale bonum hominibus depingunt, cuius nemo poſſit fieri compos. Vltimum denique ex eo intelligitur, quod ſummum bonum etiam vltimus mortalium ſit finis, id quod itidem ſupra commonſtratum eſt.

§. XXII.

Quae cum ita ſint, in manifeſto verſantur errore, qui aut in *honoribus*, aut *diuitiis*, aut *corporis voluptatibus*, ſummum bonum poſitum eſſe arbitrantur. Praeterquam enim quod haec omnia ne ſemper quidem bona ſint, omnibus etiam ſummi boni requiſitis deſtituuntur.

§. XXIII.

Rectius quidem Epicurus *animi voluptatem* huc aduocauit, ſi vera ſunt, quae eius propugnatores diſſerunt: cum tamen iſta animi voluptas ſaltem conſequens, atque effectus ſummi boni ſit, ex eius poſſeſſione fluens, perperam cum ipſo ſummo bono confunditur.

§. XXIV.

Sic nec illorum probare ſententiam poſſum, qui

qui aut in *habitu virtutis*, aut *operatione ſecundum rectam rationem*, ſummum bonum quaerunt. Namque vt virtus ſemper ſummum bonum, vel potius eius poſſeſſionem aut conſequitur, aut comitatur, ita ſane falluntur, qui eam pro ipſo ſummo bono habent.

§. XXV.

Multo minus *eruditio* aut *multarum rerum ſcientia*, ſummum bonum conſtituunt. Namque nec voluntatis morbis medentur, nec animum tranquillum atque quietum reddunt. Et hinc adeo ſecundum, tertium, quin etiam quartum, quintum, & ſextum requiſitum deeſt.

§. XXVI.

In *ſanitate* corporis itidem ſummum bonum fruſtra quaeritur. Licet enim ſanitas bona ſit, pro ſummo bono tamen haberi nequit, cum etiam qui ſanus eſt, miſer eſſe poſſit. Contra qui ſummi boni factus eſt compos, licet aegrotans dolores ſentiat, iis tamen non adeo turbatur, vt inde miſer vel infelix dicit debeat.

§. XXVII.

Atque idem de ceteris rebus omnibus, ſi a Deo diſceſſeris, eſt pronuntiandum. Vnde tandem concludo, *ſolum Deum* pro ſummo bono, quod mortalibus obtingere poteſt, eſſe reputandum.

§. XXVIII.

Ceterum & eſſe Deum, & iis eum gaudere perfectionibus, vt eius amor ſolus nos beatos

reddere possit, suo tempore ex instituto demonstrabitur, nunc autem tantisper hoc supponere liceat, cum nec vllus sanae mentis homo hac de re dubitare possit. Id ergo potius dispiciendum, an omnia summi boni requisita accurate in ipsum quadrent.

§. XXIX.

Vita hominum praecipua rationalis est, cuius operationes, vt supra commonstrauimus, sunt intelligere & velle. Cum ergo homo nec recte intelligit, nec recte vult, operationes istae corruptae, vitam ipsam corruptam, & deprauatam arguunt. Tum autem recte vult, cum amore ordinato aliquid amat. Hic autem amor ordinatus alius esse non potest, vt itidem iam euictum, quam amor Dei. Ergo solus Deus obiectum legitimum est, per quod voluntas a morbo & corruptione sua liberari, & adeo conseruari, ac perfici potest. Hinc autem cum & ipse intellectus perficiatur, vt porro probabitur, soli Deo primum summi boni requisitum conuenire, clarissime patet.

§. XXX.

Quemadmodum etiam, vt itidem ostensum, vitiosae voluntatis operationes de ipso eius morbo testantur: ita contra bonae operationes, vt iustitia, temperantia, pietas, ceteraeque virtutes & officia, non possunt non sanitatis documentum

tum praebere. Iam vero hae operationes ex solo amore Dei fluunt, id quod, eundo per singulas, euincere possumus, ergo in amore Dei sanitatem voluntatis consistere, & ipsum Deum summum esse bonum, necesse est.

§. XXXI.

Quod autem nulla res, praeter solum Deum animum hominis quietum & tranquillum reddere possit, aut boni perennis titulum promereatur, apud omnes, vt puto, in confesso est. Eundo per omnes rerum, quas homines vt bonas appetunt, classes, demonstrare possumus, nullam esse, quae non aut fastidium afferat, aut metum, vel aliud quid, quod animum turbet, secum coniunctum habeat, praeter solum Deum. Nihil enim praeter eum perenne esse, is ignorauerit, qui quam caducae & fragiles res omnes sint, quibus homines delectantur, plane nesciuerit. Saltem per mortem, quae inuitabilis est, quodcunque demum fuerit bonum, eodem tamen privamur. Ast Deo tantum abest, vt per mortem priuemur, vt potius cum eodem arctius vniamur.

§. XXXII.

Namque ita omnino de summo bono censeo, quod aeternum esse debeat. Ergo vt eius possessio post mortem quoque continuetur, necesse est. Iam vero vt de Deo nemo dubitat, eum aeternum esse: ita ex parte hominum etiam re-

quiritur, vt summo bono semper frui possint. Hic vero omnino suppono, quod alibi ex instituto euincitur, mentem nostram esse immortalem. Praeterea suppono, quod ab omnibus facile conceditur, Deum non velle, vt homines miseri sint praeter suam culpam, sed potius cum infinitae bonitatis sit, recte & praeclare facta, cum raro admodum in hac vita istud fiat, post mortem remunerari. Hinc porro concludo, Deum non posse mentem, quae ipsum amando, statum suum naturalem iterum in hac vita acquisiuit, post mortem illo priuare, & miseram reddere. Si autem statum suum naturalem retinet animus, non potest non post mortem etiam Deum, vt summum bonum, amare: adeoque Deus pro bono perenni merito habetur. Hoc equidem ex ratione cognoscimus: sed cum peccata nostra & crimina hic se ingerant, media vera & sufficientia, aut statum istum naturalem mentis, aut eius post mortem continuationem, consequendi, philosophia ignorat. Qua de re suo loco ex instituto.

§. XXXIII.

Atque hinc etiam intelligitur, quo pacto in Deum quadret, quod porro ad summum bonum requiritur, vt ab omnibus serio eius possessionem expetentibus, possit obtineri. Potest enim & Dei possessio ab omnibus obtineri, non per media, quae philosophia subministrat; sed per ea, quae

quae reuelatio ſuppeditat, ad quam tamen philoſophia nos manuducit.

§. XXXIV.

Denique cum etiam Deus omnes perfectiones, &, vt ita dicam, bonitates in gradu longe eminentiſſimo in ſe contineat, palam etiam eſt, eum per ſe & propter ſe expetendum eſſe. Si enim propter aliud expeteretur, ſequeretur, hoc ipſum Deo melius eſſe, quod ineptum, aut ſaltem a nobis iſtud Deo praeferri, quod philautiae prauae argumentum eſſet.

§. XXXV.

Poſtquam itaque demonſtrauimus, ſolum Deum ſummum bonum eſſe: nunc porro quo pacto iſtud bonum poſſideatur, vt hinc felices reddamur, eſt declarandum. Quod vt rite fiat, primo quae hominis hic ſint partes, deinde quid Deus nobis conferat, ordine eſt ediſſerendum.

§. XXXVI.

In homine cum praeter corpus etiam mens ſit, & haec rurſus variis facultatibus gaudeat, ſola tamen voluntas, vt *facultas boniformis*, ad bonum hoc recipiendum, apta eſt. Licet enim actio quaedam intellectus concurrat, aut praecedat, non tamen qui Deum recte cognoſcit, ſtatim pro felice eſt reputandus: id quod experientia docet.

§. XXXVII.

Voluntati proprium eſt, amare. Ergo & operatio voluntatis, quae circa Deum verſatur, non

non alia erit, quam amor, sumta hac voce non pro affectu, sed pro propensione, saepius in actum, siue affectum, erumpente. Sed cum amor non sit vnius generis, quo demum amore voluntas Deum prosequi debeat, rite definiendum est.

§. XXXVIII.

Non male amor a nonnullis in amorem *concupiscentiae* & *complacentiae* dispescitur. Amor concupiscentiae est propensio voluntatis ad obiecta, cum quibus ad sui conseruationem & perfectionem vniri cupit. Nimirum amore concupiscentiae aliquid amamus ideo, quoniam nobis prodest, siue vt paucis dicam, est ipse amor sui, in obiectum extra nos positum ideo tendens, quia homo ad sui perfectionem hoc pertinere putat.

§. XXXIX.

Ast amor complacentiae vocatur, cum alium ob bonum aliquod amamus, non tamen praecipue ideo, quod ad nostram perfectionem, & conseruationem, hoc pertineat. Vnde patet, amoris istam distinctionem vnice ex obiecti diuersitate prouenire. Id quod luculentius patet, si nobiscum expendamus, bonum aliud absolute tale, aliud relatiuum esse: & in illud quidem praecipua quadam ratione *amorem complacentiae*, in hoc autem *amorem concupiscentiae* ferri.

§. XL.

Amor complacentiae iterum diuidi solet in *amorem amicitiae*, & *amorem obedientiae*, quem & *amorem deuotionis* dicunt. *Amor amicitiae* denotat amorem hominis erga hominem, aut mentis erga mentem mutuum. Sed *amor obedientiae* denotat amorem, qui tendit in obiectum, cuius tantam praestantiam & excellentiam esse agnoscimus, & a quo tot in nos profecta sunt beneficia, vt voluntatem nostram eius voluntati plane subiicere, par sit. Si tertiam amoris speciem addas, erga inferiorem, respondebit haec amoris distinctio illi, quam supra de affectu amoris proposuimus.

§. XLI.

Iam porro obseruandum, Deum ob multiplices & infinitas, quibus gaudet perfectiones, non vna ratione nobis repraesentari. Quandoque enim vt ipsa *bonitas* nobis exhibetur, hoc est, qui & possit & velit nobis ea omnia conferre, quae nos beatissimos felicissimosque reddant, nisi ipsi reluctemur; aliquando autem vt ipsa *perfectio*, hoc est, qui omnes, quae cogitari possunt perfectiones, in summo & eminentissimo gradu possideat: interdum etiam vt *auctor conditorque* tum huius vniuersi, tum maxime hominum, considerari potest, qui ex creationis iure perfectam numerisque omnibus absolutam obedientiam ab omnibus exigere possit.

§. XLII.

§. XLII.

Si ergo eum vt fontem omnis bonitatis & sufficientiae, ex quo omnis nostra felicitas & beatitudo promanet, spectamus, non potest non amari *amore concupiscentiae*. Cumque ipsa felicitas, & beatitudo, quam nobis conferre potest & vult, summa & infinita sit, amorem etiam istum summum esse, necesse est. Ex obiecti enim conditione amor quoque augetur, aut imminuitur.

§. XLIII.

Quod si autem eum vt ens perfectissimum, & quicquid pulchrum ac praestans est, in se continens, contemplemur, non possumus non *amore amicitiae* eum prosequi. Licet enim amor amicitiae vt plurimum ita capiatur, vt amantium aequalitatem denotet, hic tamen vocem istam ita accipimus, prout amorem eius, quod in se bonum & perfectum est, & quod iterum nos amat, denotat. Hunc amorem itidem summum esse debere, nemo, qui perfectiones infinitas, quibus Deus gaudet, considerauerit, dubitabit.

§. XLIV.

Tandem etiam *amore obedientiae* Deus est complectendus. Nos enim tum quoad corpus, tum quoad mentem, plane a Deo pendere, nemini, se ipsum considerauti, dubium esse potest. Ergo vt omnibus viribus in id incumbamus, ne voluntati nostri conditoris, & conseruatoris, reluctemur, necesse est. Atque ex hoc amore,

ceu

ceu ex primo fonte, omnes obligationes, omnia officia hominis fluunt.

§. XLV.

De amore concupiſcentiae, an eo amandus Deus ſit, nonnullos dubitare video. Sed cum amor concupiſcentiae, in ſe ſpectatus, nihil aliud quam amor ſui ipſius ſit, hic autem quamdiu ordinatus eſt, non ſit illicitus, patet omnino, Deum amore concupiſcentiae, ſi ordine hoc fiat, amari poſſe. Quod vt recte intelligatur, obſervandum, in amore concupiſcentiae duo velut obiecta concurrere, ipſum Deum, & felicitatem quam Deus confert. Equidem felicitatem, quam Deus confert, amare, neutiquam illicitum eſt, cum hoc ex amore ſui, quem Deus rebus omnibus indidit, proueniat. Sed ſi felicitas haec & beatitudo plus quam ipſe Deus, aut Deus propter hanc felicitatem ametur, iam ordo, quem in amando tenere debebamus, migratur. Ergo ne amor concupiſcentiae in philautiam prauam degeneret, primario quidem Deus, quatenus noſtra conſeruatio & felicitas ab eo pendet, ſecundario autem ipſa felicitas eſt amanda.

§. XLVI.

Praeterea tres iſtae amoris ſpecies, *concupiſcentiae*, *amicitiae*, & *obedientiae*, vt ſemper inter ſe coniunctae ſint, neceſſe eſt. Amor enim amicitiae, aut concupiſcentiae, ſine amore obedientiae, fictus

fictus saltem & fucatus amor est. Contra amor obedientiae sine amore amicitiae, & concupiscentiae, ad metum seruilem vtcunque accedere videtur. Est tamen & hic obseruandus ordo, vt amor amicitiae quidem primum, obedientiae secundum, concupiscentiae tertium locum occupet. Hoc ordine enim, si rem accurate aestimes, attributa Numinis, quorum consideratio diuersas amoris species efficit, sese excipiunt.

§. XLVII.

Expositis ita voluntatis operationibus, quae Dei operationes erga hominem sint, est edisserendum. Licet enim Deus bonum passiuum vocari possit, dum ab hominis voluntate velut recipitur, idem tamen & actiuum recte dicitur, cum & ipse si ab homine ametur, eundem rursus amet. Hic vero cogitandum, quaecunque Deo tribuimus, infinitae perfectionis esse, adeoque cum homo se amantem non possit non redamare, multo minus fieri posse, vt non Deus se amantes rursus amore infinito, & ineffabili, iterum prosequatur.

§. XLVIII.

Equidem quid amor Dei sit, rectius ex effectibus intelligitur, quam descriptione exprimitur: videtur tamen in summa & immutabili voluntatis erga rem amatam propensione consistere. Et licet amor obedientiae concupi-

cupiscentiae, & amicitiae in Deo locum non inveniant, propius tamen ad amorem amicitiae amorem Numinis accedere, recte nonnulli arbitrantur. Pro diuersa obiectorum conditione, diversa etiam sortitur nomina, & mox *amor* in genere, interdum *gratia*, quandoque *misericordia*, dicitur.

§. XLIX.

Effectus autem huius amoris alius esse non potest, quam vt hominem felicem reddat. Ast non potest hominem feliciorem reddere, quam si eum sibi similem reddat. Ipse enim Deus est beatissimus, felicissimusque. Reddit autem hominem sibi similem, tum intellectum, praecipue voluntatem, ab omnibus vitiis & morbis purgat, siue intellectui diuinum lumen, amorem purissimum voluntati, aut impertit, aut si haec iam adsint, magis magisque auget. Atque in eo sanitas mentis, praecipue voluntatis, & ipsum summae felicitatis centrum consistit. Quare autem homines huius felicitatis, praesertim in hac vita plane non reddantur, (si reuelatione fuerint destituti) aut reddi plene non possint, participes, in sequentibus vberius edisseretur.

§. L.

Effectus, qui hanc mentis per amorem cum Deo coniunctionem, summamque felicitatem consequuntur, tres sunt: maximum & indefessum studium omnes suas actiones ad vo-

luntatem diuinam componendi, ſumma & ineffabilis animi tranquillitas; amicitia bonorum cum bonis.

§. LI.

Studium iſtud ſe, & ſuas actiones, ad voluntatem Numinis componendi, ceteroquin *virtus* appellitari ſolet. Ita enim virtutem definio. Et verbis ſaltem, non re ipſa, a nobis diſſentiunt, qui virtutem per amorem rationis, aut per conſtans animi propoſitum vitam ad legem componendi, aut ſimili ratione definiunt.

§. LII.

Ne cui autem falſa virtutis illudat imago, verae virtutis proprietates ſedulo ſunt obſeruandae. Eiusmodi proprietates quatuor eſſe puto, *diligentiam*, *obedientiam*, *iuſtitiam correctricem*, & *humilitatem*. In quo quidem recentiorum quorundam placita, haud immerito ſequor.

§. LIII.

Diligentia eſt ſtudium toto animo attendendi ad voluntatem diuinam, & in eam inquirendi. Niſi enim hanc fuerimus edocti, non etiam noſtras ad eam componere poſſumus actiones.

§. LIV.

Hoc vt rite fiat, primo animus auertendus eſt ab iis rebus, quae hanc cognitionem impedire poſſunt, quales ſunt, quae ſenſus externos

nos mouent, & prauas propensiones in nobis excitant. Huc praeiudicia, errores, opiniones vulgo receptae, & alia eiusmodi obstacula, fortiter remouenda, spectant.

§. LV.

Deinde vox ipsius Dei, de sua voluntate nos certiores reddentis, sedulo est auscultanda. Manifestat autem Deus suam voluntatem, primo per rectam rationem, deinde per diuinas literas, ad quas recta ratio nos ducit, vt suo tempore demonstrabitur. Ergo & ratione recte vtendum, &, quod inde consequi necesse est, quae nobis impertitur reuelatio, summo & indefesso studio est pertractanda.

§. LVI.

Altera virtutis proprietas est *obedientia*, hoc est, executio eius, quod voluntati diuinae conforme esse, siue ex dictamine rectae rationis, siue ex verbo reuelato, accepimus.

§. LVII.

Duae obedientiae huius partes sunt: primo, facere ea, quae Deus vult & praecipit; deinde omittere ea, quae non vult & vetat. Vnde & sequitur, nihil ex consuetudine, aut ideo, quia mores recepti ita ferunt, omnia autem ideo agenda vel omittenda esse, quia diuinae voluntati sint conformia.

§. LVIII.

Tertia virtutis proprietas est *iustitia correctrix*, hoc est, studium actiones ad voluntatem diui-

nam tam accurate conformandi, vt nec in defectu, nec in excessu peccetur.

§. LIX.

Nimirum bonitas actionum moralium consistit in puncto, adeo, vt si vel minimum a lege & voluntate diuina deflectas, non amplius sit bona, sed euadat mala. Et hoc sensu verum est, vnam actionem non magis bonam aut malam esse, altera. Iustitia ergo correctrice opus est, vt haec conuenientia cum voluntate diuina accurate obseruetur.

§. LX.

Quarta virtutis proprietas est *humilitas*, hoc est, incuria & neglectus sui prae amore diuino. Ita enim nos actiones nostras ad voluntatem diuinam componere decet, vt huc omnes cogitationes, omnia consilia referamus. Qui enim sui ipsius, non Dei causa, virtuti operatur, φίλαυτος est, & se ipsum potius, quam Deum amat.

§. LXI.

Absoluitur *humilitas* itidem duabus partibus, *inspectione sui*, & *despectione sui*. Illa hominem ad sui ipsius notitiam ducit. Deprehendet autem homo, seipsum considerans, se multis & infinitis miseriis circumuallatum, quicquid boni habet, id bonitati diuinae esse imputandum.

§. LXII.

Hinc sequitur despectio sui, qua homo imbecillitatis & miseriae suae conuictus, nihil omnino sibi

sibi tribuit, sed ad bonitatem diuinam se vnice recipit, seque per eam solam saluum & incolumem esse, semper grate agnoscit.

§. LXIII.

Ceterum ex hactenus dictis liquido constat, *vnicam* saltem esse *virtutem*. Vnicum enim est studium, se & suas actiones ad voluntatem diuinam componendi. Ast haec virtus tamen per actiones varias sese exerit, quae a iurisprudentia tum naturali, tum diuina diriguntur, & *officia* appellitari solent.

§. LXIV.

Patet itaque, quodnam inter *virtutem* & *officium* intercedat discrimen. Obseruandum tamen vocabulum officii (quin ipsius virtutis, quatenus pro officio, quod multis solenne est, sumitur) iis aliquando actionibus tribui, quae tamen ex virtute, hoc est, studio suas actiones ad voluntatem diuinam componendi, non fluunt. Sic si quis voluptati deditus offensae det veniam, & vindicta abstineat, quia natura mollis, effoeminatus, timidus, & famae prodigus est, actio quidem legi conformis videbitur, quia tamen non procedit ex studio se & suas actiones ad voluntatem diuinam componendi, quidnis potius quam officium erit. Eadem ratione sese res habet cum temperantia, & vigilantia hominis auari, aut superbi, similibusque officiorum imaginibus.

§. LXV.

Nihilosecius, licet virtus vnica sit, non tamen obstat, quo minus a diuersis, circa quae versatur, obiectis diuersa sortiatur nomina. Obiectum autem personale virtutis cum triplex sit, Deus, homo ipse, qui secundum virtutem vivit, & alii homines: non improbo illorum sententiam, qui *tres virtutes cardinales, pietatem, temperantiam, & iustitiam*, constituunt.

§. LXVI.

Iustitiae autem vocem, in latiori hic accipio ambitu, prout tum in genere officia erga alios, siue perfecte, siue imperfecte ad ea obligemur, tum in specie officia ex certo statu resultantia, denotat. Si enim rite capiatur, non adeo ineptum est Stoicorum effatum, solum sapientem, hoc est, ex studio suas actiones ad voluntatem Dei componendi, cuncta agentem, regem & principem, addo & dominum, & seruum, & subditum, & patrem, & matrem, & filium, esse.

§. LXVII.

Sed decori quoque non est negligens homo virtuti deditus, quin, quantum honestatis & divini amoris ratio permittit, eius est obseruantissimus, citra omnem ostentationem aut affectationem. Probe enim scit, quaedam officia ita comparata esse, vt hoc vehiculo indigeant. Humanus itaqua est, & comis, vrbanus, affabilis, in vestitu & cultu munditiem, sed non

ad

ad exceſſum, in inceſſu grauitatem, ſed citra ſuperbiam, obſeruat. In ceteris eodem modo ſe res habet.

§. LXVIII.

Ex hactenus allatis etiam patet, non male Stoicos docuiſſe, virtutes eſſe inter ſe inſeparabili vinculo connexas. Plures enim ſunt virtutes, dum vna eademque virtus plures ſortitur denominationes: eae tamen ſunt inter ſe colligatae, quia ſtudium ſuas actiones ad voluntatem diuinam componendi, omnes continet. Et qui vel in vnica actione non ſtudet, ſe ad voluntatem diuinam componere, is omnem virtutem amiſit. Pugnant quippe haec ſecum, voluntati diuinae obtemperare velle, & eidem tamen repugnare. Qui autem de officiis externis, & virtute vacuis, hoc effatum capiunt, non poſſunt non iſtud pro longe ineptiſſimo habere.

§. LXIX.

Quemadmodum autem praua voluntatis propenſio, vt demonſtrauimus, ceteras mentis facultates corrumpit: ita vice verſa voluntate ſanitati reſtituta, ſerioque ſecum decernente, voluntati diuinae in omnibus obſequi, ceterae etiam mentis facultates conualeſcunt.

§. LXX.

Equidem ad intellectum quod attinet, licet quandoque voluntatis operationes praecedat, & exuendo praeiudicatas opiniones, atque

errores, voluntatis sanitatem promoueat: nihilo-secius vt multi & praecipui morbi, quibus laborat, a voluntate originem trahunt, ita voluntate emendata intellectum etiam emendari, & corrigi, necesse est.

§. LXXI.

Nimirum emendatae voluntatis homo, constanter & diligenter, & sine praeiudiciis, in veritatem inquirit, hinc & ignorantiam, quae illi vitio verti poterat, facile depellit, erroremque exuit. Praecipitantiam & inaduertentiam, & auctoritatis opinionem, & si quid praeterea caliginis pravae, quibus hominis voluntas laborat, propensiones, intellectui offundunt, dum fugit, iudicium emendat, & nihil quidem quod non habeat exploratum, adfirmat aut negat, nec tamen sine ratione dubitat, aut temere quid admiratur. Suspicio in illum plane non cadit: hominibus tum credit, cum illis credere oportet: diuinae autem auctoritati fidem sine mora adhibet.

§. LXXII.

Conscientia gaudet tenera, cum valde sollicitus sit, ne quid, quod diuinae aduersetur voluntati, admittat: simul tamen laeta & tranquilla, cum certus sit, cuncta eo se egisse animi proposito, consilioue, vt diuinae voluntati fieret satis.

§. LXXIII.

Cumprimis autem in eo eluceſcit *prudentia*, sumpta hac voce non pro actu practice ratiocinandi,

nandi, aut pro habitu, sed pro virtute, quae voluntatis correctionem sequitur, & quatuor velut partibus, *attentione*, *circumspectione*, *prouidentia*, & *discrettone* absoluitur.

§. LXXIV.

Attendit nimirum vir prudens semper ad regulam vitae, voluntatem scilicet diuinam: itemque ad facta praeterita, obseruando, quo successu hoc vel illud fuerit susceptum, & denique ad vires suas, ne onus subeat, cum ferundo par non sit.

§. LXXV.

Circumspectio περισκόπησων omnium habet rationem, idque in omnibus actionibus, ne ex earum neglectu aliquid admittatur, quod diuinae repugnet voluntati.

§. LXXVI.

Prouidentia autem actionis euentum, & quid ex ea tum sibi, tum aliis futurum sit, prospicit.

§. LXXVII.

Discretio denique bona a malis accurate distinguit, ea etiam, quae speciem saltem boni prae se ferunt, scrutatur, illorumque malitiam detegit. Cuncta vero eo tendunt, vt finis bonus sit, & media etiam, fini huic consequendo conuenientia, adhibeantur.

§. LXXVIII.

Praeterea dum homo virtuti operans animi viribus, secundum rectam rationem vtitur,

phantasia quoque intra iustos reuocatur limites. Non enim amplius imaginibus rerum, prauis voluntatis propensionibus gratarum, cerebrum fatigatur. Hinc & iis facile ingenii & iudicii morbis, qui aut ex praua consuetudine, aut ipsis illis propensionibus voluntatis, quibus homo in transuersum agitur, originem ducunt, medelam affert.

§. LXXIX.

Tandem & affectibus suis imperat, iisque leges dat, & limites ponit, & eos, qui in se nihil mali continent, ad finem & obiectum bonum adhibita iusta proportione, dirigit. Illos autem, qui aliquid mali secum vehunt, quantum potest, eradicare annititur.

§. LXXX.

Res extra hominem positae, cum hominis nondum emendati miseriam multis modis augeant, mox cupiditatem, mox metum, mox alias animi perturbationes in eo excitando, homini ad Dei voluntatem suas actiones componenti, nihil plane nocent. Diuitias enim & honores, & quae sensibus grata sunt, si illis carendum sit, non concupiscit: sin sua sponte illi obueniant, iis ita vtitur, prout Deus, vt iis vteretur, iussit.

§. LXXXI.

Si fortuna aduersa ingruat, si cum paupertate, morbis, infamia, colluctandum sit, prompto haec excipit animo, probe sciens, inuito Numi-

Numine nihil horum sibi contingere potuisse. Ast quae volente Deo sibi obueniunt, cum sciat nihil nisi boni ab eo sibi immitti, neutiquam mala esse firmiter credit, & hinc placide diuinae voluntati adquiescit, & nullo modo commovetur.

§. LXXXII.

Quin si ipsa mors sit subeunda, non contremiscit, sed praesenti animo vocem imperatoris, ex statione discedere iubentis, expectat. Namque inuito Numine se neutiquam mori posse, plane persuasus est. Cum vero iubente Numine in hoc vitae theatrum prodierit, nullam causam videt, cur non eodem iubente, prompte hinc excedat. Et quidni excederet, cum & mentem esse immortalem, & post mortem felicitatem suam & auctum, & continuatum iri, sciat.

§. LXXXIII.

Atque hinc statim alter summae felicitatis effectus, *summa* scilicet & *ineffabilis animi tranquillitas*, sese nobis offert. Cum enim nec extra hominem, nec in illo quicquam sit, quod animum eius turbare possit, summa profecto tranquillitate illum gaudere necesse est. Accedit, quod amor Numinis animum ita exsatiet, vt tamen neminem vllum eius fastidium subeat, cumque perennis & perpetua huius boni sit possessio, metus omnis, & quicquid animum turbare potest, procul aberit.

§. LXXXIV.

§. LXXXIV.

Haec tranquillitas secum vehit *suauitatem* quandam ineffabilem, quam gaudium animi nonnulli dicunt, non male quidem, si placidum istud, & sine omni commotione animum perfundens, intelligatur.

§. LXXXV.

Comitem etiam habet *libertatem*, qua non tantum vitiorum & affectuum durissimum iugum *a mente* depulsum est, sed cuncta etiam libenter agit, & patitur, quae sibi agenda, & patienda nouit.

§. LXXXVI.

Tertius denique summae felicitatis effectus est *amicitia bonorum cum bonis*. Cum enim boni omnes ad vnum finem tendant, maximaque morum inter eos sit similitudo, causae etiam, quae alios homines ad mutua odia & inimicitias impellunt, auaritia scilicet, ambitio, & voluptatis cupiditas, cessent, non potest non maxima & arctissima animorum inter eos oriri coniunctio.

§. LXXXVII.

Haec coniunctio, cum per se homini, ad societatem quippe nato, & societatem semper appetenti, admodum iucunda sit, & suauitatem ineffabilem adferat, magna tamen exinde etiam sentit commoda. Opera enim & consilia sibi inuicem inseruiunt: quin nihil tam molestum est,

est, quod non vir bonus amici gratia semper subire paratus sit.

§. LXXXIIX.

Et haec est illa mentis sanitas, haec est illa felicitas, quam omnes nauibus atque quadrigis petunt, sed quam pauci consequuntur; quin, quae est humani generis infelicitas, quam ex solo rationis praescripto nemo consequi potest. Interim monstrat, tamen ratio scopum, & satis clare monstrat omnesque, adeo excitat, vt de vera via & ratione ad illum pertingendi, solliciti sint.

CAP. V.

DE

SIGNIS EX QVIBVS LATENTES HOMINVM MORES, ET PROPENSIONES, COGNOSCI POSSVNT.

Σύνοψις.

Quid per mores intelligatur, §. I.
Sunt vel boni, vel mali, §. II.
Mores latitantes difficulter cognoscuntur, §. III.
Tum in aliis? §. IV.
Tum in nobis ipsis? §. V.
Cognosci tamen possunt per certa signa, §. VI.
Quae sunt varia, §. VII.
Ad signa causalia tum causae morum, tum occasiones pertinent, §. VIII.
Ad illas temperamentum refertur, §. IX. X.
In quo tamen caute procedendum, §. XI.
Praesertim si aliorum mores inuestigemus, §. XII.
In temperamento diiudicando simul ad aetatem respiciendum, §. XIII.
Occasiones morum, quo iure inter

inter signa referantur, §. XIV. XV.
Seorsim spectatae parum probant, §. XVI.
Signa non causalia, vel naturalia sunt, vel moralia; ad illa signa physiognomica pertinent, §. XVII.
Quae referuntur, §. XIIX.
Ad certa capita reuocantur, §. XIX.
Quo pacto ex colore faciei, documentum morum capi queat, §. XX.
Et ex motibus tum corporis, tum faciei, §. XXI. XXII.
Ex incessu, §. XXIII.
Ex voce, §. XXIV.
Ex figura corporis, conformatione partium, ceterisque signis physiognomicis, §. XXV. XXVI. XXVII.
Signa moralia, §. XXIIX.
Huc pertinent verba & facta, §. XXIX.
Ad illa non tam singulae voces, quam integra oratio. §. XXX.
Ex sermone mores colliguntur vel indirecte, vel directe, §. XXXI.
Quo pacto ex sermone intelliguntur, an quis polleat iudicio, §. XXXII. XXXIII.
Aut ingenio, §. XXXIV. XXXV.
Aut memoria, §. XXXVI.
Quo pacto ex scriptis mores alicuius indagentur, §. XXXVII.
Quo pacto sermo directe hominum mores indicet, §. XXXIIX.
Et quidem si aperte loquantur, §. XXXIX.
Item si animi vitia dissimulent, §. XL. XLI. XLII.
Ex factis itidem hominum mores cognoscuntur, §. XLIII.
Et quidem vel indirecte, §. XLIV. XLV.
Vel directe, §. XLVI.
Vbi cauendum, ne vitia, quae per naturam insunt, confundamus cum iis, quae per consuetudinem insunt, §. XLVII.
Ne in praecipua propensione designanda aberremus, §. XLIIX. XLIX. L.
Adplicatio primo in nostris moribus est instituenda, §. LI.
In aliis primo inquirendum, an vitam iam emendauerint, §. LII.
Quid de illis, qui iam virtuti dediti sunt, obseruandum, §. LIII.
Item de illis, qui adhuc vitiis sunt immersi, §. LIV.

§. I.

§. I.

Mores hominum, vt ex supra dictis patet, nobis nihil aliud sunt, quam dispositiones siue propensiones, & inclinationes voluntatis, ad bene aut male agendum, siue per naturam insint, siue per actus saepius iteratos, vel alia ratione, acquirantur.

§. II.

Cum vero in homine duplex propensio vel inclinatio sit, alia ad bona, alia ad mala, speciem tamen boni prae se ferentia, vel potius duplex amor, rectus Dei, & prauus sui ipsius: hinc etiam duplicis generis mores, *boni* & *mali* inde oriuntur. Et mali quidem pro diuersitate morborum, quibus voluntas nostra laborat, itidem varii sunt: alii enim sunt hominum auarorum, alii ambitiosorum, alii voluptati deditorum.

§. III.

Praeterea hosce mores & propensiones difficulter cognoscimus, & diiudicamus, non tantum in *aliis*, sed & in *nobis ipsis*.

§. IV.

Et ad alios quidem homines quod attinet, cum illorum actiones externae nobis saltem offerantur, & praeterea ipsi data opera vitia sua dissimulent, speciemque virtutis induant, haud facile de illorum propensionibus iudicium ferri posse, mirum non est.

§. V.

§. V.

Re tamen accuratius expensa, non minori difficultate nostras, quam aliorum propensiones detegimus. Cuius rei non alia est causa, quam praua, quae omnibus insidet, φιλαυτία. Ex hac enim tum ceterae propensiones malae, tum illud quoque fluit, quod ad nostra vitia excusanda valde simus proni, quin vt vix animum ad mores nostros serio examinandos inducere queamus.

§. VI.

Interim nostra magnopere refert, vt tum aliorum, tum praecipue nostros mores, & propensiones, accurate exploratos habeamus. Adeoque hunc in finem certa obseruanda sunt signa, quae in latentium propensionum cognitionem nos deducant.

§. VII.

Signa haec commode in *causalia* & *non causalia*, & haec iterum in *naturalia* seu secundaria, & *moralia* seu primaria, dispesci possunt.

§. VIII.

Signa causalia, quae & aliis *a priori* vocantur, sumpta voce in laxiori ambitu, partim ipsas morum propensionumque *causas*, partim res, quae moribus & propensionibus contrahendis *occasionem* suppeditant, mihi denotant. Cognita enim causa, non amplius nos latere effectus potest.

§. IX.

§. IX.

Ad signa causalia primi ordinis praecipue refero *temperamentum* cuiusque hominis. Licet enim temperamentum non sit causa adaequata & vnica propensionis, & inclinationis, quae in homine conspicitur, multum tamen ad eam confert, partim ad certum obiectum amandum, aut auersandum, mentem hominis determinando, partim connatam ad praua propensionem augendo, & fouendo.

§. X.

Quod si ergo mihi constiterit, corporis temperamento in supremo gradu sanguineo aliquem gaudere, haud male inde colligo, illum praecipua quadam propensione ad voluptates ferri, & ad eos affectus actionesque, quae ex eo fluunt, valde procliuem esse. Si de me ipso hoc mihi constiterit, eadem ratione argumentari licebit.

§. XI.

Ast vero cum nemo mortalium temperamento puro vtatur, sed diuersimode quatuor ista temperamenta inter se sint permixta, magna hic opus est circumspectione, ne iudicium feramus, priusquam certi simus, quoto gradu circiter v.g. sanguineum temperamentum superet cholericum, hoc phlegmaticum, & hoc rursus melancholicum, & vice versa.

§. XII.

Ast aliorum hominum temperamentum tam

accurate explorare, non semper nobis concessum est: vnde patet, huncce modum latentes mores indagandi facilius in nostris, quam aliorum propensionibus diiudicandis, vsurpari.

§. XIII.

Cum etiam pro diuersitate aetatis ipsum temperamentum aut imminuatur, aut augeatur, ad hanc quoque attendendum esse, quiuis facile intelligit. Hinc si signa temperamenti cholerici, aut melancholici in aetate iuuenili se se prodant, probabili ratione inde colligere licet, cholericum vel melancholicum temperamentum primas in eo tenere partes, eiusque propensiones, & mores, hinc etiam esse metiendos.

§. XIV.

Praeterea ad signa causalia refero res externas, quae non quidem per se causae morum sunt, sed tamen ad eos alendos, fouendos, & excitandos, occasionem suppeditant. Vnde & simul patet, verosimili & probabili saltem ratione ex hisce signis aliquid colligi, cum inter signum, & rem signo denotatam, nullus sit nexus necessarius.

§. XV.

Huc pertinet, quod nonnulli dicunt, nobilitatem esse signum ambitionis. Quin omnia, quae de moribus nobilium & plebeiorum, imperantium & subditorum, diuitum & pauperum, fortunatorum & miserorum, disputauimus,

mus, commode huc referri possunt. Vt enim honores, diuitiae, & id genus res aliae, excitandae & fouendae certae propensioni aptae sunt, ita verosimili quadam argumentatione, homines, qui eas possident, ista etiam propensione gaudere, recte inde colligitur.

§. XVI.

Equidem fateor, haec signa seorsim sumpta, parum probare: nihilosecius tamen, si cum aliis iungantur, suo robore pollent, & minime sunt contemnenda.

§. XVII.

Signa non causalia, in naturalia, & moralia diuisi. Ad naturalia omnia ea refero, quae physiognomi recensere solent, quae naturalem & necessarium nexum cum temperamento hominis, adeoque & eius propensione habent, licet causa eius rei omnes forte, qui in hoc campo desudarunt, fugiat.

§. XVIII.

Aristoteles nouem signa recenset, quae huc referri possunt. Colligere enim physiognomos aliquid dicit ex motibus; ex figuris; ex coloribus; ex motibus in facie apparentibus; ex laeuitate; ex voce; ex carne; ex partibus; ex figura corporis.

§. XIX.

Scipio Claramontius autem haec omnia ad tria reuocat capita, *temperamenta* scilicet & eorum varietatem, *conformationes partium*, & *motus*

denique corporis. Temperamentum autem & quae huc pertinent, ad signa causalia iam retulimus.

§. XX.

Refert tamen idem Claramontius ad temperamentum colorem, laeuitatem, carnem: de quibus adeo obseruandum, quod, quatenus de ipso temperamento nos certiores reddunt, mores quoque hominum & inclinationes indicant. Sic viuidus & rubicundus color in facie pro signo temperamenti sanguinei habetur; vnde & mores hoc temperamentum sequentes, exinde coniicere licet. Atque ita intelligitur, quo pacto horum signorum eadem sit ratio, ac ipsius temperamenti.

§. XXI.

Motus autem tum in genere, tum qui in facie apparent, vt etiam vox ipsa, ad vnam merito reuocantur classem, & si accuratius rem metiri velis, non tam morum, quam affectuum signa sunt. Nihilosecius cum affectus, vt supra probatum, inter se sint colligati, signa affectuum, etiam eo vsque signa morum erunt, si inde intelligamus, aliquem ad hunc vel illum affectum valde procliuem esse. De colore aliisque signis physiognomicis eadem ratione est censendum.

§. XXII.

Sic si ex motibus in facie, vel colore collegeris, hominem subinde in irae affectum erumpere,

re, quem tamen eo vsque cohibere sciat, ne per verba aut facta se prodat, probabili quadam ratione inde colligere licet, ad ambitionem & ad mores hinc promanantes, eum procliuem esse.

§. XXIII.

Quin & fieri potest, vt haec signa, praesertim motus corporis, immediate propensionem & inclinationem mentis denotent, cumprimis si celeritas aut tarditas in illo obseruetur. Veterum scitum est, ex incessu dignoscendum esse virum. Sic incessus grauis ac lentus signum est ambitionis. Homines enim ambitiosi vt nihil non agunt, quo auctoritatem & dignationem sibi concilient, a leuitate omni, adeoque celeri & incitato incessu, abhorrent. Quemadmodum vice versa inconstans & mollis motus, atque incessus, pro signo animi effoeminati & mollis, voluptatibusque dediti; incompositus autem, & incurius, pro signo animi, opibus diuitiisque inhiantis habetur.

§. XXIV.

De voce itidem nonnulli obseruant, eius qualitatem animi propensionem indicare. Sic vocem acutam pro signo animi mollis, & voluptatibus dediti, habent. Grauem contra animum fortem, intrepidum, adeoque ad ambitionem propensum significare. Sed experientia repugnat, turpiterque falluntur, qui semper rem ita se habere putant.

§. XXV.

Tertia classis partium scilicet conformatio, figuram quoque tum totius corporis, tum singularum partium, sub se complectitur. Haec prolixe Claramontius exequitur, & si quae ab eo traduntur, recte se habent, (maximam partem autem sola obseruatione, & experientia constant) facile ad nostras hypotheses accommodari possunt.

§. XXVI.

Attendendum nimirum tum ad affectuum, tum ad morum & ingenii, & tum huius, tum illorum, cum temperamento corporis, connexionem. Namque si partium conformatio, aut huius vel illius partis figura, audaciam & fortitudinem arguit, probabili quadam ratione inde inferre licet, eosdem homines ad ambitionem, & mores hinc consequentes, esse propensos.

§. XXVII.

Rursus si signa physiognomica ibi recensita insigne & excellens arguunt iudicium, iterum haud male inde collegeris, eosdem homines ambitione agitari, & ad mores hinc resultantes magna propensione ferri.

§. XXVIII.

Et haec quidem sunt signa, quae naturalia vocauimus. Restant praecipua, scilicet *moralia*. Haec vero licet itidem a posteriori sumantur, cum sint effectus propensionum animi, cetera omnia

omnia tamen & certitudine, & euidentia, vincunt: sed maius adhuc robur, si reliqua etiam signa conspirent, accipiunt.

§. XXIX.

Pertinent huc *verba* & *facta*. Per verba autem non tam singulas voces, multo minus sonum, & pronuntiationem, quam totam sermonis structuram, intelligo.

§. XXX.

Nimirum *singulae* quidem voces interdum de affectu testantur, notitia autem crebrioris affectus, in notitiam propensionis nos ducit: sed integra tamen sermonis structura, clarius & euidentius, animi inclinationem nos pandit.

§. XXXI.

Fit autem hoc duplici ratione, *indirecte* aut *directe*. Indirecte, dum ex habitu sermoni colligitur, an in ingenio iudicium praestet, an vero vis imaginandi, an denique memoria praeponderet. Hinc enim rursus, ob arctissimam ingenii cum moribus connexionem, de animi propensione facile iudicare licebit.

§. XXXII.

Nimirum qui iudicio pollent, sermonis genere vtuntur breui, neruoso, accurato, & paucis verbis profundissimos sensus occultante.

§. XXXIII.

Praeterea iidem dum magna vbique vtuntur circumspectione, aliis non temere credunt, & hinc suspicaces fiunt, neue se ipsos aliis prodant,

occultare & tegere sensus sueti sunt, vnde facile in obscurum & ambiguum dicendi genus incidunt. Quanquam & alia huius rei causa esse possit: cum & qui melancholico temperamento gaudent, & suspicaces sint, & in loquendo obscuri haud raro, ambiguique.

§. XXXIV.

Contra qui voluptatibus dediti sunt, vt imaginatione florent, ita vt plurimum vtantur sermonis genere aperto, plano, perspicuo, profluenti: interdum sectantur acumina, & suauitate vbique se commendant.

§. XXXV.

Quod si eiusmodi homines iudicio plane destituantur, in ineptam garrulitatem omnis eorum eloquentia abit.

§. XXXVI.

Quibus autem excellens contigit memoria, vix vnquam ex suo fundo, quod laude dignum sit, proferunt: dicta, verba, sententiaeque aliorum, vtramque apud eos faciunt paginam. Haec autem cum non semper aeque feliciter inter se iungant, sermonis genus hiulcum, praeceps, male cohaerens, nec sibi constans, inde oriri necesse est.

§. XXXVII.

Quae cum ita sint, patet, quo pacto etiam ex scriptis, cuiusque mores & propensiones indagari possint. Si enim via hactenus exposita proceda-

cedatur, facile quaenam ingenii pars in eo excellat, ceterisque praestet, intelligitur, vnde rursus morum capere documentum licet.

§. XXXVIII.

Et ita quidem indirecte ex verbis mores indagamus. Directe idem fit, si ad obiectum sermonis diligenter attendamus. Hic autem observandum, quod nonnunquam aperte homines loquantur, aliquando autem aliud verbis prae se ferant, aliud autem mente premant.

§. XXXIX.

Si prius fiat, sine ambagibus in mores aliorum penetrare licet. Sic qui nihil aliud quam conuivia, compotationes, delicias, voluptatesque venereas loquuntur, de iis haud difficulter iudicaueris, eos voluptatum cupiditate teneri.

§. XL.

Quod si autem ita loquantur, vt sua celare vitia annitantur, ad duo attendendum: primo ad ea, quae ipsi quidem pro non turpibus, aut plane honestis habent, sed quae tamen cum rebus ad hanc aut illam propensionem pertinentibus, arctissimo quodam vinculo colligantur.

§. XLI.

Multos videlicet reperies, qui scortationes, vagasque libidines, & compotationes vehementer palam detestantur: interim sibi temperare ne-

queunt, quo minus choreas, honesta vt vocant, cum foeminis commercia, & id genus alia, vt ingenuo homine non indigna, aut laudent, aut probent.

§. XLII.

Deinde attendendum ad ea, quae enixiori studio a se amoliri annituntur. Vitiorum haec est indoles, vt quo altius pectoribus insident, eo maiori contentione, qui ea dissimulant, suspicionem eorum effugere annitantur. Hinc homines impuris libidinibus deditos, subinde acerbe in eas inuehere, aut suam etiam palam depraedicare castitatem, videas.

§. XLIII.

Ex *factis* denique documentum morum certissimum capitur, idque identidem duplici ratione *indirecte* & *directe*.

§. XLIV.

Indirecte quidem, cum videmus aliquem iis actionibus aut vitae genere delectari, ad quod aut excellens iudicium, aut insignis memoria, aut singularis vis imaginandi requiritur.

§. XLV.

Eodem modo ex factis istud colligitur, cum videmus homines admodum propensos esse in certos affectus, qui hanc aut illam animi propensionem comitantur. Qui crebro irascitur, & vindictae cupiditatem palam prodit, eum ambitione vexari credas. Qui ad amorem aut foeminarum, aut cibi, & potus, facile inflammatur, aut

aut otium sectatur, is voluptatibus deditus censebitur. Rursus quem inuidia vrit, is hoc ipso auaritiae se non immunem esse, profitetur.

§. XLVI.

Directe denique ex factis hoc intelligitur, si quis palam ea omnia agat, ad quae praua sua propensione impellitur. Qui in popinis latitat, compotationibus, scortationibus nec finem nec modum ponit, hunc nemo non pro homine voluptatibus immerso reputat. De ceteris animi propensionibus idem iudicium esto.

§. XLVII.

Ast magna hic opus est cautione. Primo namque inquirendum, an per naturae propensionem, an vero per consuetudinem, & habitum inuita etiam natura contractum, hisce quis indulgeat vitiis.

§. XLVIII.

Deinde, si omnia aut quaedam temperamenta, aequali fere aut non multum a se distanti proportione, inter se sint permixta, adeoque non facile etiam discerni queat, quaenam eminens ceterisque praestans sit propensio, sedulo cauendum, ne tali propensioni primas demus partes, cui secundus, aut tertius locus erat tribuendus.

§. XLIX.

Nimirum eiusmodi hominum actiones colore quodam sunt diuitae, & ex vtraque propensione ali-

aliquid trahunt, vnde & non raro contingit, vt ſpeciem quandam virtutis prae ſe ferant. Sed a vera tamen virtute facile eas diſcernas, modo attendas ad finem, ſiue vt alii loqui amant, ſi *materiale* actionis a *formali* ſepares. Statim enim patebit, iſtas ex ſtudio ſe componendi ad voluntatem diuinam, minime eſſe ſuſceptas, adeoque nec pro virtutibus eas haberi poſſe.

§. L.

Ad certam autem propenſionum claſſem tum demum eas referes, ſi multas actiones eiusdem hominis ſedulo conſideraueris, & de praecipuo, ad quem pleraeque tendunt, ſcopo, certis quoque ſignis non neglectis, ſolicite diſpexeris.

§. LI.

Haec ſigna itaque primo rite ad tuos applices mores, omni φιλαυτία procul faceſſere iuſſa, idque ſaepius, ſingula cogitata, ſingulasque actiones accurate ſub examen reuocando. Facilius enim in aliis negotium procedet, ſi tuum prius rite exploraueris genium.

§. LII.

In aliis ita procedendum, vt primum, ſintne vitae emendatae homines, an vero prauis ſuis inclinationibus adhuc morem gerant, inquiratur. Hoc rite fiet, ſi verae virtutes a falſis virtutum imaginibus accurate diſcernantur.

§. LIII.

§. LIII.

Equidem in hominibus, qui vitam emendarunt, nihil aliud quam ardens ſtudium ſe ſuasque actiones ad voluntatem diuinam conformandi, deprehendere licet: nihilofecius hoc ipſum ſtudium non vno apud omnes ſeſe exſerit modo. Temperamentum enim, corporisque conſtitutio tolli nequit, ſed ad bonum finem ab illis dirigitur. Hinc alii ad manſuetudinem, alii ad inſtitiam accurate colendam, alii ad alias virtutes (quae ipſa varietas tamen pulcherrima harmonia mirifice ſecum conſentit) propenſiores deprehenduntur. Et illud itidem ex ſignis, hactenus recenſitis, intelligere licebit.

§. LIV.

Sed plerique mortalium ſuis delectantur vitiis, nec mentem ſuam vllam emendandae vitae curam ſubire patiuntur. Horum propenſiones ſi hac ratione exploraueris, ab iis tibi rite cauebis, quin ita erga illos te geres, vt facile voluntates illorum flectas. Cumprimis autem ſi ſpes emendationis in illis effulgeat, plana & facili via ad miſeriae ſuae agnitionem, vitamque meliorem, eos adduces.

CAP.

CAP. VI.
DE
REMEDIIS MORBORVM, QVIBVS MENS, CVMPRIMIS VOLVNTAS LABORAT, SIVE DE MEDIIS SVMMAM FELICITATEM CONSEQVENDI.

Σύνοψις.

Summa felicitas acquiritur, si voluntas sanitati restituatur, §. I. II.

An medicinae voluntatis, praemittenda medicina intellectus? §. III.

Quo pacto medela afferenda primae intellectus operationi, §. IV. V.

Secundae & tertiae, §. VI.

Speciatim ratiocinationibus practicis, §. VII.

Ipsae causae harum imbecillitatum quo pacto tollendae, §. VIII.

De praeiudiciis practicis monitum. §. IX.

Ad emendationem voluntatis primo commendatur notitia sui ipsius, §. X.

Quae nimis hactenus neglecta est, §. XI.

Quo pacto haec rite instituenda, §. XII.

In ea attendendum primo ad vitia nostra, §. XIII.

Deinde ad primum eorum fontem, §. XIV.

Porro ad omnes facultates mentis, omnesque actiones, §. XV.

Miseria quoque hinc resultans, & poenae secuturae cogitandae, §. XVI.

Propensio quoque eminens inuestiganda, §. XVII.

Quo pacto haec explorari queat, §. XVIII. XIX.

Notitiae sui ipsius succedat serium propositum se emendandi, §. XX.

Quod vt rite fiat, prauarum propensionum incommoda sunt meditanda, § XXI.

Speciatim voluptatis, §. XXII. XXIII.

Ambitionis, §. XXIV. XXV.

Auaritiae, §. XXVI. XXVII.

Meditanda quoque praestantia summi boni, §. XXIIX.

Imo eius necessitas, §. XXIX.

Animo ita praeparato, pravi motus supprimendi sunt, §. XXX.

Quod quo saepius fit, eo magis praua imminuitur pro-

propensio, §. XXXI. XXXII.
Vbi constantia tamen opus est & patientia, §. XXXIII.
Itemque temporis quodam interuallo, §. XXXIV.
Sed euitanda quoque sunt prauarum cupiditatum irritamenta, §. XXXV. XXXVI.
Sectanda contra conuersatio cum viris probis, §. XXXVII.
Et libri, qui ad virtutem excitant, legendi, §. XXXIIX.
Illorum quoque, qui virtuti dediti fuerunt, exempla imitanda, §. XXXIX.
Vitae porro examen quotidianum est instituendum, §. XL.
Nec a studio isto virtutis vnquam quicquam remittendum, §. XLI.
Quo pacto reliquarum animi facultatum emendatio hinc fluat, §. XLII.
Quae ad imaginationis emendationem pertineant, §. XLIII.
Quod cogitationes semper ad res honestas conuertendae sint, §. XLIV.
Quod per voluntatis emendationem imaginatio, & per hanc rursus voluntas emendetur, §. XLV.
Affectuum quoque sua sponte hanc sequitur moderamen, §. XLVI.
Quae denique corporis hic habenda sit ratio, §. XLVII.
Remedia, quae philosophia proponit, ad voluntatis emendationem nondum sufficiunt, §. XLVIII.
Ideoque frustra a nonnullis naturae vires extolluntur, §. XLIX.
Rectius ab aliis virtus habetur pro dono Dei, §. L.
Modo ita, vt decet, hoc intelligatur, §. LI. LII.
Namque ipsi homini imputandum, si miser maneat, §. LIII.
Philosophia equidem media perueniendi ad felicitatem sufficientia, non monstrat, §. LIV.
Imo imperfecta est, quoad doctrinam de origine mali, §. LV.
It. de Deo hominisque cum eo coniunctione, §. LVI.
Vt & mediis emendandi voluntatem, § LVII.
Maxime tum ignorat modum, iratum Deum placandi, §. LVIII. LIX.
Vnde sequitur, aliam esse rationem perueniendi ad felicitatem, §. LX.

Quam

Quam reuelatio ostendat, §. LXI.
Rite inuestiganda, §. LXII.
Per certa signa, §. LXIII.
Quae docent solam reuelationem quae in scriptura continetur veram esse, §. LXIV.
Vnde & haec sedulo est scrutanda, §. LXV.
Alter vsus Ethices se exserit in aliorum directione, §. LXVI.
Qui vel vitam iam emendarunt, §. LXVII.
Vel non emendarunt, §. LXVIII.
Quo pacto circa illos versandum, quos ipsi emendare cupimus, §. LXIX.
Et circa illos, quorum animos ad certum finem flectere cupimus, §. LXX.
Idque ratione intellectus, §. LXXI.
Imaginationis, §. LXXII.
Voluntatis, §. LXXIII.
Affectuum, §. LXXIV.

§. I.

Qui aegrotant, sanitatem non aliter, ac per morborum expulsionem, recuperare possunt. Ita cum summa hominis felicitas in mentis sanitate, siue amore Dei consistat, ad eam consequendam non aliam viam esse, quam si morbis mentis affermatur medela, patet.

§. II.

Quo magis enim praua ista mentis ad voluptatem, opes, honores, propensio supprimitur, eo magis incrementum amor Numinis capit: & vice versa, quo magis hicce amor crescit, eo magis praua ista propensio imminuitur.

§. III.

Vt vero intellectus praecipue a voluntate corrumpitur, ita voluntate sanitati restituta, illi etiam medela affertur: nihilosecius cum & propriis morbis vexetur, multumque ad voluntatis sanitatem conferat, si intellectus iis fuerit liberatus, paucis

pro

pro instituti ratione modum intellectum sanitati restituendi, indicabimus.

§. IV.

Aduersus ignorantiam itaque in genere parabitur medicina, si nullam occasionem eam exuendi, animoque abstergendi, praetermittamus, id quod fit meditando, legendo, monita & praecepta sapientum consultando, & ad rationis leges ea exigendo.

§. V.

Errori obuiam ibitur, si in rebus, quae clare & distincte concipi possunt, nihil temere admittamus, nisi quod clare & distincte fuerit conceptum. Sed addidi: *in rebus quae clare & distincte concipi possunt*, vt indicarem, res diuinas & mysteria, quae credenda sunt, huc non pertinere. Iuuabit etiam, intellectus functiones probe discernere a functionibus phantasiae: item, res, quae nobis facillimae videntur, & quae quotidie nobis obuersantur, non minus accurate considerare, quam res, quae pro difficillimis reputantur, & rariores sunt. Denique & externa impedimenta, quae mentis operationem sufflaminare possunt, omni opera sunt remouenda.

§. VI.

Praeterea, considerate & circumspecte vt vbique feramus sententiam, opera danda, nec cum impetu aliquid pronuntiandum, sed mora quaedam interponenda, vt rebus omnibus probe ex-

ploratis demum iudicemus, & ratiocinemur. Nec inutile fuerit, ad bene ratiocinandi leges, quae alibi exponuntur vberius, diligenter attendere.

§. VII.

Prudentia autem acquiretur, si in omnibus actionibus suis homo rite attendat ad ea, ex quibus prudentiam componi, supra docuimus. Sed si dicendum quod res est, correcta prius & emendata rite voluntate, tum haec intellectus virtus, tum aliae quoque sua sponte sequuntur. De conscientiae bonitate & tranquillitate, ceu altera ratiocinationis practicae specie, idem est censendum.

§. VIII.

De causis errorum & imbecillitatum intellectus, praesertim de praeiudiciis tollendis, vt quidquam moneamus, necesse non est. Nam & his per voluntatis emendationem, quam rectissime obuiam itur: qua non praemissa, frustra sunt, qui exuenda praeiudicia, falsasque notiones, quae animo sedent, eiiciendas esse, magna voce clamitant.

§. IX.

Interim certum, quod ad virtutis studium plurimum conferat de bonis & malis, de virtute & vitio, rectas habere opiniones: illorum contra praeiudiciorum, quae a recto virtutis tramite mortales auocant, falsitatem cognitam perspectamque habere. Cuiusmodi quidem praeiudicata-

catarum opinionum magna est, quae mortalium animos obsidet, copia, sed ideo eo diligentius & obseruandae sunt, & excutiendae.

§. X.

Ita ergo repurgato quadantenus intellectu, ipsa voluntas, fons & origo omnis mali, est aggredienda. Huius autem emendatio, & repurgatio, vt rite procedat, primum monitum esto: *cognosce te ipsum.*

§. XI.

Videntur sane veteres intellexisse, quantum momentum in cognitione sui positum sit, vnde non immerito, eam in morum doctrina, vtramque facere paginam, autumarunt. Quod intempestiue profecto a recentioribus neglectum est.

§. XII.

Haec autem cognitio, & exploratio sui, non ita est instituenda, vt in illis, in quibus brutis praestamus, aut etiam aliis hominibus nos praestare putamus, haereamus, vt inde forte ad nostri admirationem, & maiorem ambitionem excitemur. Ita enim haec cognitio, non modo nobis non esset profutura, sed maioribus etiam vitiis immersura.

§. XIII.

Ergo primo ad vitia morbosque nostros, & summam qua obruti sumus miseriam, summo studio atque rigore est attendendum. Nemo hic sibi blandiatur, aut vel minimum vitium ex-

cuſet, ſed iudicem rigidiſſimum, ſeueriſſimumque agat.

§. XIV.

Cumprimis ad fontem omnis miſeriae & vitiorum eſt reſpiciendum, & conſiderandum, quo pacto omnia vitia ex praua philautia proueniant. Dici non poteſt, quam hoc virtutis ſtudium promoueat, vltimos & intimos receſſus, primamque ſcaturiginem omnium actionum, & cogitationum, habere exploratam.

§. XV.

Deinde per ſingulas eatur partes. Intellectus, voluntas, iudicium, ingenium, affectus, officia erga Deum, erga nos ipſos, erga alios, tum ratione honeſti, tum ratione decori, diſtincte conſiderentur, & quibus in his omnibus obnoxii ſimus morbis, accurate inquiratur.

§. XVI.

Porro iuuabit etiam expendiſſe, non tantum quanta animi perturbatio, & miſeria, in hac vita inde ad nos redundet, ſed quod animus ſit immortalis, quodque Deus ſit ſeuerus malorum iudex, qui cum raro admodum improbos in hac vita puniat, non poſſit non poenas grauiſſimas & aeternas poſt mortem ab omnibus exigere.

§. XVII.

Hinc ad ſpecialia deſcendendum, & quaenam propenſio eminens ad mala menti noſtrae inſi-

insideat, explorandum. Vbi magna tamen opus est cautione, ne decipiamur, cum φιλαυτία vtplurimum nos impellat, ad magna vitia extenuanda, parua autem exaggeranda. Expediet autem, vt felici successu haec exploratio instituatur, signa, suo loco enumerata, rite sibi accommodare.

§. XVIII.

Nec contemnendum, quod nonnulli suggerunt, consilium, obiecta varia, tum voluptatis, tum honoris, tum denique opum cupiditatem, excitare apta, sibi serio, & iusta inter ea seruata proportione, proponendi, vt hinc diiudicetur, ad quodnam, si vnum ex illis eligendum foret, praecipua propensione mens nostra impelleretur.

§. XIX.

Quemadmodum nec istud reiicio, quod itidem nonnulli suadent, ad omnes videlicet cogitationes, quas etiam aliud agendo interdum formamus, diligenter esse attendendum, tum enim facile praecipuam animi propensionem sese manifestaturam.

§. XX.

Postquam ita homo se ipsum cognoscere, & in intimos animi sui introspicere recessus, didicit, alterum succedat monitum: *serio tecum decerne, vitiis omnibus nuntium mittere, Deum amare, omnesque actiones tuas ad diuinam voluntatem componere.*

§. XXI.

Hoc vt eo felicius procedat, praecipuae istius propensionis, quae nobis insidet, deformitatem, incommoda quoque infinita, & miserias, quas secum trahit, serio secum expendere iuuabit.

§. XXII.

Nimirum homini voluptatibus dedito subinde cogitandum, voluptatibus nihil esse turpius, destrui & euerti per compotationes, & amores impuros, sanitatem, foediſſimos contra morbos, quin mortem ipsam attrahi, dilapidari opes, & facile in magnam nos coniici paupertatem.

§. XXIII.

Expediet etiam rerum, quae nos afficiunt, natura, accuratius detecta, intelligere, eas reuera tales non esse, quales nobis videntur. Huc pertinet sapientissimum M. Aurelii Antonini monitum: *quam praeclarum illud est, ciborum & eduliorum quorumcunque, tales in animo notiones impressas, & consignatas habere: hoc est piscis cadauer, illud auis, aut porci, item, falernum succus est exiguus vuluae, purpura capilli ouiculae modico testudinis sanguine imbuti: tum coitus intestini parui affrictio, mucique excretio non sine conuulsione. Cogitationes hae praeclarae sunt: nam rem ipsam attingunt, & totam peruadunt, vt qualis ea sit, cerni possit. Lib. VI. de se ipso ad se ipsum §. X.*

§. XXIV.

§. XXIV.

Illi autem, qui ambitionis oestro percitus est, subinde expendendum, quam misera seruitute prematur, quod molestiae, quod incommoda subeunda sint, vt aliquid honoris consequatur, quam inde animus omni quiete ac tranquillitate priuetur.

§. XXV.

Gloriae quoque & honoris vanitas illi sedulo est meditanda. Praeclare iterum Antoninus: *exiguum sane tempus, quod viuit quisque: perexiguus etiam terrae, in quo viuitur, angulus: etiam longissima post obitum fama, exigua res: quae & ipsa per successionem conseruatur homunculorum mox moriturorum, ac ne se quidem ipsos cognoscentium, nedum eum, qui iam pridem fato concessit. lib. III. §. VIII.*

§. XXVI.

Opum ac diuitiarum eadem est ratio. Quid iuuant superflua? Natura hominis paucis contenta est. Cetera oneri sunt, & animum infinitis curis excruciant. Mox metus, ne aufferantur, mox dolor, si ablatae sint, mox tristitia, si obtineri nequeant, mox alii affectus, animum hominis opibus inhiantis, agitant.

§. XXVII.

Quam vero non in nostra positae sunt potestate opes? Irritae & vanae sunt omnes curae, quae te, vt aliquid acquiras, angunt, nisi propitiam habueris fortunam. Quam facile perdun-

tur? aut si tibi ex vita discedendum sit, quid iuuat fuisse diuitem? Nonne ergo summa stultitia est, rebus adeo caducis, & vanis, se totum dedere.

§. XXVIII.

Praeterea praestantiam summi boni, veraeque felicitatis dulcedinem, & suauitatem, crebro sibi reuocasse in memoriam iuuabit. Quanti vero illud est, Deum habere amicum, animumque nostrum summa eius bonitate ita exsatiari, vt nullum tamen nos subrepat fastidium? quanti est, nullis curis angi, non commoueri, securum semper, quietum, atque tranquillum, quin supra omnes fortunae casus positum esse? quanti est, nec paupertatem, nec morbum, nec mortem extimescere, in perenni versari gaudio, sibi ipsi dominari, vereque liberum esse? Ast haec, & id genus alia, amor Numinis, studiumque ad voluntatem Dei se componendi, secum vehit.

§. XXIX.

Nec tantum cogitandum, quod hoc expediat, sed quod plane necessarium sit. Intelligit nimirum homo, rationis praescripta sequens, se a Deo conditum esse, seque vnice a Deo pendere: facile etiam videt, se non ideo conditum esse, & tam immensis beneficiis ab eodem augeri, vt Deum odio prosequatur, sed potius vt eundem amet. Hinc porro colligit, Deum hoc velle, & serio exigere, nec amplius in suo positum

situm esse arbitrio, velitne Deum amare nec ne, sed lege inuiolabili se ad hoc obstringi.

§. XXX.

Ita ergo munito, praeparato animo, in aciem procedat, viresque periclitetur tiro, seduloque ad omnes voluntatis suae motus attendat, & quamprimum propensionem suam sentit, eamque in affectum aut actum erupturam animaduertit, omnes animi colligat vires, vt motum hunc supprimat.

§. XXXI.

Nimirum licet propensio ad mala per naturam nobis insit, eadem tamen per consuetudinem, & affectus saepe reiteratos, aucta fuit & corroborata. Dubium ergo non est, quin per actus contrarios, & per suppressionem affectuum, in quos haec propensio eruptura ceteroquin erat, valde possit imminui. Vnde quae affectibus coëercendis, regendisque parari remedia solent, hic quoque locum inueniunt.

§. XXXII.

Certandum itaque est cum prauis istis affectibus. Quo saepius enim aliquis ex hoc certamine superior discesserit, eo magis propensio prana imminuetur, maioresque vires amor Numinis capiet.

§. XXXIII.

Sed summa hic opus est constantia, & patientia. Si quis enim videat, difficulter negotium

procedere, pugnam saepius ambiguam aut ancipitem esse, non illico animus est abiiciendus: quin nouae colligendae vires, maiorique & vehementiori impetu hostis est adoriendus, vt tandem prosternatur.

§. XXXIV.

Vnde & sua sponte sequitur, temporis hic quodam opus esse interuallo. Quemadmodum enim non vno impetu morbi, praesertim pertinaciores pelluntur, sed saepius iteranda medicamina, quibus vis eorum infringatur, vt ita sensim sanitas recuperetur: ita etiam non vno actu, & impetu quodam, voluntas emendatur, sed diu multumque in ea corrigenda est elaborandum.

§. XXXV.

Vt vero omni modo imbecillitati nostrae succurratur, iuuabit, praesertim animo nondum satis firmato, omnes occasiones, quae nostras propensiones irritare possunt, summo euitare studio.

§. XXXVI.

Sic si quis suae ad voluptates & libidines propensioni obuiam iturus, frequentaret ludos scenicos, in commercia & colloquia cum foeminis, ad amorem impurum eum pellicere aptis, descenderet, is aegrotis istis haud absimilis esset, qui stomacho nondum firmato, eos deglutiunt cibos, quos morbos, a quibus vix conualuere, non

non posse non rursus sibi attrahere, certo persuasi sunt.

§. XXXVII.

Contra cum probis & emendatae vitae viris saepius esse, eumque illis colloqui, multum iuuat. *Nulla res*, inquit Seneca, *magis animis honesta induit, dubiosque & in prauum inclinantes reuocat ad rectum, quam bonorum virorum conversatio. Paulatim enim descendit in pectora, & vim praeceptorum obtinet, frequenter audiri, aspici frequenter. Epist. XCIV.*

§. XXXVIII.

Proderit etiam eiusmodi continuo legisse & euoluisse libros, qui nos ad virtutem & honestatem excitant: quemadmodum contra scripta libidinem & alia vitia alere apta, angue & cane peius fugienda sunt.

§. XXXIX.

Non minus & exempla virorum, verae & solidae virtutis gloria conspicuorum, contemplanda sunt. Mirifice enim animus inde erigitur, & confirmatur.

§. XL.

Nec contemnenda Pythagoreorum & Stoicorum, quotidie examen vitae instituentium, consuetudo. Plurimum enim bonae frugis habet, & ad emendandos mores apprime conducit. Qui ergo rite proficere cupit, quotidie omnia facta,

facta, dicta, & cogitata sua ad normam exigat, iudicemque & censorem seueriſſimum agat.

§. XLI.

Denique, si quis iam progressus aliquos hac ratione fecerit, acriter instet, secumque cogitet, tum se iam deficere & retrorsum ferri, cum non proficit.

§. XLII.

Haec praecepta ad voluntatem, eiusque propensiones emendandas, philosophia suggerit. Ceterarum facultatum emendatio maximam partem inde pendet. Cum vero de intellectu iam supra dictum sit, de reliquis paucis dispiciamus.

§. XLIII.

Ad phantasiam quod attinet, certi limites summa industria illi sunt statuendi. Ad omnes igitur cogitationes est attendendum, ne quod intellectus munus est, phantasia sibi vindicet.

§. XLIV.

Cumque phantasia pariter ac intellectus semper obiectum aliquod circa quod versentur, requirant, is demum rite sibi consuler, qui cogitationes suas ad res serias, pias, honestas, conuertit: imprudentiae autem notam non effugiet, qui res inanes, friuolas, aut plane inhonestas cogitationibus suis subiecerit.

§. XLV.

Istud vero vt praecipue a voluntate dependet, ita

ita rursus in voluntatem maximum inde redundat emolumentum. Si enim phantasia non temere res vllas voluat, quae propensiones prauas irritare possunt, hoc ipso materies, quae alere huncce ignem solebat, illi velut subtrahitur.

§. XLVI.

De affectibus nunc peculiares praeceptiones tradere, superuacaneum foret, partim quod hactenus dicta huc maxime spectent, vt affectus prauos suffocando, & opprimendo, malae propensionis vis imminuatur, partim quod causa omnis prauitatis, quae in affectibus conspicitur, sublata aut infracta, ipsos quoque affectus corrigi, & emendari necesse sit.

§. XLVII.

Denique, cum & corpus eiusque constitutio, vt saepe dictum, ad propensionem voluntatis, moresque, multum conferat, eius quoque habenda est ratio, & si quid medicamina possunt, excedens nimium temperamentum corrigendum, & ad mediocritatem reuocandum. Sed hac de re videant medicorum filii.

§. XLVIII.

Ceterum, vt dicam quod res est, quae hactenus allata sunt, vt & omnia, quae philosophia subministrat remedia, ita comparata sunt, vt, quae est mali nobis insidentis pertinacia, vim propensionum prauarum vix imminuere & leui-

rer

ter immutare possint, tantum abest, vt voluntatem penitus emendare queant.

§. XLIX.

Quare quod Stoici, & nonnulli recentiorum, inter virtutis parandae remedia referunt, cogitandum nimirum subinde esse, quod in nostris viribus positum sit, virtuti operari, Deumque amare, id mihi neutiquam probatur. Vt enim nullus dubito, magnum ad vitia exuenda momentum in eo positum esse, si credere nobis hoc liceret, in viribus nostris hoc esse positum: ita experientiae refragatur, hominem sibi relictum, & gratia diuina destitutum, huncce finem obtinere posse.

§. L.

Videntur quidem nonnulli veterum philosophorum hoc agnouisse, dum virtutem non a natura nobis inesse, nec exercitatione comparari, sed vnice a Deo prouenire, & pro Numinis munere esse reputandam, pie & prudenter asseruerunt, quos inter Platonem quoque fuisse constat.

§. LI.

Sed notandi duo errores sunt, qui hanc sententiam vtplurimum comitantur. Primus hic est, quod gratia diuina alia via, quam per verbum diuinum, nobis obueniat.

§. LII.

Alter hic est: quod cum virtus vnice a voluntate diuina pendeat, boni necessario boni, mali neces-

Franckesche Stiftungen zu Halle

necessario mali sint. Si enim vel maxime concedam, bonitati & felicitati hominis nihil decedere, etiamsi necessario bonus aut felix sit, nihilosecius tamen cum res omnis tandem ad fatum Stoicum redeat, hoc vero in Deum palam iniurium sit, admitti profecto haec sententia nequit.

§. LIII.

Rectius itaque asseritur, omnem virtutem & felicitatem a Deo quidem esse: ast quod nonnulli homines a mentis suae morbis, & summa miseria non liberentur, id penes eos solos, quod media quae illis offeruntur respuant, non autem penes Deum stare. Sed media, per quae hoc obtineri possit, philosophia minime subministrat.

§. LIV.

Quid igitur? si virtutis cultor rationis ductum secutus, omnia haecce media, quae philosophia subministrat, frustra tentauerit, num desperabundus abiiciet animum, & ad pristinos redibit mores? Minime gentium.

§. LV.

Nimirum hic demum vsum suum Ethica exserit, plenius nobis edisserendum. Primo itaque virtutis & veritatis cultor, rationis ductum sequens, incredibilem & imperscrutabilem ad quaeuis mala propensionem, pectori suo insidere videt. Sed dum & originem, & modum eius dili-

diligentius explorat, rationis suae deprehendit coecitatem, eamque admirabundus deplorat.

§. LVI.

Dum progreditur, cognoscit quidem, in amore Dei maximam positam esse felicitatem: sed accuratius iterum cuncta expendens, in ipsa natura Dei cognoscenda, rationem suam stupidam, & coecam esse, miseriae suae ingemiscens, videt: tantum abest, vt coniunctionis istius, quae inter Deum hominemque intercedit, modum, indolemque penitus intelligat.

§. LVII.

Sed ad media, quibus felicitas obtineri possit, se conuertenti, plane aqua haeret. Videt, consilia & praecepta philosophorum satis bene se habere: sed experientia ipsum mox edocet, quantumuis accurate cuncta obseruet, omnesque vires ad vitam emendandam intendat, parum tamen ad rei summam se proficere.

§. LVIII.

Ad desperationem autem propemodum agitur, dum porro secum cogitat, Deum summe quidem bonum, ast eundem iustissimum quoque esse, & peccatoribus tam proterue legem migrantibus, nisi satisfactio intercedat, veniam impertire non posse. Ergone, inquit, eius amorem & amicitiam mihi pollicebor, quem toties, tam enormiter, criminibus meis offendi?

di? Perii, cum non videam qua ratione expiari possint, & ex mea nunquam eluctabor miseria.

§. LIX.

Perget secum hunc in modum ratiocinari: fingam, Deum ea bonitate & clementia esse, vt gratis, nulla accedente expiatione, veniam mihi impertire velit: num statim eum perfectionis gradum consequi possum, vt nunquam in posterum eum offendam? Profecto naturae meae refragatur conditio. Si ergo denuo eum offendam, & ex gratia semel mihi impertita excidam, quid tum? sine dubio perii.

§. LX.

Nihil ergo supereſt, quam vt concludatur, aut aeternam & nunquam finiendam esse, quae mortalibus incumbit, miseriam, aut praeter rationem, aliam, eamque certiorem, tutioremque, ad felicitatem viam esse. Tanta enim Deus est bonitate, vt plane credendum non sit, eum mortalibus nullum modum, rationemque ex summa miseria eluctandi, monstrasse.

§. LXI.

Ratio autem cum hic plane caecutiat, necesse est, dari reuelationem quandam, quae hos rationis defectus emendet. Hanc ergo quaerendam & inuestigandam esse, sua sponte inde consequitur.

§. LXII.

Sed hic demum periculosum admodum, & infinitis illusionibus, impostoris, & fraudibus circumseptum iter homo ingreditur. Quam multi enim turpissimique errores, quanta deliria, reuelationis titulo superbiunt!

§. LXIII.

Iuuabit ergo signa, quae veram diuinamque reuelationem demonstrant, eamque a falsa discernunt, sedulo obseruare. Praecipua autem haec sunt: vt omnia ea beatitudinis verae consequendae media, quae ratio ignorat, sufficienter exponat: vt vsquequaque Deo digna sit: vt modus, quo mortalibus panditur, Deum non dedeceat, adeoque vt verba siue ore proferantur, siue literis sint consignata, nihil nisi diuinum quid spirent: vt vi quadam & efficacia singulari polleat, quae ipsum Deum auctorem prodat, & luculenter testetur: vt antiquitate se commendet: vt promulgatio, propagatio, & conseruatio eius diuinitatem arguat, vt hinc facile constet, ceteras reuelationes falsas esse, & meras impostoras.

§. LXIV.

Ex hisce rite consideratis sua sponte fluit, & gentilium, & Muhammedis illepidissima figmenta, reuelationum diuinarum titulo plane indigna esse: contra diuinas literas, quibus christianus coetus regitur, solas a DEO profectas esse, easque veram ad summam ac solidam felicitatem nobis monstrare viam.

§. LXV.

§. LXV.

Hasce ergo si indefesso scrutetur studio virtutis alumnus, rectae rationis ductum sequens, harumque decreta ambabus amplectatur manibus, & ita praeparato ac rite munito animo ad haec sacra accedat, diuina, quam precibus a Numine impetrare conabitur, gratia adiutus tuta certissimaque via, ad veram semperque duraturam felicitatem perueniet.

§. LXVI.

Est alius Ethicae vsus, quem secundarium merito dixeris, vtut insignis sit, & longe amplissimus, in actionibus scilicet & moribus aliorum dirigendis. Pertinet equidem specialior huius doctrinae explicatio ad prudentiam status, sed generaliora fundamenta paucis hic attingenda sunt.

§. LXVII.

Primo itaque despiciendum, an is, cuius actiones dirigere cupimus, iam vitam suam moresque emendauerit, an vero prauis suis propensionibus adhuc sit immersus. Si prius sit, non alia ratione voluntas illorum flecti, aut affectus excitari potest, quam si reuera demonstretur, hoc aut illud honestati, aut diuinae voluntati, esse conueniens. Sicut vice versa, si demonstretur, repugnare aliquid diuinae voluntati, in contrariam mutantur partem, & ita pro re nata etiam affectus illorum sedari possunt. Sed

cum iidem prudentes sint, veris & luculentis argumentis vt illis aliquid persuadeatur, opus est.

§. LXVIII.

Ast circa homines prauis propensionibus adhuc immersos, duplici ratione haec directio instituí potest. Primo, vt emendentur, quo pacto parentes, domini, praeceptores, circa illorum, quorum curam gerunt, mores versari solent: deinde, vt ad bonum finem, si corrigi a nobis nequeant, dirigantur.

§. LXIX.

Si mores aliorum a nobis emendandi sint, primo quidem quae praecipua in illis ad praua propensio sit, per signa a nobis recensita, exploretur. Deinde, omnis opera impendatur, vt ad sui notitiam perueniant, & status sui miseriam intelligant: & hinc denique curetur, vt remedia, tum a diuinis literis, tum a saniori philosophia suppeditata, rite ipsi adhibeant.

§. LXX.

Quod si autem non emendandi, sed dirigendi sint aliorum mores, primo iterum praecipua ad mala propensio, quae illis insidet, exploranda. Hac enim probe intellecta, tum intellectus, tum voluntatis actus, commode ad nostrum scopum dirigi possunt.

§. LXXI.

Diriguntur autem actus intellectus, si opinionem quandam in intellectu alterius excitemus, aut

aut ei eripiamus occasionem illi suppeditando, vt hoc aut alio modo rem percipiat, iudicet, ratiocinetur. Hinc enim porro & prudentiae & conscientiae actus pendent.

§. LXXII.

Imaginatio, a qua & iudicium, & ingenium, pendent, eodem modo se habet. Huic enim prout diuersum a nobis propositum fuerit obiectum, diuersimode quoque afficitur. Sic praesens obiectum magis eandem mouet, quam absens: eadem etiam excitatur, si tale quid repraesentetur, quod cum obiecto, quod certa ratione nos affecit, conuenientiam quandam habet, siue cum similis imago rei praeteritae alicui sistitur: quemadmodum vice versa imminuitur, si obiectum remoueatur, si alia vel contraria imago producatur, &c.

§. LXXIII.

Ipsae autem voluntatis propensiones diriguntur, si obiecta illis conuenientia, aut minus conuenientia, proponantur. Nimirum augentur, si obiectum certam propensionem alere aptum, illi subministretur: quod si illi subtrahatur, magis magisque eam imminui necesse est. Si autem sola obiecti subtractio nobis parum proficere videatur, iuuabit etiam alterius propensionis obiectum illis suppeditare, vt hac adeo aucta, illius vires sensim imminuantur.

§. LXXIV.

Affectus autem excitare, hisce obseruatis, facillimum fuerit. Nimirum dispiciendum, an affectus a nobis in aliis excitandi, connexionem habeant, cum propensione, quae in illis praecipua est, an non habeant. Si prius sit, etiam qualiscunque obiecti, affectum excitare apti, repraesentatio sufficit. Sin posterius, maiori labore opus. Sed cum causa affectuum praecipua sit obiecti alicuius repraesentatio, ad quemlibet affectum aut concitandum, aut flectendum, & sedandum, maximopere profuerit, viuida repraesentatione phantasiam mouere. Hoc autem non tantum ea ratione fit, quam antea exposui, sed gestus etiam, verba vim singularem habentia, membrorum & vultus positus habitusque, facta inusitata, & id genus alia, huc multum conferunt. Sed haec delibasse sufficiat.

S. D. G.

PHI-

PHILOSOPHIAE PRACTICAE
PARS SECVNDA
DE
OFFICIIS HOMINVM GENTIVMQVE INTEGRARVM
AD LEGEM NATVRAE COMPONENDIS.

Franckesche Stiftungen zu Halle

Q. D. B. V.

CAP. I.
DE NATVRA ET INDOLE IVRISPRVDENTIAE NATVRALIS ET GENTIVM.

Σύνοψις.

Iurisprudentia naturalis quid? §. I.
An detur, §. II.
Est pars philosophiae practicae, §. III.
Obiectum eius, §. IV.
Scilicet officia, §. V.
Quae sunt vel perfecta, vel media, §. VI. VII.
Media non sunt virtutes, §. VIII.
Nec tamen ideo hic negligenda; eo quo duplex disciplinae huius finis est, primarius & secundarius, §. IX.
Secundarius interdum sufficit, §. X.
Non tamen semper, §. XI.
In officiis integrarum gentium tantum attenditur, §. XII.
Quis finis iuris gentium? §. XIII.
Non datur ius gentium a iure naturae distinctum, §. XIV.
Vocis: ius gentium, variae significationes, §. XV.
Quaenam ex iis hic in censum veniant? §. XVI.
Ratio praecipua, cur non detur ius gentium stricte sic dictum, §. XVII.
Consensus gentium non facit ius gentium, §. XVIII.
Quod lex nulla sit, quae non lata est a superiore, §. XIX.
Respondetur ad exempla, §. XX.
Discrimen iurisprudentiae naturalis & gentium, a reliquis practicae philosophiae partibus, eiusdemque dignitas, §. XXI.
Ratio methodusque eam tractandi, §. XXII.

§. I.

Iurisprudentia *naturalis*, vel vt ab aliis vocari solet, *vniuersalis*, est pars philosophiae practicae, actiones hominum ad legem naturae componere, docens.

§. II.

Dari autem iurisprudentiam naturalem ex eo probatur, quia dantur leges naturales, ad quas actiones hominum sunt componendae. Leges autem naturales dari, ex ipsa hominum natura demonstrari potest.

§. III.

Eam *philosophiae*, & quidem *practicae* partem esse, extra omnem dubitationem positum esse arbitror. Nec enim aut generatim quidquam de philosophia, aut speciatim de practica philosophia dicitur, quod non accurate in iurisprudentiam naturalem quadret.

§. IV.

Occupatur circa *actiones* hominum non quaslibet, sed eas quae ad *legem* componi possunt, & debent, & quidem ad legem *naturalem*. Non ergo huc pertinent actiones hominum, quae vt a voluntate illorum non dependent, ita & a nulla lege dirigi possunt, nec eae, quae a ciuili aut alia quam naturali lege diriguntur.

§. V.

Has actiones cum Stoicis *officia*, sumpta voce in specialiori significatu, dicere nonnullis moris est.

est. Est enim officium actio hominis, pro ratione obligationis, ad legem naturalem attemperata.

§. VI.

Solebant Stoici officia varie dispescere, cumprimis tamen celebris est officiorum in *perfecta* siue κατορθώματα, & *media* vel *communia* siue καθήκοντα, distinctio. Quae si ita capiantur, vt perfecta dicantur, quae ab homine secundum conscientiam certam agente eduntur, media autem siue communia, quae ab homine, ex conscientia probabili agente, exercentur, omnino tolerari potest: sin vero perfecta ad solum sapientem Stoicum, cetera ad alios homines referantur, vsu caret.

§. VII.

Nos autem eandem officiorum distinctionem, Stoicorum decreta non curantes, rite ad nostrum accommodabimus institutum. Nimirum perfecta vocabimus, quae ab homine qui vitam suam emendauit, & omnes suas actiones ad voluntatem Numinis componere decreuit, eduntur. Media autem, quae ab hominibus prauis suis propensionibus indulgentibus, proficiscuntur.

§. VIII.

Sed haec ipsa, quae media dicimus, si rem accurate metiaris, nulla sunt officia. Cum enim homines, qui nondum vitam emendarunt, nihil agant ex studio se ad voluntatem Numinis componen-

ponendi, sed aut necessitate adducti, aut prauis suis propensionibus abrepti, praecipua officii requisita desunt.

§. IX.

Nihilosecius hic non sunt negligenda. Finis enim iurisprudentiae naturalis duplex est: *primarius* alius, alius *secundarius*. *Primarius* isque Ethicae subordinatus est, vt homines Deum amantes, normam habeant, ad quam suas actiones componant. *Secundarius* est, vt externa totius humani generis felicitas, tranquillitasque, conseruetur & promoueatur.

§. X.

Ad secundarium autem finem *externa actio*, siue in statu naturali, siue ciuili homines viuant, saepius sufficit: & hinc omnino contingit, vt subinde *officii* nomen illi imponatur.

§. XI.

Interim pernicioſissimus error est, qui multorum animos afflauit, ac si iurisprudentiae naturalis non alius finis sit, quam externa humani generis tranquillitas. Hinc enim consequi necesse est, illum, cuius externa actio cum lege conuenit, ei satisfeciſse: quod falsissimum est; vtut ille, qui ius habet, officium ab altero exigendi, nihil amplius exigere possit.

§. XII.

Quod si vero leges naturales considerentur, prout ad integras applicantur gentes, fatendum, quod

quod secundarius finis tantum attendatur, qui tamen primarium in singulis hominibus supponit. Ad veram & internam felicitatem homines perducuntur, non qua gentem constituunt, sed qua homines sunt.

§. XIII.

Quare recte statuunt, qui finem iuris gentium, *externam gentium tranquillitatem & felicitatem* esse, asserunt. Hunc enim Deus leges naturae ferendo, non minus, vtut secundario, intendit, quam priorem. Vnde & patet, vtile & necessarium esse gentibus, vt hasce leges obseruent, si se conseruare velint, nec tamen inde sequitur, vtilitatem & necessitatem, gentes vt hasce leges ferrent, impulisse. Perinde enim hoc esset, ac si quis diceret, homines singulos sibi ius naturae dedisse, quoniam ad illorum conseruationem vtile & plane necessarium est, vt eius legibus vivant.

§. XIV.

Nimirum non aliud admittimus *ius gentium*, quam ipsum ius naturae, prout per illud integrarum gentium actiones diriguntur: quo sensu recte nonnulli *ius naturale ciuitatum*, a iure naturali singulorum hominum, discernunt.

§. XV.

Falluntur vtique turpiter, qui ius gentium, a iure naturae, ciuili & positiuo diuino diuersum, comminiscuntur. Quorum error vt manifestus fiat, obseruandum, vocem *ius gentium*, non vna

gau-

gaudere significatione. Sumitur namque, vel pro *attributo personae*, siue facultate morali, per quam gentes licite aliquid agere possunt, quae equidem facultas a lege naturae prouenit: vel pro *moribus* plurium gentium: vel pro *lege* & quidem *naturali*, quatenus integras gentes dirigit: vel pro *iure ciuili* multarum gentium: vel denique *pro iure gentium proprie sic dicto*, hoc est, pro lege gentes obligante, & a lege naturae, diuina positiua, & ciuili distincta.

§. XVI.

De primo, & quarto significatu, nulla lis est. Secundum subinde vrgeri videas ab illis, qui quod moribus gentium comprobatur, id iuris gentium dicunt. Perperam sane. Nulla enim hinc progigni potest obligatio. Tertia significatio ea est, quam nos adprobamus. Sed in quinto significatu ius aliquod gentium dari, a reliquis legibus diuinis, & humanis, distinctum, id vero est, quod plane abnuo.

§. XVII.

Probo hoc exinde, quod sine legislatore, hoc est, imperante a quo data sit, nulla lex proprie sic dicta, cogitari queat. Gentes autem inter se aequales sunt: adeoque vna alteri leges dare nequit: si autem coniunctim sumantur, longe ineptius erit asserere, quod sibi ipsis iura praescribant, multo minus, quando aut qua ratione hoc fecerint, poterit commonstrari.

§. XVIII.

§. XVIII.

Nec est, vt consensus, aut conuentiones, vel pacta gentium, tantopere a nonnullis iactitata, nos morentur. Namque primo pacta non sunt leges. Hic autem de legibus disceptatur. Deinde pactum vniuersale inter omnes gentes iniri nequit, multo minus initum est. Imo ne quidem probari potest, plerasque gentes, saltem in vno capite, quod iuris gentium dicitur, accurate consentire.

§. XIX.

Qui autem negant, ad legem, & ad obligationem, voluntatem superioris requiri, non satis quid *lex*, quid *ius*, quid *obligatio* sit, mihi intelligere videntur. Nulla lex est sine obligatione, nulla obligatio sine necessitate morali: hanc autem tantum imperans imponere potest.

§. XX.

Exempla, quae afferri solent, vt inde euincatur, leges gentium, a legibus naturae distinctas dari, partim ad ius naturae, partim ad ius ciuile quarundam gentium, partim denique ad mores referri possunt: id quod eundo per singula facile demonstrari potest.

§. XXI.

Ceterum quo pacto iurisprudentia naturalis & gentium a ceteris philosophiae practicae partibus differat, ex hactenus dictis liquet. Dignitas quoque & praestantia eius hinc satis eluceſcit: nullis-

nullisque encomiis haec practicae philosophiae disciplina indiget.

§. XXII.

In tractandi vero ratione iterum medicorum filios, regulas diaeteticas, aut ad conseruandam sanitatem, aut morbos grauiores auertendos praescribentes imitabimur, actionumque humanarum ad recipiendam directionem considerata aptitudine, de earundem imperfectionibus, & hinc resultante directionis necessitate, tum vero de ipsa norma dirigente seu lege, & tandem de mediis, quibus ad obseruandas leges homines inducuntur, dicemus.

CAP. II.
DE
ACTIONIBVS HOMINVM
PROVT DIRECTIONIS CVIVSDAM SVNT CAPACES.

Σύνοψις.

Homo sine lege viuere nequit, §. I.
Quid lex? §. II.
Cur dicatur: decretum imperantis, §. III.
Quis recipere obligationem possit? §. IV.
Quid obligatio? §. V. VI. VII.
Legis causa impulsiua, & promulgatio, §. VIII.
Interpretatio, §. IX.
Dispensatio & priuilegium, §. X.
Est vel perfecta, vel imperfecta, §. XI.
Vel diuina vel humana, & illa vel naturalis vel positiua, & haec vel vniuersalis vel particularis, §. XII.
Quid lex diuina positiua vniuersalis? §. XIII.
Quid particularis? §. XIV.

Leges

Leges particulares quem hodie vsum habeant, §. XV.
Actiones hominis ad legem exigi possunt, quia intellectu & voluntate praeditus est, §. XVI.
Quae vis sit intellectus? §. XVII.
Quid conscientia? §. XVIII.
Regulae de eius obligatione, §. XIX.
De conscientia erronea, XX.
De ignorantia, §. XXI.
Voluntas an ad legem flecti possit? §. XXII.
An affectus, consuetudo, ebrietas imputationem impediant? §. XXIII.
Actio inuita, mixta, XXIV.
Quod aliquis etiam possit esse actionis cuiusdam causa moralis, §. XXV.
Idque multiplici ratione, §. XXVI.
Cur actio alicui imputari possit, §. XXVII.
Quae actiones imputari nequeant, §. XXVIII. XXIX.
Actualis imputatio vel ex lege fit, vel ex alterius arbitrio, §. XXX.
Quid meritum? §. XXXI.
Requisita meriti, §. XXXII.
Merces, praemium, XXXIII.
Demeritum, culpa, reatus, §. XXXIV.
Reatus culpae & poenae, §. XXXV.
Facultas exigendi restitutionem & satisfactionem, §. XXXVI.
Effectus imputationis, quae est ex lege, §. XXXVII.
Effectus imputationis quae est ex arbitrio alterius, §. XXXVIII.
Actio, quae imputari potest, ex relatione ad legem est vel necessaria, vel non necessaria, §. XXXIX.
Haec & media dicitur, §. XL.
Licita est vel plene, vel minus plene talis, §. XLI.
Porro actio est vel bona, vel mala, §. XLII. XLIII.
Quo pacto ab actione bona differat iusta, §. XLIV.
Iustitia actionum est vel expletrix, vel attributrix, §. XLV.
Et illa vel rectoria, vel aequatoria, §. XLVI.
Iniuria quid? §. XLVII.
Ab ea differt infortunium, & erratum seu culpa, §. XLVIII.
Quantitas actionum bonarum, §. XLIX.
An in iis detur latitudo moralis? §. L.
Quantitas actionum malarum, §. LI.

§. I.

Non ita sibi relictum hominem, vt sine regula & lege viueret, cum ipsa naturae humanae conditio, tum benignissima supremi Numinis erga res conditas quasuis voluntas neminem dubitare sinet. Atque vel hinc etiam intelligitur, quod eiusmodi sortitus homo naturam est, quae flecti commode atque componi ad legem possit.

§. II.

Atque id vt recte intelligatur, primo ad legem ipsam respiciendum est, & tum ad hominum actiones, vt inde pateſcat, has omnino ad illam exigi & posse & debere. Legis autem nomine generatim quidem quaelibet actionis norma venit: speciatim autem lex vocatur decretum, quo imperans sibi subiectum obligat ad aliquid faciendum vel omittendum.

§. III.

Et *decretum* quidem licet mentis, cumprimis voluntatis actum denotet, hic tamen ita sumitur, prout aliis innoteſcit. *Imperium* autem illi tribuo, qui iustas causas habet, quare obsequium ab aliis exigere possit, & viribus polleat, reluctantes cogendi. Ad causas iustas praeter consensum magna pertinent beneficia, praesertim si accedat, quod imperans subiecto melius prospicere possit, quam ipse sibi, & quod actu imperium teneat.

§. IV.

§. IV.

Vt subditus obligationem recipiat, necesse est, vt vsu rationis polleat, libertateque voluntatis gaudeat, & a potestate superioris non sit immunis.

§. V.

Est autem *obligatio* qualitas moralis passiua, per quam quis praestare vel admittere quid tenetur, necessitate morali.

§. VI.

Nimirum & hominibus partim certi *status*, partim *quantitates* & *qualitates* morales imponuntur. Per *qualitates* aut facultas agendi extenditur, hinc *qualitates actiuae*, *ius* & *potestas*, aut eadem constringitur, hinc *passiua* siue *obligatio*. Necessitas moralis autem eam discernit a violenta coactione, quippe quae tantum ad voluntatem pertinet.

§. VII.

Obligationi opponitur *libertas*, hoc est qualitas moralis actiua, per quam aliquis aut agere aut omittere quid potest, ex suo nutu & arbitrio. *Potestas* enim alia est, quam homo habet in se & suas actiones, vnde *libertas*, alia, quam habet in aliorum actiones, vnde *imperium*, alia, quam habet in res proprias, vnde *dominium*, alia, quam habet in res alienas, vnde *seruitus*.

§. VIII.

Causa impulsiua legis est conditio illorum, quibus

bus leges feruntur, maxime totius societatis. Huic ergo conueniens & vtilis esse debet, multo minus vires subditorum superare. Ast vt vim suam exerat, necesse est vt *promulgetur*, & ea quidem ratione, vt subditi tum de *auctore*, tum de *sensu* legis, certiores reddantur.

§. IX.

Interpretatio legis vel *authentica* est, vel *doctrinalis*, vel *vsualis*. Ista ad legislatorem, aut cui ius hocce dedit: illa ad prudentes iurisque peritos pertinet: in hac ad similia proceditur. Ad doctrinalem etiam pertinet *aequitas*, hoc est, correctio eius, in quo lex deficit, ob vniuersalitatem.

§. X.

Ab *aequitate* multum differt *dispensatio*. Haec legis obligationem tollit: illa ostendit factum non pertinere ad legem. Si ad plures actus se extendat dispensatio, vocatur *priuilegium*.

§. XI.

Diuidunt nonnulli legem in *imperfectam* & *perfectam*: non male quidem, si imperfectam vocent, in qua poena expresse non additur aut determinatur. Sine omni poena lex esse nequit.

§. XII.

Ratione auctoris lex diuiditur in *diuinam* & *humanam*: illa iterum vel *naturalis* est, vel *positiua*: haec rursus vel *vniuersalis* vel *particularis* & particularis denique vel *ceremonialis* vel *forensis*.

§. XIII.

§. XIII.

Lex diuina positiua vniuersalis est decretum Numinis, quod ex libero suo arbitrio ad hominum salutem & vtilitatem fecit, & illis qui totum hominum genus repraesentarunt, publicavit, obligans omnes homines ad aliquid faciendum vel omittendum. Tales leges dari, exempla probant.

§. XIV.

Lex diuina particularis est decretum Numinis, quo certam gentem, (Ebraeam) vt illius saluti consuleret, obligauit ad aliquid faciendum vel omittendum. Occupabatur autem vel circa cultum Numinis, vel circa negotia ciuilia, hinc alia *ceremonialis*, alia *forensis* dicitur.

§. XV.

Leges istae particulares, cum finis earum cesset, neminem hodie obligant; interim ostendunt, quae iis praecipiuntur, aut permittuntur, non repugnare iuri naturali.

§. XVI.

Ceterum quod eiusmodi legibus homo obnoxius esse queat, tum vt iam supra dictum, ex eo patet, quod natura eius ita comparata sit, vt a potestate superioris necessario non debeat esse immunis, tum quod & intellectu & voluntate praeditus est, quibus facultatibus efficitur, vt ad rationem actionum suarum reddendam compelli

queat, indeque & pro principiis actionum humanarum recte reputantur. Quae quo pacto se habeant, hic omnino explicandum.

§. XVII.

Nimirum ad intellectum qud attinet, de eo hic obseruasse sufficit, quod, si nullum impedimentum adsit, & institutio accedat, omnino vniuersalis iuris naturalis principia, comprehendere possit. Hoc experientia docet.

§. XVIII.

Praecipua eius circa actiones ad legem componendas operatio, vt in parte prima docuimus, vocatur *conscientia*. Haec cum diuersa sit, legis quoque naturalis obligatio diuersimode sese exerit.

§. XIX.

Huc spectant regulae, quae de conscientiae obligatione tradi solent, quarum summa huc redit: contra conscientiam veram, siue certa, siue probabilis sit, non esse agendum: probabiliorem sententiam praeferendam esse minus probabili: tutiorem probabili, si haec rationibus infirmioribus nitatur: contra conscientiam dubiam nihil suscipiendum esse: ex duobus malis moralibus neutrum esse eligendum: scrupulum leuioris momenti eiiciendum esse &c.

§. XX.

De conscientia *erronea* anceps est disceptatio. Ego ita censeo: si error sit inuincibilis, iuxta conscien-

scientiam est agendum: imputari enim nequit: si vincibilis sit de indifferenti, idem faciendum: sin de re vetita aut praecepta, excutiendus est.

§. XXI.

Ignorantiam non tantum in *vincibilem* & *invincibilem*, sed & in *efficacem* & *concomitantem*, in *voluntariam* & *inuoluntariam* diuidunt, & hanc iterum vel *in se*, vel *in sua causa*, vel *in se & sua causa simul* talem esse, contendunt. Quotidiana haec sunt, interim quousque ignorantia alicui vitio verti possit, demonstrant.

§. XXII.

Voluntati eatenus libertatem supra concessimus, quatenus si in vnam partem nimis propenderet, obiectorum contrariorum repraesentatione, flecti in contrariam partem possit. Quod licet tanto difficilius procedat, quanto grauiora pondera eam in vnam partem determinant, vt consuetudo affectus vehementior, & ebrietas, nunquam tamen haec facultas ita homini eripitur, vt exinde actio in foro ciuili ei prorsus imputari nequeat.

§. XXIII.

De affectibus in specie constat, penes hominem stare, ne ad *vltimum gradum* procedant, multo magis, ne in actum externum erumpant: interim ratio dictitat, magis excusandos esse, qui nos impellunt ad declinandum malum, quam qui

ad bonum acquirendum nos abripiunt. In consuetudine autem & ebrietate, homo ipse palam in culpa est, quare in hunc statum deuenerit, nisi ad hanc fuerit coactus.

§. XXIV.

Voluntariae actioni opponitur *inuita per violentiam:* a qua rursus differt, quae metu maioris mali susciputur, quamque *mixtam* vocant: effectum enim quandoque cum inuitis in foro humano communem habet: ad spontaneas tamen recte refertur, quod electio in ea habeat locum.

§. XXV.

Non tantum autem illud aliquis velle censetur, quod ipse efficit, sed etiam quod iubet, adprobat, &c. Atque inde fit, vt *causa moralis* istius actionis dicatur.

§. XXVI.

Ast non vna eademque ratione causa moralis in effectum influit. Hinc nec vno modo illi imputari potest. Nimirum vt bene Grotius docet, concurrunt nonnulli ad effectum aut *faciendo* aliquid, aut *non faciendo:* faciendo alii *primario*, alii *secundario: primario* qui iubent, qui consensum requisitum adhibent, qui adiuuant, qui receptum praestant, aut qui alio modo in ipso crimine participant: *secundario* qui consilium dant, laudant, assentantur: *non faciendo* itidem vel *primario*, vel *secundario: primario*, qui cum

cum vetare, aut opem ferre debebat, illud non facit: *secundario*, qui aut non dissuadet, cum debebat, aut factum reticet &c.

§. XXVII.

Ex hactenus dictis satis liquet, eam actionem alicui *imputari* posse, quae vt fieret vel non fieret, penes ipsum stetit: eius enim causa est: & vice versa.

§. XXVIII.

Saepius itaque contingere potest, tum in iis actionibus, quae *immediate*, tum in iis, quae *mediate* ab aliquo proficiscuntur, vt agenti imputari nequeant. In illis quidem, si aut intellectus aut voluntas, in operationibus suis impediantur, aut externa ad agendum requisita desint, aut denique, si actio a potentia & facultate hominis naturali, hoc est, quae directioni voluntatis non subiacet, proficiscatur.

§. XXIX.

Intellectus impeditur per ignorantiam & errorem inuincibilem, & per defectum vsus rationis; voluntas per coactionem & metum: externa ad agendum requisita desunt, si non adsit occasio, si res praeter culpam nostram supra vires nostras sit posita, si per vitae conditionem aliasque causas hanc aut illam agendi facultatem acquirere potuerimus: ad potentias naturales autem spectat vegetatiua, & in quibusdam operationibus sensitiua, quin & omnium facultatum perfectiones aut imperfectiones naturales huc

pertinent. Actiones autem & operationes aliorum hominum & rerum, illi demum imputari possunt, qui illarum causa moralis est.

§. XXX.

Actualis imputatio vel ex *lege fit*, vel ex *arbitrio* eius, cuius interest, eam factam aut non factam fuisse. Prior vel ex *gratia* fit, vel ex *debito*. Illa effectum actionis a tertio patratae in aliquem transfert, & adeo tantum in fauorabilibus locum habet: haec causam imputationis respicit, & vel effectum secum trahit, vnde *efficax*, vel eo destituitur, vnde *nuda* dicitur. Si plurium interfit, actionem factam aut non factam fuisse, vno non imputante, ceterorum iuri nihil decedit.

§. XXXI.

Imputatio, quae fit ex *alterius arbitrio*, producit *meritum*. Est enim meritum, sumpta voce in significatu specialiori, relatio actionis, quam in gratiam alterius suscepimus, ad rem, quam siue ex conuentione, siue ex lege aequitatis, ab altero expectamus. Actio, cui haec relatio inhaeret, *meritoria* dicitur.

§. XXXII.

Requiritur ergo ad meritum, primo vt actio agenti imputari possit: hoc est, vt in agente adsit propositum alteri sua actione aliquid boni conferendi: in recipiente voluntas expressa aut praesumta illud admittendi: porro vt actio non sit debita, qua perfectam, qua imperfectam obligatio-

gationem: saltem vt applicatio ad certos homines in nostro posita sit arbitrio: praeterea vt inter actionem, & rem, quam meremur, sit proportio quaedam: & tandem vt, aut ex conuentione, aut lege quadam, alter ad compensandam actionem teneatur.

§. XXXIII.

Respondet itaque merito partim *merces* partim *praemium*. Merces quidem, si expressa praecesserit conuentio: praemium autem, si in arbitrio eius, in cuius gratiam actio est suscepta, positum sit, an, & quousque eam compensare velit. Praemii species sunt *honor*, *laus*, *fama*, *gloria*.

§. XXXIV.

Opponitur autem merito *demeritum*, hoc est, relatio actionis, qua alteri nocuimus, ad rem quae hanc actionem consequi solet. Huc pertinet *culpa* & *reatus*. Culpa, vt vocem istam hic accipimus, est relatio actionis malae, ad illud quod eam consequitur, vi cuius agenti imputari potest. Solet etiam si ad agentem referatur, *macula*, sin ad illum, qui laesus est, *offensa* dici, & in *plenam* ac *minus plenam*, *directam* & *indirectam*, &c. diuiditur.

§. XXXV.

Reatus autem in *reatum culpae & poenae* dispescitur. Ille denotat relationem, quae inter agentem & ipsam actionem intercedit, per quam culpae obnoxius esse censetur: hic autem ex imputatio-

tatione quae fit ex lege fluit, & denotat relationem peccantis ad poenam lege definitam.

§. XXXVI.

Demerito respondet *facultas* exigendi *restitutionem* & *satisfactionem*, hoc est, iniuriae illatae compensationem. Et si laedens ista offerat, atque testetur, se facti *poenitere*, cessat. Quemadmodum vice versa, meritum & adeo facultas praemium poscendi, ac obligatio illud dandi, tollitur per subsequentem actionem malam, nisi conuentio hic obstet.

§. XXXVII.

Sed effectus imputationis, quae fit ex lege, non sunt confundendi cum effectibus imputationis, quae fit ex alterius arbitrio. In illa, si actio legi fuerit conformis, sequitur *iustificatio*, & adeo conscientia bona, & immunitas a poena, nisi legislator sua sponte ad praemium se obligauerit; sin actio fuerit mala, sequitur *reatus poenae*.

§. XXXVIII.

Ast in altera imputatione, si actio fuerit grata, semper sequitur facultas ad poscendum *praemium* aut *mercedem*: sin mala, neutiquam *poena*, sed *reatus culpae*, & obligatio ad *restitutionem* & *satisfactionem*.

§. XXXIX.

Iam si actio, quae imputari potest, ad legem referatur, aut *necessaria* erit, aut *non necessaria*.

Illam

Illam lex praecipit, aut vetat, hanc nec vetat, nec praecipit. Neceſſarias actiones, ſumpta voce latius, etiam *morales* dicere poſſes. Omnis enim moralitas lege eſt. Non neceſſariae autem etiam *licitae*, itemque *indifferentes*, minus autem accurate *permiſſae*, vocantur.

§. XL.

Quin & non neceſſariae, quandoque *mediae* vocantur: quod tamen non de *medio participationis*, ſed *negationis*, eſt intelligendum. Vnde fruſtra Hugo Grotius hinc lautudinem quandam moralem elicit.

§. XLI.

Cum autem leges non ſint vnius generis, ſaepius contingit, vt actio quoad *diuinas* ſit neceſſaria, quae quoad humanas licita eſt: & vice verſa. Hinc quae actiones *plene*, quae *minus plene*, licitae ſint, intelligitur.

§. XLII.

Neceſſaria actio vel *bona*, vel *mala* eſt: illa cum lege conuenit, haec illi repugnat. Sed vt actio vere bona ſit, neceſſe eſt, vt quoad omnes *περιστάσεις* cum ea conueniat. Hoc eſt, quod dicunt: *actionem bonam non tantum materialiter, ſed & formaliter bonam eſſe debere*: *περιστάσεις* autem ad quas attendi decet, ex trito verſiculo: *quis? quid?* &c. conſtant.

§. XLIII.

Si ergo actio aut plane cum lege non conueniat, aut vel vnica *circumſtantia* deſit, mala eſt.

Tan-

Tantum abest, vt vna περίστασις legi repugnantem actionem bonam reddere possit. Vnde celeberrima *methodus dirigendi intentionem*, corruit.

§. XLIV.

Si ad actionem bonam accedat relatio ad alium, qui ius aut perfectum, aut imperfectum habet, eam a nobis exigendi, vocatur *iusta*: ipsa relatio *iustitia* audit: a qua tamen multum differt iustitia, quae hominibus tribuitur, quaeue in constanti & perpetua voluntate suum cuique tribuendi consistit.

§. XLV.

Iustitiam cum Hugone Grotio in *expletricem*, siue *particularem*: & *attributricem* siue *vniuersalem* dispesco. Hanc nonnulli *charitatem*, itemque *legem charitatis* appellant, eamque legi iustitiae opponunt. Est autem iustitia expletrix, quae praestat officia, quae alter iure perfecto exigere poterat: attributrix autem officia exercet, ad quae ius imperfectum alteri competit. Ius autem perfectum in statu naturali ipse Deus dat, in iis quae ad humani generis conseruationem absolute sunt necessaria: in iis, quae non sunt absolute necessaria, vtut vitam socialem promoueant, dat ius imperfectum: in statu ciuili summus imperans, ex statu & conditione ciuitatis.

§. XLVI.

Iustitia expletrix inepte in commutatiuam & distributam: rectius in *rectoriam* & *aequatoriam* diui-

diuiditur: illa inter inaequales, haec inter aequales versatur. Rectoriae tot sunt species, quot sunt societates, in quibus alii imperant, alii parent. Aequatoriae tot sunt species, quot sunt officiorum, quae homo erga hominem, ciuis erga civem, praestare tenetur, genera. Sic alia est, quae alterum non laedit, alia, quae pacta servat &c.

§. XLVII.

Iustitiae aduersatur *iniustitia*, cuius tot sunt species, quot sunt *iustitiae*. Eam, quae iustitiae expletrici repugnat, *iniuriam* vocant: ad quam adeo requiritur, vt ex proaeresi sit suscepta; vt inferatur inuito; vt actio sit lege prohibita; vt ius alterius perfectum laedatur.

§. XLVIII.

Si propositum absit, nec agens per negligentiam peccauerit, *infortunium*, siue *casus fortuitus* vocatur: ast si negligentia accesserit: *erratum*, siue *culpa*, quae pro diuersis diligentiae, quam agens adhibere debet, gradibus, in *latam*, *leuem*, & *leuissimam*, dispescitur,

§. XLIX.

De *quantitate* actionum istud addendum, bonam actionem absolute spectatam, altera non esse meliorem, cum conuenientia cum lege exactissima esse debeat: ast ratione obiecti, effectorum, aliarumque περιστάσεων, vna actio altera omnino praestantior esse potest.

§. L.

§. L.

Hic vero, vt & in personarum, rerumque quantitatibus, *latitudo* quaedam *moralis* deprehenditur. Idque exinde, quod raro admodum definiri possit, quantum vnum odiectum praestantius sit altero; vnus affectus nobilior altero.

§. LI.

Malae autem actiones non tantum ratione obiectorum, effectuum &c. comparationem admittunt; sed ab ipsa lege aut magis aut minus distant, vt vna curuitas a rectitudine magis discedit, quam altera. Sunt, qui earum grauitatem & leuitatem ex complexu plurium aut paucorum delictorum aestimant: sed in omnibus rem ita se habere, asserere non audeo.

CAP. III.

DE ACTIONVM HVMANARVM IMPERFECTIONE, INDEQVE ORTA DIRECTIONIS NECESSITATE.

Σύνοψις.

Quia propensiones hominum prauae subinde in crimina erumpunt, legibus opus est, §. I.

Quae tum improbis, tum probis prosunt, §. II. III.

Quod vt probetur, vitia actionibus hominum adhaerentia enumeranda sunt, §. IV.

In iis itaque deprehenditur atheismus, §. V.

Variique de Deo errores, §. VI.

Qui ex voluntate praecipue oriuntur, legibusque adeo

adeo subiacent, §. VII.
Deismus, idololatria, magia, superstitio, §. VIII.
Propensi praeterea homines sunt ad intemperantiam, §. IX.
Tum in iis, quae ad animum spectant, §. X.
Tum in iis, quae ad corpus pertinent, §. XI.
In quibus homines quandoque deterioris conditionis sunt quam bruta, §. XII.
Eadem intemperantia laborant in dispensandis opibus, §. XIII.
Et honoribus appetendis aut recusandis, §. XIV.
Itemque secundis aut aduersis rebus, non ita vt decet, ferundis, §. XV.
Apertius sociabilitati repugnant, quae directe alios spectant, vitia, §. XVI.
Huc pronitas spectat, ad laedendos quouis modo alios, §. XVII. XVIII.
Quae si non in omnibus conspicitur, ignauiae illorum hoc imputandum, §. XIX.
Itemque procliuitas ad alios contemnendos, aut se supra eos efferendum, §. XX.
Vt & ad pacta violanda, §. XXI.
Ob hominum auaritiam, & iniquitatem, introducenda fuere rerum dominia, §. XXII.
Luxuriae rerum pretium & commercia, originem debent, §. XXIII.
Ex remediis vitiorum, noua orta sunt vitia, §. XXIV.
Ex inhumanitate quae crimina oriantur, §. XXV.
Ingrati animi fructus, §. XXVI.
In societatibus quo pacto vitia hominum se exerant, speciatim in imperantibus, §. XXVII.
In quibus crimina insuper virtutum nomine tegantur, §. XXVIII.
Iniuria bellum iustum vocatur, §. XXIX.
Pactorum violatio, prudentia, §. XXX.
Cur legatos violari nolint, quos tamen violare quandoque religioni sibi non ducunt, §. XXXI.
De fallaciis, fraudibus, rapinis, integrarum gentium, §. XXXII.
Concluditur, imperantibus, gentibusque integris leges maximopere esse necessarias, §. XXXIII.
Hominum libidini per ma-

trimonium obuiam itum, §. XXXIV.
Sed eo successu, vt ob noua vitia nouis opus fuerit legibus, §. XXXV.
Quae in statum paternum & herilem ex hominum vitiis redundent incommoda, & quam necessariae hic sint leges, §. XXXVI.
De statu ciuili idem probatur, §. XXXVII. XXXVIII.
Ex quibus omnibus colligitur, non posse hominem viuere sine lege, §. XXXIX.

§. I.

Si sua sponte homines facerent, quod illorum saluti conduceret, nullis opus esset legibus. Iam cum subinde prauis suis propensionibus abrepti, in ea ferantur, quibus & sibi & aliis nocent, ipsa illorum natura, prout hodie est, leges, regulasque, & alias coercitiones postulat.

§. II.

Cum vero duplex hominum genus sit, aliud illorum, qui prauis cupiditatibus suis frena laxant, aliud illorum, qui iniecto velut freno eas domant, id quod illi demum faciunt, qui iuxta moralis doctrinae praecepta, purgare ab innatis vitiis voluntatem instituunt, vtrorumque hic habenda ratio.

§. III.

Etenim illi, qui suis adhuc obtemperant cupiditatibus, nequitia sua & petulantia, & sibi & aliis nocendi finem facturi non essent, nisi legibus, & quae has comitantur, poenis vtcunque coercerentur: reliqui autem emendatioris vitae studiosi, itidem interdum hoc vinculo ad reprimendos affectus tumultuantes, opus habent.

Interim

Interim hoc discriminis inter vtrosque intercedit, quod hi sponte & filiali obsequio faciant, quod illi non nisi inuiti admodum, & veluti reluctantes in se recipiunt.

§. IV.

Sed iuuat paulo specialius, quae actionibus mortalium vitia haerent, siue in haec ipsi consentiant, siue naturae prauitate abripiantur, enumerare, vt facilius intelligantur mala & incommoda, quibus legibus obuiam eundum fuit.

§. V.

Erga Deum quidem per naturam pessime affecti sunt homines. Innata quippe omnibus philautia, stolidusque sui amor eos vrget & agit, vt nihil minus cogitent, quam ita se gerere, placere vt Deo queant. Nonnullos tanta incedit stultitia, vt quod cupiunt, aperte ita se habere profiteantur, Deumque, hoc est supremum mundi rectorem, eumque diuersum separatumque a mundo ipso, esse abnuant.

§. VI.

Alii contra seruili metu, turpique errore ducti, creatis rebus diuinos tribuere honores, & pro vno veroque Deo introducere multos, aut fingere de eo talia, quae cum summa eius perfectione, quam natura omnes condocet, consistere nequeunt, nullo pacto dubitant: speciatim & nonnullos tanta quandoque dementia capit, vt si vel maxime Deum admittant, vix tamen aut

mundum ab eo conditum, aut humanarum eum tangi rerum cura, sibi persuadere queant.

§. VII.

Intellectus equidem haec videntur vitia, non voluntatis, quibus adeo legibus obuiam ire superuacaneum videtur: sed fallitur, qui in solo intellectu ea collocat, radix & scaturigo in voluntate est quaerenda, quae flecti ad legem atque accommodari potest. Interest etiam ipsorum hominum, ne impune suis eousque cupiditatibus indulgeant, vt quiduis de Deo cogitent, atque loquantur. Quod non alia ratione, quam legibus, effici posse, res ipsa docet.

§. VIII.

De iis vero impietatis profanae modis, qui non nisi prauae voluntatis censeri fructus debent, eo minus dubitandum. Est enim & haec quorundam vesania, vt in medio velut relinquentes, de Deo quicquid dicitur, nihil minus agant, quam vt de Deo rite colendo cogitent. A quibus toto coelo rursus dissentiunt alii, qui in contraria currunt, res a Deo conditas, diuino prosequentes honore. Quam venerationem, quae soli Deo debetur, si qui iurato Numinis exhibeant hosti, ipsi diabolo, mali omnis auctori, illi adhuc turpius peccare censentur haud immerito. Ne quid nunc de illis dicam, qui rationem colendi Numen, suis cupiditatibus conuenientem, nec

ſuffultam rectae rationi, aut diuinarum literarum monumentis, excogitant, ideo ſuperſtitionis rei.

§. IX.

Eaedem, quae vt tam peruerſe erga Deum ſe gerat, hominem impellunt cupiditates, eundem quoque inducunt, vt data ſaepius opera, deſtinatoque conſilio, perniciem ſibi attrahat atque exitium, eo maxime tempore, cum corpori ſuo genioque quam rectiſſime conſulere, ſibi videtur.

§. X.

Nec a rebus, quae innocentiſſimae videri poterant, haec intemperantia abeſt, qua efficitur, vt damnum maximum afferant, ex quibus inſigne ceteroquin capere emolumentum potuiſſet. Mentem erudire literis, vt quibusdam prodeſt: ita multis nocuit maximopere, ſuo quo flagrarunt ſciendi, & in intimos rerum receſſus penetrandi deſiderio, nullos poſuiſſe limites: vt alii ſemper miſeri eſſe maluerint, quam vel minimum laboris in ſe ſuſpicere, vt felices eſſe diſcerent.

§. XI.

Atque ad animum quidem vt iſta pertinent, ita nec deſunt, qui non excuſatius in corpus quoque ſuum ſaeuiunt. Ingluuie licet perierint multi, perire tamen quenquam poſſe, pauci ſibi perſuadent. Abſtinentia nimia paucioribus equi-

dem nocuit, nocuit tamen quibusdam, quibus satius visum, aegrotum esse aut omnino mori, quam gloria & opibus non abundare.

§. XII.

Videtur vero in eo homo omnino deterioris esse conditionis, quam ipsa bruta, quae vt vltra satietatem nec edunt nec bibunt, ita plerumque certo tantum tempore sine formae delectu, ad naturae saltem satisfaciendum, in libidines ruunt, homo contra nec quid natura postulet, nec quid sibi conducat, pensi habens, quouis tempore, & sine modo, haec omnia appetit.

§. XIII.

Accedit, quod praesentibus contenta sint bruta, nec aliud rebus pretium statuant, quam quod ipse velut vsus illis imponit. Quae iterum longe secus in homine se habent: qui sibi esurire videtur, nisi colligat opes, componat thesauros, & in secuturos quoque sibi prospiciat annos. Cumque praesens rerum humanarum conditio omnino eiusmodi quid exigere videatur, tam impotentis effrenatique animi sunt plerique, tam etiam imprudentes, vt aut expleri opibus nequeant, scelere etiam eas augere parati, aut partas vnico statim effundant impetu, aeque in dispensandis rite, quam congerendis diuitiis modum seruare nescii.

§. XIV.

§. XIV.

A modeſtia, ad quam natura omnes ducit, & agnoſcenda & colenda, alieni maximopere ſunt homines. Quisque tum demum ſibi viuere videtur, cum eminet ſupra alios. Sibi ergo omnia, ceteris nihil tribuunt: ſeque efferre ſuper alios & ferociter ſuperbire, virtus reputatur. Niſi forte ventri & gulae quidam eousque obſequantur, vt ſui velut immemores, ne illum quidem, in quo a Deo collocati ſunt, tueri locum ſciant.

§. XV.

Ecquis vero eſt, qui tum in ſecundis rebus, tum in aduerſis, ita vt decet, ſeſe gerat? Si ex voto omnia procedant, quam ſe non ferendum aliis homo praebet! In eo ſaltem tum ingenioſus eſt, vt inueniat, quae animum omnium contemtorem prodant. Supra fortunam ſibi tum poſitus videtur, adeo pericula ſpernit, nec humanos extimeſcere videtur caſus. Si faciem fortuna mutet, quid tum abiectius homine? Qui ab omnibus olim timeri volebat, nunc omnes timet: qui ſuperabat omnia, nunc omnia deſperat.

§. XVI.

Haec equidem ita comparata ſunt, vt licet in alios quoque inde incommoda quaedam redundent, ſibi ipſi tamen maxime iis quisque noceat. Longe acrius tamen vim ſuam hominum vitia in turbanda, quae inter omnes intercedit, ſocialita-

te, produnt, si eas, quae directe ad alias pertinent, actiones consideremus.

§. XVII.

Quam enim mortales ad alios quouis modo laedendos proni sunt, si aut se laesos, quanquam errore ducti, putent, aut quae alii habent, ea ipsi cupiant, aut plane sine causa, velut furore quodam acti, in alios ruunt? Non vitae parcunt, non corpori: in illam caede, in hoc vulneribus saeviunt. Bonis inhiare si crimen putatur, eiusmodi tamen hoc videtur, quod expiari facili ratione queat. Si non facto aperto, ast dolo & circumventione ad se trahere, quae alterius sunt, laudi ducitur.

§. XVIII.

Quos ita, aut liuor aut inuidia, aut odium vndicunque ortum agitat, si nocere alteri alia ratione nequeant, in famam eius insurgunt; hinc contumeliae, detractiones, susurri, libelli famosi, & quid non? Plane vt existimare posses, natos hunc in finem homines editosque in lucem esse, adeo omne studium omnesque cogitationes in eo collocant, vt se inuicem torqueant, excrutientue misere.

§. XIX.

Sunt fateor nonnulli, quorum de meliore luto praecordia finxisse creditur Titan, quiue vel atrociſſimas patienter deuorando iniurias, manſuetudinis, quae propria humanae naturae esse

esse debeat, praeclara statuere videntur exempla; sed aliud vitium obstat, quo minus hoc se polluant. Ignauia, & torpor, & quiduis potius, quam mansuetudo est, iniustis aliorum obuiam non ire machinationibus, virtus autem, si hoc fiat sine omni vindictae cupiditate, eaque lege, quam ipsa omnibus praescribit ratio.

§. XX.

Praeterea licet ipsa omnes quotidiana doceat experientia, naturam nullum hactenus inter homines constituisse discrimen, vt praeferendus vnus alteri sit; omnium minime tamen haec aequalitatis ratio hominibus sese adprobat; hinc contemnere alios, illosque multis nominibus inferiores & postponendos ducere, solenne admodum est. Eousque autem haec subinde procedit iniquitas, vt verbis factisque atrociſſimis, inhumanisque, se prodat.

§. XXI.

Cumque ex aliis emolumentum quam lubentiſſime homines capiant, velintque adeo, vt quae sibi ab aliis promissa sunt, ea seruentur quam sanctiſſime, vix tamen vt praestent, quod ab aliis exigitur, induci possunt. Quare & violare fidem, non seruare pacta, migrare promissa, vix quisquam est, qui religioni sibi ducat, modo id vtile esse intellexerit, nec superstitio, aut damnum grauius inde metuendum, obstet.

§. XXII.

Sed id cumprimis hic obseruandum, quod exerens se in primis mundi incunabilis auaritia hominum, & iniquitas, quae innata omnibus est, non permiserit, vt ex rebus aut sponte natis, aut aliorum industria productis, tantum quisque caperet, quantum vsibus necessariis sufficeret, eodem omnibus in omnia remanente iure. Necesse itaque erat, constitutis dominiis, vnicuique quod suum erat, adsignare.

§. XXIII.

Cum ita nonnulli quibusdam rebus abundarent, aliarum autem laborarent inopia, permutatione rerum obuiam eundem his incommodis erat: quae cum crescentibus per hominum luxuriam commerciis, nimis operosa esset, necessitas iussit, certam quoque pretii omnis mensuram constituere. Dominio autem rerum atque pretio, si addas sermonem, resultant inde tria ista instituta vniuersalia, quae pro praesenti humani generis conditione, ad socialiter viuendum, maximopere sunt necessaria. Sermonis tamen origo, rectius forte a natura ipsa, quam ab hominum institutis accersitur.

§. XXIV.

Haec autem vt eo comparata fuerunt, vt graviora & euidentiora incommoda, ex prauis hominum cupiditatibus oriunda, euitarentur: & quod

quod negari nequit, quaedam illorum euitari omnino hac ratione queant; nihilosecius, quae hominum est peruersitas, orta inde occasio est, nouis quibusdam criminibus sese polluendi. Namque quae supra iam indicauimus, atroque notauimus lapillo vitia, furta, circumuentiones, fraudesque in contractibus, obtrectationes, & varia mendaciorum genera, vix locum habuissent, nisi hisce institutis vniuersalibus introductis.

§. XXV.

Tanta ergo cum humanae mentis sit prauitas, tanta durities, vt ea sibi inuicem non praestent mortales, sine quibus salui incolumesque esse non possunt, facile qua ratione in iis se gerant, quae vt magnopere hominibus expediunt, ita neutiquam vt salui omnino & incolumes sint, requiruntur, intelligitur. Sunt vtique ad humanitatis officia, quae omnes tamen tantopere expetunt, duri prorsus & asperi: sed longe adhuc difficilius ad beneficia aliis conferenda inducuntur, nisi aut maius emolumentum, aut certe gloriam quandam, auctoritatisque incrementum, inde se relaturos sperent.

§. XXVI.

Equideam ad accipienda beneficia sunt longe promptissimi, nisi forte ambitio obstet, ne quid aliis debere videantur, aut suae sortis miseriam hoc ipso palam profiteri eos pudeat. Sed iidem ple-

plerumque ad referendas gratias, aut animum saltem gratum declarandum, longe sunt tardissimi. Plane enim ac si iure quodam, quae ab aliis acceperunt, ab iis exigere potuerint, videri volunt: ac quantumuis gratum forte erat, suam subleuari ab amicis inopiam, nimis tamen molestum videtur, parte vel minima bonorum carere, qua istorum liberalitas compensetur.

§. XXVII.

Ceterum cum homo ita erga hominem se gerat, non est quod existimes, postquam in integras societates, imo ciuitates ac respublicas coaluerunt, indolem eos mutare suam aut prauos exuere mores. Imo quo maior illorum, qui ciuitates & respublicas repraesentant, est potestas, eo plus sibi licere putant. Nec alium in finem in hoc se collocatos fastigium putant, quam vt impune peccent.

§. XXVIII.

Accedit, quod in priuatae sortis hominibus vitia, quae illorum animis sedent, suis insignire nominibus liceat, cum in integris gentibus, vel potius principibus, qui illas repraesentant, rerumque dominis, ea virtutum splendidarum nominibus tegantur, parumque a crimine absit, si quis de iis secus sentiat.

§. XXIX.

Sic si quis hominem innocentem laedit, iniuria erit; si princeps principem, nulla licet aut iusta

iusta, aut praegnanti causa inuadat, bonaque eius ac subditos, vrbes ac prouincias, aut eripiat, aut deuaster, bellum vocatur, de cuius iustitia nemo nisi imprudens dubitauerit.

§. XXX.

Pacta violare, crimen est in priuatae sortis homine: in principibus aut iis, qui rerum summae praesunt, frangere foedera, pars prudentiae est. Nec hoc iam vllum angit, rectene an secus egerit, quippe quae disquisitio ad illos pertinet, qui non didicerunt regnare, sed in eo saltem elaborandum putant, ne vllum inde ad eos redundet damnum. Ad cetera quod attinet, causam, quam obtentui sumant, inuenire facile est, quam siue veram esse credant alii homines, siue non credant, perinde ducunt.

§. XXXI.

Id sapienter, quod nihil molestius temere ferant, quam legatorum, qui rerum dominos referunt, conculcari, insuperque haberi sanctitatem. Quam rectissime enim suae ita se consulere & saluti & existimationi putant; quae si modo salua sit, quid subditis, quid aliis contingat, sua parum referre arbitrantur. Quod vt minime equidem ferendum, cum suis saltem commodis inseruire leges velint, quibus tamen omnibus ex aequo consultum Deus voluit: ita grauius longe illi peccant, qui nec hac ratione, nec alia qua-

quacunque, impediuntur, quo minus legatorum iura violando aut crudelitati suae, & ambitioni, aut aliis aeque prauis cupiditatibus, satisfaciant.

§. XXXII.

Sed quid de fraudibus, fallaciis, mendaciis, circumuentionibus, rapinis, furtis, similibusue vitiis dicam? quae in infimae sortis hominibus nemo non execratur, in integris gentibus & rebus publicis nemo non aut laudat, aut excusat. Hinc quae inter ciues de rerum dominio, aliisue institutis vniuersalibus lites oriuntur, longe inter illas frequentiores forent, nisi iniusta vi statim opprimerentur innocentes: quamuis & sic bellorum nunquam aut finis, aut modus sit.

§. XXXIII.

Quare vt omnium hominum, ita vel maxime gentium integrarum, & qui eos referunt, regum, principumque cupiditates legibus coercendae sunt. Idque eo magis, quod & ipsarummet hoc referat, cum gens alia aut princeps inique erga alias gentes se gerendo, illis quidem damnum inferre queat, sed sibi ipsi tamen noceat quam maxime. Praeterquam enim quod ita bellis non necessariis se inuoluat, quae vtcunque etiam cadant, rempublicam eneruant; vix est quod ab aliis maiorem fidem, beneuolentiam, humanitatem, expectet, quam ipse illis exhibuit, ne dicam, quod

quod eas merito irritet ad vires eius quouis modo imminuendas, nec nocere amplius in posterum queat.

§. XXXIV.

Sed ad singulos homines redeo, qui vt per prauas, quibus reguntur, propensiones ad mala quaeuis impelluntur, ita in libidines sua natura proni omnes sunt, quibus & corpora exhaurire viribus, & cuncta impuris polluere commixtionibus, eaque ratione ordinatam humani generis impedire propagationem, summam contra rerum omnium introducere confusionem, parati sunt. Hisce equidem vt obuiam iretur, matrimonium inuentum, aut potius a Deo institutum est: sed quod tamen si suis legibus itidem munitum non esset, plane huic malo iustam medelam non afferret.

§. XXXV.

Quanquam & sic cupiditates hominum refrenari nequeant. Pauci vna coniuge contenti, nouas libidinis explendae occasiones tanto auidius amplectuntur, quanto naturae hominum indomitae solennius est, niti in vetita. Idque vtrique sexui commune. Porro cum imperare alter, alter obtemperare debeat, haud raro neuter suo recte officio fungitur. Obsequi maritis, turpe mulieres ducunt, iugumque reputant, quod ferri nequeat. Regere vxores plerique maritorum nesciunt, & aut nimia seueritate id efficiunt, vt non hominum sed bestiarum consortium esse videa-

videatur, aut nimia facilitate omni se ipsos auctoritate priuant.

§. XXXVI.

Dedit vero hominum miseria & aliis societatibus ac statibus occasionem, in quibus qui constituti sunt, iisdem vrgentur vitiis, vt nisi diuina quadam lege vtcunque cohiberentur, iam pridem sursum deorsum ferrentur omnia. Ecquis est, qui aut liberis aut seruis ea, qua decebat prudentia & aequitate imperet: aut qui illorum rite inuigilet educationi? Quis non ex iis, qui parere debebant, frenum mordere paratus est, nihilque minus agere, quam quod placeat eis, qui illis praesunt, aut ipsorummet expediat commodis. Quem non voluptuosa incuria, ambitioue semper renitens superioribus, hic in transuersum agitet.

§. XXXVII.

Maiora vero erant, quae homines circumstabant, incommoda, quam vt minores istae societates istis depellendis sufficerent. Quare ciuitates tandem, & respublicae constituendae erant. Durissimum quidem illud erat iugum, sed durior, quae hoc subire iubebat, necessitas. Praeclare satis tamen & sic cum homine ageretur, si suos ipse commodis veris, ac duraturis, attemperaret mores. Iam quantumuis omnes & vtilitatem & necessitatem rerumpublicarum agnoscant, pauciſſimi tamen suum ita condocefacere ingenium annituntur,

tur, vt ſponte ſua, quod boni ciuis eſt, faciant.

§. XXXVIII.

Maior equidem hic, & merito quidem, vis acceſſit, quae inuitos ac reluctantes perdomaret. Remanet tamen ſemper iſta naturae ferocitas, quae ſubinde erumpit, maximisque criminibus ſe prodit, vt humanas leges, poenasque, ponere in minimis videantur. Vt eos nunc taceam, qui punienda equidem non admittunt, ſed erga imperantes, ipſamque rempublicam, & conciues ita affecti ſunt, vt niſi coacti, nihil eorum, quae illis debentur, praeſtent. Hinc prodere principem, negligere ſalutem patriae, vexare conciues, illorumque impedire commoda, res quotidiana eſt, & valde vſitata.

§. XXXIX.

Atque haec omnia quae attuli, eo comparata fuerunt, vt oſtenderem, hominem ſua natura eſſe animal indomitum, ferox, petulans, laſciuum, fraudulentum, perfidum, ſtultum, in propria incommoda ruens, ſuamque nunquam non ſibi attrahens perniciem, ſibique ipſi non minus quam aliis, in quocunque ſtatu viuat, ſiue princeps ſit, ſiue ciuis, ſiue maritus, ſiue vxor, ſiue pater, ſiue filius, ſiue dominus, ſiue ſeruus, ſemper noxium, libertatis verae non capax, & cui bene eſſe nulla ratione queat, niſi legibus regatur, hoc eſt eiusmodi regulis, & iuſſis diuinis, quae poenam certiſſimam ſecum coniunctam habeant, niſi eas obſeruet.

CAP. IV.
DE
PERFECTIONE ACTIONVM HVMANARVM, SEV CONVENIENTIA CVM LEGIBVS NATVRAE.

SECT. I.
de
LEGE NATVRALI GENERATIM, VT ET PRIMO IVRIS NATVRALIS PRINCIPIO.

Σύνοψις.

Quid lex naturalis? §. I.
Eius auctor Deus, §. II.
Cui imperium in omnes homines competit, § III.
Ob creationem & conseruationem, §. IV.
Qui etiam has leges dare voluit, §. V.
Sine Deo nulla lex naturae, §. VI.
Legis naturalis promulgatio, §. VII.
Obiectum, §. VIII.
Quo pacto differat a positivis vniuersalibus, §. IX.
An in eam cadat dispensatio item interpretatio secundum aequitatem? §. X.
Quid ius naturae? §. XI.
Quotuplici ratione aliquid dicatur iuris naturalis? §. XII.
Inuestigantur leges naturales per primum cognoscendi principium, §. XIII.
Quod pro diuersitate disciplinarum practicarum variat, §. XIV.
Aliud enim est ethicum, §. XV.
Aliud iuris vniuersi, §. XVI.
Aliud politicum, §. XVII.
Speciatim aliud est iuris diuini tum positiui, tum naturalis, aliud humani, §. XVIII.
Requisita principii iuris naturalis, §. XIX.
Modus illud inuestigandi, §. XX. XXI.
Quod tria iuris naturalis principia sint constituenda, § XXII.
Quid de illo, socialiter vive, sentiendum, §. XXIII. XXIV.

Cur

Cur quartum principium quoad officia hominis erga bruta non addatur, §. XXV.

Primum principium quoad officia hominis erga Deum, §. XXVI.

Quoad officia hominis erga se ipsum, §. XXVII.

Quoad officia hominis erga alios, §. XXVIII.

§. I.

Inter istas itaque leges, quibus regendus homo atque coercendus est, ne praecipiti impetu ruat, eminent naturales, de quibus adeo nunc vberius nobis exponendum est. Est autem lex naturae decretum Numinis, per rectam rationem hominibus innotescens, obligans eos ad faciendum vel omittendum, quod cum natura hominis conuenit, vel non conuenit.

§. II.

Dicitur *decretum Numinis*, quia a voluntate Numinis omnem obligandi vim habet. Haec ni esset, non esset lex. Vtilitas, quae illam comitatur, suadet, vt obseruetur, non obligat. Humanum imperium autem, legem naturalem, de pactis seruandis, supponit.

§. III.

Quod autem Deo summum in omnes homines imperium competat, nec ex muneris & virtutis divinae eminentia, nec ex potentia, cui resisti non potest, nec ex consensu hominum, sed ex eo probari potest, quod Deus iustas causas habeat, quare obsequium ab hominibus exigat, & quod potentia reluctantes coercendi polleat.

§. IV.

Inter causas iustas eminet *creatio* & *conseruatio*. Qui enim opus aliquod produxit, merito hoc sibi vindicat, & merito suum, hoc est suo dominio, suo imperio obnoxium, dicit. Ipse nobis libertatem dedit: eandem ergo certis circumscribere limitibus potest. Accedit, quod tantum beneficium singulis momentis iteretur.

§. V.

Quod autem etiam velit hominibus obligationem imponere, quin actu hoc fecerit, exinde probo, quia homini non licet esse saluo & incolumi, nisi leges naturae obseruet. Deus autem, cum summe bonus sit, vult vt homini *interne* & *externe* bene sit. Vult ergo, vt leges naturae obseruet. Qui enim vult finem, vult etiam media.

§. VI.

Impia ergo non minus ac inepta illorum est sententia, qui, etiam si supponatur non esse Deum, nihilosecius ius aliquod naturae fore, contendunt. Quin & ipsa iuris naturalis existentia, hinc quoque quam luculentissime probatur.

§. VII.

Medium promulgandi hancce legem est *recta ratio*, vnde & *natura nota* dicitur: quo ipso innuitur, quod homo rationis vsu pollens, naturae humanae conditionem considerando, facile generalia

ralia iuris naturalis praecepta inde elicere possit, & insuper propensio quaedam principiis practicis assentiendi omnium mentibus sit insita.

§. VIII.

Obiectum legis naturalis sunt *actiones hominum*, hactenus quidem indifferentes, sed ita tamen comparatae, vt necessario a Deo debuerint praecipi aut vetari, quia ceteroquin homo nec conseruari, nec homo, id est, animal rationale esse possit.

§. IX.

Quodnam itaque inter leges naturales, & diuinas positiuas, intercedat discrimen, hinc luculenter patet. Illae versantur circa actus, qui necessario debuerunt praecipi aut vetari: hae circa actus, qui non necessario praecipi aut vetari debuerunt: vt nunc modum promulgandi, vtrinque diuersum, taceam.

§. X.

Hinc leges naturae *dispensationem* quoque non admittunt. Si enim Deus eas quoad certos actus tolleret, hoc perinde esset, ac si permitteret, hominem contra naturam suam agere, hoc est, non hominem esse, quod secum pugnat. Nec *interpretatio* secundum *aequitatem* hic locum habet: arguit enim ignorantiam, aut negligentiam quandam, in ipso legis auctore.

§. XI.

Vt nunc intelligatur, quid *ius naturae* sit, obseruandum, vocem *iuris* accipi vel pro *attributo*

actionis, siue illa iusta sit in sensu aiente, h. e. *praecepta*, siue in sensu negante, h. e. *non illicita*: vel pro *attributo personae*, siue, pro qualitate morali actiua ex concessione superioris alicui competente, ad aliquid ab altero homine, iuste exigendum: vel pro *lege*, aut potius complexu plurium legum, & haec significatio huius loci est. Veteres etiam *aequitatem*, item *aequitatem naturalem*, dixerunt.

§. XII.

Interim non vno modo aliquid dicitur esse *iuris naturalis*. Aliquando enim idem denotat, ac quod *iuri naturali non repugnat*: quandoque, quod *laudabilius* est: interdum κατα χρησιν quod *plerumque fit*, significat. Alia etiam *simpliciter*, alia in *certo statu*, alia ex *hypothesi*, iuris naturalis esse dicuntur. Legum quoque naturalium haec differentia constituitur, vt aliae sint *principia*, aliae *conclusiones*: aliae *affirmatiuae*, aliae *negatiuae*: rursus aliae *praeceptiuae*, aliae *permissiuae*.

§. XIII.

Ceterum vt leges naturales rite nobis innotescant, *primum* earundem inuestigandum est *principium*, quod ad legum particularium nos deducat notitiam. Hoc nomine autem intelligo principium in certo genere, hoc est iure naturae primum, siue propositionem vniuersalem & euidentem, ex qua ceterae propositiones omnes, rite deduci ac deriuari possint.

§. XIV.

§. XIV.

Vt autem variae sunt disciplinae practicae, ita varia quoque constitui possunt ac debent principia, in suo genere prima. Nimirum homo se ipsum considerans, tria in se deprehendit: primo, se multis miseriis & calamitatibus, praesertim quoad mentem, obnoxium esse: deinde naturae suae non conuenire, nec conducere, vt sine lege viuat: & denique corpus & quae huc pertinent, conseruari non posse, nisi impedimenta, & quae ad eius destructionem pertinent, remoueantur.

§. XV.

Primo modo si naturam suam consideret, orietur inde ratio *boni*, tum in genere, tum in specie summi boni. Hinc primum principium ethicum: *illud quod omnia requisita summi boni continet, nostrisque miseriis medetur, vt summum bonum amplectendum & consectandum esse.*

§. XVI.

Si secundo modo naturam suam consideret, enascetur inde notio legis, superioris, obligationis, & haec tandem propositio exurget: *imperanti parendum, eiusque iussis obediendum est.* Et hoc quidem est vniuersale omnis *iuris* principium.

§. XVII.

Si tertio modo naturam humanam spectemus, nouum inde oritur principium practicum, ad

eas disciplinas, quae de prudentia status praecipiunt, sese extendens: *fac ea, quae reuera statum tuum conseruant.*

§. XVIII.

Vniuersale autem iuris principium, in duo iterum principia subordinata abit, quorum alterum *Deo*, alterum *hominibus imperium tenentibus*, obediendum esse praecipit. Illud tum ad leges naturales, tum ad diuinas positiuas se extendit: quibus quae in specie assignantur principia, a se non aliter differre possunt, quam vt alterum, connexionem naturalem, quam leges naturae cum hominis natura habent, connotet: alterum a libera Dei voluntate, eas leges profectas esse, arguat.

§. XIX.

Primi ergo, ex quo leges naturales deriuari possunt, principii requisita, vel communia sunt, scilicet quod debeat esse verum, euidens, adaequatum: vel specialia, videlicet vt voluntatem Numinis nobis manifestet, idque per rationem, hoc est naturae humanae considerationem. Per *vltimum* a principio legum positiuarum, per *speciale primum*, a ceterarum disciplinarum practicarum principiis, differt.

§. XX.

Sed ratiocinatio haec circa hominem ita instituenda, vt primo homo ipse, deinde obiecta, circa quae actiones eius occupantur, considerentur, & tandem haec inter se conferantur.

§. XXI.

§. XXI.

Obiecta autem, circa quae hominis actiones occupantur, sunt *Deus*, *homo ipse*, & *alii homines*. De brutis aliisque rebus deinceps videbimus. Vulgo dicitur, hominem obligari *Deo*, *sibi ipsi*, & *aliis*: quod tamen non ita capiendum, ac si ille, cui obligari dicimur, obligationem nobis imponeret, aut facultatem semper haberet eam a nobis exigendi: sed *terminus* saltem, ad quem actio tendit, indicatur. Inter hosce *terminos* haec est differentia, vt tantum aliis hominibus a legislatore potestas ea, quae praestare debemus, exigendi, sit concessa, idque ideo, quia hoc ad humani generis conseruationem plane fuit necessarium. Deus autem tum vt legislator, tum vt *terminus* potest considerari: sed vt legislator poenas, siue in hac, siue in futura vita exigit, vnde ei vt *termino* ius officia exigendi tribuere, superuacaneum esset. Sed in officiis hominis erga seipsum, ista facultas plane cessat, cum ad humani generis conseruationem non sit necessaria; sufficit enim si ob eiusmodi delicta puniatur.

§. XXII.

Hisce probe obseruatis, omnes istos frustra se torquere arbitror, qui vnum aliquod principium quaerunt, quod omnia officiorum genera sub se complectatur. Namque tres sunt diuersi *termini* siue obiecta, ad quae actiones hominis tendunt, cum quibus actiones hominis sunt con-

ferendae, vnde tres iurisprudentiae naturalis partes, *totidemque principia* in suo genere *prima*, resultant,

§. XXIII.

Illis itaque, qui hoc effatum, *socialiter viue*, pro vniuersali iuris naturalis principio venditant, suffragari nequeo. Licet enim & verum, & euidens sit, non tamen est adaequatum. Id quod illi haud dubie intellexere, qui vt hinc se expedirent, officia hominis erga Deum immediate ex totius iuris principio, deriuarunt: officia autem hominis erga se ipsum, huc pertinere negarunt, eo quod nemo sibi ipsi obligetur. Hoc vero falsum esse, ex supra dictis patet. Namque vt aliquis sibi obligatur, non necesse est, vt facultas quoque officia exigendi, illi ttibuatur.

§. XXIV.

Sane veteres, vt & nonnulli recentiorum, dum socialitatem iurisprudentiae naturalis fontem constituerunt, nihil aliud in animo mihi habuisse videntur, quam vnam saltem iurisprudentiae naturalis partem, quae scilicet de officiis hominis erga alios exponit. Idemque ni fallor innuunt, qui ius naturae in *diuinum* & *humanum* diuidunt, per illud eam partem, qua de officiis hominis erga DEVM praecipit; per hanc, officia hominis erga alios intelligentes: quos inter & Guilielmus Grotius est. Saltem officia hominis erga se ipsum negligunt.

§. XXV.

§. XXV.

Quod ad *bruta*, ceterasque res creatas attinet; eas a benigniſſimo Numine homini conceſſas eſſe, vt iis vteretur, conſtat. Hinc per ſe peculiare officiorum humanorum obiectum non conſtituunt. Interim homines iis abutendo, erga ſe ipſos peccare poſſunt. *Affectus* & animi propoſitum, non *effectus*, in hiſce actionibus illicitus eſt.

§. XXVI.

In prima ergo iurisprudentiae naturalis parte non aliud principium primum agnoſco, quam iſtud: *Deum cole.* Conſiſtit autem cultus Dei in *amore Dei.* Amandum eſſe Deum video, quia ſumme bonus eſt. Eum hoc velle, intelligo, quia hominibus voluntatem dedit, quae in ſummi cuiusdam boni amorem fertur. Idem principium & euidens, & adaequatum eſſe, res ipſa deinceps docebit.

§. XXVII.

Altera iurisprudentiae naturalis pars leges ſuas rite deriuabit ex hocce principio: *temperanter viue.* Hoc ipſo ordinatus omnium rerum, quae extra nos poſitae ſunt, vſus indicatur. Sine eo hominem non poſſe conſeruari, experientia docet. Deus autem cum velit, vt homo ſe conſeruet, ordinatum earum rerum, quae huc pertinent, vſum, iubet. De ceteris requiſitis nulla lis eſt.

§. XXVIII.

§. XXVIII.

In tertia denique parte militat illud: *socialiter viue.* Veritatem huius principii probo, primo, quia rationis vsus maxime socialiter viuendo se exserit: deinde, quia loquela hunc in finem homini data videtur: porro, quia extra societatem omnem homo maxime miser futurus esset: quod eo loculentius patet, si homo in statu naturali consideretur: & denique, quia homini ab homine maximum praesidium petitur, sed & maximum periculum imminet. Si ergo feliciter & bene viuere cupimus, necesse est, vt viuamus socialiter, & ita nos geramus, ne offendamus alios. Hoc DEVS etiam iubet, cum homini aliter saluo esse non liceat. Euidens, & quoad hanc partem, adaequatum esse hocce principium, omnes agnoscunt.

SECT. II.
de
OFFICIIS HOMINIS ERGA DEVM.

Σύνοψις.

Esse Deum, probatur, §. I. II.

Quo pacto essentia eius inuestiganda, §. III.

Attributa quae Deo cum omnibus entibus sunt communia, §. IV.

Quae speciatim cum spiritibus ei communia sunt, §. V. VI.

Attributa Dei propria, §. VII.

Quid itaque sit DEVS? §. VIII.

Attributa eius operatiua, §. IX.

Creatio, §. X.

Et

Et prouidentia diuina, §. XI.
Cultus Dei consistit in eius amore, §. XII.
Cuius variae sunt species, §. XIII.
Quid preces & gratiarum actio? §. XIV.
De cultu Numinis externo quid obseruandum? §. XV.
An certum tempus cultui diuino consecrandum sit? item de sacrificiis §. XVI.
Virtutes hinc fluentes, §. XVII.

§. I.

Ipsas itaque vt nunc edisseramus leges naturales, secundum triplex, circa quod versantur, obiectum, initium merito facimus a cultu Dei. Deum vero cum nemo colere possit, nisi sciat, an, & quid Deus sit, paucis, quid ratio hac de re doceat, exponendum est. Esse Deum, primo probo ex notitia Dei omnium hominum cordibus insita: hoc est, potentia propinqua, propositioni huic, *Deus est*, assentiendi. Hanc omnium gentium consensus arguit. Huc etiam *anticipatio Epicuri* pertinet.

§. II.

Idem demonstro a posteriori, tum ex prouida quae vndique conspicitur rerum gubernatione, tum ex ordine & pulchritudine huius vniuersi, & aptissima rerum singularum structura. Hinc liquido constat, non casu, sed a causa quadam sapienter omnia dirigente, haec prouenire. Hanc si naturam dicas, nubes & inania prensas. Quid enim est natura? vnde ista vi pollet? Deueniendum tandem ad primam causam, quae profecto alia esse nequit, quam ipse Deus.

§. III.

§. III.

In essentia Dei indaganda, ad ductum rectae rationis ita procedo: considerando rerum vniuersitatem primo deprehendo, omnia entia in quibusdam attributis conuenire, vt in *vnitate*, *veritate*, *bonitate*. Deus itaque cum *ens* sit, existit enim, necesse est, vt itidem hisce attributis gaudeat, sed modo longe perfectiori, cum ceterorum entium sit causa.

§. IV.

Quod ad vnitatem autem attinet, etsi essentia diuina, non vna ratione a nobis concipiatur: in se tamen vna est & indiuisa, non quidem *specifica*, sed *numerica vnitate*, nec non *indiuisibiliter* & *incommunicabiliter*, in ordine ad plures numero essentias: idque tum ob *intrinsecam essendi necessitatem*, tum ob summam *perfectionem* & *independentiam*.

§. V.

Entium vero duae classes sunt, quarum vna *corpora*, altera *spiritus* complectitur. Ad priorem Deum referri non posse, ex eo intelligitur, quia spiritus imperfectior est corpore: imperfectius autem Deo tribuere, absonum est.

§. VI.

Spiritus est substantia cogitans, hoc est *intelligens* & *volens*: ergo & Deo *intellectus* & *voluntas*, sed modo longe perfectiori tribuitur. Idem & de ceteris, quae sua sponte hinc fluunt, attributis:

butis: *immutabilitate*, *immortalitate*, & *simplicitate*, est censendum,

§. VII.

Nunc videndum, in quo a ceteris entibus omnibus differat. Hoc autem illud est, quod sit *independens*, idque ideo, quia est causa prima ceterorum entium omnium. Ergo etiam est *infinitus*. Quod enim terminos essentiae suae habet, id circumscriptum iis est ab eo, a quo *pendet*, qui certum gradum entis, certamque mensuram perfectionis, illi dedit. Qui autem infinitus est ratione essentiae, infinitus etiam est ratione spatii, hoc est, *immensus*, & ratione durationis, hoc est, *aeternus*. Voces autem, quae in Deo imperfectionem negant, hoc ipso ineffabilem perfectionem in eo arguunt.

§. VIII.

Atque ita intelligitur, quo pacto Deus dicatur *Spiritus independens*. *Spiritus* enim voce attributa *primi* & *secundi ordinis*, altera autem, attributa *tertii* ordinis denotantur.

§. IX.

De operationibus diuinis ita censeo: videmus effectum, modum ignoramus. Interim effectum cum similibus hominum effectibus comparantes, modum agendi in Deo, remota omni imperfectione ita concipimus prout in hominibus se habet. Huc pertinent *attributa*, quae vocantur *operatiua*, *iustitia*, *omnipotentia*, *omniscientia*, *amor*, *misericordia*, *veracitas*, *omnipraesentia &c.*

§. X.

§. X.

Ex hisce attributis *operatiuis* fluunt *opera* Dei, hoc est operationes cum ipso effectu consideratae, quas inter eminent *creatio*, & *prouidentia* divina. Mundum a Deo creatum esse probo, quia a natura eius, quod causam habet, abhorret, aeternum esse. Accedunt argumenta a posteriori, artium inuentio, generis humani multiplicatio &c.

§. XI.

Per prouidentiam Deus res creatas *conseruat*, *mouet*, *gubernat*. Hanc euincit tum Numinis potentia, sapientia, bonitas, tum rei creatae natura, quae vt se creare non potuit, ita nec conseruare potest, denique ordo constans & perennis causarum & effectuum.

§. XII.

Iam ad cultum Numinis accedimus. Eum dignum esse qui colatur, natura eius praestantissima euincit. Eum hoc velle, supra probatum est. Absoluitur autem omnis cultus Dei *amore* eius: qui hic ita consideratur, prout inter officia est. Ad eum excitandum sufficit, quod Deus ipsa bonitas, omniumque bonorum, quae homini contingunt, auctor sit. Hinc vero etiam sequitur: Deum supra omnia amandum: eum propter se ipsum esse amandum: quin hominum esse, vt Deum magis, quam se ipsos ament.

§. XIII.

Amorem Dei alium esse *amicitiae* alium *obedientiae*, alium *concupiscentiae*, in prima parte docui-

cuimus. Iſte, ſi accedat deuota exiſtimatio ſummae praeſtantiae & perfectionis, qua Deus pollet, *veneratio* dicitur. Ille progignit *timorem* Numinis, quatenus relatio ad iuſtitiam & potentiam Numinis accedit. Hic cum ſimul a malis, quae nos premunt, liberari cupimus, ſed ita vt diuinae voluntati nos ſubmittamus, producit *ſpem, fiduciam*, & *acquieſcentiam* in voluntate Dei.

§. XIV.

Si ad actum amoris accedat peculiaris actus intellectus, ſuper bono cuius indigni ſumus, vocatur *precatio interna*. Ea enim nihil aliud eſt, quam volitio futuri, ad Deum directa. Mentis autem ad Deum directio ob bonum aliquod, quod ab eodem accepimus, & quo fauorem eius extollimus, vocatur *gratiarum actio*. Hae cogitationes vt verbis proferantur, non videtur neceſſe eſſe, cum Deus intimos mentis receſſus exploratos habeat: nihiloſecius ſaepius expedit, mentis conceptus certis allegare verbis. Hinc vero & precum conditiones, legesque, intelliguntur, quarum ſumma huc redit: *ita precandum eſſe, vt ſummus Numinis amor exigit.*

§. XV.

Non minus autem & externis factis hunc amorem Numinis teſtari decet, ſi ſcilicet aut neceſſitas quaedam, aut aliorum ſalus hoc exigat. Hinc *cultus* Numinis *externus* fluit. Summa

eius huc redit: *nihil loquendum, nihil faciendum esse, quod cum amore Dei aut directe aut indirecte pugnet.*

§. XVI.

Ratio quoque dictitat, certum tempus beneficiis diuinis expendendis consecrandum esse, vt mens a seculi rebus paulisper reuocetur, ne iis immersa penitus, Numinisque immemor, citatis in praeceps eat gradibus. Certe amare Deum nequit, qui nunquam serio de eo cogitat, quod fieri nequit, si aliis negotiis mens intenta est. Ast sacrificiis Deum colendum esse, quo pacto ex ratione probari possit, non video.

§. XVII.

Reuocanda nunc haec officia ad certas *virtutes* sunt. Vnica quidem virtus est: haec tamen quatenus circa Numinis sensum & cultum versatur, vocatur *pietas*. Tot eius species sunt, quot cultus diuini partes. Sic alia erit *intellectus*, alia *voluntatis*, & haec iterum vel *interna*, vel *externa*, &c. Proprietates quoque virtutis, vt ad singulas virtutes applicari possunt, id quod semel hic monuisse sufficiat, ita & in pietate locum inueniunt, posseque adeo *diligentia sacra*, *obedientia sacra* &c. constitui.

SECT. III.
de
OFFICIIS HOMINIS ERGA SE IPSVM.

Σύνοψις.

Quod homo obligatus sit, vt se rite conseruet, §. I. II.
Id quod probatur ex amore Dei, §. III.
Ordo, quem in sui conservatione tenere debet, quo pacto inuestigandus, §. IV.
Officia hominis circa mentem eiusque facultates, §. V.
Circa corpus, §. VI.
Speciatim circa pastus & veneris vsum, §. VII.
Quod impuritates quaeuis illicitae sint, §. VIII.
Officia hominis circa regimen sensuum externorum, §. IX.
Circa bona fortunae, §. X. XI.
An conseruatio sui violenta licita sit? §. XII.
Quousque se extendat? XIII.
Quid pro membris, rebus, pudicitia, honore, liceat? §. XIV.
De iure & fauore necessitatis quid generatim censendum? §. XV. XVI.
Hinc definitur, quid in res alterius nobis liceat, §. XVII. XVIII.
Virtutes hinc fluentes, XIX.

§. I.

Erga se ipsum homo ex praescripto legis naturalis ita se gerere debet, vt rebus, quibus ad sui conseruationem indiget, *ordinate* vtatur.

§. II.

Licet autem homo magno impetu ad sui conseruationem feratur, obligatione tamen opus fuit, tum quia aliquando eum cupido se destruendi incendere potest, tum quia homines vt plurimum mediis, quibus se conseruare possunt, aliter vtuntur, ac iis vti debent.

§. III.

Velle autem Deum, vt homo vitam conseruet, exinde probo, quia vita est fundamentum omnis felicitatis humanae. Deus ergo tum vult, vt homini bene sit, vult etiam, vt viuat. Accedit, quod homo vitam sibi non dederit, ergo eandem pro lubitu dimittere nequit. Quod si autem aliquis ea agat, quae officii, & stationis, in qua a summo imperante, ipsoque adeo Deo collocatus est, ratio postulat, indeque vitae finis acceleretur, hoc quidem iussu ipsius Dei fieri censendum est, adeoque ab omni αὐτοχειρείας crimine, merito absoluitur.

§. IV.

Vt autem *ordinem* edoceamur, obseruandum, praeter vitam totius compositi, in homine esse vitam *rationalem*, *sensitiuam*, *vegetatiuam*, & vnam altera esse praestantiorem. Hinc regula generalis: *conseruatio vitae praestantioris praeferenda est conseruationi vitae minus praestantis.*

§. V.

Vita hominis praestantissima, rationalis, conseruatur, si mens a variis morbis, qui eam affligunt, liberetur: quod fit per *notitiam Dei*, *sui ipsius*, cetteraque media, quae Ethica praescripsit. Vnde & sequitur, grauissime peccare, qui singulis mentis facultatibus ita vtuntur, vt mentis humanae miseria inde augeatur. Sic ratione *intellectus* peccant, qui eum ab erroribus non liberant,

rant, pro ſtatu & conditionis ſuae ratione in veritatem non inquirunt, praeiudicia non exuunt, conſcientiae nullam curam gerunt: ratione *imaginationis*, qui iuſtos illi non ſtatuunt limites: ratione *voluntatis*, qui a prauis propenſionibus eam non purgant: ratione *affectuum*, qui habenas illis laxant, eosque rationis praeſcriptum migrare patiuntur.

§. VI.

Corporis conſeruatio cum ad conſeruationem totius hominis pertineat, neutiquam negligenda eſt, mentis tamen conſeruationi poſtponenda, cum mens corpore multum ſit nobilior. Sed in corpore rurſus conſeruatio vitae ſenſitiuae, praeferenda eſt conſeruationi vitae vegetatiuae, niſi eius deſtructio ad deſtructionem totius compoſiti tendat. *Totius compoſiti* enim conſeruatio praeferenda eſt conſeruationi *partis*, & adeo *vita ſanitati*, *ſanitas* iacturae *membri*.

§. VII.

Ad vitae vegetatiuae conſeruationem immediate, ſed mediate ad conſeruationem totius compoſiti, pertinent *paſtus* & *venus*, quibus natura voluptatem comitem dedit, vt animal ad ſui generisque ſui conſeruationem, tanto acrius exſtimularetur. Ergo non alium in finem paſtu & venere vtendum: multo minus ita illis vtendum, vt vita hominis nobiliſſima inde detrimentum capiat.

§. VIII.

Peccant itaque, qui ideo edunt, aut bibunt, aut veneri operantur, vt inde voluptatem capiant: in ſpecie *ſcortationem*, quae voluptatis cauſa peragitur, *ſodomiam*, & omnem ſeminis profuſionem, ex qua homo generari nequit, contra ius naturae eſſe patet. Accedit enim, quod ſemen ſit pars corporis humani longe praeſtantiſſima, nouae menti hoſpitium praebitura, quod adeo pro lubitu profundere aut perdere, neutiquam, in hominis poſitum eſt arbitrio.

§. IX.

Ceterum vt omnium *ſenſuum externorum* vſus, ſi obiectum illis conueniens adſit, corpus voluptate quadam perfundit, quae cum a natura ſit, non plane eſt fugienda, ita vt hic quoque ordo obſeruetur, primo rebus ſenſibus gratis ita vtendum, ne corpori noceant, ſed vt iis conſeruetur, & homo ad cetera officia promtior reddatur; deinde, cumprimis ita iis vtendum, vt mentis felicitas & ſanitas, iis non impediatur, ſed promoueatur potius. Documento muſica eſſe poteſt.

§. X.

Ceterum ad totius hominis conſeruationem pertinent etiam *bona fortunae:* haec itaque vt homo acquirat, vt honeſtum vitae genus eligat, bonis artibus animum corpusque erudiat, exiſtimationem ſuam tueatur, neceſſe eſt. Cumprimis

mis autem indolem suam vnusquisque exploret, dispiciatque, ad quodnam vitae genus haec apta sit.

§. XI.

Sed cum fortunae munera saepius non tam ad *esse*, quam ad *bene esse*, aliquid conferant, comparanda quidem sunt, ast non cum vitae aut sanitatis dispendio, quin potius expendendum, naturam paucis esse contentam: adeoque, iis, quantum naturae nostrae ratio postulat vtendum: praeterea iis aliis quoque, quod suo loco demonstrabitur, inseruiendum esse. Quod si fortuna praeter culpam nostram, sua munera nobis deneget, *fortiter* ferenda est: idque ideo, quia animum abiiciendo plus nobis nocemus; vnde & desperatio contra officium est: deinde quia communi omnium hominum sorti quisque se submittere debet, & denique quia, Numine ita dirigente, haec ad nostram salutem cedunt.

§. XII.

Dispiciendum nunc, quid ius fasque sit, si lex, nostri conseruationem iubens, cum lege alterum laedendum vetante, concurrat. Certe cum inuasus aeque homo sit ac inuadens, nullam video rationem, quare ille huius potius, quam suam vitam conseruare debeat. Cessat ergo ibi obligatio legis, alterum laedere vetantis, idque non ob delictum inuadentis, sed quod Deus neutiquam praesumatur hominem obligare vo-

 luisse,

luisse, ad ea, quae communi omnium rerum instinctui repugnant: hinc & *licita* saltem est violenta defensio, non autem *praecepta*.

§. XIII.

Sed secus se res habet, si per violentam defensionem *plures* laedantur. *Plurium* vita praeponderat vitae *vnius*. Summo ergo imperanti, aut qui eius vices gerunt, resistere nefas. Tota enim hinc turbatur societas. Praeterea, in statu ciuili (de naturali enim alibi dicetur) tum demum violenta defensio licita est, cum iudicia cessant, & iactura rei est irreparabilis. Vnde & *termini* defensionis *a quo* & *ad quem*, diiudicari possunt.

§. XIV.

Non tantum porro *vita*, sed & *membrorum incolumitate* talem defensionem recte suscipi nullus dubito. Nec enim, qui in eo rerum articulo sunt constituti, quodnam inuadentis sit consilium, & quae qualisue membrorum iactura futura sit, scire possunt. Pro *rebus* tum demum licite hoc fieri puto, si nihil amplius vnde viuamus, nobis supperat. *Pudicitia* autem, cum neutiquam vitae hominis sit aequiparanda, mea opinione, violenter defendi nequit. De *honore* ceterisque rebus, quae ex hominum opinione pendent, idem statuo.

§. XV.

Sed de vniuerso iure & fauore necessitatis ita censeo, si necessitas *incolumitatis* adsit, dispiciendum, sintne leges *humanae*, an *diuinae*, quae nostrae

noſtrae conſeruationi aduerſantur. De illis res dubio caret, niſi expreſſum imperantis mandatum obſtet: ſolent enim ferri cum ſenſu humanae imbecillitatis. Haec autem vel officia erga *Deum*, vel erga *alios* praecipiunt: & *priores* vel *affirmatiuae* ſunt, vel *negatiuae*. Illae neceſſitati cedunt: requirunt enim, vt ſeruari poſſint, *occaſionem*: hae non item, cum intentioni legislatoris hoc e diametro aduerſetur.

§. XVI.

Quae alios homines reſpiciunt, rurſus vel *praecipiunt* aliquid, vel *vetant*. De illis itidem nulla lis eſt. In his autem conſiderandum, an neceſſitas originem a *Deo* habeat, an autem a malitia aliorum *hominum*: & ſi hoc ſit, an illis conſtitutum ſit nos priuare *vita*, an vero nos eo adigere velint, vt legem migremus. Si nos interficere velint, non video quid obſtet, quo minus vſurpare media queamus nos conſeruandi, quae inſtinctus naturalis nobis ſuppeditat. Saltem non videtur Deus velle, vt hominibus improbis liceat leges ſuas in nequitiae inſtrumenta conuertere: aſt ſi eo tendant, vt ad migrandam legem nos adigant, & ad hoc medium nobis ſuppeditent, mors praeferenda eſt vitae. Directe enim hoc pertinet ad Numinis contemptum. Si denique neceſſitas Deum habeat auctorem, medium, quod natura ſuppeditat, rite adhibebitur, cum Deus hoc ipſo non offendatur.

§. XVII.

Variae, quae moueri solent quaestiones, hinc facile diiudicantur. Documento sit, quod omnino vrgente summa necessitate *res alterius*, inuito domino, si is subuenire miseris possit, & imploratus licet, renuat, auferri possint. Si enim necessitas ius in vitam alterius dat, quidni etiam in bona daret? Accedit, quod ad succurrendum miseris locupletior obligatus sit, & quidem, in casu necessitatis, perfecte. Taceo, quod natura dominii hoc requirat.

§. XVIII.

Ex eadem ratione *perdere* res alienas licet, si scilicet, praeter nostram culpam res nostrae in eum statum fuerint adductae, & si alia ratione seruari nequeant, obseruata tamen pretii proportione, & vt si alias periturae non fuissent, aestimationem, aut soli, aut pro rata parte, praestemus.

§. XIX.

Virtus, quae ex hisce officiis efflorescit, vocatur *temperantia*, hoc est, studium ad ductum rectae rationis se conseruandi. Latiorem vocis significatum, vsus veterum probat. Iuxta hactenus dicta autem alia erit temperantia intellectus, in rebus cognoscendis, aut diiudicandis, alia conscientiae, alia imaginationis, alia voluntatis, & affectuum, alia corporis &c. Et corporis quidem temperantia, quae cibo potuque recte vtitur, vocatur

catur *sobrietas*, quae veneri leges dat, *castitas*, quae opes rite dispensat, *frugalitas*, quae honores, *modestia*. Quod si res aduersae ingruant, *fortitudine* opus est, quam omnino pro specie temperantiae habeo, cuius duae rursus filiae sunt *patientia* & *fortitudo* stricte sic dicta: illa respicit aduersa, quae incumbunt, haec, quae imminent.

SECT. IV.
de
OFFICIIS HOMINIS ERGA ALIOS, ET QVIDEM ABSOLVTIS, QVAE OBLIGATIONEM PERFECTAM HABENT.

Σύνοψις.

Officia erga alios quotuplicia sint? §. I.
Primum est: neminem laede, §. II.
De damni dati restitutione, §. III. IV.
Quotuplici ratione ea fiat, §. V.
Quid praeterea ab eo, qui laesit, requiratur? §. VI.
De aequalitate omnium hominum agnoscenda §. VII.
De pactis seruandis, §. VIII.
Cur pacta vim obligandi habeant, §. IX.
De consensu eiusque impedimentis, §. X.
De errore & dolo, §. XI.
De coactione & metu, §. XII.
Effectus & materia pactorum, §. XIII.
Conditiones §. XIV.
Internuncii, §. XV.
De pactorum interpretatione, §. XVI.
Interpretatio quid? & quotuplex? §. XVII.
Regulae interpretationis declaratiuae, quae ex natura sermonis fluunt, §. XVIII.
Quae ex coniecturis originem ducunt, §. XIX.
Quod istae ad omnem obscurita-

vitatem tollendam sufficiant, §. XX.
De interpretatione extensiua, §. XXI.
De restrictiua §. XXII.
Quod restrictiua interpretatione opus sit, si duae leges secum pugnare videantur, §. XXIII. XXIV.
Regulae de fauorabilibus & odiosis reiiciuntur, §. XXV.
Virtutes hinc fluentes, §. XXVI. XXVII.

§. I.

Quoad officia hominis erga alios ratio dictitat: *socialiter esse viuendum*. Non sunt autem haec officia vnius generis: alia enim sunt, quae inter homines quatenus *aequales* sunt, obseruanda veniunt: alia autem, quae *inaequalitatem* ob *statum* supponunt: illa rursus vel *absolute* ad vitam socialem sunt necessaria, vt adeo *perfecte* ad ea praestanda homo obligetur: vel ita comparata sunt, vt subsistere quidem sine iis vtcunque vita socialis, sed non *commode*, possit, adeoque obligationem *imperfectam* secum vehunt. Officia, ad quae perfecte obligamur, vel certum *institutum* praesupponunt, vel non praesupponunt: illa *absoluta*, haec *hypothetica* vocantur.

§. II.

Inter absoluta primum locum tenet illud: *neminem laede*. Hoc ad vitam socialem absolute necessarium est. Laeditur autem aliquis in *corpore*, per caedem, vulnera &c. in *bonis*, per rapinam, furtum, fraudem, corruptionem: huc etiam pertinent fructus, tum percepti, tum certo

to percipiendi; in *iuribus*, dum intercipiuntur, aut non redduntur, quae perfecte debentur: in *fama* per *calumnias* &c. imo etiam in *mente*, si alter ad mentem corrigendam perfecte fuerit obligatus. Laesio in bonis a nonnullis *damnum* dicitur.

§. III.

Qui autem alterum laesit, ad *restitutionem* tenetur. Frustra ceteroquin laesionem lex naturae prohiberet. Tenetur autem laedens, siue *per se* siue *per alios* laeserit, idque eatenus, quatenus effectus illi imputari potest. Hoc autem ex iis, quae de causa morali diximus, intelligitur. Ordo etiam, quo tenentur, si plures laeserint, hinc recte diiudicatur. Ast si quaeratur, in quantum quisque teneatur, obseruandum, quod in *indiuiduis* actibus singuli teneantur in solidum: in *diuiduis* in tantum quisque tenetur, in quantum laesit: nisi per conspirationem facinus aliquod patrauerit, ibi enim omnes pro singulis, & singuli pro omnibus, tenentur. Haec ex natura imputationis fluunt.

§. IV.

Quid de *casu fortuito*, damnoque per *culpam* dato, sentiendum sit, ex supra dictis liquet. Si autem *seruus*, aut *animal* nostrum citra nostram culpam damnum dederit, saltem non impedire tenemur, quo minus laesus reparationem consequatur, etsi exinde incommodum in nos redundet, cum ex iisdem commodum capiamus.

§. V.

§. V.

Fit autem reparatio, si res corrupta vel ablata restituatur, aut si hoc fieri nequeat, aestimatio tum rei, tum fructuum eius praestetur.

§. VI.

Ceterum ad vitam socialem non sufficit, si quis per malitiam laesit, vt reparationem vltro offerat, sed necesse quoque est, vt se facti poenitere testetur, & vt, si laesus hoc exigat, eius securitati consulat: laesi autem est, veniam dare laedenti, & cum ipso redire in gratiam. Qui per culpam laesit, itidem offerre reparationem, testariquè debet, omnem malitiam abfuisse.

§. VII.

Alterum officium absolutum, & cum perfecta obligatione coniunctum, hoc est: *quiuis alterum natura sibi aequalem agnoscat.* Idque primo, quia omnes eiusdem naturae sunt participes, deinde, iisdem legibus naturalibus obligantur; omnes etiam citra antegressum pactum, aut societatem specialem, aeque liberi sunt. Necesse itaque est, vt quisque alterum aequali iure frui patiatur: vt qui aliorum opera ad suum commodum vti vult, idem illis praestare non recuset; vt qui aliquid inter aequales distribuere debet, neutri prae altero indulgeat.

§. VIII.

Tertium officium absolutum, quod obligationem perfectam habet, hoc est: *pacta seruanda esse.*

esse. Est autem pactum consensus duorum pluriumue in idem placitum. Quo ipso a *promissione perfecta*, multo autem magis a *simplici assertione*, & promissione *imperfecta*, discernitur. In promissionibus enim fides datur per actum solitarium: interim in iis etiam acceptatio requiritur, cum inuito nullum ius acquiratur, nisi rogatio praecesserit, eique oblatio respondeat.

§. IX.

Ceterum voluit Deus, vt pacta seruentur, cum ceteroquin socialitas salua esse nequeat: & pacta vnicum sint medium ea acquirendi, quibus indigemus, si alii sua sponte ea nobis praestare nolint. Falluntur ergo, qui pacta naturaliter nullam vim obligandi habere contendunt: cuius erroris perperam accusatur Connanus.

§. X.

Consensus, qui ad pacta requiritur, declaratur per *signa*, verba, facta, gestus &c. quin & per *silentium*, cum certis circumstantiis consideratum, vnde consensus *tacitus*: quem autem nonnulli *praesumtum* vocant, improprie consensus est, & aequitate nititur. Idem impeditur partim ratione *intellectus*, partim ratione *voluntatis*. Ratione intellectus per *aetatem*, si vsus rationis nondum adsit; per *furorem*, si quis vsum rationis amiserit; per *ebrietatem*, & denique per *errorem*.

§. XI.

§. XI.

Et *error* quidem vt consensum impedit, ita & pactum irritum reddit, sed tum demum, si circa essentiam rei, aut eius qualitates, de qua paciscendo potissimum actum, fuerit commissus. Si ex negligentia aut praecipitantia paciscentis fuerit profectus, obligatus erit ad pensationem damni ex pacto irrito illati. *Dolus* paciscentis pactum plane irritum reddit: *tertii* non item, vtut ad damnum datum restituendum sit obligatus.

§. XII.

Ratione voluntatis oritur impedimentum a *coactione* & *metu*. Metus, hoc est terror animi, nisi ita vehemens fuerit, vt omnem rationis excusserit vsum, pactum per se non reddit irritum. Adest enim etiam in metu aliqualis consensus. Quod si autem fuerit iniustus, pactum irritum reddit, non ob defectum consensus, sed quia incutiens istum, non habet ius promissum acceptandi.

§. XIII.

Effectus pactorum est *translatio iuris*: vnde & sequitur, quod materia pactorum, physice & moraliter *possibilis* esse debeat: cum ceteroquin solus consensus nullum ius transferre possit. Vt ergo pacta super rebus turpibus irrita sunt: ita si quis ex pacto turpia fecerit, alter ad fidem seruandam non est obstrictus. Accedit, quod quae causa haec pacta irrita reddit,

reddit, eadem quoque alterum onere fidem datam seruandi, liberet. Merces autem pro re turpi data, nisi enormis accesserit laesio, repeti nequit, quia etiam vbi gratis datur, repetitio cessat. Sed & quousque super rebus & actionibus nostris aut alienis, pacisci queamus, ex hactenus dictis liquet.

§. XIV.

Conditiones, quae pactis & promissis adiiciuntur, vel *possibiles* sunt, vel *impossibiles:* & hae iterum, vel *potestatiuae*, vel *causales*, vel *mixtae*. Impossibiles pacta irrita faciunt. Tempus & locus itidem certo modo ad conditiones pertinent. *Huius* adiectio tantum supponit temporis, donec possit perueniri in locum, in quo promissio exsoluenda: *illius* efficit, vt, nisi praestituta die, promissio non possit exigi.

§ XV.

Internunciis, qui aliquando adhibentur, mandatum aut *generale*, aut *speciale* dari solet. Si fines mandati migrauerint, mandans non obligatur. Sed distinguendum hic inter internuncium, in quo *vsus iudicii*, & eum, in quo *ministerium corporale* tantum requiritur. Hinc multae quaestiones diiudicari possunt. Quoad acceptationem autem, ad *consensum*, eiusque *complementum;* & *propositum* promittentis, diligenter est attendendum.

§. XVI.

Ceterum cum consensus per *signa*, inter quae

verba tum *ore* prolata, tum *scripto* consignata eminent, edatur: & vero saepe contingat, vt verba obscuritate quadam laborent: siue haec a *figura externa*, siue ab *interno* eorum sensu proueniat, licet hic potissimum attendatur: omnino quo pacto interpretanda sint, paucis edisserendum est: qua occasione in genere de humanae voluntatis interpretatione, aliquid delibabimus.

§. XVII.

Est autem interpretatio signorum, praecipue verborum, quibus alter ad mentem suam declarandam vsus est, accurata explicatio, vt quid voluerit, clare intelligatur: estque vel *declaratiua*, vel *extensiua*, vel *restrictiua*. Ratio diuersitatis ex diuerso modo loquendi, & verba conceptibus nostris accommodandi, petenda est.

§. XVIII.

Ad *declaratiuam* interpretationem requiritur cognitio linguae, & terminorum artis, quin & si obscuritas a figura externa proueniat, scripturae, signorum, notarum, & characterum, quibus aut typographi, aut scribae vtuntur: praesertim autem vocabulorum, tum antiquorum, tum recentiorum &c. Huc etiam duae istae regulae generales pertinent: *verba regulariter ex vsu & proprietate populari intelligenda sunt: verba artis explicanda sunt secundum definitiones prudentium cuiusque artis.*

§. XIX.

§. XIX.

Si ita parum proficiatur, considerandа est natura & indoles ipsius negotii: tum expendenda sunt coniuncta, tum *origine*, tum *loco*: *effectus* etiam pacti aut legis non negligendus: nec affectus aut conditio loquentis: cumprimis autem ratio legis aut pacti, sedulo ponderanda. Atque hinc regulae istae speciales fluunt: *verba sunt intelligenda secundum substratam materiam: obscurae locutiones explicandae sunt ex eiusdem auctoris loco planiori, licet alio tempore & loco prolato, nisi manifesto adpareat, ipsum sententiam mutasse:* it. *ad antecedentia & consequentia sedulo est attendendum: si verba nude & simpliciter accepta vel nullum, vel absurdum aliquem effectum, post se essent tractura, e. g. si cum lege diuina aut humana pugnarent, a receptiori sensu paulisper est deflectendum: sermo obscurus ita interpretandus est, prout affectui loquentis, item dignitati & conditioni tum ipsius, tum eius, ad quem loquitur, est conueniens? illa interpretatio quae rationi legis aut pacti est conveniens, est sequenda: reiicienda autem, quae ei repugnat.*

§. XX.

Et istae quidem regulae, maxime coniunctim sumptae, sufficiunt ad obscuritatem verborum tollendam, siue haec ex verbis obsoletis, siue recens confictis, siue peregrinis, siue ambiguis, siue sermone perplexo, siue denique ex duarum orationum contrarietate & pugna, oriatur. Quin & aliquando ad obscuri-

tatem, quae a figura externa prouenit, tollendam conducunt.

§. XXI.

In interpretatione *extensiua* ex regulis antea allatis vnica saltem praecipue militat, quae scilicet ad rationem legis, aut pacti, attendere iubet. *Verba itaque legis aut pacti tum extendenda sunt, quando ratio legis, aut pacti, est latior verbis legis aut pacti.* Vbi enim eadem est ratio, eadem etiam est iuris dispositio. Quae quidem regula tum in affirmatiuis, tum negatiuis legibus procedit: in his tamen vsum insignem praebet, ad fraudes, quae ad declinandam legis obligationem excogitari solent, eludendas. Harum cauillationum quatuor afferuntur species; cum fit commutatio rerum; cum fit commutatio personarum; cum fit commutatio contractuum; & cum modus contrahendi mutatur.

§. XXII.

In interpretatione *restrictiua* ceterae quoque regulae, quae in declaratiua militant, locum habent. Sic restringenda verba esse, ex legis aut pacti *materia substrata* colligitur, vtpote quae semper intelligenda est animo loquentis obuersari, etsi verba videantur latius patere: item ex effectu, si absurdus, aut iniquus ex verbis latioribus sequatur, quia nemo mentis compos absurda, aut vana, aut sibi modesta, voluisse censendus est &c. Huc pertinet etiam interpretatio secundum aequitatem. De *ratione legis* autem obseruandum: si

in

in vniuersum, quoad actum & potentiam cessat, nec voluntas legislatoris, alio modo declarata, obstet, tum cessare legem ipsam.

§. XXIII.

Cumprimis autem restrictiua interpretatio adhibenda est, si duae leges concurrant, quae etsi directe secum non pugnent, propter certam tamen temporis circumstantiam, simul obseruari nequeant. Ex quibus vt ista praeferatur, quae arctius obligat, rationi est consentaneum.

§. XXIV.

Hinc regulae istae speciales, quae passim circumferuntur, facile deduci possunt: *promissio cedit ei, quod iubetur, aut vetatur: lex affirmatiua negatiuae: quod faciendum est certo tempore, praefertur ei, quod quouis tempore fieri potest: obligatio imperfecta cedit perfectae; recentior antiquiori; simplex, etiam antiquior, duplici; lex beneficentiae legi gratitudinis: magis obligati sumus ei, qui arctiori vinculo nobis est coniunctus, & vice versa: leges imperantis inferioris cedunt legibus superioris; generales specialibus: illa, quae causas magis honestas aut vtiles habet, praefertur ei, quae causas minus honestas, minusque vtiles habet &c.*

§. XXV.

Solent etiam *fauorabilia* ab *odiosis* discerni, & hinc variae regulae & in extensiua, & restrictiva interpretatione, elici: sed cum non semper

quid fauorabile, quid odiosum sit, pateat, & praeterea omnia ex hactenus allatis regulis expediri possint, illis subscribo, qui illas regulas non adeo magnum secum vehere vsum contendunt.

§. XXVI.

Nunc de virtutibus, quae ex officiis hactenus enumeratis, efflorescunt, dispiciendum. Virtutem, quae alterum nullo modo laedit, non possum alio, quam generali *iustitiae*, nomine designare: nisi forte *innocentiam* dicere velis: quae autem illatas iniurias ad ductum rectae rationis excipit virtus, *mansuetudo* vocatur.

§. XXVII.

Aequalitatem naturalem probe obseruat *aequitas*, liceat enim mihi hac voce ita vti, cuius excellentissima species est *humilitas*: ea autem, quae pacta seruat virtus, *fidelitas* dicitur, cuius variae iterum species constitui possunt.

SECT. V.
de
OFFICIIS GENTIVM ERGA GENTES ABSOLVTIS, QVAE OBLIGATIONEM PERFECTAM HABENT.

Σύνοψις.

Quotuplici ratione gens gentem laedere possit, §. I. II.
Ad quid gens, quae alteram laesit, teneatur, §. III.
Quod vna gens alteram pro aequali agnoscere debeat, §. IV.
Vnde inaequalitas inter gentes oriatur, & quidem ratione existimationis simplicis, §. V.
Item intensiuae, §. VI.
Quid foedus? §. VII.

Quo-

Quotuplex foedus? §. VIII. IX. X.
An foedera inire liceat cum illis, qui in religione a nobis dissentiunt? §. XI.
An cum infidelibus contra fideles? §. XII.
An cum Atheis? §. XIII.
Materia foederum, §. XIV.
Quo pacto quis se gerere debeat, si illi cum pluribus foederatis res sit, §. XV.
De solutione foederum, §. XVI.
Quid sponsio? §. XVII.
An per sponsionem summus imperans, & quousque ipse sponsor, obligetur? §. XVIII.
Quod legati sint inuiolabiles, §. XIX.
Ad quos hoc pertinear, §. XX.
Quotuplici ratione legatus laedatur, §. XXI.
An legati semper admittendi sint? §. XXII.
Postquam admissus est, quousque sit inuiolabilis, §. XXIII.
Si deliquerit, an puniri queat? §. XXIV.
An legatus ad tertium missus, in territorio hostis sit inuiolabilis? §. XXV.
Quid de comitibus, famulis, bonis legati, censendum, §. XXVI.
An legatis competat ius asyli? §. XXVII.

§. I.

Videamus nunc, quo pacto quae hactenus docuimus, in integris gentibus sese habeant. Quod itaque primum est omnium hominum erga alios officium, *neminem laede*, illud etiam merito inter officia gentium erga gentes, eundem occupat locum. Possunt autem gentes laedi, vel quoad *statum* ipsius *reipublicae*, qui vitae singulorum hominum respondet, vel quoad *dominium & imperium*, vel quoad *existimationem*, vel quoad *iura*, perfecta scilicet, vel denique quoad singula

membra & ciues, qui ciuitatem constituunt, eorumque vitam, bona, famam, iura.

§. II.

Laedit porro gens gentem aut *directe*, si iussu eius, qui summum imperium habet, alteri genti quocunque modo damnum inferatur: aut *indirecte*, si imperans subditorum, aliam gentem laedentium, facinora non puniat, aut cum prohibere possit, non prohibeat: e g. si non adhibeat, quae possit ac debeat adhibere remedia, ad impedienda latrocinia, ac piraticam, it. si militibus non soluat stipendia, vt necessitate coacti ipsis amicis noceant. Huc pertinet etiam *receptio* eorum, qui delinquendo, vel alia ratione rempublicam quandam laeserunt.

§. III.

Quod si gens hac ratione gentem laeserit, tenetur ad *restitutionem*. Quam quidem, si res tanti sit, per vim exigere, nec tantum hanc exigere, sed bellum etiam eousque continuare potest, donec securitati suae fuerit prospectum: quod in singulis hominibus, qui in statu ciuili viuunt, secus se habet. Qua de re suo loco pluribus exponemus.

§. IV.

Alterum iuris gentium praeceptum, ad officia absoluta spectans, iubet, vt *vna gens alteram naturaliter sibi aequalem esse* agnoscat. Hinc quae vna gens ab altera sibi praestari cupit, ea vicissim illi non deneget.

§. V.

§. V.

Deprehenditur autem inter gentes etiam quaedam inaequalitas ratione *existimationis*, tum *simplicis*, tum *intensiuae*. Illa quidem aut imminuitur aut amittitur, cum gens data opera omnia iuris naturalis praecepta negligit, & communi totius humani generis societate discedit, adeoque se ipsam indignam reddit, quae ab aliis pro aequali agnoscatur. Huc pertinent *coetus latronum & piratarum.*

§. VI.

Existimationem *intensiuam*, per antiquitatem, potentiam, opes, & alia fortunae munera, gentes acquirunt, sed *iure* saltem *imperfecto*. Ius perfectum ad eam non nisi per *pacta*, siue expressa siue tacita, & diuturno vsu firmata, comparatur. Ergo quid de *praecedentia* summorum imperantium legatorumque, qui eos repraesentant, sentiendum sit, diiudicari hinc facile poterit.

§. VII.

Tertium iuris gentium praeceptum est: *pacta serua.* Solent autem pacta, quae ab integris gentibus super negotiis publicis ineuntur, speciali nomine *foedera* appellitari. Est enim foedus conventio publica, ab iis, qui maiestatem habent, in communem, vel alterutrius vtilitatem facta.

§. VIII.

Solent foedera varie diuidi. Ego ita procedo: alia *iuri naturali nihil addunt*, cum gentes ad ea praestanda foedere se obstringunt, ad quae iam

ceteroquin iure perfecto obligabantur: alia *certum obligationis gradum addunt*, quando se obligant ad ea praestanda, ad quae ceteroquin iure imperfecto tenebantur: alia denique *plane nouam obligationem progignunt*, quando scilicet ad ea se obstringunt, ad quae ceteroquin nec perfecte, nec imperfecte obligabantur.

§. IX.

Quae iuri naturae aliquid adiiciunt, aut *aequalia* sunt aut *inaequalia*. Foedera *aequalia* sunt pacta, quibus vtrinque aequales praestationes promittuntur, vel simpliciter, vel obseruata proportione virium, & aequali etiam modo, vt neutra pars alteri sit obnoxia. *Inaequalia* autem sunt pacta, quibus inaequales praestationes promittuntur, aut altera pars deterioris est conditionis. Est autem aliquis deterioris conditionis vel ita, vt summum imperium simul amittat, vel vt istud retineat. Amittitur summum imperium, si quis ex foedere ea praestare tenetur, quae ipsam facultatem partibus summi imperii fungendi, tollunt: non amittitur, si quae praestanda sunt, actum summi imperii impediunt, ipsam facultetem autem neutiquam tollunt.

§. X.

Sunt porro foedera vel *realia* vel *personalia*: illae in vsum ciuitatis ineuntur, & mortuo licet imperante, non tamen exspirant: haec in commodum imperantis pacisentis ineuntur, eoque mortuo exspirant.

§. XI.

§. XI.

Recte foedera percutiuntur cum omnibus illis, quorum commoda promouere, aut a quibus commodum percipere non est nefas. Ergo & cum illis, qui a vera *religione* sunt *alieni*, ea inire licebit, cum nulla lege prohibeamur, aut commoda illorum promouere, aut ab iis commodum percipere, in quantum veritati aut religioni hoc non est fraudi. Religionis enim diuersitas per se non tollit iuris communionem. Interim cum facile in ipsam religionem damnum aliquod hinc redundare possit, non temere sane eiusmodi foedera sunt ineunda, sed tum demum, si summa nos vrgeat necessitas, & si certi simus, religionem nullo modo in periculum adductum iri.

§. XII.

Quin etiam contra fideles cum infidelibus sine crimine quandoque ferietur foedus, & quidem cum ad defensionem vtriusque, tum ad iniuriae illatae reparationem. Idque ideo, quia eaedem hic quoque rationes militant; nec statim ex eiusmodi foedere ipsa periclitatur religio; imo si vel maxime profanae opes hinc incrementum capiant, id, cum ponamus bellum iustum, nulla ratione a nobis impedire debet, praesertim cum ne ita quidem religio statim in periculum coniiciatur: denique quia nec religio, nec qui eadem nobiscum sacra colit, scelere tuendus, aut in causa iniusta contra arma iusta defendendus.

§. XIII.

§. XIII.

Cum *atheis* autem & manifestis Numinis, omnisque honesti contemptoribus, foedera inire, non minus summae imprudentiae, quam impietatis est. Quin absurdum est, secumque pugnat, vinculo quodam iuris obstringere velle hominem, qui Deum tollendo omne ius tollit. Quo ipso ex communione iuris excidunt eiusmodi homines, indignique sunt, qui vllum ab vllo mortalium officium accipiant.

§. XIV.

Materia foederum eodem modo se habet, ac materia quorumlibet pactorum. Irrita ergo sunt, quae super rebus illicitis ineuntur foedera: nec aliter se habent, quae super rebus, quae non positae sunt in nostris viribus, percutiuntur.

§. XV.

Ex foederatis pluribus illi, qui iustam habet belli causam, siue cum extraneo, siue cum alio foederato illi sit negotium, nisi specialiter conventum sit, ne aduersus hunc auxilium praestetur, succurrendum esse, recte asseritur. Si causae vtrinque iniustae sint, neutri succurrendum. Ad illicita enim nulla est obligatio. Si foederati simul iusta de causa in alium bellum gerant, omnibus succurrendum quantum fieri potest. Si talia fuerint promissa, quae omnibus simul praestari nequeant, praeferendus

dus est, cum quo est foedus antiquius. Hoc regulae bonae interpretationis iubent.

§. XVI.

Exspirant & finiuntur foedera ipso tempore. Nec praesumendum, tacite illud esse renouatum, nisi ex actibus eiusmodi, quae aliam interpretationem non recipiunt. Abrumpuntur etiam alterutrius partis perfidia. Namque si ab vno fuerit violatum, alter quoque minime tenetur, nisi conuentio specialis obstet.

§. XVII.

Ceterum a foederibus multum differunt *sponsiones*, hoc est, pacta quae a ministro summae potestatis ineuntur, circa negotia ad rempublicam spectantia, sine ipsius mandato.

§. XVIII.

Vbi quidem manifestum est, quod summus imperans eiusmodi sponsione nullatenus obligetur, nec teneatur ad id, quod interest, nec ad restitutionem praestandam. Nec sufficit notitia eius & silentium, si sponsio fuerit simplex, (in iis enim, quae sub conditione factae sunt, plane sufficit,) sed actus aliquis externus, per quem voluntas eius declaretur, requiritur. Quoad sponsorum obligationem autem, omnino dispiciendum, accesseritne dolus nec ne: si accesserit, citra controuersiam, vt omnes, qui alios dolo laedunt, ad restituendum damnum datum teneantur. Si non accesserit, saltem tenebuntur ad id, quod interest:

ita

ita quidem vt si fortunae, quas possident, non sufficiant, sponsores ipsi redigi in seruitutem possint, vt laesis fiat satis.

§. XIX.

Solent autem foedera vt plurimum iniri opera *legatorum*. De hisce ergo quid naturae leges praecipiant, hic exponendum est. Summa huc redit: *legatos non esse laedendos*. Eorum enim opera & bella finiuntur, & pax, & tranquillitas inter gentes conseruatur. Sed cum lex naturae in genere dictitet, neminem esse laedendum, legati tamen in eo praecipuum quid prae ceteris habent, quod ne belli quidem tempore & inter armorum strepitum laedi debeant. Idque ideo, quia humani generis, gentiumque omnium salus hoc requirit. Deus ergo, qui omnia ea praecipit facienda, quae ad hunc finem conducunt, legatos etiam non laedendos praecipit. Qui enim vult finem, media etiam huc ducentia approbare censetur.

§. XX.

Praecipue quidem hoc ad illos legatos pertinet, qui belli aut pacis causa mittuntur. Nec tamen illis, qui commerciorum causa, aut ad amicitiam ineundam, vel firmandam, stabiliendamque, splendido hocce munere funguntur, sanctitas deneganda. Etenim vt commercia floreant, vt amicitia & concordia foueatur, hominum omnium, gentiumque maximopere interest.

Sal-

Saltem humanitatis leges palam migraret, qui eiusmodi legatos laederet.

§. XXI.

Laeditur autem legatus, primo si non sine praegnanti causa *admittatur:* deinde, si in corpore, bonis, existimatione, famulis, sanctitas eius *violetur.*

§. XXII.

Quod ad *admissionem* attinet, possunt aliquando non admitti, si praegnans hoc iubeat ratio: qualis est: si mittens callida legationis simulatione nos ante hac decepit, & nunc similes fraudes metuantur, item, si is, qui mittitur, perfidia, aut alio crimine atrociori erga eum ad quem mittitur, se obstrinxerit, vt & si constet, legatum non venire vt agat id, quod prae se fert, sed vt ad seditiones concitet populum, arcana nostra exploret, prodatue, &c.

§. XXIII.

Admissum non esse laedendum, satis patet. Idque ne iure talionis quidem licet, cum qui legatum admisit, iuri isti, si quod habuit, renunciasse merito existimetur. Cetera facile definiri possunt, si ad finem & naturam *legationum* attendatur. Ergo tanta est legatorum sanctitas & inviolabilitas, quantam legationum finis requirit. Hinc concludo legatum ab eo, ad quem mittitur, non posse puniri. Nunquam enim summus imperans per legatum se alterius imperio sub-

subiicit. Per legatum enim vt aequalis cum aequali, non vt inferior cum superiori agere voluit. Atque id natura negotiorum, quae a legatis tractantur, exigit. Ergo legatis immunitas ab omni imperio, & poena, est concedenda.

§. XXIV.

Quod si ergo deliquerit, non vt cum subdito, sed vt homine alterius imperio subiecto agendum, hoc est, si res tanti sit, vt reparationem damni dati, vel poenam a legato exigi nostra interfit, dominus legati adeundus est, sique is petitioni nostrae satisfacere renuat, ea omnia nobis licent, quae in principem, subditorum delicta punire nolentem, concessa sunt. Quod si res nullam ferat moram, vt hostis capi, custodiri, & pro periculi magnitudine interfici potest. Finis enim legationum neutiquam requirit, vt quiduis a legatis patiamur.

§. XXV.

Nec legatorum sanctitas eousque se extendit, vt si per territorium hostis, ad quem mittuntur, transeant, non debeant violari. Finis enim legationum sine hocce iure obtineri potest. Nec obstat, quod summum imperantem referant. Namque & ipsi summi imperantes ab hoste laedi possunt; ergo multo magis qui eos repraesentant legati, nisi lex specialis, aut conuentio, intercedat.

§. XXVI.

Quod de ipso legato dictum, illud certa ra-

ratione etiam de *comitibus famulisque* eius est intelligendum. Hi ergo si deliquerint, postulari a legato potest, vt eos dedat: si hoc facere renuat, ipse se crimine obstringit, adeoque locum habebunt, quae antea de legati delicto diximus. Ipse legatus autem eos punire nequit, cum finis & natura legationis facultatem puniendi comites, aut seruos, non requirat, legatoque adeo non concessa videtur ab eo, ad quem mittitur. Bona eius per iudiciorum ordinem pignoris causa capi nequeant, cum hoc arguat vim superiorem, a qua legatum immunem esse, demonstrauimus. Si soluere debita nolit, eodem modo, vt in delictis procedendum.

§. XXXVII.

Vt vero legato ius asylum in aedibus suis constituendi, & quosuis eo confugientes recipiendi concedatur, natura & indoles legationum nullatenus requirit. Quod si autem simile quid concessum fuerit, nullam tamen rationem video, quo minus imperans, si salus ciuitatis suae hoc exigat, istud reuocare possit. Vnde quid de lite inter Galliae regem, & Romanum pontificem, hac super re agitata, censendum sit, patet. Interim si per consensum imperantium certa iura legatis competant, quorsum & ritus & ceremonias refero, haec sine praegnanti causa illis denegari nequeunt, cum hoc ipso fama & existimatio eorum laedatur.

SECT. VI.
DE OFFICIIS ERGA ALIOS HYPOTHETICIS.

Σύνοψις.

Quae officia hypothetica vocentur, §. I.
Sermo quid? eius origo, §. II.
Officia circa sermonem ex eius fine definiuntur, §. III. IV.
Fictiones quousque sint licitae: quid veritas, quid mendacium, §. V.
Sermonis firmamentum, iusiurandum, §. VI.
In quo Deus consideratur vt iudex, §. VII.
De iureiurando per idola, resque creatas, concepto, it. de execrationibus, §. VIII.
De intentione iurantis, §. IX.
De obligatione iurisiurandi, §. X.
De eius interpretatione, fine, varietate, §. XI.
An remitti a summo imperante possit? §. XII.
Sermonem inter instituta vniuersalia excipit dominium rerum, §. XIII.
Dominium quid? & quotuplex? item de proprietate, §. XIV.
Origo dominii, §. XV. XVI.
Eius requisita, §. XVII.
A quibus acquiri possit, §. XVIII.
Modi acquirendi illud, §. XIX.
Occupatio quid? & quotuplex? §. XX.
An ferae, pisces, per occupationem acquirantur? §. XXI.
De acquisitione accessionum, §. XXII. XXIII.
Quo pacto ius in res alterius acquiramus, §. XXIV.
Modi acquirendi deriuativi: speciatim successiones ab intestato, §. XXV.
Quis in illis sit obseruandus ordo? §. XXVI.
De testamentis, §. XXVII.
Cur solennitates iuris ciuilis in illis sint necessariae? §. XXVIII.
Vsucapio quid? §. XXIX.
Eius fundamentum, §. XXX.
Officia hominum circa rerum

rum dominia, §. XXXI.
Tertium institutum vniuersale est pretium rerum: in quo hoc consistat, quaeue eius sit causa? §. XXXII.
Fundamentum pretii vulgaris, §. XXXIII.
Cur intendatur, item de prezio legitimo, §. XXXIV.
De pretio eminenti, seu nummo, §. XXXV.
Eius materia, §. XXXVI.
Valor definitur a summo imperante, §. XXXVII.
Contractus quid? & quotuplex? §. XXXVIII.
Contractus beneficii, §. XXXIX.
Oneroſi, §. XL.
De contractibus, qui aliquid alene continent, item de pactis adiectis, §. XLI.
Officia contrahentium generalia, §. XLII.
Specialia, §. XLIII.
Quo pacto obligationes, quae ex contractibus oriuntur, soluuntur, §. XLIV.
Virtutes, quae ex his officiis fluunt, §. XLV.

§. I.

Officia hypothetica voco, quae factum, aut institutum aliquod humanum, praesupponunt. Eiusmodi instituta vniuersalia, sine quibus humanum genus subsistere non potuit, tria sunt: *sermo*, *dominium*, & *rerum pretium*.

§. II.

Sermo est sonus hominis articulatus, per quem animi sui sensa alteri homini significare potest, & quandoque debet: ortus autem videtur post linguae primigeniae obliuionem, ex pacto generali, & quidem tacito, quod certo vocabulo rem certam denotare velint. Sane nullus esset sermonis vsus, si quisque pro lubitu quodlibet vocabulum, ad rem quamlibet denotandam, adhibere vellet. Ad specialia autem signa, quae ex conuentione quorundam

dam hominum speciali pendent, hic non attendimus.

§. III.

Finis praecipuus sermonis est, vt vita hominum socialis conseruetur & promoueatur: vnde sua sponte fluit: *sermone ita vtendum, prout natura & ratio socialitatis requirit.* Id quod de aliis etiam signis, quae forte vicem sermonis subeunt, identidem est intelligendum.

§. IV.

Hinc regulae istae speciales fluunt: *quoties aliorum hominum commoda promouere, & damna auertere tenemur, toties etiam tenemur animi nostri sensa signis liquidis, sermoneque recepto, significare.* Ad prius autem tenemur vel ex pacto vel ex lege quadam naturali, vel ex praesentis negotii indole. Item: *quoties aliorum non interest nos loqui, vel animi nostri sensa pandere, nostra autem interest tacere, aut signis diuersum quid a cogitationibus nostris indicantibus vti, toties tacere, vel alienis signis vti licet: multo magis autem idem licet, si aut silentium, aut veritatis dissimulatio, in aliorum vtilitatem cedant.*

§. V.

Non omnes ergo fictiones sunt illicitae: sed falluntur, qui ex hoc capite afferunt, reum non teneri ad crimen iudici confitendum, cum iudex omnino ius habeat veritatem a reo eliciendi. Intelligitur etiam, quid veritas, quidue mendacium sit: veritas, scilicet *ethica*, est conuenientia ver-

verborum aut signorum cum nostris cogitatis, quae alter ex nobis intelligendi ius perfectum, aut imperfectum, habebat. *Mendacium* est discrepantia verborum, aut signorum a nostris cogitatis, quae alter ex nobis intelligendi ius perfectum aut imperfectum habebat: si nullum ius habuerit, vocatur *falsiloquium*. Ad mendacia etiam pertinent *aequiuocationes*, & *restrictiones mentales*, quatenus per eas ius alterius laeditur.

§. VI.

Solent autem homines sermoni, actibusque, in quibus sermonis vsus sese exerit, firmamentum aliquod addere *iureiurando*. Et istud quidem recte fieri inde probo, quoniam nec leges naturales, nec diuinae positiuae obstant. Est autem iusiurandum assertio religiosa, qua diuinam poenam in nos deposcimus, nisi verum dicamus.

§. VII.

Consideratur itaque Deus in iureiurando, non vt *testis*, sed vt *iudex*, poenam grauissimam inflicturus: quas cum nemo adeo impius credatur, vt sua sponte subire velit, verbis nostris inde firmamentum accedit. Necesse itaque est, vt iurans sit persuasus, Deum *omniscium* & *omnipotentem* esse, vt intimos hominum recessus habeat exploratos, & viribus polleat profanos puniendi.

§. VIII.

Quae ergo per *falsos* Deos concipiuntur *iureiuranda*, vt & per *genios* &c. *impia* sunt: quin & *irrita* insuper, si iurans ipse nullam diuinita-

tem illis tribuat. Quod si res magni momenti sit, nec alia ratio negotia expediendi suppetat, iuransque eum, per quem iurat, verum Deum esse credat, licet istud acceptare, cum aliud haberi nequeat. *Execrationes* etiam, quibus rem nobis charissimam deuouemus, omnino ad iureiuranda refero: vtut in iudiciis eiusmodi formulae non sint vsitate. Ad formalem enim iurisiurandi rationem nihil illis deest.

§. IX.

Patet autem, quod ad iusiurandum & *vsus rationis*, & *intentio* requiratur. Ergo qui illo destituuntur, iurare nequeunt: nec iurant, qui verba sine animo iurandi recitant. Qui autem obligatus est, vt animum intentionemque adhibeat, etiamsi hoc non faciat, nihilosecius obligatur, quia ceteroquin nullus iureiurandorum futurus esset vsus.

§. X.

Iureiurandum nouam obligationem, nec adversus Deum nec aduersus homines producere, ex natura obligationis patet. Hinc quantum ad ea, quae pactis adduntur, regula elici potest: *vbicunque obligatio in pactis cessat, ibi iusiurandum quoque non obligat.* Quid ergo de iureiurandis per *dolum*, *metum iniustum*, *errorem*, aut super rebus *illicitis* & *impossibilibus* conceptis, censendum sit, hinc iudicari poterit. Sed illud quoque hinc sequitur: haeredem ex iureiurando defuncti

cti eatenus teneri, quatenus ex promisso aut pacto eius obligatur.

§. XI.

Possumus iureiuranda aliquando quidem *stricte* interpretari, ex causis supra allatis, semper tamen respiciendum est ad mentem deferentis. Huius enim causa concipitur: nec posset ceteroquin finis eius obtineri. Qui quidem finis multiplex esse potest: praecipuus tamen est praecidere controuersias, litibusque imponere finem: ad quem accedit, pactorum & promissorum confirmatio. Pro finium autem diuersitate diuersa etiam iureiurandorum solent constitui genera. Hinc alia sunt *promissoria*, alia *assertoria*, & haec iterum in *testificatoria*, *purgatoria*, *litis-decisoria* &c. dispesci solent.

§. XII.

Summi imperantes denique iureiuranda, per se valida, irrita reddere nequeunt: interim tamen in iis actibus, qui ipsorum directioni subiacent, cum contra illorum voluntatem suscepti, aut plane illiciti & irriti sint, aut sub conditione, si imperans consenserit, validi, declarare possunt, ipsos actus irritos esse, & adeo iusiurandum illis additum, vi omni destitui.

§. XIII.

Alterum institutum, cui certa officia innituntur, est *dominium rerum*. Res autem, quin ipsa bruta, ab homine non tantum recte possideri,

sed destrui etiam & consumi, inde probo quoniam ceteroquin homo non posset conseruari.

§. XIV.

Dominium est ius homini competens, quo alicuius rei substantiam ita sibi vindicare potest, vt eodem modo, in solidum, non pertineat ad alterum. Estque vel *vulgare* vel *eminens*, *plenum* vel *diminutum*: *directum*, vel *vtile* &c. In rebus huic iuri respondet partim *proprietas*, partim *communio*. *Proprietas* est qualitas moralis rei, ita ad aliquem pertinentis, vt eodem modo, in solidum, non pertineat ad alium. Hinc quid *res propria* sit, patet: quae autem in plurium dominio est indiuisim, *propria* est in ordine ad alios homines, sed *communis* in ordine ad possidentes. *Communio* est vel *positiua*, vel *priuatiua*: *illa* est qualitas moralis rei ad plures pertinentis, vt in plurium coniunctim sumptorum dominio sit: *haec* est qualitas moralis rei, quae quoad substantiam nullius est, quoad vsum omnibus patet.

§. XV.

Iam quod ad originem dominii attinet, supponendum est ex historia, Deum primis parentibus a se conditis, concessisse *facultatem*, rebus omnibus ad sui conseruationem vtendi. Facultatem inquam: *dominium* enim vix accurate dixeris, cum nondum alii fuerint, qui ab earundem rerum possessione potuerint excludi: adeoque in rebus nec *proprietas*, nec *communio positiua*, vtraque

que enim dominium supponit, sed *communio priuatiua* illi respondit: quae sane longe alia est ab ea, quam Grotius, & alii nonnulli hic fingunt.

§. XVI.

Sed ob ingenii humani malitiam hic rerum status diuturnus esse, non potuit. Ergo dominium rerum introducendum fuit: idque hoc ordine factum esse valde verosimile est, vt primo, *fructus*, deinde rerum *substantias* inter se diuiserint, addito pacto, vt quae non diuisa essent, illi cederent, qui primus ea sibi asseruisset. Id cum ad praesentem humani generis conditionem plane necessarium fuerit, Numinis accessisse approbationem, inde colligitur.

§. XVII.

Ex natura autem dominii patet, duo requiri, vt res propria fieri possit, primo vt vsum, eumque qui exhauriri possit, praebeat. Quae enim inexhausti vsus sunt, dominio subiicere aut ineptum, aut plane malignum foret, nisi forte cum rebus alias propriis cohaereant. Deinde, vt ab hominibus apprehendi, & custodiri possit. Cetcroquin enim alii ab eius possessione non possent arceri. Et hinc quid de *dominio maris* sentiendum sit, liquet. Nimirum quatenus vsus eius exhauriri, illudque custodiri potest, eatenus dominii est capax: sed quatenus vsum inexhaustum praebet, & custodiri nequit, dominium respuit.

§. XVIII.

Vt autem actu dominium acquiratur, requiritur in acquisituro voluntas, vsusque rationis. Infantes tamen per alios, suffragante lege, qui eos repraesentant, aliquid acquirere possunt.

§. XIX.

Modi acquirendi vel *originarii* sunt, vel *derivatiui*. Originarie acquiruntur vel *res ipsae*, vel *rerum accessiones*: res ipsae olim acquisitae sunt per *diuisionem*: hodie acquiruntur per *occupationem*.

§. XX.

Occupatio est modus acquirendi originarius, quo res quae sunt nullius, siue nunquam vllius fuerint, siue ab aliis sint derelictae, per actum aliquem externum, vt apprehensionem corporalem rerum mobilium, custodiam, designationem limitum &c. nobis vindicamus. Actus externus ideo requiritur, vt alii intelligant, nos rem istam nobis vindicasse. Est autem alia occupatio per *vniuersitatem*, alia per *fundos*, quae a singulis fit.

§. XXI.

Hinc quid de captura ferarum, piscium, &c. sentiendum sit, liquet. Si enim terra, aut aqua, in qua degunt, nullius sint, cedunt occupanti. Ast vero cum per occupationem, quae fit per vniuersitatem, omnes etiam siluae, flumina &c. occupentur, & vero in singulos haec commode distribui nequeant, nec etiam necesse sit, penes totam

totam vniuersitatem, & ex eius consensu, penes eum, qui totam vniuersitatem repraesentat, manent. Hinc itaque ferae, pisces &c. in dominio sunt summi imperantis, & a nemine rite occupari possunt, nisi summo imperante, tacite aut expresse consentiente.

§. XXII.

De acquisitionibus *accessionum* obseruanda est regula: *qui dominus est substantiae, ad eum etiam pertinent accessiones.* Accessionum autem nomine veniunt omnes *fructus* tum *naturales*, tum *industriales*, tum *ciuiles*. Hinc & foetus pertinet ad dominum matris: plantata & consita in alieno solo ad dominum soli: quae per alluuionem accrescunt, ad eum, qui est dominus & possessor agri: nisi constet, vnde res venerint.

§. XXIII.

Quod si autem ob accessiones duo ad dominium vnius rei concurrant, quam neque diuidere, neque indiuisim possidere possint aut velint, vni quidem res erit adiudicanda, sed cum hoc onere, vt alteri suae partis aestimationem soluat. Vtri autem adiudicanda sit, ex rei praeualentia, domini indigentia, bona & mala fide rem alienam cum sua miscentis &c. erit diiudicandum.

§. XXIV.

Interdum etiam contingit, vt alii sibi ius in res nostras acquirant, aut ex *contractu*, aut alia via. Huc pertinent *ius emphyteuticum*, *ius superficiei*,

ius

ius possessionis bonae fidei, *pignus & hypotheca*, *seruitutes* &c. de quibus Romani iuris interpretes agunt.

§. XXV.

Deriuatiue dominium transfertur, vel ex *dispositione legis*, vel *facto prioris domini*. Ad priorem modum pertinent *successiones ab intestato*. Si enim aliquis moriatur, voluntate sua super bonorum suorum translatione non satis declarata, valde verosimile est, eum voluisse, vt is sibi succedat, quem prae ceteris dilexit. Hinc consensus praesumptus enascitur. Sed cum ille improprie consensus sit, succurrit illi *lex naturae*, iubens, ne dominia rerum in incerto sint, & lites nunquam finiendae oriantur, vt is succedat, cui iuxta naturae ordinem quisque prae ceteris bene cupere debebat.

§. XXVI.

Ordo autem, quem quisque in aliis diligendis seruare debet, & cui adeo ordo successionum ab intestato innititur, hic est, vt primum locum teneant *descendentes*, primi & vlterioris gradus, quia his debentur alimenta: secundum *ascendentes* occupent, ob legem gratitudinis: tertium denique *collaterales*, ob ortus communionem, & proximitatem sanguinis.

§. XXVII.

Quae autem facto domini prioris, eiusque consensu expresso, fit translatio, ea aut inter *vivos* fit, aut in euentum *mortis*. Haec *testamentum*

tum vocatur. Est autem testamentum declaratio voluntatis nostrae, circa successiones in bona nostra, post mortem nostram. Vnde sequitur, ante mortem testatoris, proprie heredi nullum ius in bona eius competere: testamentum etiam ante mortem mutari posse.

§. XXVIII.

Quemadmodum autem haec translatio multis fraudibus est obnoxia, ita leges ciuiles merito improborum hominum molitionibus obuiam eunt. Et huc solennitates istae iuris ciuilis spectant. Quod si alicui de voluntate testatoris constiterit, etli solennitates iuris ciuilis non adsint, salua conscientia tamen hereditatem adire potest: ast heres ab intestato alium, quem sciuit testatorem sibi succedere voluisse, ideo quod solennitates non adsint, salua conscientia ab hereditate excludere nequit. Sufficit enim ad bonorum translationem consensus prioris domini.

§. XXIX.

Vsucapionis quoque hic iniicienda est mentio. Est autem vsucapio modus acquirendi, quo is, qui bona fide rei alicuius possessionem nactus est, eamque diu quietam & non interruptam obtinuit, plenam eiusdem rei possessionem nanciscitur, iure prioris domini extincto.

§. XXX.

Nimirum fundamentum vsucapionis consistit in *derelictione*: adeoque haud inepte ad occupationem

tionem reducitur. Derelictio quippe, vt actus animi, ex certis signis cognosci potest ac debet. Eiusmodi signa animi sunt tum *verba*, tum *facta*, tum etiam *non facta*. Ad non facta pertinet silentium, non quoduis, sed tale, vbi aliquis loqui poterat, ac debebat. Quo minus autem aliquis loquatur, & rem suam sibi vindicet, partim ex *ignorantia*, partim ex *metu* proficiscitur. Vtrique causae remedium paratur a tempore. Non autem credibile est, per longum temporis intervallum aliquem aut resciscere non posse, quid sibi debeatur, aut causam motus non exspiraturam. Hinc itaque si alia ratione nobis non constet, aliquem res suas dereliquisse, ex temporis magno interuallo, recte hoc colligitur. Accedit vero, quod dominia rerum semper incerta ceteroquin futura essent: vnde a iure naturae vsucapionem approbari, recte colligitur. Interim per leges ciuiles ad salutem reipublicae modus vsucapionis determinari, & certum etiam tempus ei praefiniri potest.

§. XXXI.

Officia circa rerum dominia huc redeunt: ne alios rerum suarum dominio vllo modo *directe* aut *indirecte* priuemus: si vero res aliorum bona fide ad nos peruenerint, eaque adhuc in *nostra* sint *potestate*, quantum in nobis est, efficiamus, vt ad dominum legitimum redeant: quod si autem *consumptae* sint, vt tantum reddamus, quantum

tum facti sumus *locupletiores:* hoc enim aequalitatis ratio postulat. Non minus autem de *fructibus*, quam de rebus, hoc est intelligendum. Quae autem moueri solent quaestiones speciales, hinc facile expediuntur.

§. XXXII.

Tertium institutum vniuersale est *pretium* rerum & actionum. Est autem pretium quantitas moralis rerum & actionum, quatenus aliquem vsum in vita communi habent, atque inuicem comparantur, quo in commercium venire aptae sint. Causa vt introduceretur, identidem humana indigentia est. Post introducta enim rerum dominia, permutatione rerum opus fuit: haec autem commode sine pretio fieri nequit.

§. XXXIII.

Quod rebus aut actionibus ipsis inhaeret, vocatur *pretium vulgare:* eiusque fundamentum est *vtilitas*, quam res aut actiones in vita hominum praebere possunt. Omne autem pretium respuunt res nullius vsus; & quae dominium non admittunt, siue quod per se in commercium non veniant, siue quod omne pretium superent.

§. XXXIV.

Intenditur autem pretium primo in genere ob *raritatem*, maxime si *necessitas* & indigentia accedat, porro in artificialibus ob *elegantiam* & *sub-*

subtilitatem operis, *famam* artificis &c. denique ob causam particularem, quare aliquis rem magni faciat, vnde *pretium affectionis*. Contraria horum pretium imminuunt. Definiuntur autem pretia in statu naturali *contrahentium conuentione*: in statu ciuili, a *summo imperante*, hinc pretium *legitimum*; aut ex *vsu fori*, hinc pretium *commune*. A pretio *legitimo* plus exigendo discedere non licet: *commune* variis de causis mox intenditur, mox remittitur.

§. XXXV.

Cum autem permutatione rerum commercia difficulter procedant, necesse fuit, vt pretium *eminens*, siue *nummus* introduceretur. Siue Tharah, siue alius nummi inuentor fuerit, receptus sane est apud gentes plerasque, vnde & *iuris gentium* dicitur.

§. XXXVI.

Materia autem pretii eminentis debet esse rara, vtilis, & aestimabilis, substantiae solidae; & compactae, vt non facile vsu deteri queat, diminutionem in particulas minutas admittens, custodiae & translationi apta. Aptissima itaque ad hunc vsum sunt *metalla* nobiliora, *aurum*, *argentum*, *aes*, habita tamen ratione praestantiae vnius prae alio. In casu necessitatis nummi *plumbei*, *ferrei*, & similes, aliquando vicem verorum nummorum subeunt.

§. XXXVII.

Summus imperans valorem nummi definire

re potest, sed vt exterorum etiam habeatur ratio, qui ex quantitate & qualitate metalli eundem aestimant. Hinc & nummi summorum imperantium *imagines*, & alia signa, praeferunt.

§. XXXVIII.

Actus itaque circa res & actiones in commercium venientes, vocantur *contractus*: qui adeo a pactis non aliter ac a genere species, differunt. Sunt autem contractus vel *veri*, vel *quasi contractus*: illi, vel *nominati*, sunt vel *innominati*: nominati sunt vel *reales*, vel *consensuales*, vel *verbales*: innominatorum plures sunt species, praecipue tamen quatuor solent constitui: *do vt des*, *do vt facias*, *facio vt facias*, *facio vt des*. Sunt etiam contractus vel *bilateres*, vel *vnilateres*: item vel *benefici*, vel *onerosi*: & denique vel *simplices*, vel *mixti*.

§. XXXIX.

Iuuabit vsitatiores, & praecipuas contractuum species paucis delibare. Et ad beneficos quidem pertinet *mandatum*, hoc est contractus, quo quis gratis alterius negotia, eodem requirente & committente, expedienda suscipit: *commodatum*, quo rei nostrae vsum gratis alicui concedimus: *depositum*, quo rem nostram, aut ad nos quocunque modo spectantem, alterius fidei committimus, vt eandem gratis custodiat.

§. XL.

Ad contractus onerosos pertinent: *emtio &*

venditio, hoc est, contractus, quo pro certa pecunia, rei alicuius dominium, aut ei aequipollens ius, acquiritur, *locatio & conductio*, hoc est, contractus, quo pro mercede alteri vsus rei, aut operae, addicitur: *mutuum*, quo alter alteri rem fungibilem ea lege dat, vt accipiens post interuallum, idem genus reddat, in eadem quantitate & qualitate, *societas*, hoc est, contractus, quo duo pluresue inter se pecuniam aut operas conferunt, eo fine, vt quod inde redit lucri inter singulos pro rata diuidatur, & si quid damni capiatur, id simili modo a singulis pro rata feratur.

§. XLI.

Sunt etiam quidam contractus, qui ab euentu quodam fortuito pendent, & hinc *aliquid aleae* continere dicuntur: quorsum pertinet: *sors diuisoria*, *sponsio*, *ludorum varia genera*, *lotaria*, *olla fortunae*, *assecuratio*. Quin & pacta quaedam *accessoria* contractibus addi solent: haec vero duplicis generis sunt: aut enim contractibus prioribus aliquid addunt, vel demunt, eorumque naturam vtcunque mutant: aut saltem sunt quaedam contractuum firmamenta. Prioris generis sunt pacta illa *adiecta*, quae v. g. contractui emtionis & venditionis adduntur, vt: *addictio in diem*, *lex commissoria*, *retractus* siue *pactum de retrouendendo*, *venditio per auersionem*, *auctio*, *emtio spei* &c. posterioris generis sunt: *fideiussio*, *vadimonium*, *pignus*, *hypotheca*, *pactum antichreseos*, *lex commissoria* &c.

§. XLII.

§. XLII.

Officia contrahentium huc redeunt: *seruanda est in omnibus contractibus aequalitas.* Et in beneficiis quidem hactenus seruatur aequalitas, si opera detur, ne quis ex iis sentiat damnum. Hinc regulae speciales, quae passim circumferuntur, facili negotio deduci possunt. Sed in onerosis cumprimis accurate aequal tas obseruanda: idque respectu *actuum praecedaneorum*, si vitia rei de qua agitur indicentur, sique caueatur, ne metu volendi libertas tollatur: respectu *actus principalis*, ne plus exigatur quam par est: respectu *eius de quo agitur*, ne retineatur, quod plus esse ex re apud nos, licet culpa nostra, deprehenditur.

§. XLIII.

In specie in contractu *emtionis & venditionis*, legibus contractus accurata standum. Id quod etiam de pactis *adiectis* censendum, modo nihil iniqui contineant. *Monopolia* exercere non erit nefas, si hoc non cedat in aliorum detrimentum. In contractu *locationis & conductionis*, tantum mercedis dare conductor tenetur, quantum se daturum promisit: si merces non fuerit definita, ad vsum communem & conductoris aequitatem, est recurrendum. Praeterea vt locantis est, praestare, vt res quam locat, vsum quem praebere debet, praebere possit: ita conductoris, ea ita vt decet vti, & si per ipsius culpam aliquid perdatur, istud restituere tenetur. Cessante opera cessat merces, & vice versa. In contractu *mutui* tan-

tum reddendum, quantum accepimus. Nec ilcitum, accipere vsuras, modo per eas nemo laedatur, aut contra officia humanitatis peccetur. Ita enim nulla lex naturae obstat: adeoque hoc licitum est. In contractu *societatis*, & lucrum pro rata parte diuidendum, & damnum pro rata parte ferendum. Qui operam contulit, ex forte nihil, ex lucro tantum, quantum ipsius opera aestimata fuit, participat: si societas nihil lucri fecit, ipsi opera quoque sua inutilis fuit.

§. XLIV.

Obligationes, quae ex contractibus pactisque fluunt, soluuntur: per *expletionem* eius, de quo fuit conuentum; per *compensationem;* per *condonationem; mutuo dissensu;* per *status mutationem*, si in eo fuerint fundatae; ipso vero *tempore* exspirant, si a quodam temporis puncto earum duratio fuerit suspensa; porro soluuntur *morte*, si in alicuius *persona* fuerint radicatae; item per *delegationem;* per *nouationem* ex parte soluitur obligatio, si posterior a priori differat, & minus contineat; non tam soluitur, quam abrumpitur pactum: alterius partis *perfidia.*

§. XLV.

Quod ad virtutes, quae ex officiis hactenus commemoratis fluunt, attinet, ex sermocinantium quidem officiis exurgit *veracitas*, a veritate ethica, vt habitus ab actu, distincta, quae *veracitas*

tas iuſtitiaria dici ſolet, vt ab *homiletica* diſcernatur. Ex iurantium officiis efflorescit *religioſa fidelitas*, quae iurisiurandi leges accurate obſeruat. Ratione dominii, inter virtutes locum occupat *abſtinentia a rebus alienis*. Denique, quae circa contractus occupatur virtus, generali nomine *iuſtitiae* deſignari ſolet: eiusque duae ſpecies celebriores ſunt, *commutatiua*, & *diſtributiua*; haec in contractu ſocietatis potiſſimum, illa in ceteris etiam conſpicitur.

SECT. VII.
de
OFFICIIS GENTIVM ERGA GENTES HYPOTHETICIS.

Σύνοψις.

Applicatio horum officiorum ad integras gentes, §. I.
Quoad ſermonem, §. II.
Quoad rerum dominium: qui modi acquirendi dicantur iuris gentium, §. III.
Occupatio quo ſenſu dicatur iuris gentium, §. IV.
Occupationis ſpecies, §. V.
De acceſſione & ſpecificatione, §. VI.
De praeſcriptione, §. VII.
An imperium quoque praeſcriptione acquiratur? §. VIII.
De contractibus ſummorum imperantium, §. IX.
Quod in iis etiam obſeruanda ſit aequalitas, §. X.
De contractibus, quos tutores imperantium ineunt, §. XI.
De monopoliis, §. XII.
Quousque ſummus imperans teneatur ex pacto anteceſſoris ſui, §. XIII.

§. I.

Et ita quidem vt hactenus dictum, inter singulos homines res se habet, iam quae horum officiorum, quae hypothetica diximus, inter integras gentes ratio sit, edisserendum est.

§. II.

Et ad sermonem quidem quod attinet, quod de officiis singulorum hominum diximus, eodem prorsus modo de gentibus intelligi potest. Quid autem tempore belli quoad sermonem aliaque signa liceat, deinceps explicabitur.

§. III.

De rerum dominio obseruandum est, quod vulgo quatuor modi acquirendi, qui *iuris gentium* dicuntur, constitui soleant, *occupatio* scilicet, *accessio*, *specificatio*, & *traditio*. Quemadmodum autem traditio citra dubium ad ius ciuile pertinet, & iure naturae peculiarem acquirendi modum non constituit: ita ceteros acquirendi modos ad ius naturae, quatenus tum ad singulos homines, tum ad integras gentes pertinet, reuocare nullus dubito.

§. IV.

Nimirum *occupationem* a singulis quoque hominibus, idque lege naturae, rite fieri, constat. Sunt quidem, qui contendunt, occupationem eo sensu iuris gentium dici, si res, quae in dominio vel imperantis vel priuatorum esse desierunt, per-

permissu imperantis cedant occupanti, quae alias propter occupationem, quae fit per vniuersitatem, ad imperantem pertinuissent. Ast vero si vel maxime concedam, eiusmodi res ad dominium imperantis pertinere, eo ipso tamen dum imperans iuri suo renunciat, res istae pro derelictis habentur, & adeo iure naturae tum a singulis hominibus, tum ab integris gentibus occupantur.

§. V.

Species huius occupationis, quae iuris gentium dicitur, tres constitui solent, *venatio*, *inuentio*, & *acquisitio bellica*. De vltima suo loco dicetur. Per venationem, si silua aut regio nullius sit, quilibet occupare bestiam potest: sin dominum habeat, iam non cuilibet venari licet, sed tum demum, si dominus vel imperans hoc concesserit, adeoque feras bestias velut pro derelictis habeat. Censentur autem bestiae nullius esse, quando a nemine custodiuntur, & quando versantur in loco, qui nullius est. Si alterutrum horum secus se habeat, aut si saltem signa dominium prodentia circumferant, a nemine occupari possunt. De *inuentione* ex hactenus dictis iudicium ferri potest.

§. VI.

De *accessione* autem, quorsum & *specificatio* pertinet, res dubio caret. Namque naturae lege accessorium sequitur suum principale, & qui est dominus substantiae, ad eum quoque perti-

nent fructus, idque tum quoad singulos homines, tum quoad integras gentes.

§. VII.

Praescriptio, vt nunc ad alia digrediar, siue *vsucapio*, cum iuris naturalis sit, & recte pro specie occupationis reputetur, itidem ab integris gentibus rite vsurpatur. Quod qui negant, & hunc acquirendi modum iuri ciuili vindicant, in manifesto versantur errore.

§. VIII.

Ceterum licet inter *dominium* & *imperium*, tum alias, tum quoad modum acquirendi, magnum intercedat discrimen: per praescriptionem tamen summum imperium acquiritur, si ex diuturnitate temporis consensus tum eius, qui imperium sibi vindicare poterat, tum etiam subditorum, praesertim in regnis non patrimonialibus, intelligatur. Atque istud tum in diuersis rebuspublicis, tum in eadem republica procedit, ita vt summum imperium hoc modo amitti, ac vel a populo seorsim acquiri, aut etiam inter eos diuidi possit. Vbi quidem ad determinationes legum ciuilium non attendendum esse arbitror: potest enim & debet ista res tantum ex legibus naturalibus aestimari.

§. IX.

Quae de *contractibus* illorum, qui summum imperium habent, disputari solent, in duplici posita sunt discrimine. Vel enim cum *subditis*, vel

vel cum *aliis gentibus*, & qui eas repraesentant, summis imperantibus, illis res est. Si priori modo spectentur, cum totam gentem non repraesentent, sed reuera priuati sint, illorum contractus huc non pertinent. Interim illud satis clarum est, in hisce contractibus imperantes summos, non tantum *naturaliter*, sed & *ciuiliter*, obligari, licet obligatio ciuilis vim suam coactiuam in iis exercere nequeat: cetera etiam, quae ad contractus essentiam pertinent, vt determinationem pretii in emtione & venditione, & in iis locum inuenire.

§. X.

In contractibus itaque gentium, & qui eas repraesentant, summorum imperantium, accurate quoque obseruanda est *aequalitas*. Quod si autem aliquis enormiter fuerit laesus, neutiquam obligatur. Et hoc est, quod dici solet, summos imperantes se ipsos in *integrum restituere* posse. Hoc sensu enim restitutio in integrum neutiquam requirit auctoritatem superioris, nec tantum iuris ciuilis, sed naturalis est, per quod omnes eiusmodi contractus illiciti sunt & irriti. Fabulas autem & commenta narrant, qui talem restitutionem a monarcha quodam vniuersali fieri debere, contendunt.

§. XI.

Quos autem per *tutores* legitime inierunt contractus summi imperantes, ab iis, eo quod fue-

rint minorennes, neutiquam discedere possunt. Tutoribus enim per ipsam naturae legem tanta potestas competit, quanta ad eiusmodi actus requiritur.

§. XII.

De *monopoliis* obseruandum, quod gens vna ab altera per pactum hanc facultatem sibi comparare possit, vt illa sibi soli fructus vendat, qui alibi non nascuntur: nec refragatur lex naturae, quamdiu eo fructus vendendo, alias gentes enormiter non laedit.

§. XIII.

Quaeri quoque solet, an ex contractu regum illorum successores teneantur. Quod quidem in regnis *patrimonialibus* dubio caret. Quin & in legitimis non secus se res habet. Obligatur enim per summum imperantem ipsa ciuitas: per ciuitatem rursus summi imperantis successor. Nimirum cum summo imperio imperanti etiam confertur facultas ciuitatem obligandi, eo quod ad eius administrationem hoc sit necessarium, non tamen in infinitum, sed in quantum salus, & vtilitas ciuitatis, hoc requirit. Si ergo contractus per se & directe, non ex casu superueniente, in ciuitatis perniciem tendat, imperans tale quid feciſſe existimandus est, ad quod nulla gauisus est potestate, adeoque talis contractus & illicitus est, & irritus.

SECT.

SECT. VIII.
de
OFFICIIS HOMINIS ERGA ALIOS, QVAE OBLIGATIONEM IMPERFECTAM HABENT.

Σύνοψις.

Quaenam officia habeant obligationem imperfectam? §. I.
Quod imperfecta obligatio quandoque mutetur in perfectam, §. II.
Cur ad officia humanitatis obligemur, §. III.
Quod aliorum commoda promoueantur vel indefinite, §. IV.
Vel definite, §. V.
De officiis innoxiae vtilitatis, item de beneficiis, §. VI.
De animo grato, §. VII.
Quae hinc fluant virtutes, §. VIII.

§. I.

Quae homo erga alium praestare tenetur officia, aut ita comparata sunt, vt magna, quae inter omnes homines intercedit societas, nullo modo sine iis consistere possit, vnde obligatio perfecta fluit: aut vt consistere quidem, sed non satis commode possit, imperfectamque adeo obligationem secum vehunt. De prioribus hactenus egimus: de posterioribus nunc dispiciendum est.

§. II.

Ceterum de obligatione obseruandum, quod imperfecta in perfectam saepius mutetur, & quidem in statu naturali, si necessitas accedat. Ad omnia enim ea, sine quibus socialitas salua esse nequit,

nequit, perfecte obligati sumus: ergo & ad officia humanitatis, si necessitas summa accedat. In statu ciuili autem ex iussu imperantis perfecta obligatio oriri potest.

§. III.

Praeter socialitatis rationem communis etiam, quae inter omnes homines intercedit, cognatio hoc suadet, vt officia humanitatis sibi inuicem praestent, & commoda sua mutuo promoueant.

§. IV.

Promouent autem homines commoda aliorum vel *indefinite*, si quis eam vitae rationem sequatur, ex qua ad alios commodum redundare potest, conatusque illorum, qui aliis inseruire possunt & cupiunt, omni ratione prouehat: vnde & consequitur, artem vtilem, quaue aliis prodesse queamus, addiscendam esse &c. vel *definite*, si in specie, huic vel illi homini commodum aliquod praestent.

§. V.

Posterius multiplici ratione fieri potest: vel ratione *mentis*, si aliquem erudiamus, aut curemus, vt ad notitiam sui & Dei, veramque felicitatem perueniat, vt vera religione imbuatur, errores dimittat &c. vel ratione *corporis*, si aut consilio, aut opera aegrotos sanitati restituamus, aut alia iis conferamus, quae ad corporis conseruationem pertinent; vel ratione *opum*, si pauperes pecunia, aliisque rebus, quibus indigent, sublevemus; vel denique ratione *famae* & *existimationis*,

nis, si operam demus, ne eius quis faciat iacturam, aut si fecerit, vt eam recuperet.

§. VI.

Sed certi hic possunt constitui *gradus*, prout nobis magis, minusue, haec praestatio fuerit molesta. Primus gradus est, si res, quae accipienti prosunt, praestantem non grauant, & hinc *innoxiae vtilitatis* vocantur, aliis non denegemus. Alter autem gradus est, si tale quid gratis in alterum conferamus, quod impensa aut opera laborioſa constat, vt ipsius necessitatibus subueniatur, vel vtilitas quaedam inde ad illum redundet: *beneficium* ceteroquin dici solet. Circa cuius collationem quae moneri solent, ad duo reuocari capita possunt: primo vt nostrae conditionis habeamus rationem, deinde vt dispiciamus, quam & quousque nostrae opis indigus sit, in quem beneficium conferimus.

§. VII.

Vt vero homines ad officia haec humanitatis exercenda eo magis excitentur, in accipientibus vice versa requiritur *animus gratus*: hoc est, vt is, qui beneficium accepit, ostendat, hoc sibi gratum fuisse, dantique eam ob causam se fauere, seque ad paria reponenda esse paratum. Huius officii, vt ceterorum humanitatis officiorum, quoad obligationis modum, eadem est conditio. Accedit, quod omnis grati animi gratia exspiratura esset,

set, si ad eum testandum homines cogi possent. Interim ingrati animi crimen merito pro turpissimo habetur, cum per illud alii a beneficiis conferendis deterreantur.

§. VIII.

Virtutes, ex hisce officiis fluentes, *charitatis* nomine designare placet. Nihil enim vsitatius, quam a *iustitia* discernere *charitatem*, quod hoc sensu admitti potest. Idem nomen generale in specie etiam tribuitur iis officiis humanitatis, per quae aliorum commoda indefinite promouemus. Altera horum officiorum classis, varias habet iterum virtutes, ex quibus, quae beneficia rite dispensat, vocatur *liberalitas*, quatenus alios respicit. Quod si hanc vocem extendere placeat ad res innoxiae vtilitatis, ea virtus, quae beneficia confert, *beneficentia* vocari posset. Inter varias liberalitatis latius acceptae species eminet *hospitalitas*. Quae denique beneficia rite accipit, *gratitudo* appellitatur.

SECT. IX.

de

OFFICIIS GENTIVM ERGA GENTES QVAE OBLIGATIONEM IMPERFECTAM HABENT.

Σύνοψις.

Quod & quaedam gentium erga gentes officia obligationem imperfectam habeant, §. I.

De concedendo transitu hominum, §. II.

Exercituum, §. III.

Mercium, §. IV.

De

De iure ſtapulae, §. V.
De iure vectigalium, §. VI.
De recipiendis exteris, §. VII.
An alteri genti facultatem, quod vult emendi apud nos, concedere teneamur? §. VIII.
Aut facultatem ſua apud nos vendendi, §. IX.
De libertate matrimoniorum, §. X.
An quae vni concedimus, omnibus concedere teneamur? §. XI.
Quod ſepultura etiam pertineat ad officia humanitatis, §. XII. XIII.
Nec obſtat, quod mortui nihil ſentiant, §. XIV.
Quid ſepulturae nomine hic nobis veniat? §. XV.
Quod per ſepulturae denegationem aliquis puniri poſſit, § XVI.
Nec tamen iure belli gens genti ſepulturam denegare poteſt, §. XVII.

§. I.

Eſt & integrarum gentium haec conditio, vt quaedam officia ad communem, quae inter eas intercedit, ſocietatem, abſolute ſint neceſſaria, & adeo obligationem perfectam a Numine ſibi adiunctam habeant, quaedam autem minus neceſſaria ſint, & adeo imperfectam ſaltem obligationem pariant. Haec ceteroquin *officia humanitatis* vocantur.

§. II.

Poſſunt eiusmodi officia identidem vel *indefinite*, vel *definite* praeſtari. Inter illa tamen, quae definite praeſtantur, ea eminent, quae accipienti proſunt, praeſtantem non adeo grauant. Huc pertinet primo *tranſitus hominum*, non temere alieni denegandus. Et quidem ſingulorum hominum tranſitum, ſi nullum inde nobis

infe-

inferatur damnum, concedendum esse, extra dubitationem positum esse arbitror.

§. III.

De *magnorum exercituum transitu* non adeo inter omnes conuenit. Vtplurimum enim magnum inde periculum illis imminet, per quorum territoria transeunt. Respiciendum ergo est primo ad *causam*. Etenim si bellum & iustum, & necessarium sit, & aliter geri nequeat, quam vt transitus per territorium meum concedatur, omnino, si ceterae conditiones conspirent, ad eum concedendum obligatus sum, idque eo magis, quoniam & alia naturae lege, vt iniuste oppressis succurramus, obligati sumus. Sed tamen considerandaquoque sunt *pericula*, quae probabili quadam ratione inde ad nos redundare possunt, v. g. vt sedes belli in nostrum transferatur territorium, si hosti itidem transitum petenti eundem denegauerimus &c. Neque enim, vt cum nostra pernicie aliorum commoda promoueamus, obligati sumus. Adeoque nostro metu alterius ius omnino tollitur, quin in hoc rerum statu nullum ius illi competit. Quod si hic metus plane cesset, & insuper ab ipsis transeuntibus nobis nullum periculum immineat, tum demum lex ista vim suam exerit, & transitum nullo modo denegare possumus.

§. IV.

Quod ad *mercium transitum* attinet, dispiciendum,

dum, an merces ad gentis alterius conseruationem sint necessariae, an vero saltem ad voluptatem, luxum, lucrum sint comparatae. Si prius sit, tantum abest, vt transitus denegari queat, vt ad eum concedendum iure perfecto obligati sint imperantes. Si posterius, rursus videndum, an forte transitus eiusmodi rempublicam nostram insigni quodam commodo, aut lucro, priuet. Si non priuet, inhumanum foret, eundem petentibus denegare. Sin priuet, & certa spes sit, me transitum denegando, insigne commodum in meam rempublicam deriuare posse, non puto aliquem ad eum concedendum obligatum esse. Licet enim ius perfectum ad eiusmodi lucrum nemo habeat, nemo tamen obligatus est, alterius commoda potius, quam sua, promouere. Quod si vero videam transitus denegatione, & meam rempublicam, & alteram gentem lucro & commodo priuatum iri, rursus inhumanum est alteri inuidere, quod nos impetrare non possumus.

§. V.

Vice versa autem, vt officia humanitatis eum, aduersus quem praestantur, obligant ad animum gratum declarandum, a transeuntibus commerciorum causa si necessitas adsit, iure imperfecto exigere possum, vt tantisper in meo territorio subsistant, & merces suas venales praebeant. Atque hinc oritur *ius stapulae*, quod ius consuetudine, aut pactis, in ius perfectum eualescere potest.

§. VI.

Ex eodem officio humanitatis reciproco fluunt *vectigalia*. Sane vbi transitus nihil oneris alicui affert, vectigal exigere inhumanum puto. Ast vbi imperanti, vt exteri eo commodius transire possint, sunt sumptus faciendi ad muniendas vias, ad ripas arcibus, munimentis, praesidiis, instruendas &c. non modo nihil iniqui illum committere arbitror, qui vectigal exigit, sed & ab animi ingrati crimine eum absolui non posse credo, qui istud denegat. Namque non minus ad officia humanitatis praestanda, quam ad eadem grato animo agnoscenda, iure naturae obligati sumus, cuius maximum documentum est, vt sumptus, quos alius in nostrum commodum fecit, refundamus.

§. VII.

Ad *exteros* sedibus suis pulsos, promiscue *recipiendos*, nullam gentem obligari arbitror, cum talis receptio cum recipientis pernicie coniuncta sit. Quodsi ergo pauci sint, qui recipi cupiunt, sique agri nostri tanta sit fertilitas, vt eos alere possit, praeterea si ea religione, iis moribus sint, vt nullum inde nostrae reipublicae immineat periculum, lex naturae omnino iubet, vt recipiantur. Quid de illis, qui ad *littus accedunt*, vt valetudinis, aquandi, aut alia de causa tantisper apud nos commorentur, sentiendum sit, ex hactenus dictis obscurum esse nequit.

§. VIII.

§. VIII.

Si etiam gens aliqua a nobis ea *emere* cupiat, sine quibus mortales vitam degere nequeunt, vt alimenta, vestimenta &c. & nobis tanta earum rerum suppetat copia, vt partem iis concedere queamus, commerciorum facultatem illis denegare nefas erit. Si iisdem rebus ipsi indigeamus, secus est pronuntiandum.

§. IX.

Nec tamen exteris statim concedendum, vt sua apud nos *vendere* possint, praesertim si exinde damnum aliquod nostrae ciuitati afferri possit. Quod si rebus quibusdam gens abundet, aliis autem ad vitam necessariis indigeat, & has, nisi illis venditis, sibi comparare nequeat, saltem non impedienda est, quo minus aliis eas vendere possit, si rerum nostrarum haec sit conditio, vt permittere nequeamus, quo minus apud nos eas vendat.

§. X.

Referri huc etiam solet *libertas matrimoniorum*. Quod tamen caute capiendum. Nimirum, si qui matrimoniorum libertatem expetunt, iisdem nobiscum vtantur sacris, nec sceleſtum vitae genus sectentur, aut aliis vitiis status huius indoli aduersis laborent, saluo humanitatis iure, illis non potest dari repulsa. Quod si necessitas insuper accedat, populusque virorum, quippe qui vnius saltem aetatis est, ceteroquin periturus esset, iure perfecto hoc a nobis exigere queunt.

§. XI.

Ceterum quod nonnullis populis concedimus ius, illud non ſtatim omnibus concedere tenemur. Aut enim quibusdam ſaltem iſtud concedimus, & quidem vel precario, vel per modum pacti, & alius non ſine impudentiae crimine, idem expetere poteſt, cum praegnans nobis ratio eſſe poſſit, cur vni denegamus, quod indulgemus alteri: aut, ſi promiſcue alicuius rei vſum omnibus concedimus, poſſunt tamen res noſtrae aliam induere faciem, vt noſtra magnopere referat, non amplius id concedere, quod conceſſimus hactenus.

§. XII.

Tandem ad officia humanitatis referre nullus dubito *ſepulturam*. Video quidem non omnes idem de ea ſentire, aliis ad ius gentium a iure naturae diſtinctum, aliis ad ius naturae, aliis ad ius diuinum poſitiuum prouocantibus. Ego vero illis plane ſubſcribo, qui eam ad ius naturae referunt, quod quatenus ad integras gentes pertinet, ius gentium vocatur.

§. XIII.

Nimirum licet poſt mortem corpus nihil ſentiat, adeoque perinde eſſe videatur, quicquid ei eueniat: nihiloſecius ſufficit, quod homines dum viuunt, horrore quodam percellantur, ſi intelligant, corpora ſua inſepulta abiectum iri. Adeoque vt recte nonnulli per ſepulturae denegationem puniuntur, ita per eius conces-

cessionem humanitas exercetur. Contrariorum enim contraria est ratio. Accedit, quod moribus & consuetudine hominum, in sepultura signum & monumentum honoris positum sit. Qui ergo honorem, quem iure, licet imperfecto, ab aliis exigere poterat, alicui denegat, citra dubium naturae leges migrat.

§. XIV.

Nec obstat, quod regeri potest, hominem mortuum non sentire, si hac ratione laedatur. Neque enim, vt aliquis in iuribus suis laedatur, necesse est, vt hoc sentiat, aut intelligat, aut vindicare possit. Namque & infantibus nondum natis, & furiosis iniuriam inferri posse, si iuribus quibusdam priuentur, etiamsi hoc non sentiant, aut intelligant, apud omnes in confesso est. Accedit vero, quod cognati & amici defuncti eius vices velut sustineant, & adeo ius habeant, hoc officium si forte denegetur, exigendi.

§. XV.

Ast ne cauillationi locus sit, haud praetermittendum, me sepulturae voce in latiori ambitu vti, prout officia, quae cadaueribus praestari solent, siue hoc per cremationem, siue per humationem, siue alia ratione fiat, (id enim vnice a moribus gentium pendet) denotat. In hanc enim praecipua ista ratio, quod sit honoris nobis debiti declaratio, quadrat.

§. XVI.

Quemadmodum autem saepius contingit, vt aliquis iure, ceteroquin sibi competente, priuari possit, ita etiam in sepultura res se habet. Et in ciuitatibus quidem, vt dominio, dignitatibus, simplici existimatione, ita & sepultura aliquis priuari potest per modum poenae. Quod in omnibus quidem delictis atrocioribus procedit, maxime tamen in αὐτοχειρείας crimine quam rectissime vsurpatur. Cum enim vltimum poenae humanae gradum, mortem, ipsi occupauerint, adeoque nulla alia ratione puniri possint, hoc vnicum in magistratus viribus, vt alii a simili scelere deterreantur, adhuc est positum.

§. XVII.

In statu naturali, cum poenae ibi non inueniant locum, nec bellicum ius obstet, nunquam licet genti mortuorum sepulturam denegare. Etenim & in bello, vt deinceps docebitur, cuncta ex fine sunt metienda. Ad finem autem belli nihil facere videtur, si cadauera insepulta abiiciantur. Ergo barbaram illarum gentium crudelitatem merito detestantur saniores, quae adeo nullas rationis leges in bello admittere voluerunt, vt in mortuos etiam iram furoremque suum effunderent.

SECT.

SECT. X.
de
OFFICIIS CONIVGVM.

Σύνοψις.

Status hominum vel naturalis est, vel aduentitius, §. I.
De statibus aduentitiis quid generatim obseruandum? §. II.
Quid matrimonium secundum leges naturae? §. III.
Quod ad ineundum matrimonium homines obligentur, §. IV.
Quando haec obligatio cesset, §. V.
Matrimonii necessitas, §. VI.
Absoluitur consensu, §. VII.
Polygamia & diuortium an iuri naturae repugnent? §. VIII.
An naturaliter imperium sit penes maritum? §. IX.
De gradibus consanguinitatis, & affinitatis, quid censendum? §. X.
Quo pacto matrimonium se habeat secundum leges diuinas positiuas vniuersales, §. XI.
Quod hodie coniuges ad eandem matrimonii formam ex pacto obligentur, §. XII.
De matrimoniorum effectibus ciuilibus, §. XIII.
Officia & virtutes coniugum, §. XIV.

§. I.

Status hominum vel *naturalis* est, vel *aduentitius*. Aduentitii ideo introducendi fuerunt, quod sine iis homo aut plane non, aut non commode viuere possit, vnde & approbante & iubente Numine hoc factum esse, recte inde colligitur. Sunt autem eiusmodi status aduentitii quatuor: *coniugalis*, *paternus*, *herilis*, *ciuilis*.

§. II.

De hisce in genere est obseruandum, primo

omnem ſtatum ex ſocietate particulari prouenire, quae aut pactis, aut lege naturali innititur: deinde officia hominum in ſtatu quodam viuentium, ex natura & indole, praecipue ex *fine* iſtius ſtatus, eſſe metienda. Hoc enim niſi eſſet, fruſtra eiusmodi ſtatus eſſent introducti.

§. III.

Matrimonium itaque, vnde ſocietas & ſtatus *coniugalis* prouenit, ſecundum *leges naturae* conſideratum, eſt pactum maris & foeminae, de corpore mutuo praebendo, procreandae ſobolis cauſa.

§. IV.

Hocce pactum ſtatim ab aliis in eo differt, quod homines ad iſtud ineundum, quandoque obligentur. Cum enim omnes ſtatus & ſocietates minores, ad humani generis conſeruationem tendant, dubium non eſt, quin huc etiam *ſtatus matrimonalis* ſpectet. Per hunc enim genus humanum propagatur. Deus ergo eius auctor eſt, & omnino iubet, vt homines matrimonium ineant. Accedunt ſtimuli non fruſtra a natura mortalibus inditi.

§. V.

Hoc tamen, cum ſit *praeceptum affirmatiuum* ita capiendum, vt illi, qui tum ob rationes *phyſicas* tum *morales*, ad contrahendum matrimonium non ſunt idonei, eodem minime obligari, cenſeantur.

§. VI.

§. VI.

Equidem sunt, qui putant, *finem* istum matrimonii etiam citra tale pactum, & statum, obtineri posse: sed falluntur. Summa enim omnium rerum confusio oritura esset, si quilibet ex qualibet suscipere liberos vellet: quae vt communem totius humani generis perniciem secum esset tractura, ita naturae hominum sociali non potest non repugnare.

§. VII.

Cum vero omne pactum requirat consensum, sequitur, quod sine *consensu* nullum possit esse matrimonium. Et hic quidem consensus ad matrimonium sufficit: minimeque necesse est, vt corporum commixtio ad eius complementum accedat.

§. VIII.

Finis etiam huius pacti, sobolis procreatio, cum obtineri possit, etiamsi *vnus* vir *pluribus* iungatur foeminis, quin lege naturae istud licitum sit, nullus dubito. Ast de matrimonio vnius foeminae cum pluribus viris, secus est sentiendum. Quin nec, vt *perpetuum* hocce pactum sit, necesse est: licet ad sobolis educationem hoc valde conducat. Praeterea, vt cetera pacta, ita & matrimoniale dissolui potest mutuo dissensu: aut si alterutra pars tale quid committat, quod legibus pacti aduersatur, quorsum etiam mores asperos & inconditos refero. Quod si tamen ea lege matrimo-

nium initum sit perpetuum, & vt viro non liceat plures foeminas ducere, omnino sancte isto pacto standum est. Et hoc sensu omnis *polygamia simultanea* & *diuortium*, extra casum adulterii & malitiosae desertionis, iuri naturae repugnant.

§. IX.

Nec finis huius societatis requirit, vt *imperium* sit penes *maritum*: vtut ratio dictitet, hoc esse consultius. Ergo si ex lege naturae tantum matrimonium spectemus, coniuges aut aequales esse, aut vxori imperium tribui potest. Interim penes quemcunque sit imperium, limites eius non vltra extendi decet, quam finis matrimonii requirit.

§. X.

De gradibus consanguinitatis, & affinitatis vehementer disputari solet. Ego ita sentio: *ascendentium* & *descendentium* matrimonia in tantum iuri naturali repugnant, in quantum inde confusio obligationum diuersae naturae oritur. Quoad matrimonia fratrum & sororum, & ceterorum collateralium, hactenus nullam rationem videre potui, qua rite probari possit, ea iuri naturae aduersari.

§. XI.

Longe alia autem matrimoniorum est conditio, si secundum leges diuinas positiuas vniuersales considerentur. Secundum eas enim requiritur vnius viri & vnius foeminae coniun-

iunctio, & quidem perpetua, nec quorumlibet, sed eorum, qui in gradibus lege diuina prohibitis, se mutuo non attingunt: talis denique coniunctio, in qua imperium semper sit penes maritum; quin & finem nouum hae leges addunt, mutuum auxilium. Secundum hasce leges positiuas itaque definiri matrimonium potest, quod sit legitima, & indissolubilis vnius viri & vnius foeminae coniunctio, diuinitus ad liberorum procreationem, & mutui auxilii causa, instituta.

§. XII.

Cum vero hodie inter illos, qui christianam doctrinam profitentur matrimonia ex praescripto legum diuinarum tum naturalium, tum positiuarum ineantur, patet, eodem pacto coniuges ad vtrasque obseruandas, obligari, adeoque *Polygamiam simultaneam*, *diuortium &c.* hodie semper, non tantum legibus diuinis positiuis, sed indirecte etiam ipsis naturalibus aduersari.

§. XIII.

Habent autem matrimonia cum aliis pactis id quoque commune, vt per leges ciuiles certa requisita illis addi possint, quae si obseruata non fuerint, in foro ciuili pro validis non habentur. Vnde patet, matrimonium legitimum dici non posse, nisi haec summorum imperantium iussa accurate fuerint obseruata. Huc pertinet *benedictio sacerdotalis* &c. Coniugia autem ad *morgenaticam*, & id genus alia, omnino vera

vera & legitima sunt matrimonia, licet quibusdam effectibus ciuilibus destituantur.

§. XIV.

Officia coniugum secundum leges tum naturales, tum positiuas diuinas, sunt vel *generalia*, vel *specialia*. Generalia sunt, vt omnes, qui matrimonium ineundum idonei sunt, illud ineant: vnde vagi concubitus, scorrationes, & id genus aliae impurae commixtiones a iure naturae damnantur: praeterea vt matrimonium iis legibus contrahatur, quae aut a Deo, aut a summo imperante, sunt praescriptae: porro vt fides in matrimonio data sancte seruetur: & denique vt debita coniugalia vtrinque praestentur. Officia specialia sunt: maritus vxorem diligat, eam prudenter regat, nutriat, defendat, &c. vxor autem in rebus ad familiam spectantibus, marito obtemperet, eum diligat, honore debito prosequatur, eodem cum illo vtatur domicilio, mutuum auxilium tum in educanda sobole, tum in curanda re familiari praestet. Officia generalia producunt virtutes huic statui proprias, *fidelitatem & castitatem matrimonialem*: specialia, ex parte mariti, *iustitiam rectoriam matrimonialem*: ex parte vxoris, *obsequiositatem matrimonialem*.

SECT.

SECT. XI.
de
OFFICIIS PARENTVM ET LIBERORVM.

Σύνοψις.

Alter ſtatus aduentitius eſt paternus, §. I.
Societatis paternae verum fundamentum, § II. III. IV.
Ex fine huius ſocietatis fluit imperium parentum, & *obſequium liberorum*, §. V.
Cur imperium praecipue penes patrem ſit, §. VI.
Eius limites, §. VII.
An ſe extendat vsque ad ius vitae & necis? §. VIII.
An vendi filius a patre poſſit? §. IX.
Quamdiu imperium paternum duret? §. X.
An omnes liberorum actus imperio parentum ſint obnoxii? §. XI.
An liberi ſub imperio paterno conſtituti, ſibi aliquid acquirere poſſint? §. XII.
Quo pacto ſocietas paterna diſſoluatur? §. XIII.
De adoptione, §. XIV.
Conſenſus parentum an neceſſarius ſit ad matrimonia liberorum, §. XV.
Officia parentum, & liberorum, §. XVI.

§. I.

Alter ſtatus aduentitius eſt paternus, qui fundatur in ſocietate inter parentes & liberos, & ad horum educationem ab hominibus, approbante & iubente adeo Numine, inſtitutus eſt. Neceſſarius autem plane fuit, cum, niſi homines ad vitam ſocialem educentur, miſerrimam totius humani generis faciem inde oriri neceſſe eſt.

§. II.

Fundamentum huius ſocietatis ex lege naturae,

turae, quae praecipit, vt aliis *humanitatis officia* exhibeamus, rectissime petitur. Etsi enim ista lex obligationem imperfectam saltem secum vehat: attamen si necessitas accedat, accedit autem in infantibus, in obligationem perfectam mutatur.

§. III.

Nimirum cum infantes omnium, saltem saniorum philosophorum consensu, homines sint, non video, quare non eadem officia erga illos praestare debeamus, quae adultis exhibere tenemur. Maximum autem, quod illis praestari potest, quodque suo iure ab aliis exigunt, humanitatis officium hoc est, vt alantur, & honeste educentur.

§. IV.

Praeterea totius hominum generis interest, cum in infantibus res nullam ferat moram, vt certis hominibus munus haec officia humanitatis exercendi, imponatur. Ad quod subeundum cum nulli aptiores sint, quam ipsi parentes ob naturalem erga liberos amorem, merito inde colligitur, eos lege naturali, vt hancce curam in se suscipiant, obligari.

§. V.

Vt vero in ceteris societatibus, ita & in paterna, modus & limites obligationis quam rectissime ex fine societatis deriuantur. Finis autem huius societatis cum sit *nutritio & educatio sobolis*, is vero obtineri nequeat sine imperio,

perio, sua sponte inde quiuis intelligit, parentibus *imperium* competere, a liberis autem *obsequium* exigi.

§. VI.

Hoc autem imperium, si ex lege naturali rem metiaris, penes eum praecipue erit, qui ex pacto in societate matrimoniali & paterna superior esse debuit: ex lege diuina positiua autem, primario penes *patrem*, secundario penes *matrem* est.

§. VII.

Vt vero limites imperii paterni accuratius constituantur, dispiciendum, an parentes in statu *naturali*, an vero in statu *ciuili* viuant. In priori omnino maior potestas & auctoritas ad regendam familiam requiritur, quam in posteriori. Namque vt totius ciuitatis interest, quo pacto liberi educentur, ita duriores castigationes, quae *poenae* rationem habent, merito sibi reseruat.

§. VIII.

In neutro tamen statu imperium paternum ad *ius vitae & necis* sese extendit. Namque hoc ad finem huius societatis non requiritur. In statu naturali tamen, si periculi magnitudo hoc exigat, licet filium & hostem occidere: in ciuili autem, saepius patres ex concessione legum hac potestate gauisos fuisse, nouimus, eoque ipso summorum imperantium sustinuerunt vices.

§. IX.

§. IX.

Vendi filium a patre posse non arbitror. Saltem vi imperii paterni hoc facere nequit. Interim vrgente necessitate recte permittit, vt filius se alteri in seruitutem addicat, cum melius sit seruire alteri, quam fame perire: quae promissio, etiamsi forte intercedat pretium aliquod, proprie loquendo tamen non est venditio.

§. X.

Ceterum durat imperium paternum, quamdiu societas illa durat. Hac enim exspirante, filioque nouam familiam constituente, & *imperium* patris, & *obsequium* filii desinunt. Sublata enim causa, tollitur effectus. Interim lex humanitatis postulat, vt filius maxima beneficia in se collata, grato animo semper agnoscat, quod tum factis, tum verbis, tum quauis *reuerentiae* significatione, fieri potest.

§. XI.

Durante societate, omnes quidem actiones liberorum imperio paterno subsunt: in iis tamen actionibus, quae praecise ad societatem istam non pertinent, maior libertas illis tribui solet, si iam vsu rationis polleant, quam si eodem adhuc fuerint destituti. Atque huc referri possunt, quae de *aetatis interuallis* a Grotio, aliisque, differuntur.

§. XII.

Diiudicari hinc potest, quod quaeri solet: an

an liberi sub imperio paterno constituti, sibi aliquid adquirere possint? Enim vero, si iudicio polleant, & propria industria aliquid adquirant, omnino sibi adquirunt. Imperium enim paternum facultate adquirendi, qua per naturam gaudent, eos priuare nequit. Interim si parentes indigi sint eorum, quae liberi adquisiuerunt, aequitas postulat, vt in iis concedendis haud sint difficiles. Quod si autem ex rebus parentum aliquid adquirant, non sibi, sed parentibus adquirunt, cum fructus ad dominium rei pertinent, & industria liberorum alimentis penseturr. Ast quod liberis vsu rationis destitutis donatur, liberorum est. Parentes enim in acceptione illorum vices sustinent, & nulla ratio suadet, vt liberi eodem priuentur.

§. XIII.

Dissoluitur haec societas, si liberi ob delictum e familia eiiciantur. Inde *exhaeredatio*, aut *abdicatio* sequitur, per quam tamen an alimenta liberis denegari possint? nonnulli dubitant. Sed cum alimentorum subministratio ex societate paterna fluat, hac per exhaeredationem sublata, non video, quo pacto ad illam teneantur parentes.

§. XIV.

Tollitur etiam haec societas, si parentes permittunt, vt liberi ab aliis *adoptentur*. Quod quin licite fiat, dubitari nequit, cum, modo

honeste liberi educentur, perinde sit, a quo demum istud fiat. Vsitatissimus autem modus hanc societatem dissoluendi est, si liberi, consentientibus parentibus, ex familia exeant, quod parentes sui commodi causa impedire nequeunt. Finis enim huius societatis hoc non permittit.

§. XV.

Hinc diiudicari potest, quousque parentum *consensus ad matrimonia* liberorum sit necessarius. Sane pietas & reuerentia iubet, vt illorum consensum requirant, quem si denegant, idque ex causis iustis & praegnantibus, liberi illum insuper habentes, sine dubio magno crimine se obstringunt; interim si simul ex familia exeant, societasque paterna adeo dissoluatur, matrimonium non erit irritum. Non amplius enim sunt sub imperio paterno. Quod si autem alere vxorem nequeant, familiamque adeo paternam augere hoc matrimonio velint, & hinc societas paterna adhuc subsistat, iure naturae non tantum *illicitum*, sed *irritum* quoque eiusmodi matrimonium esse arbitror.

§. XVI.

Officia parentum, quae sub *iustitia rectoria paterna* comprehenduntur, vt ex hactenus dictis colligitur, sunt: sobolem nutrire, in cognitione Dei, bonis moribus, artibusque, aut scientiis instituere, vel curare, vt ab aliis in iis instituatur, vt aliquando pro generis, fortunae & indolis ratione,

tione, vtile euadat humanae societatis membrum. Officia liberorum, quae *obsequiositate filiali* comprehenduntur, in eo consistunt: vt obsequium in omnibus, quae legibus diuinis, aut humanis non repugnant, parentibus exhibeant: si vero societas iam dissoluta sit, gratum animum, factis, verbisque, demonstrare non desinant.

SECT. XII.
de
OFFICIIS DOMINORVM ET SERVORVM, ET ALIIS SOCIETATIBVS MINORIBVS.

Σύνοψις.

Status societatisque herilis fundamentum, §. I.
Quod huic statui non obstet aequalitas naturalis, §. II.
Imperii herilis limites, §. III.
Quid de seruis bello captis censendum, §. IV.
Et de illis, qui ex eiusmodi seruis nati sunt, §. V.
De seruitute poenali, §. VI.
Quo sensu seruitus in imperfectam & perfectam dispescatur, §. VII.
Officia dominorum & seruorum, §. VIII.
De familia, quatenus minores societates complectitur, §. IX.
De familia, quatenus plurium hominum per consanguinitatem aut affinitatem coniunctionem, denotat? §. X.
De reliquis societatibus minoribus, §. XI.

§. I.

Tertius status est *herilis*, qui innititur societati inter dominum & seruum initae, vi

cuius hic illi seruire tenetur. Fundamentum autem huius societatis est pactum, quod inter dominum & seruum intercessit. Tale vero pactum iuri naturae non repugnat, cum alteri obedire & seruire, naturae humanae non aduersetur. Quin potius cum hac ratione serui se conseruent, quod ceteroquin forte aut plane non, aut non commode facere possint, approbante & consentiente Numine, haec societas initur.

§. II.

Nec obstat aequalitas naturalis. Haec enim tamdiu saltem obtinet, quam diu per pacta, aut aliam naturae legem, non imminuitur. Quod autem nonnulli dicunt, quosdam *natura* seruos esse, *de aptitudine* & *potentia*, *non autem* de *actu* intelligendum est.

§. III.

Limites imperii herilis ex societatis huius *fine* sunt aestimandi. Finis autem consistit in eo, vt *res familiaris* domini promoueatur, & simul *seruus* sustentetur. Ad hunc finem facultate castigandi & emendandi seruum, minime autem iure vitae & necis, opus est. Sed nec facultas seruum abalienandi ad hunc finem requiritur. Vnde colligo, seruum, etiam eum qui in perpetuam seruitutem se addixit, nulla ratione a domino posse vendi.

§. IV.

Solent etiam & bello capti in perpetuam ser-

seruitutem, sed duriorem redigi. Vbi tamen itidem *consensus*, aut expressus, aut tacitus requiritur: ex cuius lege dominus ad vitam serui conseruandam, seruus autem ad quaeuis opera seruilia, obstringitur. Et haec ipsa seruitus videtur priori occasionem dedisse.

§. V.

Qui ex eiusmodi seruis nascuntur, dominorum esse censentur, partim quod vitam suam ob seruatos parentes dominis imputant, partim quod ex dominorum bonis nutriti sunt, & educati. Sed perperam. Quamdiu enim in seruitutem non consenserunt, domino nullum in eos imperium competit. Et licet ob beneficia a domino in eos profecta, obligati sint ad animum gratum, ex eo tamen non sequitur, quod subire seruitutem debeant. Eo minus itaque vendi possunt, quod homines non sint in commercio. Praeterea humanitas iubet, vt semper cogitemus, eos quoque homines esse: praesertim vero mitiorem conditionem promerentur, qui ex eiusmodi seruis nati sunt, cum praeter culpam suam in huncce statum deuenerint.

§. VI.

Quae per modum *poenae* quibusdam imponitur seruitus, huc non pertinet: cum finis eius primarius non sit commodum aut domini aut serui, sed vt summo imperanti fiat satis.

§. VII.

Solet ceteroquin seruitus in *perfectam* & *imperfectam* dispesci. Vbi si per imperfectam *mercenaria*, per perfectam autem ea, quae ex captiuitate oritur, intelligatur, res ex hactenus dictis manifesta est. Sin autem ea, quae perpetua est, perfecta vocetur, dubium non est, quin per consensum quilibet ad eam, vt & grauiora nonnulla onera, sese obstringere possit.

§. VIII.

Officia domini, quae ex *iustitia rectoria herili* fluunt, haec sunt: vt alimenta, & quaecunque seruo promisit, illi praebeat, item vt imperio in seruos moderate & prudenter vtatur. Seruorum officia, quae sub *obsequiositate seruili* continentur, haec sunt: vt quaecunque a dominis illis demandantur, bona fide exequantur, commodumque dominorum pro viribus promoueant: vt eosdem amore & honore debito prosequantur; vt increpationes & castigationes dominorum, quamuis iniustas, patienter ferant. Hinc etiam sequitur, quod fuga sibi consulere nequeant, nisi saeuitia domini eousque progressa fuerit, vt naturae & indoli huius societatis plane repugnet.

§. IX.

Ex societatibus hactenus consideratis, tandem constituitur *familia*. In qua tamen non alia sunt officia, quam quae hactenus sunt indicata.

Fami-

Familia autem erga familiam eadem obseruabit officia, quae homini erga hominem praestanda sunt.

§. X.

Aliquando tamen vox *familiae* denotat coniunctionem plurium hominum, iure sanguinis, aut nuptiarum, se inuicem attingentium. In qua duplex adeo vinculum est: *consanguinitas*, & *affinitas*: consanguinitatis duae species sunt, *agnatio*, quae per mares, & *cognatio*, quae per foeminas exoritur. Officia hominum tali vinculo iunctorum inter se sunt: vt arctiori amore se complectantur quam alios, & si priuilegia quaedam toti familiae competant, nemo alterum in eorundem vsu & exercitio turbet, vna quoque familia erga alteram leges naturae accurate obseruet. Huc spectant pacta, vt vocantur, *confraternitatis*.

§. XI.

Sunt & aliae societates, praeter hactenus commemoratas, vt *academiae*, *collegia opificum* &c. sed hae a societate ciuili dependent, & ab eadem diriguntur; nec extra ciuitates reperiuntur, aut esse possunt: quare non necesse est, vt sigillatim considerentur, cum officium illorum, qui in iis viuunt, a lege ciuili & praescripto summorum imperantium definiatur.

SECT. XIII.
DE OFFICIIS SVMMORVM IMPERANTIVM ET CIVIVM.

Σύνοψις.

Ciuitas, quid? §. I.
Eius finis, §. II.
Quid requiratur, vt hic finis obtineri queat, §. III.
Ciuitatis structura, §. IV.
Summum imperium quid? §. V.
Est potestas summa, §. VI.
Adeoque & sancta ac inuiolabilis, §. VII. VIII.
An hoc de inuasoribus quoque ac vsurpatoribus intelligendum? §. IX.
Quod haec potestas ad omnia se extendat, §. X.
Summi imperii auctor Deus est, §. XI.
Summum imperium tantum penes imperantem, non autem penes populum est, §. XII.
Interdum tamen per leges fundamentales circumscribitur, §. XIII.
An inaequaliter foederatis & vasallis competat, §. XIV.
Quo modo voluntas ciuitatis per imperantem declaretur? §. XV.
Summi imperii partes seu iura maiestatica, §. XVI.
Illorum diuisio, §. XVII. XVIII.
De iure circa sacra praemonita, §. XIX.
Eius fundamenta, §. XX.
Partes, §. XXI.
Rationes, quibus probatur, quod summo imperanti competat, §. XXII.
De iure ferendi leges ciuiles, §. XXIII. XXIV.
De iure iudiciorum, §. XXV.
Poenarum, §. XXVI.
De imperio stricte sic dicto, §. XXVII.
De iure constituendi magistratus & ministros, §. XXVIII.
Et imponendi tributa, §. XXIX.
De iure piscationis, venationis, &c. §. XXX.
De iure conferendi dignitates, §. XXXI.
De iure commerciorum & quae huc pertinent, §. XXXII.
De imperio & dominio eminenti, §. XXXIII.
Forma reipublicae est vel regula-

gularis, eaque iterum triplex, §. XXXIV.
vel irregularis, §. XXXV.
Status quoque reipublicae vel rectus est vel corruptus, §. XXXVI.
Modus acquirendi imperium vel extraordinarius est, scilicet bellum, §. XXXVII.
Vel ordinarius, vt successio, quae aliter in regno legitimo se habet, aliter in patrimoniali, §. XXXVIII. XXXIX.
Itemque vel hereditaria est, vel linealis, §. XL.
Vbique primogenitorum potior est conditio, §. XLI.
Quae ratio sit electionis, §. XLII.
Modus perueniendi ad imperium in aristocratia & democratia, §. XLIII.
Quo modo imperium desinat, §. XLIV.
Ciuis quis & quotuplex, §. XLV.
Quo pacto aliquis ciuis esse desinat, §. XLVI.
De mutatione & corruptione rerumpublicarum, §. XLVII.
Officia imperantium pariter ac ciuium, §. XLVIII.

§. I.

Restat quartus & praecipuus status, scilicet *ciuilis*, & officia, quae hinc fluunt. Est autem *ciuitas* societas multorum hominum, per pacta arctissime inter se, tum quoad voluntates, tum quoad vires, vnitorum, ad communem omnium securitatem, comparata. Vocatur etiam *respublica:* licet per hanc vocem aliquando sola forma essentialis, denotetur, quemadmodum vice versa, vocabulum *ciuitatis* nonnunquam pro materia eius sumitur.

§. II.

Finis ciuitatis duplex est, *primarius* alius, alius *secundarius*. Primarius est *securitas*, hoc est, vt ad ductum rectae rationis contra aliorum iniurias se defendere possit, vnde & quo pacto a coetu latro-

num ciuitas differat, patet: secundarius, vitae maior commoditas. Vt de posteriori nemo temere dubitauerit: ita de priori, quod scilicet *securitas* sit finis ciuitatis praecipuus, hominum malitia, & in contemnendis naturae legibus protervia, nos certiores reddit.

§. III.

Hic finis vt obtineri possit, necesse est primo, vt tanta adsit hominum multitudo, quanta ad vim aliorum propulsandam sufficit: deinde, vt isti rite inter se coniungantur, ne dissidentes, exteris in praedam cedant.

§. IV.

Coniunctio haec fieri aliter nequit, quam per *pacta*. Et quidem cum in homine duo vitia cumprimis sint, quae vitae ciuili repugnant, procliuitas ab aliis dissentiendi, & auersatio vltro faciendi, quae e re totius vniuersitatis sunt, priori quidem obuiam itur per *vnionem voluntatum*; posteriori per *vnionem virium*. Vt voluntates vniantur, non sufficit pactum, quo conciues fiunt, sed requiritur insuper *decretum* de certa regiminis forma, quia plurium hominum voluntates vniri nequeunt, nisi voluntati vnius personae, siue physicae, siue moralis, subdantur. Virium autem vnio, per quam posteriori vitio obuiam itur, fit per *nouum pactum* inter imperaturum, & ciues, quo ille quidem ad curam communis securitatis & salutis, hi autem ad obsequium se obstringunt, & simul virium ac facultatum suarum

rum vſum, ad ſecuritatem & ſalutem totius ciuitatis illi deferunt. Haec philoſophia de origine ciuitatum docet: cererum ſi hiſtoriam conſulamus, vix vllum deprehendere exemplum licebit ciuitatis, quae regulariter & per eiusmodi pacta expreſſa, coaluerit.

§. V.

Vt itaque ciues *materiam*: ita ſummum imperium *formam*, ſed eſſentialem ciuitatis conſtituit. Et hoc quidem iuxta hactenus dicta, definiri poteſt, quod ſit ſumma vbique in ciuitate poteſtas. Vocatur alias *maieſtas*.

§. VI.

Nimirum *ſumma* dicitur haec poteſtas, quia a ſuperiore homine in his terris non dependet, vnde & actus eius a nemine irriti reddi poſſunt. Hinc vero & conſequitur eandem nec legibus humanis eſſe obnoxiam, nec ad rationes reddendas poſſe obſtringi. Haec omnia enim ſuperiorem inferunt. Et talem quidem poteſtatem finis ciuitatis requirit.

§. VII.

Sed vero & *ſanctitas* ac *inuiolabilitas* ſummorum imperantium, hinc conſequitur: eamque eadem voce connotamus. Finis autem ciuitatis illam luculenter requirit. Interim ſi ſummus imperans leges fundamentales palam migret, & vt paucis omnia dicam, hoſtilem erga ciuitatem animum induat, adeoque imperans eſſe deſinat, quo minus illi reſiſti queat, non video,

videō, quid obſtet. Hoc vero minime ex ſententia quorundam ciuium, praeſentem rerum ſtatum aegre ferentium, diiudicandum eſt, ſed hoſtilis imperantis animus ita ſe prodere debet, vt nemo amplius de eo dubitare poſſit: Interim in hoc caſu, vt recte Hugo Grotius monet, *perſonae imperantis parcendum eſt*, cui merito maieſtas, quam habuit, peculiarem venerationem conciliare cenſetur.

§. VIII.

Sed ſi imperans non tam totam rempublicam, quam vnum, aut plures ciues laedat, omnino nefas eſſe arbitror, violenta erga eum defenſione vti, aut alia ratione vim illi inferre. Supra enim probatum dedimus, crimine non carere violentam defenſionem, quae plurium aut totius reipublicae perniciem ſecum vehit. Accedit, quod imperans per iniuſtum aliquod facinus neutiquam ſummum imperium amittat. Nec obſtat, quod nonnulli regerunt, hac ratione ſtatum ciuilem deteriorem fore ſtatu naturali, cum in hoc ſine defenſione pereundum ſit, quae tamen in illo concedatur. Raro enim in ciuitate tale periculum alicui imminet, quod tamen etiam per fugam, aut alia ratione, aliquando euitare licebit: cum contra in ſtatu naturali aut ſimile, aut maius periculum, & aeque certum, longe etiam frequentius futurum eſſet, ſi ſinguli in eodem viuerent.

§. IX.

§. IX.

Inuasoribus autem, quin & hostibus resisti possit, dubio fere caret. Interim si consensus ciuium accedat, ex iis fieri possunt legitimi imperantes. De *vsurpatore* itidem dispiciendum, an aut omnibus, aut plerisque consentientibus imperet? Hoc si sit, vt legitimo imperanti omnino est obediendum.

§. X.

Dicitur porro in definitione, *vbique in ciuitate*, vt innuatur, hanc potestatem ad omnia ea, quae in ciuitate sunt, & ad eius salutem & conseruationem pertinent, ita se extendere, vt tum homines, & eorum actiones, tum res & bona illorum eius directioni subiaceant. *Potestatis* autem nomine indico qualitatem moralem activam in alios homines, eorumque res & actiones, alicui competentem.

§. XI.

Ceterum licet supra a nobis assertum sit, summam hanc potestatem per pactum imperantibus deferri, hoc ipso tamen non negamus, quod *Deus* eius potestatis sit *auctor*. Quaecunque enim hominum consensu constituuntur, & ad totius humani generis salutem & felicitatem pertinent, ea Deus comprobare haud immerito censetur. Concurrit tamen Deus etiam speciali quadam ratione, voluntates ciuium dirigendo, vt in hunc hominem, in hanc fami-

familiam, &c. summam istam dignitatem conferant. Qui autem putant, summum imperium immediate a Deo conferri, in manifesto versantur errore. Naturae enim entium naturalium hoc plane repugnat: vt taceam ἄτοπα quae ex ista sententia fluunt.

§. XII.

Confert itaque populus summum imperium, sed *priuatiue*, non *cumulatiue*, hoc est, nihil potestatis in imperantem sibi reseruat. Hoc finis ciuitatis requirit. Vnde patet, quam inepte philosophentur, qui duplicem maiestatem, *realem* & *personalem*, fingunt. Praeterquam enim quod secum pugnet, maiestatem, hoc est summam potestatem, alicui conferri, quae tamen non sit summa, dum aut alteri subiicitur, aut saltem ab altero in suis operationibus impediri potest, finis ciuitatis, vnde potestatis huius limites diiudicandi sunt, duplicem hanc maiestatem nullo modo admittit.

§. XIII.

Dum vero haec potestas imperantibus confertur, interdum conditiones quaedam adiici solent, siue pacta specialia, quibus summus imperans, ad certam regiminis formam & modum adstringitur. Haec pacta ceteroquin *leges fundamentales* dicuntur. Per quas quidem summum imperium omnino saluum esse puto, nisi talia promiseris, quae non tantum actum aliquem summae potestatis impediunt, sed etiam facul-

facultate hunc, aut illum aut aliquot summi imperii actus, exercendi, eum priuant. Si leges istae animo hostili & tyrannico violentur, subditi non quidem punire imperantem, sed obsequium tamen ei denegare, & a pacto discedere possunt.

§. XIV.

Sic & an *inaequaliter foederati*, & *vasalli* summum imperium habeant, simili fere distinctione adhibita, quam rectissime diiudicatur. In genere etiam summum imperium, non ex nominibus, aut externis institutis similibusque documentis, sed exercitio iurium maiestaticorum cognoscendum est.

§. XV.

Tandem nec illud praetermittendum, cum *voluntas* imperantis pro voluntate ipsius ciuitatis habeatur, diuersimode tamen pro formarum accidentalium diuersitate, eandem sese exerere. Et in illis quidem rebuspublicis, vbi summa rerum collata est in *concilium*, id pro voluntate ciuitatis habetur, quod *maior pars* hominum, ex quibus concilium componitur, statuerit, nisi legibus ciuilibus secus fuerit cautum.

§. XVI.

Asseruimus antea, summam quae Imperantibus comperit, potestatem citra omnia quae in ciuitate sunt, versari. Pro diuersitate itaque

que *obiectorum*, diuersas sortitur denominationes. Vnde a nonnullis vt *totum* aliquod *potestatiuum* concipitur, cuius partes *iura maiestatica*, itemque regalia vocari solent.

§. XVII.

Possunt quidem tot iura maiestatica constitui, quot sunt obiecta, circa quae summa haecce potestas versatur. Sed missis aliorum sententiis, considerato reipublicae *fine* & *termino*, *ad qvem* actiones summi imperii praecipue tendunt, cuncta ad duo capita reuocari posse, censeo. Nimirum aut cum *exteris*, aut cum *subditis* imperanti negotium intercedit. Si illud sit, oriuntur inde regalia, quae vocantur *aequiparantiae*, quae cum finis reipublicae hoc requirat, citra dubium soli imperanti summo competunt, sed limites horum iurium ex iure gentium sunt constituendi, vnde & de iis iam supra dictum est. Sin hoc sit, oriuntur inde regalia, quae *disquiparantiae* vocantur, de quibus hoc loco agendum.

§. XVIII.

Si finem itaque reipublicae, & quo pacto imperans erga subditos se gerere debeat, consideremus, deprehendimus; actiones ciuium per regulas quasdam generales dirigendas esse, hinc *facultas legislatoria:* easdem leges rite ad actus singulorum esse applicandas, hinc *facultas iudiciaria:* immorigeros autem poenis coërcendos, hinc *facultas puniendi:* cumque ipse summus

mus imperans hiſce muneribus ſemper fungi nequeat, alios conſtituendos eſſe, qui vices eius ſuſtineant, hinc *ius miniſtros* & *magiſtratus* creandi: ſed & cum etiam ciuitas aliquando contra hoſtium inuaſiones ſit defendenda, ciues ni ſua ſponte velint, ad defenſionem patriae cogi poſſe, hinc *imperium* ſtricte ſic dictum: praeterea, quia ad alendos miniſtros & opera publica magni requiruntur ſumptus, eos ſummo imperanti eſſe ſubminiſtrandos, hinc ius *tributa* imponendi, item vſus earum rerum, quae commode inter ſingulos non potuerunt diuidi, & adeo ius *venationis*, *piſcationis* &c. deprehendimus quoque, e re ciuitatis eſſe, vt virtutes & praeclara ciuium facta praemiis & dignitatibus compenſentur, hinc ius conferendi *dignitates*; & vt commercia, & id genus alia ad ſalutem ciuitatis dirigantur, hinc ius conſtituendi ea, quae ad αὐτάρκειαν ciuitatis faciunt, vt *ius moneatae*, *commerciorum*, &c. denique maxime ad ſalutem ciuitatis pertinet, vt religio, quae & vera ſit, & adeo ciuitatis conſeruationi non aduerſetur, in ea floreat, hinc *ius circa ſacra*. Nonnulli ſatis concinne omnia ad tria capita, *regimen*, *imperium*, *dominium*, reuocant.

§. XIX.

De ſingulis nunc pauca delibabimus. Initium facimus ab vltimo, quod praecipuum eſt, *iure* ſcilicet *circa ſacra*. Sed vt rite intel-

ligatur, quousque summo imperanti hoc competat, duo sunt obseruanda: primo imperantem tum absolute *vt imperantem*, tum vt *imperantem christianae religioni addictum* posse considerari, sed in ipsa reipublicae administratione haec debere esse coniunctissima: deinde religionem christianam quoad *externa*, directione quadam opus habere, sed hanc directionem ita instituendam esse, ne indoli & naturae huius religionis aduersetur. Haec adeo clara esse arbitror, vt a nemine in dubium vocari possint.

§. XX.

Hisce praemissis, assero, primo summum imperantem obligatum esse, vt impediat, ne religio talis introducatur, quae statum ciuitatis euertere, aut tranquillitatem per se turbare possit: multo minus itaque *atheismo* locum concedet, cum hic palam saluti ciuitatis aduersetur: deinde summum imperantem *vt christianum*, obligatum esse, ad salutem, aeternam suorum ciuium promouendam, & hunc in finem illi omnem operam nauandam esse, vt vera religio floreat: sed per vim eam propugnare nequit, cum natura verae religionis hoc non exigat, nec permittat, interim impedimenta, quae obstant, quo minus floreat, aut in integritate sua conseruetur, recte remouere potest: non autem summi imperantis est, *praedicare verbum*, *administrare sacramenta* &c. namque

nec

nec natura reipublicae, nec officium summi imperantis, nec indoles christianae religionis hoc requirunt.

§. XXI.

Haec cum satis manifesta sint, haud difficulter quibus partibus ius maiestatis circa sacra, absoluatur, intelligitur. Nimirum, summus imperans curare debet, vt idonei *ministri* constituantur, sed ita vt inuitis nemo obtrudratur, nisi manifesta sit auditorum malitia: summus imperans corruptam ecclesiam quoad mores, & quoad dogmata, *reformare* potest: summus imperans ad religionem quandam amplectendam neminem cogere potest: si noua *haeresis* ingruat, prohibere doctoribus potest, ne noua dogmata disseminent, nisi forte pacta specialia obstent, quod si nihilosecius id faciant, punire eos potest; quidni enim hanc malitiam vt cetera delicta, rempublicam turbantia, punire posset? *seductos*, in quibus nulla est malitia, punire nequit, praesertim si error per se rempublicam non turbet, omnem tamen operam nauare debet, vt in rectam viam reuocentur, summus imperans *ceremonias* & *ritus sacros* praescribere potest, in quantum cum ipsa religione non pugnant, huc & pertinet *indictio festorum* &c summus imperans recte conuocat *concilia*, eadem dirigit, iisdem praeest, & illorum decretis vim obligandi ciuilem addit; *disputationibus* quoque de rebus sacris modum, limites,

& formam praescribere potest: qui sacris operantur, omnino summo imperanti sunt subiecti, hoc enim requirit reipublicae salus: ad summum imperantem pertinet administratio suprema *bonorum ecclesiasticorum*, constat enim, quod bona ecclesiastica re vera sint publica, adeoque summi imperantis, ad certos saltem vsus destinati, hinc & vrgente necessitate ea abalienare, aut in alios conuertere vsus, potest. Qui autem temere hoc facit, animum Numinis & religionis contemptorem palam prodit. Denique & constitutio *fori ecclesiastici* huc pertinet: de ceteris autem ex hactenus dictis iudicium ferri potest.

§. XXII.

Ita ergo cum intelligatur, quaenam iuris huius sint partes, nunc quod soli imperanti hoc competat, probo: primo quia natura ciuitatis requirit, vt omnium rerum & negotiorum suprema administratio sit penes summum imperantem: deinde, quia nec natura religionis, nec ecclesiae christianae requirit, vt penes alium quam supremum imperantem sacrorum sit dispensatio; & denique quia exemplis, & auctoritate veteris ecclesiae, idem comprobari potest.

§. XXIII.

De *legibus ciuilibus*, quas ferre summi imperantis est, nihil fere nunc addendum, cum, quae de legibus in genere dicta sunt, hic quoque

que militent. Requisita legis ciuilis vel *generalia* sunt, quod scilicet debeat esse *honesta*, *possibilis*, *vtilis*, vel *specialia*, quod *loco* & *tempori* debeat esse conueniens.

§. XXIV.

Ciuilium legum nomine autem veniunt etiam *leges naturales*, quatenus ciuilem obligationem habent. Vis huius obligationis in eo praecipue se exerit, vt poena ciuilis legem naturae migrantibus, statuatur. Subueniunt vero leges ciuiles naturalibus & alia ratione, dando scilicet facultatem *actionem* instituendi, siue per se leges naturales obligationem perfectam habeant, siue e re ciuitatis sit eam illis addere. In actionibus etiam a lege naturae non exacte definitis, *tempus*, *locum*, *personas*, assignant, aut certam *formam* negotiis praescribunt. Legibus autem hisce, vt particularibus summorum imperantium iussis, tum demum obtemperandum, si legi diuinae non repugnent.

§. XXV.

Facultas iudiciaria, quae ab aliis *iurisdictio* vocatur, tum ab ipso imperante, sed *independenter*, tum a magistratibus inferioribus, sed *dependenter*, exercetur. Vnde & sequitur, quod tantum a magistratibus inferioribus, non autem a summo imperante, prouocari ad alium iudicem possit. Vt autem iudicium rite procedat, ratio postulat, vt primo adsit *accusator*.

Perinde autem est, siue accusario fiat laeso, siue ab illis, qui publica auctoritate ad hoc sunt constituti. Deinde vt accusato concedatur *defensio*: ne non auditus damnetur. Huc pertinent *Advocati*. Praeterea si causa non sit liquida, vt instituatur *inquisitio*. Haec autem instituatur per *testes*, *iusiurandum* &c. *Tortura* vt vocatur, non tam ad inquisitionem, quam ad delicti confessionem est comparata. Denique *sententia* feratur, & quidem secundum *acta* & *probata*. Si conscientia iudicis repugnet, iterum, & quidem accuratiori studio, inquisitio instituatur.

§. XXVI.

Ad *poenas* autem quod attinet, itidem quae de poenis in genere dicta sunt, maximam partem ad poenas ciuiles etiam pertinent. Saltem in his sequentia adhuc sunt obseruanda: in poenis ciuilibus semper ad *vtilitatem*, cumprimis totius reipublicae, est respiciendum. Ideo enim imperanti facultas puniendi concessa est, vt ad vtilitatem, & salutem reipublicae, eadem vteretur. Nec *omnes actus* praui subditorum puniri possunt, sed illi saltem, qui vt puniantur, ciuitatis interest. Quoad proportionem inter poenam & delictum, cumprimis etiam respiciendum ad damnum, quod inde redundat ad totam ciuitatem, vt quo maius hoc sit, eo grauius etiam puniatur delictum.

lictum. Praeterea ſummus imperans tum demum *veniam* impertire poteſt, ſi vtilitas & ratio ciuitatis hoc ſuadeat, aut permittat, nec poena legibus diuinis vniuerſalibus ſit definita. Denique in poenis ciuilibus alius pro alio puniri nequit, cum praecipuus eorum finis hac ratione obtineri nequeat.

§. XXVII.

Poteſt vero ſummus imperans vitam ciuium etiam ob patriae defenſionem, vi *imperii* ſtricte ſic dicti, magnis periculis exponere. Hoc enim finis & conſeruatio reipublicae exigit. Vnde ſequitur, quod ciues militiam detrectantes, ſi nullam habeant cauſam de iuſtitia belli dubitandi, cogere poſſit, itemque quod poſſit eos obſides dare, &c.

§. XXVIII.

Miniſtri ſummorum imperantium in duplici diſcrimine ſunt conſtituti. Alii enim ad negotia reipublicae adminiſtranda adhibentur cum *imperio* quodam ſed *dependente*, alii ſine *imperio*. Illos in ſpecie *magiſtratus* dicere moris eſt: his nomen generale *miniſtrorum* haeret. Poſſunt autem magiſtratuum & miniſtrorum tot ſpecies conſtitui, quot ſunt obiecta, circa quae occupantur. Sic alii de totius reipublicae adminiſtratione ſolliciti eſſe iubentur, vt *conſiliarii intimi*, alii iudiciis praeſunt, vt *iudices*, *aſſeſſores*, *conſiliarii iuſtitiae*, alii aerarii curam gerunt, alii ſacra, alii feuda, diri-

gunt, nonnullis bellicae res demandatae sunt, huc & belli *duces*, *praefecti* &c. spectant, alii denique ad alios imperantes, ad negotia reipublicae tractanda, mittuntur, vt *legati*, quorum iterum varii sunt ordines. De omnibus in vniuersum ratio dictitat, vt tanta illis potestas & auctoritas concedatur, quantam functio illis demandata, postulat.

§. XXIX.

De *tributis* hoc saltem addendum, *omnibus* quidem *subditis* ea imponi posse, nisi praegnans ratio & vtilitas reipublicae suadeat, quosdam eximere. *Rebus* etiam omnibus imponi tributa possunt, nisi itidem certa ratio obstet, vt in *sacris*, & *sordidis*. Quoad *modum* tributa colligendi hic optimus est, in quo quam accuratissime seruatur proportio: proportio inquam, non *arithmetica*, sed *geometrica*. Huc pertinet *contributio*, vt vocant, secundum *aes* & *libram*. Finis autem tributorum alius esse nequit, quam vt publicis necessitatibus subueniatur. Nonnulli addunt *agnitionem summi imperii*, quam semper adesse puto, licet non semper finis tributorum sit. De vectigalibus iam supra dictum est.

§. XXX.

De iure *venationis*, *piscationis*, similibusue, ita censeo, summis imperantibus itidem ex consensu totius ciuitatis illa competere. Cum enim haec non commode inter singulos diuidan-

dantur, permanserunt in prima occupatione penes totam ciuitatem. Haec imperantibus, quod ceteroquin non sine ingentibus sumptibus respublica administrari possit, illa concessit. Hinc & prohibere venationem, aut aliis eam concedere possunt. Ratio tamen iubet, vt hocce etiam iure ad salutem & felicitatem reipublicae vtantur. De iure *fluminum*, *mineralium*, &c. eadem ratione est existimandum.

§. XXXI.

Quod ad *ius conferendi dignitates* attinet, obseruandum, existimationem aliter in statu naturali, aliter in statu ciuili considerari posse, & hanc vel *simplicem*, vel *intensiuam* esse. Per *simplicem* aliquis pro honesto viro & bono ciue reputatur, eaque tum per status viliores, tum per delicta, siue tolerentur publice, siue infamiam comitem habeant, imminuitur: *intensiua* autem existimatio, & talis quidem, quae *ius perfectum* det, in statu ciuili a solo imperante conferri potest, vtut virtutes & facta praeclara eiusdem sint fundamentum. Hoc rursus ex fine reipublicae pendet. Varietas autem dignitatum pro rerumpublicarum diuersitate fere infinita est. In Europa inter dignitates eminet *nobilitas*, tum *superior*, tum *inferior*. Sic aliae quoque sunt dignitates, quae *militibus*, aliae, quae *sacri ordinis viris*, aliae, quae *literatis* conferri consueuerunt.

§. XXXII.

Denique inter ea, quae ad αὐτάρκειαν ciuitatis faciunt, eminent *commercia*. Hiſce ciuitatem minime carere poſſe, experientia docet. Summi autem imperantis eſt diſpicere, ne ciuitas inde aliquod detrimentum capiat. Hoc autem fit, ſi legibus caueat, ne eiusmodi res temere inuehantur, quae ad luxuriam ſubditos irritare poſſunt, neue cum eiusmodi gentibus commercia inſtituantur, quorum mores noſtram ciuitatem corrumpere, aut inficere poſſunt, & denique ne exportentur res, quarum ipſa ciuitas indiga eſt. Huc etiam pertinet *ius dirigendi ciuium contractus*, circa quod obſeruandum: *monopolia* non temere eſſe concedenda, ob magna quae ſecum vehunt incommoda, *reſcripta moratoria* caute, & non niſi ad inhumanitatem creditorum compeſcendam, debitoribus eſſe impertienda; cumprimis *vſurae* certos terminos limitesque conſtituendos. *Ius definiendi rerum pretia*, *ius monetae*, *ius ſtapulae*, *ius nundinarum*, & id genus alia, itidem huc pertinent. In quibus omnibus quid ſalus reipublicae exigat, non temere quenquam fugit.

§. XXXIII.

Exercitium horum iurium, quae hactenus recenſuimus, duplex eſt, vel *ordinarium*, vel *extraordinarium*. Ordinarium vocatur, quod ſemper a ſummo imperante, ad finem ſiue vtilitatem

tem reipublicae vsurpatur: extraordinarium autem, quod vrgente demum summa & ineuitabili necessitate, frequentare licet. Hoc maxime conspicuum est in *imperio*, & *dominio eminenti*. Hoc consistit in potestate summi imperantis extraordinaria, circa bona ciuium, quae inuitis etiam, vrgente summa & ineuitabili necessitate, ad salutem & conseruationem ciuitatis, eripere potest. *Imperium* autem *eminens* voco potestatem extraordinariam summi imperantis circa personas ciuium: qua v. g. si hostis ad finem per se non illicitum, ciuem sibi tradi cupiat, eundem etiam inuitum tradere potest. Vtriusque, tum imperii, tum dominii eminentis, limites & conditiones, ex hactenus dictis facile intelligere licet.

§. XXXIV.

Ceterum subiectum summi imperii proprium non semper vno eodemque modo se habet. Et hinc formae istae rerumpublicarum, quas accidentales vocant, oriuntur. Sunt autem istae formae vel *regulares*, vel *irregulares*. Regulares sunt, quando summum imperium aut penes vnum hominem est, vt in *monarchia*: aut penes concilium ex selectis ciuibus constans, vt in *aristocratia*: aut penes concilium ex vniuersis patribus familias compositum, vt in *politia* siue democratia. Singulae istae formae & commoda & incommoda sua habent: *monarchiam* tamen ceteris iure praeferri arbitror.

§. XXXV.

§. XXXV.

Sed interdum contingit, vt summum imperium diuidatur (verbis Grotii vtor) per *partes potentiales*, hoc est, vt diuersae personae non coniunctim, sed seorsim simul *subiectum proprium* summi imperii constituant. Et inde adeo resultat forma *irregularis*, quam alii minus accurate *mixtam* vocant, cuius varii modi iterum esse possunt. Quod si autem plures ciuitates arctissimo quodam foedere inter se colligentur, vt vnum corpus constituere videantur, *systemata ciuitatum* vocari solent.

§. XXXVI.

Sunt & certi rerumpublicarum *morbi*, quorum alii ex ipso statu prauo ciuitatis, alii ex vitiis imperantium resultant. Ex his, qui proueniunt, nomina peculiaria rerumpublicarum pariunt, vt corrupta monarchia vocetur *tyrannis*, corrupta aristocratia *oligarchia*, corrupta politia *ochlocratia*. Sed non temere hic quidquam pronunciandum: praesertim vero tyrannidos nemo arguendus est, nisi palam constiterit, eum animum hostilem erga rempublicam induisse.

§. XXXVII.

Modus acquirendi imperium monarchicum vel *extraordinarius* est, vel *ordinarius*. Extraordinarius est *bellum*, de quo obseruandum, quod tum demum hic acquirendi titulus vim suam exerat, si consensus tacitus aut expressus, populi deuicti accesserit.

§. XXXVIII.

§. XXXVIII.

Ordinarius autem modus acquirendi regnum est vel *successio* vel *electio*. Et successio quidem alia est in regno *patrimoniali*, alia in regno *legitimo*, siue non patrimoniali. *Patrimoniale* autem regnum vocatur, quod iure belli aut absoluta deditione aliquis acquisiuit, vt adeo pro lubitu istud abalienare possit. *Legitimum* est, quod a populo in certam familiam translatum est. In patrimoniali itaque successio semper instituitur secundum voluntatem antecessoris, siue expressam, siue tacitam. Tacita autem voluntas ita interpretanda est, vt talem successionem approbasse credatur, quae ad regni & familiae conseruationem maxime est accommodata. Ast in regno legitimo successio dependet ex voluntate populi, quae si non per legem fundamentalem fuerit expressa, partim ex consuetudine, partim ex eo colligitur, quod populus semper talem succedendi rationem approbare credatur, quae ad regni conseruationem est aptissima.

§. XXXIX.

Maxime autem ad regni conseruationem facere videtur, vt regnum non diuidatur; vt illi succedant, qui a primo rege descenderunt; & quidem qui nati sunt secundum patriae leges; ita quidem vt in pari gradu masculi praeferantur foeminis, maiores natu minoribus.

§. XL.

§. XL.

Cum vero praeterea succeſſio vel *haereditaria* ſit, vel *linealis*, multis gentibus placuit, hanc illi praeferre: nec immerito. Cum enim in illa lites inexplicabiles oriri poſſint, haec ad regni conſeruationem longe conuenientior eſſe videtur. Si ab ea excludantur foeminae, *agnatica* ſiue *Francica*, ſin admittantur, ſed ita vt tum demum ad eas regreſſus fiat, ſi mares in potiori aut pari gradu defecerint, *cognatica* ſiue *Caſtellana* appellitatur.

§. XLI.

In omnibus hiſce ſuccedendi modis *primogenitorum*, ſi plerarumque gentium mores ſpectes, potior eſt conditio. In patrimoniali quidem regno, ſi voluntas anteceſſoris expreſſe declarata non obſtet: in legitimo itidem, ſi expreſſa populi voluntate non aliter fuerit conſtitutum. Idque non ſine ratione. Ita enim lites de ſucceſſione facile euitantur: familiae & regno conſulitur. Accedit, quod qui aetate praeſtat, iudicio etiam & peritia regnandi, ceteris praeſtare credatur.

§. XLII.

In regnis electiuis ius eligendi Regem populo, aut quibus a populo eſt conceſſum, competit. Quod ſi autem *electio* cum *ſucceſſione* contendatur, vtraque ſua commoda pariter ac incommoda habet: ſucceſſionem tamen electioni praeferendam eſſe, vel ex eo conſicitur, quod

quod semper maiorem regni curam gerat, qui nouit filium suum sibi successurum, quam qui aliis regnum est relicturus.

§. XLIII.

In forma *aristocratica* electio duplici modo fieri consueuit: aut enim ipsi optimates ius surrogandi in loca vacantia nouos collegas habent: aut populus vniuersus per ciues eminentiores nouos senatores eligit. In *democratia* autem hoc ipso, quo aliquis ciuis fit, illis, qui coniunctim imperium habent, associatur.

§. XLIV.

Desinit imperium *familiae* per totius familiae interitum. *Personae* autem, per mortem, per abdicationem spontaneam, quae tum demum licita est, si salua republica fieri possit, per depositionem tyranni.

§. XLV.

De *ciuibus* denique addendum, quod hoc nomine non omnes subditi, sed primario patres familias, qui aut ipsi in societatem ciuilem coiuerunt, aut in illorum successerunt locum, denotentur. Definiri itaque *ciuis* potest, quod sit homo liber, qui securitatis causa, cum aliis in ciuitatem sub summo aliquo imperio coaluit. Solent in *originarios* & *adscititios*, *nobiles* & *plebeios*, diuidi.

§. XLVI.

Desinit autem aliquis ciuis esse *consensu* ciuitatis expresso aut tacito, si scilicet aut expellatur,

latur, aut emigrare non impediatur. Nimirum omnino, si ciuitas consentiat, emigrare ciuibus licet. Quod si autem haec emigratio cum magno ciuitatis damno fiat, e. g. si cateruatim discedant, minime consentire ciuitas censetur, adeoque illicitum est.

§. XLVII.

Vt vero corpora naturalia, ita & ciuitates, *mutationi* & *corruptioni* sunt obnoxiae. Mutantur, cum alia regiminis forma inducitur, vt cum ex monarchia fit aristocratia. Intereunt autem tribus potissimum modis. Vel enim ipsum corpus plane extinguitur, vel fit pars alterius, vel denique in varia imperia dissoluitur. Corpus ipsum tollitur, cum populus aliquis separatum imperium constituens, extinguitur, cum adducitur in seruitutem; cum imperium aliquod in anarchiam degenerat: cum ita dissoluitur, vt ciues eius in varias spargantur oras. Pars alterius ciuitatis fit, cum in aliam ciuitatem adscita particeps redditur iurium & priuilegiorum istius ciuitatis; cum imperium aliquod in formam prouinciae redigitur; cum populus liber adsciscitur in aliam ciuitatem, pluribus ordinibus constantem, ita vt pari cum illis sit iure, cum in statu irregulari ciuitas libera ita adsciscitur, vt vsus quorundam iurium maiestaticorum illi concedatur. In plura diuiditur imperium, si in plures haeredes diuidatur, quorum quilibet summa po-

testate

testate gaudeat, aut si vi bellica in varias partes, quae sui iuris sint, dissiliat, aut denique si mutuo consensu discedant, qui antea vnum corpus constituebant.

§. XLIIX.

Imperantium officia, quae sub *iustitia rectoria ciuili* comprehenduntur, huc redeunt: quaecunque ad securitatem & salutem ciuitatis conducunt, ea sunt facienda, omittenda autem, quae ei repugnant. Officia autem ciuium *vel generalia* sunt, vel *specialia*. Generalia, quae sub *obsequiositate ciuili* comprehenduntur, huc redeunt: imperantibus reuerentiam, fidelitatem, obsequium, exhibeant, salutem totius ciuitatis propriis commodis praeferant; erga ceteros ciues amice & pacifice se gerant. Specialia ad ministros reipublicae, tum sacros, tum ciuiles, tum militares pertinent. Summa autem huc redit; ne quis vllum in republica munus affectet aut suscipiat, ad quod se ineptum deprehendit; & vt quisque munere suo summa fide & industria fungatur.

CAP. V.
DE
MEDIIS QVIBVS AD OBSERVANDAS LEGES HOMINES INDVCVNTVR.

SECT. I.
de
POENA TVM DIVINA TVM HVMANA.

Σύνοψις.

Vt homines ad leges obseruandas adducantur, acrioribus quandoque remediis opus est, §. I.
Quo nomine poena & bellum veniunt, §. II.
Vtrumque remediorum genus ad hominum felicitatem comparatum est, §. III.
Imo, pro praesenti humani generis conditione, necessarium est, §. IV.
Poena quid? §. V.
Cur dicatur malum passionis, item quod infligatur ob malum actionis, §. VI.
Infligitur poena tantum ab imperante, §. VII.
Et quidem necessario, §. VIII.
Finis poenae quis? & quotuplex? §. IX.
Quid requiratur, vt finis externus obtineri queat? §. X.
An omnia delicta puniri queant, §. XI.
An delictorum quandoque concedi possit venia, §. XII.
Vt proportio in poenis obseruetur, spectanda est delictorum grauitas, quae ex circumstantiis & causis aestimanda, §. XIII.
Item conditio patientis, §. XIV.
An quis puniri possit ob delictum alterius, §. XV.
De receptione delinquentium, item iure asylorum, §. XVI.
An ab vniuersitate semper poena exigi possit, §. XVII.
Monita quaedam, tum obseruanda, quando quis ob alterius delictum puniri videtur, §. XVIII.
Poena est vel diuina, vel humana, illa totuplex, quotuplices leges diuinae, §. XIX.
Poena iuris naturalis quid? & quotuplex? §. XX. XXI.

§. I.

Vt medici, si regulas diaeteticas homines migrando, eam corporis dispositionem contrahant, quae facile in grauissimos morbos, ipsamque mortem erumpere queat, remedia acriora quan-

quandoque adhibent, vſtionem videlicet, ſectionem, ceteraue cum inſigni quandoque moleſtia coniuncta: ita & ſi ſua ſponte homines eas non obſeruent leges, quae ad illorum vnice comparatae ſunt ſalutem, quod omnes tamen, qui virturi verae operantur, faciunt, grauioribus quibusdam ad haec compellendi ſunt remediis.

§. II.

Hoc vero praecipue illorum quidem eſt officium, qui aliis regendis praeſunt, vti poſt Deum omnes imperantes: ſed neceſſitas quandoque poſtulat, vt & illis, qui in alios imperium non habent, a ſupremo imperante, maxime autem a Deo ipſo, facultas concedatur, ad ſui conſeruationem, cum violentia quadam aliorum iniurias atque inſultus repellendi. Vnde duplex oritur remediorum genus, quibus ad legum obſeruantiam homines compelluntur, prius *poenae*, poſterius autem *belli* nomine venit.

§. III.

Vtrumque remediorum genus ad hominum felicitatem eſt comparatum. Licet enim tum per bellum, tum per poenam, quandoque ſinguli homines deſtruantur pereantue penitus, ratio ipſa tamen docet, tum a Deo tum ab imperantibus in ciuitate, magis ad totius ſocietatis, quam ſingulorum hominum ſalutem ac conſeruationem iure meritoque reſpici.

§. IV.

Nimirum Deus nihil magis cupit, quam vt homines ſinguli ex miſeriis ſuis eluctantes, ve-

rae & aeternae felicitatis reddantur participes, quorsum moralis doctrina nos ducit. Ast cum in pauciſſimis hic finis obtineatur, qua eſt benignitate, ſerio cupit, vt externam ſaltem ſuam felicitatem, & tranquillitatem, leges naturae obſervando, conſeruent ac promoueant. Quod vt fiat, cum non huius aut illius, ſed omnium interſit: hinc præter eas poenas, quae vitia per naturalem quandam neceſſitatem conſequuntur, aliis omnino coërcitionibus, quibus praeſentiſſimum malum impediretur, opus eſt, per quas hominum generi externa ſua felicitas conſtet. Proinde merito ex eo colligitur, quod non tantum in ciuitatibus ius poenae imperantibus recte competat, ſed quod aliis quoque, in ſtatu naturali viuentibus, facultas, cum aliorum deſtructione ſe conſeruandi, ſit conceſſa.

§. V.

De poenis itaque vt initio agamus, recte definiri poenam exiſtimamus, per malum paſſionis, quod a ſuperiori ſeu imperante, ob malum actionis alicui infligitur.

§. VI.

Per malum paſſionis intelliguntur etiam *actiones*, quatenus *moleſtae* ſunt. Sed neceſſe eſt, vt praecedat malum actionis. Quae enim non invitis aut ſine iuſſu imperantis, aut ſaltem ſine delicto antegreſſo alicui infliguntur mala, poenae rationem non habent.

§. VII.

§. VII.

Causa efficiens est superior seu imperans, siue is Deus, siue homo sit. Poena sequitur legis migrationem: qui ergo leges fert, punire etiam potest.

§. VIII.

Imperantes autem necessario exigunt poenam: homines quidem, quia ad hoc lege naturae obligati sunt: Deus, quia diuinae iustitiae repugnat, non punire peccantes, imo quia hoc amori Dei repugnat, per quem Deus non potest non velle, vt a miseria sua quouis modo retrahantur homines. Pertinetque adeo poena ad *iustitiam rectoriam*, cuius haud ignobilis species est *iustitia vindicatiua*.

§. IX.

Finis poenae vel *internus* est vel *externus*: internus satisfactionem iustitiae constituit, quem Deus praecipue intendat, sed caute tamen & modo Deo conuenienti hoc est intelligendum, ne in diuinam perfectionem simus iniurii. Externus respicit aut vtilitatem integrae alicuius societatis, aut huius & illius hominis: & quidem vel illius, qui peccauit, vt emendetur; vel eius, qui laesus est, vt securitati eius consulatur; vel aliorum quorumlibet, ne simile quid aut faciant aut patiantur.

§. X.

Vt finis externus obtineatur, necesse quandoque est, vt delinquens vel plane e medio

tollatur, saltem vt aut voluntas aut vires nocendi illi adimantur.

§. XI.

Humanae poenae haec quidem est conditio, vt omnia delicta puniri nequeant: ast in diuina secus se res habet. Omnia delicta a Numine puniri possunt:, etiam ea, quae ob deprauatae naturae conditionem hodie euitari nequeunt. Ipsi enim in culpa sumus, vt in hoc statu versemur.

§. XII.

Sic homines, vt supra demonstratum est, recte quandoque delictorum veniam impertiunt, ast vt felix sit, qui Deum non amat fieri nullo modo potest, apertamque inuoluit contradictionem. Aliunde quoque edocemur, Deum, si satisfactio non intercedat, delictorum veniam non concedere. Accedit vero, quod etiam causae, quae id hominibus permittant, hic plane cessent.

§. XIII.

Delictorum grauitatem, quae poenam intendit, metiri decet, ex obiecto, ex effectu, ex propositi prauitate, ex causa, quae peccantem impulit, aut retrahere debuit, ex agentis ad euitandum delictum aptitudine, ex vitio animi accessorio &c. Atque haec maximam partem in foro diuino quoque militant.

§. XIV.

Spectanda etiam in poenis humanis est conditio patientis: in diuinis enim, saltem iis, quae

post

post hanc vitam infligentur, hoc locum non habet, sed & illud ad humanas saltem pertinet, quod de poenis pro diuerso reipublicae statu mitigandis aut exasperandis, praecipi solet.

§. XV.

Ob delictum alterius nemo puniri potest, nisi vt causa moralis eius fuerit particeps. Hinc quousque singuli ob delictum vniuersitatis, communitas ob delicta singulorum, imperantes ob delicta subditorum, & vice versa, teneantur, patet.

§. XVI.

Quin & si vnus imperans alium in poenae executione impediat, v. g. delinquentem recipiendo, peccat, quo nomine asyla, quae quibusuis, etiam non subditis, patent, detestor: liceat ceteroquin aliquis eorum vsus esse possit.

§. XVII.

Ab vniuersitate autem non semper poenam exigi posse arbitror. Licet enim pereuntibus individuis semper durare videatur: merita tamen ex eorum genere sunt, quae vniuersitati non primo, & per se, sed quatenus insunt singulis, competunt.

§. XVIII.

Duo hic diligenter sunt obseruanda: primo a poena proprie sic dicta distinguendum esse

damnum aut incommodum, quod occasione delicti, ab altero perpetrati, nobis subeundum est: deinde damnum aliquando dari occasione peccati alterius, sed ex causa propria. Hinc facile intelligitur, quo pacto Deus posteros ob delicta maiorum punire dicatur, si vel maxime propria illorum non accesserint delicta. Non ergo necesse est, dominium aliquod Dei absolutum hic fingere.

§. XIX.

Poena vel diuina, vel humana est: illa totuplex est, quotuplices sunt leges diuinae, Positiuae vniuersali respondet poena capitalis homicidii: particulari, poena excidii &c.

§. XX.

Poenae iuris naturalis, vel temporales vel aeternae sunt. Ad illas refero morbos, paupertatem &c. & alia mala, quae improbis obueniunt. A Numine haec iis immitti, prouidentia eius docet: ob delicta immitti, ex iustitia eius euincitur. Nec obstat, quod haec mala per naturalem quandam necessitatem vitia consequantur: eo minus enim euitabilia esse hinc intelliguntur, contra vero & maior virtutis & probitatis necessitas, sua quippe praemia naturae quodam ordine secum vehentis inde apparet.

§. XXI.

Adeoque nec externa impiorum felicitas quemquam morabitur. Haec enim non impedit, quominus

minus sint maxime miseri, sicuti & vir probus inter calamitates externas suo modo beatus dici potest. Accedit, quod vel hinc documentum secuturae vitae, in qua bene sit bonis, malis autem male, capere queamus. Qua de re cum non sine magna probabilitate ratio quaedam ostendat, longe tamen certius ac euidentius haec ex diuinis literis edocemur.

SECT. II.
de
BELLO IN GENERE, SPECIATIM DE CAVSIS BELLI.

Σύνοψις.

Bellum vnde & quid sit? §. I.
An bellum gerere liceat? §. II. III.
Bellum est vel defensiuum vel offensiuum, §. IV.
Bellum punitiuum non datur, §. V.
Causae bellorum speciales, variae, §. VI.
Limites & conditio belli defensiui, §. VII. VIII.
Offensiui, §. IX.
Causae quoque bellorum sunt vel iustificae vel suasoriae, §. X.
Suasoriae cum vere iustificis coincidere debent, §. XI.
Quotuplici ratione bellum iniustum esse possit, §. XII. XIII.
De causis iustificis iniustis, §. XIV.
De causis dubiis, §. XV.
An bellum vtrinque iustum esse possit? §. XVI.
De bello, quod pro aliis suscipitur, §. XVII.

§. I.

Alter modus cogendi homines ad obseruantiam legum naturalium est *bellum*.

Etenim cum gentes integras, in ſtatu quippe naturali conſtitutae, communem iudicem non habeant, omnium tamen ſalus legum naturalium obſeruationem requirat, Deusque ipſe, vt ſe ipſam quaelibet conſeruet, velit, nihil aliud ſupereſt, quam vt vim illis opponant, qui migratis naturae legibus vi eas opprimere aggrediuntur. Eſt itaque bellum ſtatus gentium per vim certantium, qua talium.

§. II.

Quod vero bellum gerere liceat, ſic euinco: conſeruatio ſui non minus ſingulis hominibus, quam integris gentibus a Deo eſt praecepta. Inſtinctus naturalis, quo quaelibet res ad ſui conſeruationem fertur, idem euincit. Si itaque per aliorum malitiam non aliter quam violenter nos conſeruare queamus, ceſſat obligatio legis, quae alios laedere vetat, Deusque adeo bellum, ſiue violentam conſeruationem permittere cenſetur, idque primo, quia cum vtrique legi ſatisfieri nequeat, & gentes inter ſe ſint aequales, nulla ratio adeſt, quare gens alteram potius quam ſe ipſam conſeruare debeat; deinde, quia Deus non praeſumitur, homines gentesque obligare voluiſſe ad iſtud patiendum, quod communi rerum omnium inſtinctui repugnat: & denique quia miſerrima totius humani generis inde oritura eſſet facies, ſi probi improborum iniuriis eſſent expoſiti, & impune ab illis in perniciem dari poſſent. Adeoque

que tantum abeſt, vt bellum naturae hominum ſociali repugnet, vt potius ad improbos omnisque honeſti contemptores in officio continendos nulla efficacior ſit ratio, quam ſi vim vi repelli, & iniuſtos inſultus propulſari videant.

§. III.

Accedit, quod ipſe Deus in diuinis literis bella paſſim approbet, quod euidentiſſimum nobis documentum praebet, iure naturae bellum gerere, neutiquam nefas eſſe. Quae autem in contrarium afferri ſolent, aut de vindicta priuata, iure naturae quoque illicita, aut de bellis iniuſtis intelligenda ſunt, aut eiusmodi admittunt ſenſum, qui noſtro aſſerto nullo modo repugnet.

§. IV.

Conſeruatio autem violenta ſupponit laeſionem. Vnde ſequitur, bellum tum demum rite geri, ſi gens ab alia *laedatur* aut laeſa *fuerit*. Si laedatur, & ſtatim huic laeſioni violenter obuiam eat, vocatur *defenſio*: ſin laeſa fuerit, & reſtitutionem damni dati, non niſi armis obtinere queat, dicitur *iniuriae illatae reparatio*.

§. V.

Hugo Grotius addit *poenam*. Sed poenam non niſi a ſuperiori ſiue imperante infligi poſſe, iam obſeruatum eſt. Gentes autem cum inter ſe ſint aequales, manifeſtum eſt, vnam gentem alteram punire non poſſe. Taceo infinita

finita mala & turbas, quae ex hac sententia fluere possent.

§. VI.

Omnino vero hic repetendum, quod de variis modis, quibus gens aliqua laedi possit, supra, docuimus. Ad tot enim classes bellorum causae speciales commode referri possunt. Saltem de existimatione addendum, tum demum belli iustam causam nobis subministrari, si quis aut simplicem, aut intensiuam, ad quam ius perfectum habemus, nobis deneget aut imminuat. Praeterea de omnibus iis, quae iure imperfecto nobis debentur, obseruandum, si casus necessitatis accedat, ius imperfectum mutari in perfectum, adeoque causam belli iustam inde enasci.

§. VII.

De *defensione* nunc porro istud neutiquam nobis praetermittendum est, quod magnum intercedat discrimen inter defensionem, quae in statu naturali ab integris gentibus, & quae in statu ciuili a singulis hominibus, cessantibus iudiciis, instituitur. Nimirum cum gentes non habeant communem iudicem, pluribus & maioribus periculis expositae sunt, quam singuli homines, & in armis omne securitatis suae praesidium collocare necesse habent. Hinc cum quarumuis rerum, cuiusuis iuris, quod aliquod momentum vehit, iactura, plura mala possit secum trahere, & hostis si videat, primos ausus feliciter sibi cessisse,

ad

ad plurima & maiora audenda possit allici, quam rectissime pro quarumuis rerum & iurium, quae aliquod momentum habent, defensione bellum suscipitur. Id quod in defensione eorum, qui in statu ciuili viuunt, secus se habet.

§. VIII.

Praeterea cum gentes ad pericula auertenda nullum implorare iudicem possint, minusque consultum sit, hostis insultus expectare, possunt defensionem suam instituere, quam primum certiores factae sint, alteram gentem hostilia erga se moliri, eique & animum & vires esse, se opprimendi. Eandem quoque eousque continuare possunt, donec sibi fuerit satisfactum, suaeque securitati ita cautum, vt in posterum simles insultus metuere necesse non habeant. Quae itidem in statu ciuili secus sunt comparata.

§. IX.

In *reparatione* eodem fere modo sese res habet. In statu ciuili a iudice haec obtinetur, in naturali per arma. Singuli in statu ciuili praeter reparationem iniuriae nihil exigere possunt: at gentes securitatis suae, quam ciuibus iudex praestat, habent rationem.

§. X.

Solent causae belli, & recte quidem, in *iustificas* & *suasorias* dispesci. Ipsum enim principium belli non nisi valde improprie ad belli cau-

causas referri potest. *Iustificae* sunt, quibus efficitur, vt bellum iustum sit, aut tale videatur. *Suasoriae*, quibus impelluntur ad bellum suscipiendum.

§. XI.

Si itaque bellum iustum esse debet, necesse est, vt non tantum causa *iustifica* sit etiam *vere iusta*, sed & vt cum *causa suasoria* coincidat, hoc est, vt nulla alia de causa bellum geramus, quam quoniam ratio dictitat, salua iustitia nos nostra defendere, aut reparationem iniuriae acceptae ab aliis exigere posse.

§. XII.

Multiplici ergo ratione, si causas spectes, bellum iniustum esse potest: primo si nec *iustifica* nec *suasoria* causa adsit, qualia bella recte *ferina* vocantur: quamquam dubitem, an vllum eiusmodi belli exemplum afferri possit: deinde si tantum *suasoriae* causae, nullae autem *iustificae* adsint, quae bella a *latrociniis* non differunt: porro si *iustificae* quidem adsint, sed quae, si accuratius examinentur, *iniustae* sint: & denique si *iustificae*, eaeque *iustae* adsint, sed belligerans alias habeat *suasorias*, & non tam ob istas causas, quam ob suasorias bellum gerat.

§. XIII.

Ex hisce iniustorum bellorum speciebus, *tertia*, & *ultima*, sunt vsitatissimae, cum non temere vlla gens tam barbara sit, quae sine omni

omni cauſa iuſtifica bellum intuliſſe videri velit. Quod autem ad quartam attinet, vtut longe frequentiſſima ſit, accurate tamen loquendo per eam non tam ipſum bellum *iniuſtum* redditur, quam *iniuſte* geritur. Difficile quoque eſt huius criminis aliquem conuincere, cum cauſae ſuaſoriae vt plurimum lateant, ſaltem ſummo ſtudio & induſtria a plerisque mortalium occultentur.

§. XIV.

Aſt tertia ſpecies, vt non minus frequens eſt, ita facilius eiusmodi bellorum iniuſtitia detegitur. Poſſunt autem ad eam referri: *iniuſtus metus ex potentia vicini*, aut, ſi vicinus tale quid molitur, quod nobis quidem metum incutit, ſed nondum vllo documento certiores facti ſumus, eum decreuiſſe nos inuadere aut opprimere. Saepius enim eiusmodi metus nos fallit, adeoque, qui ex mera ſuſpicione alterum pro hoſte reputat, ſine dubio illi iniuriam infert. Porro *ſpurius acquirendi dominii aut imperii titulus* e. g. inuentio eorum, quae ab aliis licet barbaris & impiis, poſſidentur, it. donatio ab illis facta, qui non habent facultatem donandi, it. ſi quis ingentem ideo ſibi imperium vindicet, quod cum ingenio & vſu rerum non valeat, illi conducat, a praeſtantioribus regi &c. Denique *falſus iuris titulus*, quando ſcilicet aliquis contendit, alterum ſibi aliquid iure perfecto debere, quod tamen

iure

iure saltem imperfecto debet. Huc pertinent, qui ob denegatum transitum extra casum necessitatis, it. ob denegatam matrimoniorum libertatem in magna foeminarum copia, aut alia officia humanitatis ex illorum sententia non exhibita, statim arma arripiunt. Huc refero etiam studium se in libertatem vindicandi. Quamquam enim libertas naturalis est, postquam tamen semel est amissa, sine consensu eius, qui imperium in nos habet, illam recuperare non possumus.

§. XV.

Quod si causa belli *dubia* sit, adeoque haesitemus, sitne bellum iustum an iniustum: aut si quis per errorem bellum iustum putet, quod iniustum est, & vice versa, aut ex vtraque parte se ostendant argumenta probabilia, eaedem obseruandae sunt regulae, quas de conscientia dubia, scrupulosa, erronea, probabili &c. tradidimus.

§. XVI.

Quaeri etiam solet, an bellum vtrinque iustum esse possit? quod si de causae iustitia intelligatur, citra controuersiam negandum est. Facultas enim moralis non datur ad contraria, idque per ipsius rei naturam. Interim contingere potest, vt alter quidem habeat causam iustam, alter per ignorantiam inuincibilem nesciat, se habere causam iniustam, & adeo vterque *iuste* bellum gerat, cum ignorantia in-

vin-

vincibilis non permittat, vt haec actio pro iniusta reputari possit. Raro admodum tamen tale quid euenire posse, persuasus sum, cum qui bellum suscipere volunt, omnes causas summa industria excutere & soleant, & debeant.

§. XVII.

Neque tantum pro nobis, sed & pro *aliis* licite quandoque arma capimus. Quod imperantes pro subditis hoc facere & debeant & possint, nemo inficiatus fuerit. Pacto ad hoc obstricti sunt. Eadem ratio militat in sociis & foederatis. In iis, qui iisdem nobiscum imbuti sunt sacris, accedit ipsius religionis vinculum, eiusque conseruatio, ad quam quilibet obstrictus est. Succedunt amici, qui ex lege amicitiae hoc a nobis exigunt: quin omnes homines a nobis contra aliorum iniurias defendendi sunt, si sine nostro periculo hoc fieri possit. Eadem enim lex naturae, quae aliorum commoda promouere iubet, multo magis aliorum defensionem iniungit, ita quidem, vt si necessitas accedat, iure perfecto ad hoc obligati simus. Pro aliorum subditis tum demum recte arma sumere licet, cum ipsi aduersus imperantem insurgere, eiusque iugum excutere possunt.

SECT. III.

de

VARIIS BELLI SPECIEBUS CVM-PRIMIS DE REPRESSALIIS.

Σύνοψις.

Bellorum varietas, §. I.
Est bellum vel publicum, vel priuatum, §. II.
Quid de bellis inferiorum erga superiores censendum? §. III.
Est quoque vel imperfectum vel perfectum, §. IV.
Repressaliae quid? §. V.
A quo exerceri possint, §. VI.
Requirunt causam liquidam & quae momentum trahat, §. VII.
Item defectum medii ordinarii ius nostrum consequendi, §. VIII.
Repressaliarum modus & limites, §. IX.
An omnes promiscue homines per repressalias capi queant? §. X.
Repressaliarum effectus, §. XI.
Officia illorum, qui repressalias exercent, §. XII.
Earum iustitia, §. XIII.

§. I.

Varie bellum dispescitur. Ratione *causae* aliud *iustum* aliud *iniustum* est: vtrumque vel *defensiuum* vel *offensiuum*. Quoad ritus & variarum gentium mores vel *solenne* vel *minus solenne* est: & illud quidem, sed minus accurate *iustum*, hoc *iniustum* appellitatur.

§. II.

Si autem ipsos belligerantes spectes, primo in *priuatum* & *publicum* diuidi solet: non male quidem, si vocabulum *belli* in significatu generaliori accipere liceret. Namque & priuati siue singuli homines, tum coram iudice, se accusando & defendendo, tum cessantibus iudiciis per vim certare possunt. Sed vsus repugnat, quem penes est & ius & norma loquendi, ex cuius

adeo praescripto, quod publicum est, & summorum imperantium, *bellum* appellitatur.

§. III.

Nonnulli etiam a bello, quod summi imperantes inter se gerunt, discernunt, quod *inferiores* erga *superiores* gerunt. Ast vero inferiores aut iustam causam habent arma contra superiores capessendi, aut non habent. Si non habent, *rebellio* potius quam bellum vocabitur. Sin habeant, (habere autem tum demum possunt, cum imperantes animum hostilem erga rempublicam induunt, & adeo imperantes esse desinunt,) non amplius cum superioribus illis res est, sed potius inter se aequales, & in statu naturali positi censeri debent. Cessat enim ibi omnis ratio imperii.

§. IV.

Tandem & in *imperfectum* & *perfectum* bellum diuidi potest. *Perfectum* voco, quod ita geritur, vt pax plane abrumpatur, & status hostilis, & vniuersalis laedendi licentia, in eius locum succedat. *Imperfectum* autem est, quod a summis imperantibus, aut a subditis ex illorum concessione ita geritur, vt certi tantum actus belici vsurpentur. Et huc pertinet illa belli species quam Graeci ἐνεχυριασμὸν, recentiores barbare *repressalias*, nonnulli minus accurate *pignorationem* dixerunt.

§. V.

Possunt autem *repressaliae* describi, quod sint bellum imperfectum, quod a summis imperan-

tibus, aut subditis, summis imperantibus consentientibus geritur, & quo ob denegatam vel malitiose protractam iustitiam, alterius reipublicae ciuem, aut res, capiunt, easque detinent, vt illi, qui prius laesus est satisfiat. Nonnulli huc referunt ἀνδροληψίαν, Graecis quondam maxime frequentatam, qua alterius ciuitatis homines propter homicidam nec deditum, nec punitum capiebant, & detinebant, donec alterutrum impetrarent.

§. VI.

Vnde quidem patet, *repressalias* non posse exerceri nisi a summo imperante aut eius auctoritate. Est enim species belli. Praeterea cum facile in bellum plenum transire possint, quin vt plurimum sint quaedam belli pleni praeludia, omnino totius reipublicae interest, ne sine summi imperantis consensu aliquis tale quid audeat.

§. VII.

Necesse quoque est, vt causa *liquida* sit & momentum trahat. In causa dubia aut non satis clara, vel re nullius momenti, alterius reipublicae magistratum iniquitatis arguere, & belli pleni, inde forte secuturi, periculum subire, imprudens non minus ac illicitum est. Vt vero intelligatur, iustitiam denegari, aut malitiose protrahi, necesse est, vt laesus aut eius magistratus, auxilium magistratus, cui laedens subest, imploraverit, & aut plane non fuerit auditus, aut auditus quidem, sed lis ita tractata, vt omnibus inde con-

constet, magistratui isti non esse constitutum, litem finire, aut accusanti ius reddere.

§. VIII.

Sed requiritur insuper, vt nullum *medium ordinarium* illud, quod nobis debetur, consequendi supersit. Hinc si per compensationem nobis satisfieri possit, aut a magistratu inferiori saltem denegata sit iustitia, & adeo ad superiorem adhuc prouocare liceat, nondum fas est ad repressalias prosilire. Necesse quoque est, si quis iuste *repressaliis* vti velit, vt laesi magistratus ipse laedentis magistratum ad litem decidendam sollicitet, & fundamenta ac rationes, quibus laesus innixus satisfactionem postulet, per legatos, aut alia ratione luculenter proponi curet.

§. IX.

Quod si ergo laesus hac ratione nihil obtinere queat, tum demum licebit *repressalias* vsurpare, ita quidem, vt alterius reipublicae ciues capiat, si ipsius subditi in altera ciuitate detineantur, bona autem, si bona fuerint prius capta: sin bona haberi nequeant, nihil obstat, quo minus ipsi homines capiantur. Interficere autem eos directe non licet, cum finis repressaliarum hoc nec requirat, nec permittat.

§. X.

Sed quod de subditis dictum, de *veris* & *perpetuis*, eorumque bonis, est intelligendum, mi-

nime autem de temporariis, hoc est illis, qui aut transeundi, aut exiguae morae causa in ciuitate aliqua viuunt. Inter hosce enim, & ciuitatem, quae nos iustitiam denegando laesit, non est eiusmodi nexus, vt ab ipso, qui restitutionem vel satisfactionem nobis debet, ea exacta esse, existimari possit. *Legati* etiam hinc merito eximuntur, cum & in bello pleno inuiolabiles sint. Foeminas autem, clericos, literisque operantes &c. nisi forte per pacta illis fuerit prospectum, ius naturae non eximit.

§. XI.

Effectus repressaliarum hic est, vt homines capti tamdiu retineantur, donec aut ipsi, aut illorum amici, satisfactionem a laedente, aut eius magistratu, impetrauerint. Si impetrare nequeant, videntur instar obsidum habendi. Bona autem, si tempus ad satisfaciendum exspirauerit, aut laeso dari, aut vendi etiam iusto pretio possunt, vt inde solutio fiat, ita tamen vt deductis impensis, quod supereſt, priori domino reddatur. Is autem, cuius bona hac ratione capta sunt, aut a ciuitate sua, aut illo, qui huic damno occasionem dedit, restitutionem exigere potest.

§. XII.

Cererum natura *repressaliarum* & ipsa ratio clarissime docet, repressalias non esse extendendas vltra damnum passum; in executione quoque non esse discedendum a praescripto conceden-

cedentis; porro nihil licentius in personas captas committendum, nec res negligentius custodiendas, priusquam tempus ad satisfaciendum destinatum, effluxerit. Quae omnia ex hactenus dictis intelliguntur.

§. XIII.

Solent quidem a nonnullis repressaliae damnari ex hoc capite, quod nemo teneatur ex facto alieno. Enim vero, si accurate rem metiaris, hic ex facto alieno nemo tenetur. Factum enim magistratus pro facto proprio cuiusuis ciuis, non quidem *immediate*, sed *mediate* merito habetur, cum vnusquisque, qui in aliquam societatem ciuilem intrat, tanquam membrum se tacite obliget, & corpore, & bonis, pro factis istius ciuitatis. Accedit, quod ciuis, qui ita laeditur, per magistratum suum indemnis praestari debeat, adeoque reuera non laedatur.

SECT. IV.
de
IIS QVAE BELLVM ANTECEDVNT.

Σύνοψις.

Non licet etiam ob causam iustam statim arma capere, §. I.

Praesertim in rebus leuioris momenti, §. II.

In grauioribus etiam tentanda prius amica compositio per colloquia, §. III.

Per arbitros, §. IV. V.

Per sortem, §. VI. VII.

Bellum quoque rite indicendum est, §. VIII.

Idque & iure naturae, §. IX.
Indictio belli vel absoluta est, vel conditionata, §. X.
In bello defensiuo superuacanea est, §. XI.
An post indictionem bellum statim inchoandum? §. XII.
Cui bellum indicendum sit? §. XIII.
Forma indictionis, §. XIV.

§. I.

Licet gentes inter se non habeant communem iudicem, non tamen statim, etiamsi causa iusta adsit, arma corripienda sunt. Etenim cum bellum infinitam malorum cohortem secum trahat, omni studio euitandum, & omnia prius tentanda sunt, quam suscipiatur.

§. II.

Non minus ergo prudentia quam lex naturae iubet, vel leuiora damna & iniurias dissimulemus, praesertim si grauiora mala ex bello secutura sint, eorumque patientia defungentes maiora pericula & incommoda declinemus.

§. III.

Quod si res maioris momenti sit, ne tum quidem statim ad arma prouolandum est, sed annitendum potius, vt partium amica disceptatione lis componatur. Hunc in finem recte a nonnullis commendantur *colloquia*, siue inter ipsos imperantes siue inter eorum legatos instituantur.

§. IV.

Si hoc pacto non proficiatur ad pacem, succedat altera ratio lites amice componendi, per com-

compromissum, hoc est, eligatur communi consensu arbiter, qui instar iudicis litem arbitrio suo decidat. Stare autem partes litigantes sententiae ab arbitro latae tenentur, ob pactum quod inter illas & arbitrum intercessit. Arbiter contra omni affectu procul facessere iusso pronunciare debet, quod sibi aequum videbitur, idque ex lege naturali, quae omnes homines pro aequalibus agnoscendos esse iubet.

§. V.

Modus iudicandi per rationis dictamen alius esse nequit, quam vt rationes & momenta controuersiae vtrinque luculenter proponantur; hinc probationes per instrumenta, testes fide dignos, iusiurandum &c. adhibeantur, & tum sententia ab arbitro feratur; quod si alterutra pars sententia stare contra datam fidem nolit, nec manifestum sit, arbitrum munere suo minus recte functum esse, executio contra renitentes armis expedienda.

§. VI.

Denique &, si natura negotii hoc ferat partibusque placeat, per *sortem* etiam litibus imponi finis potest. Per quam neutri parti iniuriam inferri inde constat, quod vtriusque consensus praecedat. Atque huc refero etiam *certamina singularia* siue *bella*, vt vocari solent, *repraesentatitia*, si scilicet duo aut plures, ad litem finiendam armis certare parati sint, ne to-

tus populus malis grauissimis, quae bellum comitantur, implicetur. Tale certamen non modo recte permittitur, sed & recte a certaturis suscipitur. Fit enim auctoritate publica, adeoque est bellum. Perinde autem est, siue pauci, siue plures, quod in iusto praelio fit, dimicent. Habent insuper eiusmodi certamina haec commoda, vt multorum hominum sanguini & vitae parcatur.

§. VII.

Bene quoque Hugo Grotius monet, licet omnes obstricti sint, ad bellum, quantum possunt, euitandum, ad hoc tamen potius obligatum esse eum, qui petit, quam qui possidet. Namque & ratio dictitat, in pari causa possidentis meliorem esse conditionem. Necesse quoque est, vt qui alterum possessione depellere cupit, claris & luculentis documentis instructus sit, quibus euincat, alterum iniustum esse possessorem. Quamdiu enim aliquis persuasus est, se iustum esse possessorem, illi vitio verti nequi, si sua strenue defendat.

§. VIII.

Ceterum si spes omnis euanuerit, aut nunquam adfuerit, amice lites componendi, ille, qui se laesum putat, alterum adhuc semel monere debet, vt sibi satisfaciat, sin hoc renuat, bellum expectet. Atque hoc est, quod *indictionem belli* vocant, nonnulli etiam *ius feciale*, sumpta voce in significatu angustiori, appellitant.

§. IX.

§. IX.

Non ergo a moribus gentium, aut ficto quodam gentium iure, sed ab ipso *iure naturae*, quatenus ad integras gentes pertinet, bellica inductio est arcessenda. Hoc enim cum praecipiat, vt omnia prius ad lites amice componendas tentemus, quam arma arripiamus, sine dubio etiam praecipit, vt alter, quem vt hostem inuadere constituimus, hac de re certior reddatur, vt hoc quoque modo illi occasio bellum euitandi subministretur. Atque cum omnes res bellicae ad summum imperantem spectent, ab eo quoque indictionem fieri debere, nemo inficiatus fuerit.

§. X.

Estque haec belli indictio, vel *conditionata*, quae cum rerum repetitione est coniuncta, & alias *clarigatio* dicitur, & tum maxime locum habere videtur, cum nihil antea de litibus amice finiendis actum fuit, vel *pura*, qua simpliciter alterius amicitiae & societati renunciamus, eumque hostem nostrum declaramus, quae & speciali quadam ratione & per eminentiam, *indictio* dicitur.

§. XI.

Habet autem *indictio* siue *denunciatio* saltem locum in bello, quod vocant *offensiuo*, in quo semper, etiam cum legati fuerint violati, vsurpanda est. In *defensiuo* autem superuacua videtur, cum ibi res ipsa doceat, inuasorem constituisse

ſtituiſſe armata manu, ius, quod ſe habere putat, proſequi. Cum indictione tamen non confundenda eſt belli *promulgatio*, qua ſubditis ſignificatur, hunc vel illum a nobis pro hoſte haberi, & nihil niſi hoſtilia nos ab eo expectare poſſe. Sed nec in repreſſaliis indictione opus eſſe arbitror, cum repreſſaliae exerceri nequeant, niſi iam certo nobis conſtet, laedentis magiſtratum nobis ſatisfacere nolle.

§. XII.

Et poteſt quidem bellum poſt indictionem tum demum inchoari, ſi denuo certiores facti fuerimus, alterum vim armatam expectare malle, quam amice rem componere. Etenim ſi ſtatim poſt denunciationem arma mouerentur, indictio & fine & omni careret effectu.

§. XIII.

Dum imperanti bellum indicitur, omnibus etiam eius ſubditis indictum cenſetur, eo quod vnam *perſonam moralem* conſtituant: quin etiam ſociis eius & foederatis, qui poſt indictionem ad partes eius accedunt, cum non aliter quam vt cauſae inſtrumentales & acceſſoriae, conſiderari poſſint. Aſt ſi finito bello priori, ſociis ob latum auxilium ſeorſim bellum inferendum, ſine dubio noua opus eſt indictione, quia bellum nouum eſt, nec pro acceſſione prioris haberi poteſt. Sed *exteri* merito excipiuntur, niſi facta illis diſcedendi copia, diſcedere

dere noluerint, tum enim sponte hostibus nostris accessisse censentur.

§. XIV.

Forma indictioni in eo consistit, vt summo imperanti, quo cum nobis res est, nostrum consilium & propositum innotescat. Adeoque perinde est, siue indictio per legatos fiat, siue per literas, item, siue ipsi imperanti, siue subditis eius indicatur bellum, modo ita fiat, vt non possit non imperanti innotescere. *Ritus* autem pro gentium varietate varii esse possunt, & a libero cuiusuis gentis arbitrio pendent, adeoque perinde est, quo pacto vnaquaeque hisce sese gerere velit.

SECT. V.
de
IIS QVAE BELLVM COMITANTVR.

Σύνοψις.

Circa modum gerendi bellum rationis etiam praescripta sequenda, §. I.

Quae ex fine belli intelliguntur, §. II.

An hostis non tantum factis, sed & verbis laedi queat? §. III.

An & quousque liceat hostem interficere? §. IV.

An vbique hoc liceat, §. V.

Captiui, supplices, & qui suam hosti probarunt fidem, an interfici possint? §. VI.

An veneno hostem interficere liceat? §. VII.

An liceat in eum mittere percussores? §. VIII.

Quod res hostium, etiam sacrae & religiosae vastari queant, §. IX.

Non tamen pro lubitu, sed quousque finis belli hoc requirit, §. X.

§. I.

§. I.

Vt bellum *iuste* geratur, non sufficit ea accurate obseruasse, quae hactenus tradita sunt, sed requiritur insuper, vt in ipso modo belligerandi, rationis praescripta sequamur.

§. II.

Nimirum vt omnis facultas agendi ex fine limites suos accipit, ita & bellici iuris limites ex fine sunt constituendi. Tantum ergo in bello licet, quantum finis belli permittit. Sed finis non ex solo belli principio est aestimandus, sed etiam ex causis subnascentibus. Idem etiam eousque extendendus est, vt nonnulla, quae aliquando bellum necessario consequuntur, & extra istam causam neutiquam iuste fieri possent, in bello tamen iuste fieri censeantur. Namque si isti effectus, qui saepius praeter belligerantis propositum ex bello fluunt, illi imputari possent, nullum profecto bellum iuste & licite geri posset. Quin & innocentissimae ceteroquin actiones iniustae vocari possent, cum praeter intentionem & propositum agentis, aliquid mali inde consequi queat.

§. III.

Hinc nunc porro colligo, si finis belli hoc requirit, tum factis, tum verbis aliisque signis, hostem & laedi, & decipi etiam posse. De factis, quae vim apertam secum coniunctam habent, nemo temere dubitauerit. De illis autem, quae hostem decipiunt, quorsum & verba, & cuncta

signa

signa spectant, nonnulli dubitant. Ast vero cum iam alibi euictum sit, neminem obligatum esse, semper signis verbisque ita vti, vt cum mente & cogitatis conueniant, nisi socialitatis ratio hoc exigat, & vero hostes, non in statu sociali, sed bellico versentur, in quo omnia officia & obligationes iuris naturalis, quae socialitatem supponunt, tantisper cessant, nullam rationem video, quare hostis non minus verbis factisque fictis, & adeo dolo non illicito laedi possit, quam vi aperta. Atque hinc intelligitur, quid de *iure strategematum* sit sentiendum.

§. IV.

In specie nunc ex hisce colligo, quod in bello liceat hostem *interficere*. Finis enim belli ceteroquin obtineri non posset. Non tamen in infinitum excurrit haec interficiendi licentia. Namque si finis belli, defensio, aut reparatio iniuriae illatae, sine iusta caede obtineri potest, sine dubio est illicita. Nec mores gentium illi patrocinantur. Non enim videndum, quid gentes faciant, sed quid facere debeant. Concludo itaque, quod nec *infantes*, nec *foeminae*, nec *captiui* nec *supplices*, nec qui *se ipsos dedunt*, per se interfici possint, nisi forte exinde singulare aliquod momentum ad finem belli conferatur. Quin omnis vis, quae corpori infertur, in quantum huc non facit, plane illicita est. Vnde & nunquam sine horrendo, & inexpiabili scele-

scelere stupra inferri foeminis possunt, cum ad finem belli nulla ratione hoc quicquam faciat, & a plus quam barbara libidine procedat.

§. V.

Qui autem iuste interfici possunt, recte interficiuntur in *solo* proprio, hostili, nullius: neutiquam autem in territorio tertii, quo cum nihil nobis est negotii, propter ius, quod illi in suum territorium competit.

§. VI.

Captiui & *supplices* nec per modum talionis, nec per modum poenae interfici possunt. Talio enim exercenda est in eum, qui deliquit. Poena non habet locum nisi inter imperantes & subditos. Multo minus itaque aliquis propter pertinax studium in partes, aut strenuam defensionem, interfici potest, cum laudandus potius sit ob fidem & fortitudinem, tantum abest, vt ob crimen puniri queat.

§. VII.

Veneno an hostem interficere *liceat*, non adeo expeditum videtur, certe moribus quorundam gentium hoc repugnat. Naturae tamen lege permissum est, hosti quocunque modo nocere, modo finis habeatur ratio. An ergo & spicula, & fontes, & aquas veneno inficere liceat, hinc itidem est definiendum.

§. VIII.

Quoad *percussores* omnino cum Hugone Grotio distinguo inter eos, qui fidem expressam, vel taci-

tacitam violant, & qui eam non violant. Tales percussores, qui hosti nullo modo sunt obstricti, immittere, haud prorsus illicitum videtur, cum perinde sit, siue pauci, siue plures hosti noceant. Ast de illis, qui fidem violant, secus est sentiendum. Nec tantum peccant, qui manum admovent, & percussorum munere funguntur, sed & qui eorum opera vtuntur. Sane cum huius facinoris causa moralis sit, qui iubet, aut eiusmodi hominum opera vtitur, effectus ipsi non imputari nequit.

§. IX.

Si vitam hostium corpusque laedere, multo magis *res* vastare, eisque eripere licet. Nec excipio *res sacras* aut *religiosas*, quippe quae eius sunt, qui summum imperium habet, & saltem ob certum finem vsumque, sacrae & religiosae appellitantur. Qui autem res sacras, quibus diuinitatem inesse putat, corrumpit, ideo peccat, quod contra conscientiam agit.

§. X.

Nec tamen & in rerum vastatione ultra limites progrediendum. Si enim rerum vastatio ad finem belli, pacemque accelerandam nihil conferat, eam iure naturae illicitam esse, omnino assero. Stultum sane non minus ac impium est, nullo suo bono nocere alteri. Quarum rerum vastatio itaque nobis nec necessaria, nec vllo modo vtilis est, eam intermittere

ratio iubet. Sic cum raro admodum neceſſarium ſit templa, ſtatuas, aedificia tum publica, tum priuata, poſt victoriam corrumpere, iisdem parcere, naturae leges iubent.

SECT. VI.
de
IIS QVAE BELLVM CONSEQVVNTVR, SIVE DE EFFECTIBVS BELLICIS, ITEMQVE DE IIS, QVI IN BELLO MEDII SVNT.

Σύνοψις.

In effectibus bellicis diiudicandis, itidem ad legem naturae reſpiciendum, §. I.

De acquiſitione rerum, eiusque fundamento, §. II.

An res exterorum iure belli acquirantur? §. III.

De acquiſitione rerum ab ipſis hoſtibus iure belli acquiſitarum, §. IV.

Omnia imperanti, nihil militibus acquiri, §. V.

Ex conſenſu imperantis militibus etiam quaedam acquirantur, §. VI.

Quod ſacii etiam ad praedae partem admittendi ſint, §. VII.

An vbique res hoſtium capere liceat? §. VIII.

De acquiſitione imperii particularis, eiusque fundamento, §. IX.

Imperium in captos tantum ſummo imperanti acquiritur, §. X.

An bello capti in ſeruitutem redigi, aut interfici queant? §. XI.

De poſteris ſeruorum bello captorum, §. XII.

Cum imperio in captum etiam iura eius incorporalia acquiri, §. XIII.

Diuerſi effectus belli iuſti & iniuſti quoad imperium in captos, §. XIV.

De captiuorum redemptione & permutatione, §. XV.

Captiuorum redemptio legibus ciuilibus minus recte prohibetur, §. XVI.

Ius

Ius in captiuum in alterum transferri, item pretium redemptionis pluribus deberi posse, §. XVII.
Conuentionem de pretio redemptionis non posse rescindi, etiamsi captus intelligatur locupletior, §. XVIII.
Quid censendum, si post conventionem, sed ante solutionem, mors capti interveniat? &c. §. XIX.
De acquisitione imperii vniversalis, eiusque fundamento, §. XX.
Raro admodum iuste imperium vniuersali iure belli acquiri, §. XXI.
Quotuplici ratione haec acquisitio fiat, §. XXII.
Cuncta hic humanitate & clementia esse temperanda, §. XXIII.
Mediante imperio acquiri etiam res & iura incorporalia vniuersitatis §. XXIV.
Postliminium quid & quotuplex, §. XXV.
De illis, qui postliminio reuertuntur, §. XXVI.
Quidnam isti recuperent, §. XXVII.
An res abalienatas, & earum fructus etiam recuperent? §. XXVIII.
Quo pacto haec in integris populis se habeant, §. XXIX. XXX.
De receptione rerum, § XXXI.
Seruorum & ancillarum, §. XXXII.
Quaenam postliminio non egeant: item quid iuris, si res postliminii capax, commercio ad tertium peruenerit? § XXXIII.
De priuatorum officiis bellicis erga imperantes, §. XXXIV.
Erga hostes, §. XXXV.
Neutralitas quid? & quotuplex? §. XXXVI.
An quis ad eam cogi possit? §. XXXVII.
Officia eorum, qui medii sunt erga belligerantes, §. XXXIIX.
Belligerantium erga medios, §. XXXIX.

§. I.

In *effectibus bellicis* rite diiudicandis, itidem non ad mores gentium, sed ad ius naturae

est respiciendum. Omnem enim bellicam acquisitionem, quae iuri naturae repugnat, illicitam & nullam esse arbitror, quantumuis quoad mores gentium, pro licita reputetur.

§. II.

Primus effectus belli est *acquisitio rerum*. Vbi quidem ratio dictitat, vt, si plus ceperimus, quam exigere ab hoste poteramus, habita ratione tum debiti primarii, tum subnascentis, deductis impensis, quod supereſt, hosti reddamus. Videtur autem acquisitio bellica rerum habere indolem *occupationis*, ita quidem, vt vis dominii, quae in statu sociali tantum se exerere potest, in hostili tantisper suspendatur, & adeo res hostium eousque extra verum dominium positae censeantur, quousque damnum datum est restituendum. Modus itaque acquirendi rem per capturam bellicam, quam rectissime ex modo occupationis definitur. Nimirum ratione aliorum, qui non hostes nostri sunt, sufficit qualiscunque actus externus, sed ratione hostium requiritur, vt res ita in nostra potestate sit, vt eos per vim ab illa arcere queamus. Cum enim quoad hostes status socialis cesset, non sufficit, vt in occupatione, per actum externum mentem possidendi declarasse, quippe quae declaratio nullum habitura esset effectum, sed omnino requiritur, vt rem captam contra eorum insultus defendere queamus.

§. III.

§. III.

Aſt *res exterorum*, quae forte apud hoſtes noſtros deprehenduntur, ita per capturam non acquiruntur. Non enim ſunt ſine dominio: & cauſa, quae res hoſtium extra dominium ponit, in iis plane ceſſat. Si tamen eo conſilio ſint ad hoſtem miſſae, vt eum iuuent, merito habentur pro hoſtilibus. Quae in naui hoſtili deprehenduntur, tamdiu iure pro hoſtilibus habentur, donec probetur contrarium.

§. IV.

Si res ab ipſis hoſtibus bello acquiſitae fuerunt, diſpiciendum, fueritne bellum iuſtum an iniuſtum. Si fuerit iniuſtum, prioris domini ius nondum exſpirauit, adeoque res illi reſtituendas puto. Sin iuſtum fuerit, a nobis, qui in iuſti domini locum ſuccedimus, eas repetere nequit.

§. V.

Acquiruntur porro res in bello captae *ipſi imperanti*, cuius auſpiciis bellum geritur, non autem militi aut ſubditis. Milites enim ſunt ſaltem *inſtrumenta*, & omnia auctoritate ſummi imperantis agunt, hinc & omnes effectus in illum redundant. Nec admitto illorum ſententiam, qui inter actus publicos & priuatos diſtinguunt. In bello enim priuatus vt priuatus nullam facultatem quicquam gerendi habet, ſed neceſſe eſt, vt ſemper publica auctoritas accedat, ſiue haec ad quosdam, ſiue ad

omnes actus impertiatur. Hinc milites per se nihil in bello acquirere possunt, nisi hoc fiat ex consensu imperantis.

§. VI.

Consentit autem imperans *duplici ratione*, vel vt in genere cuilibet det facultatem res mobiles capiendi & acquirendi: quod tamen minime consultum arbitror, cum hac ratione, quod hosti infertur damnum, aestimari nequeat, an debitum superet nec ne, quod omnino, vt certi bello limites statuantur, necesse est; vel ita vt res, quae bellico iure acquisitae sunt imperanti, deinceps inter milites diuidantur, quae quidem praedae diuisio vt ex arbitrio imperantis pendet, ita diuersimode institui potest. Consentit porro imperans non semper per modum *donationis*, sed interdum ex *contractu* aliquando etiam per praedae distributionem soluitur id, quod debetur, praeclare facta remunerantur, aut sumptus in bellum facti refunduntur. Habet quoque posterior hicce modus plurima commoda, inter quae haud postremum est, quod aequalitas in meritis compensandis in eo rectius obseruari possit.

§. VII.

Socios ad praedae partem admittendos esse, ratio, vt puto, luculenter suadet. Nemini enim officium damnosum esse debet. Et vt gentes obligatae sunt, vt oppressis succurrant, ita illae, quibus succurrunt, vice versa obligatae

gatae sunt, vt hoc grato agnoscant animo. Atque ad istud semper quidem obstrictae sunt, maxime autem & obligatione quidem perfecta, si contractus aut pactum accesserit. Subditi autem, nisi promissione imperans se obligauerit, tale quid exigere nequeunt, & adeo eius liberalitati rem totam permittere tenentur.

§. VIII.

Ceteroquin capere res hostium *vbique* licet, si discesseris a territorio eius, cum quo nihil nobis est negotii. Istud enim hac ratione turbare nefas est.

§. IX.

Alter effectus belli est *acquisitio imperii particularis* in bello captos. Vbi si iterum rectam rationem consulimus, ex fine belli cuncta sunt metienda. Nimirum, si illi, quos iure belli capiens interficere poterat, se ipsos dedunt, eo tempore, quo hocce ius in eos exerceri poterat, ea lege, quod seruire velint, si tum eos non interficiat, oritur inde ex proprio illorum consensu *seruitus*. Et hanc, tum a capto, si morte sua parti, pro qua militat, nullum afferre emolumentum possit, tum a victore, quod ratio dictitet, a caede, quantum fieri potest, vnumquemque se abstinere debere, morti praeferendam esse, nemo dubitauerit. Et hinc an & quousque in foeminas, pueros, senes, &c. seruitus bellica cadat, diiudicari poterit.

§. X.

Sed cum milites cuncta publica auctoritate agant, & nihil sibi acquirant, sequitur, quod per captorum consensum imperium in eos non ipsis *capientibus*, sed imediate *illi, cuius auspiciis bellum gerunt*, mediate autem & per imperantis consensum, *militibus*, aliisque acquiratur.

§. XI.

Ex hactenus obseruatis colligo; seruitutem non esse directe effectum belli, sed eandem vnice ex consensu captorum prouenire, & adeo bellum huic seruituti saltem occasionem praebere: in iis tamen gentibus, quarum moribus receptum est, captos in seruitutem redigere, licet consensus non exprimatur, tacite tamen capti consentire merito censentur: quod si autem expresse dissentiant, capienti nullum in eos acquiritur imperium, sed in ipso actu capiendi, si belli ratio hoc iusserit, eos interficere potest, aut eos custodire tenetur, donec aut redimantur, aut in seruitutem consentiant. Post capturam eos interficere nequit, nisi magnum momentum ad bellum inde conferatur. Cum etiam nemo consentire credatur in eam vitae conditionem, cui mors ipsa sit praeferenda, sequitur, capienti non quiduis licere in seruum. Non potest ergo ipsum interficere, non potest pro lubitu in eum saeuire, non potest vestimenta & alimenta necessaria denegare

gare &c. Qui ergo hisce legibus repugnant gentium mores, palam iniusti sunt & iniqui.

§. XII.

Quod posteri seruorum bello captorum ad parentum suorum dominos pertineant, perperam hactenus creditum, nec iuri naturali vllatenus est conueniens. Licet enim seruorum liberi dominis suis vitam debeant, partim ob vitam parentum in bello seruatam, partim ob alimenta, licet etiam nihil habeant, quo haec beneficia compensent, nihilosecius ad nihil amplius, quam ad animum gratum, neutiquam autem ad seruitutem subeundam obligati sunt.

§. XIII.

Qui autem imperium in captum sibi acquisiuit, ad eum etiam *iura incorporalia* capti pertinent, quatenus in capientem transferri possunt. Namque quae v. g. ex singulari personae proprietate fluunt, & adeo alienari nequeunt, huc non spectant. Haec enim, si manere possunt, manent, si non, extinguuntur.

§. XIV.

Qui bellum *iniustum* gerunt, vt licite neminem interficiunt, aut capiunt, ita nec imperium vllum in captos sibi acquirunt. Licet enim consensus etiam expressus accedat, captus tamen eodem non tenetur, eo quod capiens non habuit ius captum interficiendi, aut promissum ab eo acceptandi. Eiusmodi belligerantes

rantes enim non differunt, saltem in hoc capite, a latronibus. Hinc & qui eiusmodi seruitutem subierunt, aufugere, & bona sua secum auferre possunt, tum durante bello, tum pace iam facta, nisi per pacem nouum seruitutis continuandae accesserit fundamentum, aut seruus oblatam a domino libertatem acceptare noluerit, & adeo nouo consensu, sese domino obligauerit. Qui autem in bello iusto capti sunt, si in seruitutem consenserint, nullo modo aufugere, dominoque se subtrahere possunt: (secus se res habet, si non consenserint) quin, vt omnes serui, domino obsequium debent, adeoque & domino castigatione eos emendaturo, resistere nequeunt.

§. XV.

Ceterum licet dominus imperium in seruum semel rite acquisitum, ob consensum eius retinere possit, humanius tamen est, pro pretio non iniquo eos dimittere, quod multo magis in captis non seruis, procedit. Saepius etiam solent iussu summi imperantis captiui vtrinque permutari, quod manifesto quidem documento est, praecipue & primario ipsi imperanti ius in captos acquiri.

§. XVI.

Leges autem ciuiles captiuorum redemptionem prohibentes, non adeo probare possum. Ita enim multi innocentissimi & fortissimi viri, saepius praeter culpam suam libertate privantur,

vantur, vt patria nullum ex illis emolumentum percipere possit.

§. XVII.

Potest etiam *ius* in captiuum in alterum *transferri*, quia ex earum rerum numero est, quae alienari possunt. Sed & istud euenire potest, vt captus pretium redemptionis pluribus debeat, si scilicet ab vno, pretio nondum soluto, dimissus, capiatur ab alio.

§. XVIII.

Conuentio de pretio redemptionis facta ex eo rescindi nequit, quod captus intelligatur locupletior, quam credebatur. Namque error non est circa ipsam pacti essentiam, non adfuit etiam dolus, quia captiuus nulla lege obligatus est, vt capienti indicet, quantas possideat opes. Nec etiam vniuersalis quaedam acquisitio hic locum habet, quia quae quis ignorat, nec ad ea scienda vllum ius habet, nullo modo acquisiuisse, dici potest. Naturae occupationis hoc repugnat. Hinc si captiuus pecuniam celauerit, prodesse ei ad pretium redemptionis potest.

§. XIX.

De quaestione an pretium conuentum, & ante mortem non solutum, ab haerede debeatur, recte censet Grotius, *non deberi*, si in captiuitate mortuus sit, nisi ita conuenerit, vt ab ipso contractus momento, pure debeatur pretium: *deberi*, si in libertate fuerit mortuus. Recte quoque

quoque asserit, eum qui dimissus est sub pacto, vt faceret dimitti alterum, qui interea mortuus est, non teneri, vt in captiuitatem redeat. Sufficit enim, si praestet aestimationem eius, quod praestari non potest.

§. XX.

Tertius belli effectus est *acquisitio imperii vniversalis* in victos. De qua tamen idem dicendum, quod de imperio particulari obseruauimus: scilicet, quod directe ex bello non fluat, vtut bellum eius acquisitioni occasionem suppeditet. Nimirum si debitum aut principale aut subnascens tanti sit, vt a populo, quo cum nobis res est, eiusque imperante, nullo modo solui possit, & ille in eam a nobis redactus sit sortem, vt non amplius solutionem eius detrectare queat, omnino necesse est, vt eum modum satisfaciendi approbet, quem victor habita ratione debiti & principalis & minus principalis, vt & securitatis suae, praescripserit. Cum vero nihil amplius, vt victor haec omnia consequi possit, supersit, quam vt imperium eius subeat, lege naturae in hoc imperium consentire iubetur. Si consentire nolit, victori licebit, arma vt erga hostem, vsurpare: sin consentiat, res expedita est. Nec obstat, quod vtplurimum metus consensum extorqueat, namque metus ille iustus est, & ab habente causam iustam incutitur; habeat quoque sibi, quod cogi debeat.

§. XXI.

§. XXI.

Quae si recte obseruentur, non adeo multa exempla imperiorum, rite acquisitorum, deprehendere licebit. Namque & raro euenit, vt aliquis iustam belli habeat causam, rarius, vt causa belli tanti sit, vt debitum alia ratione, quam imperii cessione, solui nequeat. Hinc bellicae imperiorum acquisitiones merito suspectae sunt.

§. XXII.

Solet autem haec acquisitio imperii vniuersalis non vno modo fieri. Interdum enim populus siue ciuitatem integram, siue partem ciuitatis constituerit, victoris imperio ita subiicitur, vt ciuitas ipsa penitus tollatur, & omnes *seruitutem personalem* subire cogantur. Id quod tum demum fas fuerit, si victor alia ratione suae securitati consulere nequeat, quod tamen rarissime eueniet. Aliquando autem populus personalem quidem libertatem retinet, sed *seruitutem ciuilem* siue antea sub ea fuerit, siue non fuerit subire tenetur, idque iterum duplici ratione, vel vt victor ea lege imperium ex consensu populi accipiat, qua reges in regno *legitimo* illud habent: vel vt absolute imperium sibi vindicet, ita vt regnum in posterum in eius *patrimonio* esse censeatur. Vtrumque vel ita fieri potest, vt *formam accidentalem reipublicae mutet*, quorsum & illud pertinet, si partem imperii sibi vindicet, cetero-

rum

rum iurium administratione populo aut regi devicto relicta, & ad rempublicam suam instituat, vel vt *forma* maneat, imperante saltem mutato e. g. cum victam rempublicam certo nexu & vinculo sibi obstringit, tributa, praesidiaque illi imponit &c. Quae omnia ex consensu populi, quem victor pro debiti magnitudine, & securitatis suae ratione exigere potest, pendent.

§. XXIII.

Interim prudentia non minus quam lex naturae iubet, *humanitati & clementiae*, quantum fieri potest, relinquere locum, & imperii rigorem temperare, quin victis libertatem & imperium, si summa non obstet necessitas, concedere, aut si hoc fieri nequeat, priuilegia, magistratus, consuetudinesque non temere immutare. Cum primis religionis libertas vt illis relinquatur, par est. Saltem si falsa imbuti sint, per vim ad veram amplectendam cogi nequeunt. Hoc enim nec religionis, nec imperii, ratio iubet. Interim ne vera apud eos opprimatur, vi imperii recte impediri potest. Atque hinc patet, quodnam sit *ius victoriae*. Quod autem de *iure triumphi* nonnulli addunt, huc non spectat, gentiumque, multo minus solius populi Romani mores, pro legibus reputari nequeunt.

§. XXIV.

Mediante imperio acquiruntur etiam *res & iura corporalia vniuersitatis*. Quin & credita pariter

pariter ac debita ad victorem transeunt. Qui enim dominus est personarum, dominus etiam est rerum & iurium, quae personis competunt.

§. XXV.

Nunc quid de *postliminio* ratio dictitet, paucis edisserendum est. Vocatur autem postliminium ius, quod ex reditu in fines publicos, siue nostros siue sociorum & amicorum, qui in bello easdem partes sequuntur, enascitur, ita vt prior ante captiuitatem status reuiuiscat: estque duplex, aut enim postliminio aliquis *reuertitur*, aut aliquid postliminio *recipitur*.

§. XXVI.

Quod ad eos, qui postliminio *reuertuntur*, attinet, ita censeo: si in bello iusto fuere capti, & accedente consensu, in seruitutem redacti, & pactum illud per subsequentem pacificationem non fuit sublatum, vt omnem spem ad priorem statum iterum perueniendi, amittunt: ita cum velut pro mortuis habeantur, iuribus suis excidunt, & adeo post pacem factam illis postliminium non competit. Quoad ceteros autem, qui in bello iusto capti, aut nunquam in seruitutem consenserunt, aut si pax nondum sit secuta, secus est pronunciandum. Perinde autem est, quocunque modo eiusmodi homo ex captiuitate euaserit, cum, vt in ea permaneret, non fuerit obligatus,

gatus, modo adsit propositum sua recuperandi. Quando ergo *victi deditique* postliminio non gaudere dicuntur, non aliam inuenire rationem possum, quam quod pactiones cum hostibus factae obstent, quo minus sui iuris fieri queant. Interim dissimulare nequeo, me nullam perspicere causam, quare, si consentiente hoste dimittantur, postliminii non sint capaces: quin existimauerim, omnes, qui ad sua redeunt, postliminii capaces esse, & licet forte hosti per iniustum discessum obligentur, inde tamen non sequitur, quod suis iuribus, quae ceteroquin sibi vindicare poterant, debeant priuari. Sane ratio clarissime dictitat, ne calamitatem eorum, qui in bello capti fuerunt, iuribus aut bonis eos priuando, augeamus.

§. XXVII.

Recuperat autem, qui ita redit, praeter libertatem, *res omnes*, quas habuerat, omnia *iura* quoque, omnesque dignitates, nisi forte reipublicae ratio postulauerit, vt aliis conferrentur, vbi tamen aequum est, vt compensationem accipiat.

§. XXIII.

Quod si is, qui interea res istas possedit, eas *alienauerit*, nihilosecius postliminii iure recuperari possunt. Id quod tum de *immobilibus*, tum de *mobilibus*, intelligo. In omnibus quippe eadem est ratio. Nec enim, nisi sub conditio-

ditione, vt restituerentur pristino domino, alienari potuerunt. De *fructibus* autem consumtis arbitror, quod tantum vltimus possessor debeat restituere, quantum inde factus est locupletior.

§. XXIX.

Quod de singulis hominibus dictum, de *integris populis* etiam intelligi potest. Hi enim si vel propriis viribus, vel sociorum armis, iugum hostile, sub quod sine iusta causa missi fuerant, excusserint, sine dubio libertatem, & statum antiquum recuperant, nisi consensus obstet, aut foedere sociali aliter cautum fuerit. Quod si autem aliqua pars bonorum, quae antea ad populum pertinuerant, adhuc sub potestate hostis remaneat, ius ad illam recuperandam retinet, siquidem iniuste illi sit erepta, quamdiu bellum pace nondum fuit compositum.

§. XXX.

Ast si *tertius* aliquis suo nomine hosti subactum antea populum bello eripuerit, dispiciendum, quis habeat causam iustam imperium eius populi sibi vindicandi, & in cuius imperium populus consentiat. Idem quoque de parte alicuius populi est sentiendum. Quod si pars populi vindicetur ab illo populo, a quo per vim iniustam tantisper auulsa fuit, aut istius sociis, antiquo iterum corpori adiungetur, & in pristinum locum ac iura redibit: nisi

forte pacto, & foedere cum sociis inito, aliter fuerit constitutum. Idem & censendum, si propriis viribus in libertatem sese vindicauerit: ad antiquum nimirum redibit corpus, si ciuitas ista iuri suo non renunciauerit, aut alia ratione istud amiserit.

§. XXXI.

De *receptione rerum* obseruandum, quod res omnes, tum immobiles, vt agri, loca sacra, religiosa &c. tum mobiles, si luculenter constet, quod nostrae fuerint, iure postliminii recipiantur, sed tum demum, si hosti nullum amplius ius in eas competat, siue nullum vnquam habuerit, vt in bello iniusto, siue alia ratione compensationem fuerit nactus, vel iuri suo renunciauerit. Nec obstat quoad res mobiles, quod dicitur, eas in praeda esse. In bello enim iniusto nulla praeda recte acquiritur: in iusto tantum praeda quidem acquiritur, quantum debiti magnitudo postulat, quod excedit, iuste acquiri nequit, interim aut iuri suo renunciare, vel alio modo istud iterum amittere potest.

§. XXXII.

Quod de rebus dictum, de *seruis* etiam & *ancillis* est intelligendum. Et licet illi ab hoste fuerint manumissi, haec manumissio tamen prioris dominii ius tollere nequit. Sufficit autem ad eorum receptionem, si a veteri domino aut habeantur, aut facile haberi queant: & adeo

adeo perinde est, habeantne serui animum partes nostras sequendi, an non habeant.

§. XXXIII.

Ceterum hinc etiam patet, res, quae nunquam in potestate hostis fuere, non etiam egere postliminio. Huc spectant non tantum, quae a latronibus aut piratis nobis eripiuntur, sed omnia etiam quae in bello *iniusto*, aut in iusto quidem, sed *iniuste* capiuntur. Quod si res postliminii capax ad tertium commercio peruenerit, sine dubio est restituenda. Interim aequitatis ratio postulat, vt pro ea tantum soluat, quanti ipsi desperatae possessionis recuperatio valitura fuerat. Potest tamen obligatio restituendi temporis diuturnitate exspirare, siquidem derelictio ex ea recte colligi possit. Haec omnia vero quantum ad ciues vnius eiusdemque reipublicae attinet, per leges ciuiles varie ad ciuitatis vtilitatem determinari possunt.

§. XXXIV.

Quae hactenus de officiis bellicis diximus, tum ad ipsas gentes, tum singulos etiam homines, spectant. Horum tamen, vt iam alibi monitum, duplex σχέσις est; alia ad *propriam rempublicam*, alia ad *gentem*, cum qua bellum geritur. Quoad priorem, constat, quod mandatum imperantis, siue generale fuerit, siue speciale, obseruare accurate debeant. Hinc singuli in tantum praedam agere, & sibi aliquid

acquirere possunt, in quantum ab imperante illis hoc est concessum. Ergo si omnem praedam imperanti reddere tenentur, nihil retinere possunt, &c.

§. XXXV.

Si autem eorum erga hostem officia spectes, nihil omnino priuata auctoritate agere possunt. Publica autem auctoritas, vt nocere hosti possint, plerumque per belli promulgationem omnibus conceditur. Vbi tamen eadem regula, quae toti vniuersitati a iure naturae est praescripta, singulos quoque obligat. Nimirum tantum licet, quantum finis belli requirit. Peccant ergo, si eos interficiant, quorum vita nemini nocere magnopere poterat: peccant, si praeter necessitatem agros vastent, aedificia incendant: peccant, si praedas agant, quae debiti magnitudinem excedunt, aut quibus non tam hosti, quam hominibus longe innocentissimis nocetur. &c. Quod si quis hac ratione damnum dederit, ad eius restitutionem omnino tenetur.

§. XXXVI.

Status illorum, qui inter gentes bellum inter se gerentes, medii sunt, barbara voce *neutralitas* dicitur: estque vel *generalis*, cum quis non est socius alterutrius belligerantium, vtut communia officia, quae gens genti debet, vtrique praestare paratus sit: vel *specialis*, vbi pacto, vel expresso, vel tacito, aliquis ad mediam

hanc

hanc conditionem se obligauit. Posterius vel ita fit, vt vtraque pars in omnibus aequetur, vel vt certae res, certique actus, excipiantur.

§. XXXVII.

Quando autem quaeritur, an quis vt neutrarum partium sit, cogi possit? distinctione opus esse arbitror. Nimirum aut per modum *imperii* quis cogitur, aut *sine imperio*, solo metu. Priori modo, nemo nisi subditus cogi potest. Ast posteriori modo etiam gentes, quae inter se aequales sunt, se cogere possunt. Praeterea dispiciendum, an de *facto*, an de *iure* sermo sit. De facto nullum est dubium, si cogens viribus sit superior. Si de iure sermo sit, distinguendum porro inter *neutralitatem generalem*, & *specialem*. Ad generalem ab illo, qui habet causam iustam, recte quis cogi potest, hoc est, vt non magis hosti faueat eique auxilia mittat, quam sibi. Ast ad specialem nemo cogi potest, quia vt foedus siue pactum quis mecum ineat, aut plane non aut saltem iure imperfecto obligatus est.

§. XXXIII.

Officia itaque eorum, qui medii sunt, huc redeunt: officia tum absoluta tum hypothetica, siue perfectam, siue imperfectam obligationem habeant, erga vtrumque belligerantium, eodem modo aequaliter praestent: si vni officium humanitatis praestant, alteri id non denegent, nisi causa diuersitatis manifesta sit, &

alter id nullo plane iure exigere potuerit: ad officia humanitatis vni praestanda nemo obligatus est, si videat alterum idem, eodem iure, exigere posse, & si deneget, maghis periculis se expositum iri: ea, quae vsum in bello habent, nisi per pactum speciale hoc liceat, neutri submministret: nec ea, quae vsum in bello non habent, nisi vtrique ea concedere paratus sit: omnem nauet operam, vt lites componantur, laeso satisfiat, & bello imponatur finis: quod si autem pacto ad actus quosdam particulares sese obligaverit, eodem accurate standum est.

§. XXXIX.

Belligerantes autem erga eos, qui medii sunt, non aliter ac socialitatis ratio postulat, sese gerant. Nihil ergo hostile erga illos moliantur, nec res illorum vastari permittant. Vrgente tamen summa necessitate, licebit castrum in territorio eius, qui medius est, occupare, sed ita, vt cessante necessitate, non tantum reddatur, sed damnum etiam, si quod datum, restituatur.

SECT. VII.

de

PACTIS BELLICIS VT ET DE PACE.

Σύνοψις.

Hosti quoque seruanda fides, §. I.
Etiam piratis, tyrannis, perfidis &c. §. II.
Quid sentiendum, si metus accesserit, §. III
Quando sine perfidia pacta violare liceat, §. IV.

Quid

Quid pax? §. V.
Eam soli imperantes summi inire possunt, §. VI.
Super rebus in illorum potestate positis, §. VII.
Conditiones pacis, earumque interpretatio, §. VIII.
Quotuplici modo pax rumpatur, §. IX.
De reliquis modis bellum finiendi, §. X.
Ad firmamenta pacis pertinent obsides, §. XI. XII.
Et pignora, §. XIII.
Induciae quid? & quotuplices? item quis earum effectus, §. XIV.
De computatione temporis in induciis, item initio obligationis, §. XV.
Quinam actus tempore inducirarum illiciti sint, quinam liciti, &c. §. XVI.
Quomodo induciae finiantur, §. XVII.
De iure commentatus, §. XVIII.
De fide minorum potestatum in bello, §. XIX.
Quid si mandati limites transgrediantur, §. XX.
Super quibus rebus paciſci possint? §. XXI.
De fide priuatorum in bello publico, §. XXII.
De promissis captiuorum, §. XXIII.
De fide tacita, §. XXIV.

§. I.

Saepius contingit, vt belligerantes *pacta* inter se ineant, & haec quidem sancte seruanda esse assero. Licet enim per bellum status socialis cesset, adeoque ad officia ex statu sociali fluentia nemo sit obligatus: nihilosecius tamen, quoniam, dum cum hoste paciscimur, status hostilis, siue bellicus, tantisper quoad hunc actum tollitur, fides data omnino seruanda est. Accedit, quod, si fidem hosti datam migrare liceret, nihil aliud quam diffidentia perpetua, perpetuumque inde sequi possit bellum.

§. II.

Seruanda autem pacta sunt etiam *latronibus* (sed non quatenus vt latrones metum iniustum nobis incutiunt) *piratis*, *tyrannis*, *perfidis*, *transfugis rebellibus* &c. Eo ipso enim, dum cum iis paciscimur, nobis ipsis adimimus facultatem eos puniendi, si quidem subditi nostri sint, aut saltem quoad hunc actum eos idoneos esse agnoscimus & declaramus, qui ius aliquod aduersus nos sibi acquirere possint.

§. III.

Quod si *metus* accesserit, idem censendum, quod in genere de pactis metu initis dictum. Nimirum si tertius metum intulerit, fides hosti data seruanda: tertius tamen ad damnum, quod inde nobis datum est, restituendum tenetur. Si is ipse quo cum nobis res est, metum nobis incusserit, & quidem iustum, seruanda est data fides: quin seruanda est, etiamsi ceteroquin belli causam iniustam habeat, & adeo hoc pacto metus iniustus dici possit. In quo quidem bellicae pactiones a ceteris pactis multum abeunt, idque ea de causa, quod ceteroquin nullus inueniri modus possit bella finiendi, quae tamen vt finiantur, totius hominum generis interest. Interim qui ita consensum nobis extorquet, manet iniustus rerum, quas nobis debebat, possessor. Ast si alio sensu metus iniustus dicatur, potest omnino efficere, vt pactum sit irritum.

§. IV.

§. IV.

Duobus tamen modis contingere potest, vt quis sine perfidiae crimine promissum violet: primo, defectu *conditionis*, si scilicet alter non impleuerit, quod prius implere debebat: deinde per *compensationem* rei nostrae aequiualentis, quae est apud alterum, siue alter ex contractu, siue ex alio capite nobis aliquid debeat.

§. V.

Ex pactis, quae bellum finiunt, pax progignitur, hoc est status gentium, quo vnaquaeque erga alteram naturae leges obseruat, siue socialiter viuit. Ad pacem pertinet *amnestia*, cui nonnulli *restitutionem*, & *satisfactionem* addunt.

§. VI.

Possunt autem soli *summi imperantes* pacem facere. Vbi quidem in specie quod ad reges attinet, necesse est, vt facultate consentiendi & paciscendi gaudeant, hoc est, vt sint maturi iudicii, sanae mentis, non in captiuitate, non in exilio &c. In procerum & populi imperio valent ea, quae supra de modo, quo ciuitas per summos imperantes, voluntatem suam exerat, dicta sunt.

§. VII.

Habent praeterea eiusmodi pactiones cum aliis pactis hoc commune, quod imperans non possit paciscì super *rebus in sua potestate non*

positis. Quod vt rite diiudicetur, a *patrimonialibus* regnis sunt discernenda *legitima*, repetendum quoque, quod de eminenti dominio, & contractibus summorum imperantium, iam obseruatum est.

§. VIII.

Conditiones pacis variae esse possunt: de quibus si dubium enascatur, quo pacto intelligi debeant, ad regulas de interpretatione recurrendum est.

§. IX.

Rumpitur autem pax duobus potissimum modis: primo migrando legem socialitatis, ad quam noua pactione obstricti eramus: deinde migrando conditiones, super quibus in pace tacite aut expresse conuentum est. Prius fit, si vis bellica citra nouam causam inferatur, vel ab eorum sociis (si pacis legibus ita fuerit cautum) vel ab illorum subditis, consentiente summo imperante: idque ita, vt aut subditis nostris, aut sociis in pace comprehensis, ista vis inferatur. Posterius fit, quando caput pacis, maioris aut minoris momenti violatur, nisi *poena conuentionis* sit adiecta, aut necessitas alterum impediuerit: vbi tamen si etiam citra necessitatem pax violata fuerit, innocenti integrum est pacem seruare. Non minus & tum pax rumpitur, si quis tale quid committit, quod cum pace speciali consistere nequit.

§. X.

§. X.

Potest quoque bellum finiri eo modo, quo lites omnes etiam ante bellum in statu neutrali componi posse, supra diximus. Vbi tamen ab arbitrio *conciliatoris*, siue vt barbare dicitur, *mediatoris*, distinguenda est deditio, quando scilicet victi victoris arbitrio se permittunt.

§. XI.

Ad firmamenta pacis pertinent *obsides* & *pignora*. Et potest quidem imperans vi imperii eminentis etiam inuitos ciues in obsides dare. Damnum tamen, quod illis ita infertur, restituere tenetur ciuitas. Interim interfici neutiquam possunt ab eo, cui traditi sunt. Namque nec imperii eminentis tanta vis est, vt directe vita ciui eripi possit, nec ipse obses in suam vitam eam potestatem habet, vt suo consensu facultatem se interficiendi in alium transferre possit. Nec tamen, vt ego opinor, obses fugere potest. Obligatus enim est imperanti summo, qui eum tradidit, obtemperare. Huius autem intentionem fuisse, vt obses maneret, nec aufugeret, vel ex eo clarum est, quod ceteroquin tale pactionis firmamentum merum ludibrium futurum esset. Si enim hoc modo pactum firmare voluit, citra dubium etiam voluit, vt obses maneret.

§. XII.

Arbitror etiam, obsidem in aliam causam retineri posse, vt *subditum*: si alia via iniuriae illatae

latae restitutionem consequendi, non suppetat. Perinde enim est, siue alium subditum detineamus. Ceteroquin causa, propter quam obses traditur, exspirante, ipse etiam obses liberatur. Cessante enim causa, cessat effectus. Sed mortuo rege, qui obsides dedit, tum demum liberantur; si pactum fuerit *personale:* minime autem si *reale* fuerit, aut si obsides non meram alienae obligationis accessionem, sed partem principalem, tanquam expromissores, constituant.

§. XIII.

Pignorum eadem est ratio ac obsidum, nisi quod res ipsa doceat, in pactis nonnulla aliter de obsidibus, quam de pignoribus interpretenda esse. Potest etiam pignus praescriptione acquiri, si ex documentis consuetis derelictio prioris domini constet.

§. XIV.

Ad pacta bellica summorum imperantium, quibus bellum non finitur, pertinent *induciae.* Sunt autem induciae status belligerantium, quo manente bello, bellicis actibus ad tempus, ex conuentione abstinendum est. Solent pro diuersitate *temporis* & *durationis*, item *actuum*, a quibus abstinendum &c. variae earum species constitui. Effectus autem illarum est, quod, postquam tempus definitum exspirauit, non opus sit noua indictione, sed statim vtraque pars ad arma redire possit.

§. XV.

§. XV.

In *temporis computatione* diem, a quo inducias ordiri placet, excludere, & diem, ad quem extenduntur, includere, leges bonae interpretationis iubent. Id quod de mensibus atque annis pariter est intelligendum. Obligare autem induciae incipiunt ipsos contrahentes eo temporis momento, quo in pactione conuentum est, subditos vtrinque, ex quo ad notitiam eorum per publicationem peruenire potuerunt: ita tamen, vt actus bellici omnes, antequam ad illorum notitiam peruenerint induciae, omni effectu careant, subditi vero a poena merito liberentur.

§. XVI.

Illiciti ergo sunt induciarum tempore omnes actus bellici, tum in homines, tum in res, siue dolo, siue aperto marte exerceantur: sed actus, quibus hosti non nocetur, & qui proprie non sunt bellici, omnino liciti sunt, nisi conuentio specialis obstet. Si qui autem praeter culpam suam, & per casum fortuitum, post inducias intra fines hosticos deprehendantur, ad sua reuersuri, ad eos extendere induciarum fauorem, humanitati conueniens esse puto. Casus fortuitus enim nemini imputari potest.

§. XVII.

Finiuntur induciae vt alia pacta, dum *tempus* praefinitum *exspirauit*, aut *actus*, ad quem con-

conceſſae ſunt, *abſolutus* eſt: itemque *contraria pactione & violatione*. Si violatae ſint, ſtatim ad arma redire licebit, ea conditione enim eas ſervare tenemur, ſi & alter ſeruet: niſi poena addita, eaque petita & ſoluta ſit ab eo, qui violauit. De priuatorum actibus hoſtilibus quoad inducias, ex conſenſu imperantium eſt iudicandum.

§. XVIII.

Extra inducias nullum eſt ius commeandi, niſi per modum *priuilegii*, aut *ſpecialis conceſſionis*, quod & ius *ſalui conductus* vocari ſolet, quo aliquis ab omni inſultu hoſtili immunis praeſtatur. Idque vel *hominibus* vel *rebus* conceditur. Interpretatio eius ſecundum regulas conſuetas eſt inſtituenda.

§. XIX.

Quae de fide minorum poteſtatum in bello diſputantur, ex natura *mandati* haud difficulter diiudicantur. Vt ergo qui mandatum accepit, tum demum mandantem obligat, ſi ea faciat dicatue, in quae mandans conſentit: ita minorum poteſtatum pactis ſummus imperans in bello obligatur quando id faciunt, quod officii illis demandati ratio poſtulat, aut quae functio ſpecialis requirit, quae vel publice nota eſt, vel iis ſaltem, quorum res agitur, itemque quando conſenſus ſummi imperantis pactum ratum habentis, aut tacitus, aut expreſſus, ſubſequitur, & denique ſi ſummi imperantes ex pacto minorum poteſtatum facti ſint locupletiores, ſaltem in hoc caſu

casu ita quaesita, improbando tale pactum retinere nequeunt.

§. XX.

Etiamsi ministri contra mandata occulta egerint, imperantes tamen tenentur. Sane si hoc non esset, quaelibet pacta irrita reddi possent. Non tenentur, si constet, eos nolle, vt cum hoc aut illo contrahatur. Potestas autem ministro tanta concessa esse semper creditur, quanta requiritur, vt munere suo fungi queat. In inferiores cuique pro officii ratione ius esse, vt pro imperii dependentis modo eos obligare possit, res ipsa docet. Si mandati finis fuerit transgressus, eodem modo res se habet, vt in sponsione. Vbi autem imperans per ministrum obstringitur, altera quoque pars obligatur.

§. XXI.

Et hinc *obiectum* quoque harum pactionum est definiendum. Super iis rebus paciscí ministri possunt, quae non requirunt auctoritatem summi imperantis. Ergo inducias aliquando facere possunt, non autem pacem inire. Bello quaesitae nemini concedere possunt: nondum quaesita interdum condonare possunt. Interpretatio denique horum pactorum ita instituenda, vt incommodum tum ex parte imperantis, tum ex parte ministri, quantum fieri possit, euitetur.

§. XXII.

Priuatos in bello publico inter se semper paciscí posse, statui hostili repugnat: qui vt sola auctori-

auctoritate publica tantisper cessat, aut plane tollitur, ita tum demum priuatorum pacta valida esse arbitror, si consensus aut expressus aut tacitus summorum imperantium accesserit. Quod si lex ciuilis obstet, eam ita interpretandam ratio dictitat, ne tale quid a subditis exigere videatur, quod eorum vires & humanae conditionis modum excedit. Secus de actibus, qui prohiberi potuerunt, censendum est.

§. XXIII.

Captiuorum promissa, e. gr. de reditu in custodiam, item quod non velint fugere, tum demum valida esse arbitror, si patriae & reipublicae, cuius membra sunt, non aduersentur. Ceteroquin vt illicita, ita irrita sunt. Arbitror etiam, priuatos, vt eiusmodi pacta seruent, a magistratu cogi posse. Cum enim consensu summi imperantis facta sint, status hostilis, quoad hunc actum cessare videtur.

§. XXIV.

Denique de *fide tacita* obseruandum, quod ea non tantum ex silentio cum ceteris circumstantiis spectato, & negotii natura, non vltra finem tamen extendenda, sed ex aliis etiam signis, quae ex consuetudine significant, peti possit. Hinc & non minus hisce signis, quam verbis expressis obligamur. Ad pactum enim perinde esse videtur, quo modo consensus declaretur, modo rite declaretur.

S. D. G.

PHILO-

PHILOSOPHIAE PRACTICAE
PARS TERTIA

DE

ACTIONIBVS HOMINVM SINGVLORVM ET INTEGRARVM SOCIETATVM AD PRVDENTIAE REGVLAS DIRIGENDIS.

Franckesche Stiftungen zu Halle

CAP. I.
DE
NATVRA ET INDOLE PRVDENTIAE CIVILIS.

Σύνοψις.

Actiones hominum quatenus ad nostri status conseruationem dirigendae sunt, pertinent ad prudentiam ciuilem, §. I.

Quid hoc nomine designetur, §. II.

Extendit se ad omnes status, §. III.

Sed speciatim status societatis domesticae & ciuilis & illorum, qui hanc administrant, hic in censum veniunt, §. IV.

Quid vulgo per prudentiam ciuilem & politicam intelligatur, §. V.

De variis significationibus vocis politices, §. VI. VII.

De politica architectonica vbi agendum sit, §. VIII.

Quid nobis politices nomine veniat, §. IX.

Prudentiam status & politicam esse partem philosophiae practicae, §. X.

Vtriusque obiectum & finis, §. XI.

Nexus cum ethica & iurisprudentia naturali, §. XII.

Tractandi ratio, §. XIII.

§. I.

Actiones hominum duplici ratione, vt suo loco docuimus, considerari possunt, vel prout ad legem componendae sunt, & ita *Iurisprudentia* circa illas occupatur, vel prout ad nostram, statusque nostri conser-

vationem faciunt, & ita ad prudentiam *ſtatus*, ſeu ciuilem, ſumpta voce in ampliori ſignificatione, pertinent.

§. II.

Per prudentiam itaque ſtatus ſeu ciuilem eam intelligo practicae philoſophiae partem, quae actiones hominum dirigit, prout ad cuiusque ſtatum rite conſeruandum pertinent.

§. III.

Extendit itaque ſe haec ciuilis prudentia ad omnes cuiuscunque conditionis homines pariter ac ad omnes ſocietates, regulasque praeſcribit, quas qui obſeruant, ille ſe ſuumque ſtatum rite conſeruare poſſunt. Applicationem tamen ad omnes ſtatus, aut ſingulorum hominum, aut integrarum ſocietatum inſtituere, res infiniti negotii foret, & inſuper ſuperuacaneum.

§. IV.

Nihiloſecius cum inter omnes ſocietates emineat domeſtica & ciuilis, & inter ſingulos homines illi, qui rempublicam adminiſtrant, aut ad eius adminiſtrationem aliquid conferunt: de hisce, horumque ſtatu ad regulas ciuilis prudentiae componendo, paulo ſpecialius agere conveniens omnino fuerit.

§. V.

Cumque hactenus fere receptum fuerit, neglectis generalioribus prudentiae ſtatus praeceptis, tantum de ſocietatis domeſticae ac ciuilis,

vilis, raro admodum de illorum, qui ciuilia tractant, ſtatu praecipere, hinc ſpecialis haec tractatio per eminentiam *prudentiae ciuilis*, vt & *politices* nomine inſignita fuit.

§. VI.

De *politicae* voce tamen obſeruandum, quod diuerſimode admodum accipiatur. Namque vt alia taceam, ab ea, quam hic obtinet ſignificatione, nonnulli eousque deflectunt, vt mox peritiam quandam iuris, mox neſcio quam peritiam alios fallendi, aut morum etiam elegantiam, aut ſimile quid eadem innuant. Qui ſi totum prudentiae ciuilis vel politices ambitum eiusmodi ſignificatione ſe circumſcribere putant, nec aliud quid admittunt, quod politices nomine tituloque dignum ſit, falluntur turpiter.

§. VII.

Sed & ſi ab iſto vocis vſu diſcedamus, itidem vel pro prudentia ciuitatem conſtituendi, quam alii *politicam architectonicam* vocant, & conſtitutam rite adminiſtrandi, tum quoad iuris naturae & gentium praeſcripta, tum quoad prudentiae ciuilis regulas, accipitur: vel tantum pro ratione ciuitatem quoad prudentiae ciuilis regulas adminiſtrandi. Prior ſignificatio vtut valde vſitata hic in cenſum non venit, cum praecepta iuris in ciuitatis adminiſtratione obſeruanda ad iurisprudentiam naturalem & gentium ſpectent,

quam a politica discernendam esse, merito contendimus.

§. VIII.

Constitutio autem & structura ciuitatis cum non minus politico, quam iuris naturalis & gentium perito nota esse debeat, perinde esse puto, siue in politica, siue in iurisprudentia naturali tradatur, & cum iam suo loco explicata sit, hic neutiquam est repetenda. Si quae autem iuxta ciuilis prudentiae monita speciatim hic obseruanda sunt ex ipsa ciuitatis natura vnusquisque facile colligit.

§. IX.

Nec tamen tam arctis limitibus politicam in angustiori licet significatione spectatam, circumscribo, vt tantum in ea de reipublicae administratione agendum sit, sed & simul statum summorum imperantium, a statu reipublicae distinctum, quin & eorum, qui ad reipublicae administrationem concurrunt, modumque horum status conseruandi, sub hac notione comprehendo.

§. X.

Ceterum tum prudentia status in genere, tum speciatim politica, recte habetur pro philosophiae practicae parte, cum quicquid de hac dici potest, in illam quoque quadret. Nec desunt & principia certa, imo nec in demonstrationibus suis euidentia ac certitudine destituitur, licet non semper, nec vbique ea obtineri queat.

queat. Etenim propter circumstantiarum varietatem, applicatio non aeque feliciter vbique procedit, quod tamen certitudini eius & euidentiae, si in se spectetur, nihil derogat, & cum omnibus insuper philosophiae practicae partibus illi commune est.

§. XI.

Obiectum itaque, vt ex dictis patet, prudentiae quidem status, sunt actiones omnium hominum, siue seorsim, siue in certis statibus spectatorum, speciatim autem politices, sunt actiones imperantium & ministrorum, prout tum hae, tum illae, ad prudentiam status sunt componendae. Finis est status tum omnium & singulorum hominum, tum speciatim integrarum ciuitatum, imperantium quoque & ministrorum conseruatio.

§. XII.

Et hic quidem est finis specialis. Generalis est hominum felicitas, ad quam tota philosophia practica est comparata. Nimirum omnis verae felicitatis fundamentum, intima hominis cum Deo coniunctio, in ethica ostenditur: conservare hanc internam felicitatem iurisprudentia naturalis docet: externa vero, quae hominem circumstant, incommoda, rite amoliri, prudentia status ciuilis commonstrat.

§. XIII.

Tractandi ratio haec erit, quam in practicae philosophiae partibus obseruare solemus, vt pri-

mum de homine in diuersis statibus considerato, tum de incommodis, quae eum in his statibus premunt, agamus: porro vt veram felicitatem externam in omnibus statibus designemus, & tandem media hanc felicitatem consequendi subiungamus: in his autem iterum primo, quid generatim omnibus hominibus, tum speciatim statui oeconomico, ciuili, imperantibus, horumque ministris, seu aulicis expediat, ordine edisseramus.

CAP. II.
DE
VARIIS HOMINVM STATIBVS.

Σύνοψις.

Cur de variis hominum statibus hic agendum? §. I.
Quid vox status generatim denotet? §. II.
Quid hoc loco significet? §. III.
Spectatur hic status tum singulorum hominum, tum integrarum societatum, §. IV.
Status singulorum hominum absolute consideratorum, §. V.
Relatiue ad alios spectatorum, §. VI.
Statuum, in quibus singuli homines viuunt, & quos vita ciuilis introduxit, praecipua genera, §. VII.
Statuum horum comparatio, §. VIII.
Quosdam status a societatibus introductos cum vera hominum felicitate consistere non posse, §. IX.
Ob imperfectionem status isti non statim sunt reiiciendi, §. X.
Status integrarum societatum varii sunt, §. XI.
Status societatis coniugalis, §. XII.
Paternae, §. XIII.
Herilis,

Herilis, §. XIV.
Ciuilis, §. XV.
Cur strictior & seuerior imperandi ratio magis magisque inualuerit, §. XVI.
Imperii monarchici imperfectio, & necessitas, §. XVII.
Quod diuersi status haud raro in vno homine concurrant, §. XIIX.
Hinc deducitur, quid sit ratio status? §. XIX.
Qua voce designatur interdum modus conseruandi rempublicam illegitimus, §. XX.
Aut legitimus quidem, sed extraordinarius, §. XXI.
Aut denique ratio conseruandi statum imperantis, idque iterum diuersimode, §. XXII.

§. I.

Cum eo comparata sit haec practicae philosophiae disciplina, vt quisque rationem statum suum prudenter conseruandi ea edoceatur, initio omnino quid status sit, & quanta sit illorum varietas, paucis edisserendum est.

§. II.

Generatim itaque & prout etiam ad res ratione & sensu destitutas extenditur, vox haec denotat complexum eorum omnium, quae ad cuiuslibet conseruationem & durationem pertinent. Speciatim autem in moralibus denotat certam dignitatem, vel respectum potius moralem, hominibus ex consensu & conuentione aliorum hominum impositum, vt ad certos hinc effectus morales aptus reddatur, quos ceteroquin haud producere potuisset.

§. III.

Hoc loco autem ea omnia, quae ad cuiuscunque hominis statum, siue in eo a natura ipsa col-

locatus sit, siue ab aliis ei impositus sit, conser-vationem pertinent, totumque adeo externae felicitatis complexum denotat.

§. IV.

Cum vero & integrae quandoque societates instar singulorum hominum sese habeant, ita vt iis certi quoque status imponantur, qui identidem haud exiguam prudentiam, vt rite conserventur, requirunt, imo eo maiorem, quod plurium plerumque interest, vt saluae sint eiusmodi societates atque incolumes: manifestum est, quod & horum vel maxime hic habenda sit ratio.

§. V.

Et singulorum quidem hominum, si in statu velut naturali, & extra omnem societatem constituti, considerantur, summa haec videtur esse felicitas externa, si mens sana sit in corpore sano, sique gaudeant iis, quae ad famem sitimque pellendam requiruntur, & ad tegendum corpus, ac aliorum forte iniurias & insultus repellendos. Atque in eo quidem status illorum consistit.

§. VI.

Sed postquam in societates, praesertim maiores coaluerunt homines, tam arctis limitibus circumscribi status illorum non potest. Praeterquam enim quod crescentibus plurium coniunctione vitiis, luxuria, auaritia, ambitione, inuidia, plurium quoque rerum introducta est necessitas, quibus ceteroquin haud difficul-

difficulter mortales carebant, ipsa natura societatis postulauit, vt certi hominum velut ordines, in quibus suus cuique assignaretur locus, constituerentur. Hinc respectus isti ciuiles, munera, dignitates, tituli, iura, quibus eorum, qui in ciuitatibus degunt, status absoluitur.

§. VII.

Horum ergo statuum, quos vita ciuilis introduxit, cum magna sit varietas, generatim tamen ad tres velut ordines praecipuos referri solent, vt primum quidem constituant, qui reipublicae administrationi praesunt, alterum, qui docendo populum ac iuuentutem erudiunt, aut ad vitam ciuilem aptam reddunt, certe reddere debebant, tertium denique illi, qui commerciis, opificiis, & agricultura, quae ad vitam & commode & splendide transigendam, pertinent, comparant. Ne quid nunc de illa diuersitate, quae ex dignitate oritur, & secundum quam alius status nobilium, alius plebeiorum esse censetur, dicam.

§. VIII.

Sed de hisce statibus singulorum porro obseruandum, quod si inter se comparentur, tanto quisque merito censeatur melior, quanto is est simplicior, tanto perfectior, quanto magis necessarius, tanto sanctior, quanto minus varias hominum cupiditates irritat. Nec de statuum praerogatiua ex hominum opinione iudi-

iudicandum, aut noſtri temporis moribus, cum experientia doceat, eos, qui omnium maxime ſunt neceſſarii, infimo ab omnibus loco poni.

§. IX.

Non id praetermittendum, eſſe quosdam ſtatus, ſeu vitae genera, in quibus ſi homo conſtitutus ſit, neutiquam animum a philautia praua repurgare, centrumque verae & aeternae felicitatis conſequi poteſt. Qui quidem ſtatus cum inſuper ſuperflui ſint, & minus neceſſarii, patet, ſtulte agere eum, ſi quis eiusmodi vitae genus eligat, adeoque & fruſtra eſt, ſi ſperet, prudentiae verae ac genuinae praeceptis ſe ad eius conſeruationem vti poſſe.

§. X.

Reliqui vero plerumque ita comparati ſunt, vt in ſe ſpectati imperfecti omnino cenſendi ſint, meliusque adeo homini foret, ſi absque illis vitam degere poſſit, ſed iidem tamen pro vitae huius, variarumque circumſtantiarum ratione, neceſſarii ſunt. Hi ergo vt ob imperfectionem non ſine temeritate reiicerentur, ita ſapientiae pars eſt haud poſtrema, hisce omnibus ſine verae felicitatis internae iactura, rite vti poſſe.

§. XI.

Statuum porro, in quibus integrae ſocietates conſtitutae ſunt, magna eſt varietas: ſaltem quot ſocietates ſunt, tot ſtatus peculiares inde reſultant. Vt autem ſocietates maxime neceſſariae

fariae sunt coniugalis, paterna, herilis, & quae has omnes tandem complectitur, ciuilis: ita reliquae societates, vt academiae, societates mercatorum, collegia opificum, ab ipsis demum rebuspublicis originem trahunt, & sine iis vix consistunt.

§. XII.

Coniugalis societas cum ipsa humani generis origine orta est, & vt maxime est naturalis, ita summopere quoque necessaria, ad humani generis multiplicationem, & ordinatam propagationem.

§. XIII.

Idem censendum de societate paterna, quippe per quam itidem generi hominum vniuerso prospicitur, vt non tantum ad iustam aetatem proveniant, qui ex coniugibus nati sunt, sed & ita educentur, vt homines sint, id est iis virtutibus imbuti, quibus ad omnia socialitatis & humanitatis officia apti reddantur.

§. XIV.

Magis ab antiqua hominum simplicitate iam recedit, minusque necessaria est societas herilis, quippe sine qua consistere hominum genus potuisset. Hanc autem vt sine dubio ambitio quorundam induxit, ita & auaritia, & luxuria, & vitae commodioris cupiditas fouit mirifice, & fere necessariam fecit. Cum vero & in quorundam salutem haec societas cedat, & per se vitio careat, quam rectissime toleratur.

§. XV.

§. XV.

Atque haec minores ſocietates reliquarum ſeu maiorum, ipſarumque rerumpublicarum ſtamina ſunt & elementa. Quo maiores autem ſunt & ampliores, quae hinc oriuntur ſocietates, eo magis a primaeua ſimplicitate recedunt. Hinc creſcentibus imperiis, creuit etiam hominum luxuria, ambitio, auaritia, & auctis hisce vitiis, ſcelerum quoque atque criminum frequentia creuit, & ita ſtrictiori quoque ac ſeueriori imperandi ratione opus fuit. Quae ſi expendantur, cauſa patebit, cur non tantum ampliora magis magisque facta ſint imperia, ſed & cur libertate in dies magis magisque coarctata, monarchiae dominationes paſſim introductae ſint, imo introduci debuerint.

§. XVI.

Nimirum quo propius a prima origine genus hominum abfuit, eo expreſſiora priſtinae perfectionis in ſumma vitae ſimplicitate retinuit veſtigia. Inter haec aequalitas, veri amoris ac perfecti ſtatus documentum certiſſimum, eminuit. Ab iſta per ſeruilem cumprimis ſtatum, mox autem & per ciuiles conſociationes, diſceſſerunt. Hae cum apud probos ad ſecuritatem ac omnium tranquillitatem eſſent comparatae, improbis occaſionem, ambitionem dominandique libidinem, & alias cupiditates explendi dederunt. Hinc ampliora imperia orta ſunt,

plures-

pluresque occasiones hominum cupiditates irritandi & exsatiandi. Simul vero & crescentibus hoc modo, vti dictum, criminibus, passim strictior dominandi ratio necessario introduci debuit.

§. XVII.

Quare si dicendum quod res est, monarchiae & absolutae dominationes statum hominum corruptissimum & imperfectissimum arguunt, quia ab aequalitate primaeua quam longissime recedunt, ac cum maxima violentia ac coactione coniunctae sunt: sed simul tamen necessariae quandoque sunt, propter corruptos hominum mores. Quo magis enim delicta hominum ac scelera crescunt, eo strictiori regimine ac acrioribus opus est remediis.

§. XVIII.

Iam cum tanta statuum, in quibus homines degunt, sit varietas, nunc porro obseruandum, quod saepius contingat, vt vnus idemque homo simul in diuersis statibus sit constitutus, siue is diuersas personas simplices sustineat, siue etiam membrum aut principale, aut minus principale sit eiusmodi systematis seu societatis, quae velut personam moralem compositam constituit. Vnde diuersi status, quorum haud raro non satis inter se conuenire commoda videntur, interdum concurrunt, singularemque adeo prudentiam requirunt. Sic

Princeps

Princeps & ad reipublicae & ad familiae suae statum attendere debet, ne dicam, quod idem vt pater, vt maritus, & sic porro, considerari queat.

§. XIX.

Quae si quis rite secum expendat, haud difficulter, quid famosissima illa *ratio status* sibi velit, intelliget. Nimirum reuera nihil aliud est, quam prudentia status. Ratio enim modum significat, quo status ille conseruari possit, id quod prudentia status docet. Quod vt extra dubium ponatur, obseruandum, de ciuili & summorum imperantium statu per eminentiam hanc vocem adhiberi. Sed ne istud quidem vno fit modo. Hinc variae oriuntur vocis huius significationes, quae tamen ad quatuor summa capita reuocari possunt.

§. XX.

Nimirum hac voce generatim interdum indicatur ratio & modus conseruandi statum reipublicae. Cum vero media illum conseruandi vel honesta & legitima sint, vel turpia & illegitima, nonnulli eandem vocem ad scelera tegenda adhibent, illegitimos modos rempublicam conservandi eadem innuentes.

§. XXI.

Porro cum media vel legitima vel ordinaria sint, vel extraordinaria, alii rationem status vocant, quae rempublicam conseruat mediis honestis quidem, sed *extraordinariis*. Atque haec

haec cum non omnibus aeque perſpecta ſint, neque perſpecta eſſe debeant, hinc haud raro vituperantur haec media, ſed ab imperitis, qui pro iniquis ea reputant, cum tamen intimius explorata, a iuſtitia ac aequitate non deflectant.

§. XXII.

Alii denique ſtatum reipublicae ſecernunt a ſtatu imperantis, & ſpeciatim rationem ſtatus vocant, quae commodo imperantis conſulit, quod cum iterum diuerſimode fieri queat, ſcilicet vt ſtatui reipublicae ſimul conſulatur, vel vt neglecta reipublicae ſalute, imperanti tantum proſpiciatur, item vt media vel ordinaria vel extraordinaria adhibeantur, varias iterum vocis huius ſignificationes hinc oriri neceſſe eſt. Mirum ergo non eſt, ſi ab aliis laudari, ab aliis vituperari videas rationem ſtatus.

CAP. III.
DE
INCOMMODIS QVAE HOMINES IN OMNIBVS STATIBVS PREMVNT.

Σύνοψις.

Homo & ob vitia ſua, & ob externa incommoda miſer eſt, §. I.

Haec per varios ſtatus, quae illis mederi debebant, haud raro inſigniter augentes, §. II.

Quo pacto ſinguli homines abſolute ſpectati, ſtatus ſui veram felicitatem & rationem negligant, §. III.

Quo pacto idem faciant quando ſocietatem cum aliis ineunt, §. IV.

Speciatim in societate matrimoniali, §. V.
Et paterna, §. VI.
Et herili, §. VII.
Priuata haec incommoda augentur per incommoda status ciuilis, §. VIII.
Quae illorum vitiis adhuc grauiora fiunt, §. IX.
Incommoda status imperantium, §. X.
Et reliquorum statuum per societates introductorum, §. XI. XII.
Nec singuli modo homines, sed integrae societates quoque sua incommoda experiuntur, §. XIII.
Speciatim coniugalis & reliquae minores, §. XIV.
Maxime autem ciuilis, §. XV.
Causae horum incommodorum in prauis hominum cupiditatibus quaerendae, §. XVI.
Nimirum in ambitione, voluptatis cupiditate, & auaritia, §. XVII.
Vnde ratio status spuria resultat, §. XVIII.
Quae in omnibus vitae generibus se exerit, §. XIX.
Quid Machiauellismus? §. XX.
Ei opponitur monarchomachismus, §. XXI.
Vtrumque vitium perniciosissimum est, maxime tamen cum religionis specie tegitur, §. XXII.

§. I.

Esse hominem omnium animalium longe miserrimum, licet praestantiorem omnibus animalibus naturam nactus sit, fateri omnes necesse habent. Nec enim animus tantum variis cupiditatibus excruciatur & velut laceratur, sed extrinsecus etiam infinita incommoda eum circumstant, quae eius valde augent calamitatem.

§. II.

Cum vero hisce incommodis vtcunque aut propulsandis, aut mitigandis, status inuenti sint,

sint, aut a Deo ipso introducti, tanta est hominum miseria, ne dicam, an stultitia, vt nouam inde se excruciandi, suasque augendi calamitates, arripiant occasionem. Ita enim est, quae saluberrima constituta sunt, & optimo consilio introducta, si non recte administrentur, pro emolumento, quod inde speramus, damnum potius afferunt: vti & medicamenta, non recte vsurpata, nocent potius quam prosunt.

§. III.

Praeterea quae naturalia maxime sunt, appetenda praecipue esse, si recte nobis consulere velimus, ratio ipsa dictitat. Sed plerique mortalium hic statim in primo limine aberrant, & in minimis ponunt, quae primo loco inter bona externa erant quaerenda. Sic cum humanae felicitatis partem praecipuam sanitas corporis constituat, hanc plerosque adeo negligere videas, vt nullam eius curam animum subire patiantur. Cuius suae stultitiae tum demum poenas dant grauissimas, cum facta sanitatis iactura, nec vllum ex ceteris rebus, quas tanto studio conquisiuerunt, capere fructum possunt.

§. IV.

Vitae solitariae taedio, ceterisque necessitatibus, quocunque nomine veniant, consultum per societates fuit, certe consuli vtcunque potest. Sed tum demum, si quis in iis ineun-

dis, riteque se erga eius membra gerendo, prudentiae leges obseruaret. Quod cum plerique intermittant, taedia illorum & calamitates augentur, inde tantum abest vt diminuantur, aut leuentur. Nonne enim vita solitaria praestat vita altercationum, discordiarum, contentionum, insidiarum, & hinc resultantium periculorum, odii quoque, liuoris atque inuidiae plena?

§. V.

Vel matrimonialis status exemplo hoc comprobari potest. Hic audire passim licet querulas aliorum voces, felices & nimis felices esse, qui nunquam libertatis suae, per matrimonii vinculum, fecere iacturam. Pro voluptate quam nonnulli quaerunt, taediorum plaustra: pro opibus quibus inhiabant, paupertatem: pro vitae solatio, quod optabant, aegritudinem perpetuam, seruitutemque intolerandam, non nisi alterius morte finiendam, referunt.

§. VI.

Hi ergo si procreata sobole hominum generi tandem inseruiunt, inuiti quidem illud plerumque, nec sine magna sua molestia faciunt. Suo autem vitio cum rursus plerique ad educandam sobolem longe sint ineptissimi, & humanae societati pro vtili membro, inutile terrae pondus obtrudunt, suaque mirifice adaugent incommoda, taediaue. Hinc frequentius nihil,

hil, quam conquerentem audire patrem, filium immorigerum, proteruum, prodigum, in gentis dedecus natum, qui exoptatam tantopere senectuti quietem in curas & cruciatus, quorum magnitudinem non capiat, qui non expertus sit, conuertat.

§. VII.

Nec felicius inter dominos & seruos res agitur. Hi si conuenientes nequitiae suae atque ignauiae non sortiantur dominos, duros asperosque domini mores accusare non desinunt, illi perfidia, ignauia, petulantia, renitentia serui, si non maledicta & verbera, gemitus saltem & flebiles exprimit querimonias, aut si parum rerum istarum adficiatur cura, neglectam perditamque rem familiarem, omniumque se ipsum expositum ludibrio videbit. Vti plerisque dominorum, si quam ex eo, quod alios sibi seruientes videant, dulcedinem capiunt, care satis ea venditur.

§. VIII.

Domestica velut haec sunt mala, & vnicuique propria, eaque grauia satis, & vix ferenda, nisi prudentia temperentur & auertantur. Sed accedunt plerumque ad haec communia. Quod enim in scholis docetur, mutuae securitatis causa, & vt ciues omnes tranquille vitam degere possint, constitutas esse ciuitates, id priuatae sortis homines vix ac ne vix quidem sibi persuadebunt. Et cum per bella,

quae rerum domini vt suis cupiditatibus satisfiat, cuncta caede, rapina, incendiis compleri vident, cum opibus omnibus exhausti vix miserum spiritum trahunt, num quaeso hoc sibi persuadere possunt?

§. IX.

Sed ipsi tamen haec sua mala augent. Luxuriae & voluptati eousque plerique indulgent, vt cum conferre aliquid ad necessitatem debent, nihil supersit amplius: multi etiam commoda quidem ex republica capientes, incommoda declinantes, odiumque hinc & indignationem erga imperantes animo concipientes, aut horum in se prouocant seueritatem, aut saltem iniuriae sibi factae suspicione, se ipsos torquent misere, excruciantue.

§. X.

Nec felicior imperantium est conditio. His namque & cum externis hostibus vim vi repellentibus, aut more recepto vim iniustam illis inferentibus, & cum ciuium frena nunquam non mordentium pertinacia, & perfidia insuper ministrorum, semper est colluctandum. Si succumbant aut insultibus hostium, aut suorum fraudibus, quid miserius est eiusmodi Principe? sin vincant, superioresque euadant, in partis tuendis non minor cura ac sollicitudo, non minora pericula, quam in iis acquirendis. Quaecunque autem illos fors maneat, perpetuis semper agitantur

tur fluctibus, domique semper habent, quod agant, quo se excrucient, si externo vel maxime hoste careant.

§. XI.

Eadem & reliquorum hominum, in quocunque statu degant, est conditio. Qui docent, pro fructu, vitae melioris animique grati documento, calumnias, obtrectationes, odia, inuidiam, & ab auditoribus, & a sociis referunt; hinc pugnae, contentiones, aemulationes, & si quid peius ad humani generis perniciem cogitari potest. Tot hinc in eos, etiamsi suo probe fungantur munere, incommoda, vt haec demum vere misera vita censeri debeat, si quis inconditis & efferatis hominum moribus emendandis, praeficiatur.

§. XII.

Quanquam nec illis, qui aut commercia, aut opificia tractant, sua incommoda desunt. Non dicam de labore & periculis, quae hos status comitantur, cum hoc per ipsorum statuum naturam aliter esse nequeat. Mox aliorum monopoliis, aut fraudibus sociorum, aut iniquis collegiorum statutis, & si quae alia sunt eiusdem generis obstacula, impediuntur, ne consequantur, quod cupiunt: mox ignauia & perfidia suorum, omni spe honesti lucri priuantur, mox alia ratione exoptato excidunt fine.

§. XIII.

Haec quae singulos, in quocunque statu degant, premunt incommoda, in ipsas non possunt non redundare societates. Est enim haec mortalium stultitia, vt ipsis societatibus haec mala imputent, quae sibi ipsis tamen tribuere debebant, suisque prauis cupiditatibus. Cum enim, si non ad suum proprium, sed ad bonum totius ciuitatis potius respicerent, euitari aut mitigari maximam partem haec incommoda possent, isti contrario modo se gerunt, & hinc societatum omnium & hominum in iis degentium, certissima pernicies.

§. XIV.

Sic si maritus sibi & non vtrique coniugum, ex vero amore, qui ex vera pietate fluit, consultum cupiat, neutri recte prospicitur, ordo & compages societatis laxatur, finisque, ad quem a DEO instituta est, euertitur, & infinita alia inde sequuntur mala. De reliquis eodem modo censendum, ne quod iam ex dictis constat, inutili labore repetendum sit.

§. XV.

Speciatim autem in statu ciuili hoc longe est manifestissimum. Quo magis enim is compositus est, eo maiori quoque prudentia regendus est, & eo facilius quoque labefactatur. Ex eo vero, quod quisque sibi bene esse posse putat, etiamsi reipublicae bene non sit, non potest non ea rerum facies oriri, vt quisque sui, nemo

mo reipublicae rite gerat curam. Hinc legum nulla vis, iudiciorum nulla auctoritas, iustitiae vix species, nisi cum ad opprimendos innocentes obtentui sumitur: ciuis ciuem, vrbs vrbem, societas quaeuis societatem circumuenire, supprimere, spoliare opibus, iuribus, priuilegiis: nemo suo consistere loco, efferre se supra alium, eniti in altum quisque, & coelum terra, quadrata miscere rotundis. Hinc ne quies domi nec securitas foris, lacerata, turbata, prostrata omnia, apertis magis aut occultis, pro circumstantiarum varietate, his vulneribus.

§. XVI.

Iam si in causas horum malorum, quibuscum in omni statu hominum generi conflictandum est, inquiramus, non alias quam ipsas hominum cupiditates deprehendemus. Harum fontem & scaturiginem philautiam, prauam alibi designauimus, per quam vt interna animi quiete homo priuatur, ita praecipua etiam omnium externorum incommodorum est effectrix.

§. XVII.

Nimirum hac ipsa, & inde resultante ambitione, voluptatis cupiditate, ac auaritia, homines impelluntur, vt in externis etiam bona minus praestantia praestantioribus, minus necessaria necessariis praeferant: vt praepostere se gerendo statibus omnibus & societatibus

ad augenda incommoda sua abutantur, praecipue autem vt in societatibus constituti semper ad sua magis respiciant commoda, quam totius societatis, qui fons est maximorum, quae vbique regnant, malorum. Quod vitium tum maxime se exerit, cum diuersas quis sustinet personas morales, in quibus ita se gerere, vt ad suam potius quam aliorum quis respiciat vtilitatem, prudentiae quidem esse creditur, reuera caput est omnis imprudentiae, omnisque miseriae.

§. XVIII.

Accedit vero, quod cum homines liberari incommodis suis cupiant, simul vero obstante philautia, recto ordine hoc adgredi detrectent, ad fraudes prauasque confugiant artes, *status* quandam *rationem*, sed *falsam* & *spuriam* se sequi gloriantes, quo ipso magis magisque in deuia flectentes incommoda, quae hac ratione effugere allaborant, augent, grauioribusque se illaqueant malis, in quibus exitum tandem non inveniunt.

§. XIX.

Spuria haec *ratio status* in omnibus vitae generibus, in rusticis, opificibus, mercatoribus, eruditis, philosophis, medicis, iureconsultis, theologis, docentibus, discentibus, ciuibus, ministris & magistratibus, principibus rerumque dominis, & omnibus cuiuscunque conditionis hominibus, deprehenditur, & obseruatur, qua non tantum quisque suum, sed & societatis, cui praeest, aut cuius

cuius res administrat, statum conseruare, sed perperam, allaborat.

§. XX.

Speciatim autem si in superioribus seu imperantibus, cuiuscunque demum status, hoc vitium deprehendatur, Machiauellismis nomine insigniri potest. Vt enim Florentinus ille politicarum fraudum architectus, principem docuit, malis artibus, infinitisque impostrarum generibus, suis commodis, posthabita ciuium salute, consulere, ita facili negotio ad omnes cuiuscunque status imperantes ea accommodari possent, saltem quae praui homines ex spuria ista status ratione moliuntur, iisdem prorsus innituntur fundamentis.

§. XXI.

Inferiorum autem contra superiores molimina, ni fallor, *Monarchomachismi* nomine recte designauero. Licet enim & hoc illorum demum proprium vitium sit, qui statum monarchicum ferre non possunt, & ad eum subuertendum, omnes cogitationes suas, omniaque consilia conferunt, non errat tamen, qui paulo altius huius vitii radices in ipsis animis hominum quaesiuerit. Innata omnibus haec est proteruia & arrogantia, vt cum incommodorum, quae illos premunt, causas in se ipsis agnoscere nolint, in imperantes statim eas conferant, illosque adeo accusare, aut contemnere auctoritatem, aut palam insurgere, sibi religioni non ducant.

§. XXII.

§. XXII.

Longe autem periculosissimum est hocce vitium, si sub religionis specie prodeat. Tum enim & eius foeditas tegitur, & superstitio vires animis addit, specieque honestatis facile decipit incautos, vt nisi tempestiue huic malo obuiam eatur, vltima tum rerum omnium pernicies, in omnibus cuiuscunque generis statibus ac societatibus, non possit euitari. Id quod & de Machiauellismo est obseruandum, si contingat, & illum sub religionis specie homines decipere.

CAP. IV.
DE
VERA CVIVSLIBET STATVS FELICITATE.

Σύνοψις.

Plerique homines nec internam nec externam felicitatem recte intelligunt, §. I.

Quia ignorant, quid ad status sui conseruationem faciat, §. II.

Hoc vnde intelligatur, & quae vera sit felicitas hominum singulorum absolute consideratorum, §. III.

Et in societatibus constitutorum praesertim domestica, §. IV.

Et matrimoniali, §. V.

Et paterna, §. VI.

Quae felicitas vera sit imperantium, §. VII.

Et in aliis statibus ciuilibus constitutorum, §. VIII. IX.

Vera felicitas integrarum societatum, §. X.

Error politicorum de felicitate reipublicae, §. XI.

Refellitur, §. XII.

Quae respublica felix dici queat, §. XIII.

Duo extrema hic vitanda, §. XIV.

Vnum

Vnum eorum, qui felicitatem fingunt, quae non datur: vbi de rebus publicis idealibus, §. XV.

Non autem damnandi ex hoc capite, qui cives moribus christianis imbutos cupiunt, §. XVI.

Alterum illorum est, qui ob imperfectionem omnia damnant, §. XVII.

Quorum itidem refellitur sententia, §. XVIII.

§. I.

Cum omnes felices esse cupiant, pauciſſimi tamen, in quo vera cuiusque felicitas conſiſtat, intelligunt. Nec tantum in ſumma iſta atque interna felicitate deſignanda cupiditatibus ſuis praepediti homines aberrant, ſed & cum in externis plerique omnem felicitatem quaerant, in his quoque ita coecutiunt, vt quid reuera ſibi expediat, non perſpiciant.

§. II.

In eo omnes conſentiunt, ea, quae reuera ad noſtram conſeruationem aliquid faciunt, nobis etiam expedire, & ad externam adeo aliquid conferre felicitatem. Sed ſi ſpeciatim, quid reuera ad noſtram conſeruationem aliquid faciat, definiendum ſit, multos iterum a recto aberrare tramite videas, & ea eligere, quae noceant potius quam proſint.

§. III.

Vt ergo generatim definiamus, in quo vera cuiusque ſtatus felicitas conſiſtat, cumprimis ad naturam hominis, & indolem cuiusque ſtatus eſt reſpiciendum. Seorſim itaque & in ſe abs-

que

que omni ſtatu ſi homo conſideretur, neſcio, an aliud quid deſiderare queat, quam vt ſanus ſit corpore, nec careat vlla re, quae ad victum & amictum ſunt neceſſaria. Haec autem neceſſitas non ex hominum cupiditatibus, ſed ex ipſa naturae conditione eſt metienda.

§. IV.

Si in certo ſtatu homo ſit conſtitutus, felix cenſendus eſt, ſi ea, quae ad finem iſtius ſtatus conſequendum requiruntur, ei ſuppetant. Sic felix dicendus paterfamilias, cui tanta conſtat auctoritas, quanta ad familiam regendam requiritur, & cui eiusmodi familia contigit, in qua tranquille & quiete cuncta regantur, & denique qui res ſuas ita adminiſtrat, atque tuetur, vt neceſſaria non deficiant, extremaque, quantum fieri honeſte poteſt, euitetur paupertas.

§. V.

Maritum, qui nactus eſt coniugem formoſam, diuitem, ſplendido genere ortam, felicem omnes certatim praedicant, cum tamen haec ipſa plerumque eum ſumme miſerum atque infelicem reddant. Ratio contra recta docet, eum felicem eſſe, cui coniux contigit pia, modeſta, prudens, reique familiaris intelligens, cum qua vero & conſtanti amore vnitus, vitam tranquillam degere poſſit.

§. VI.

Sic & de parentum felicitate longe aliter vulgus hominum, aliter vir ſapiens iudicat.

Ple-

Plerique, quibus soboles contigit, nimis sibi felices videntur, si in tenera aetate ea discat puer, quibus aliis sit miraculo, si certa spes adfulgeat, eum virum eruditum, celebrem, potentem, diuitem futurum. Haec sunt, quae stulte parentes optant, quae si consequantur, prae laetitia nec a lachrymis sibi temperant. Et tandem si omnia didicit filius, non didicit esse vir honestus, si omnia consecutus est, virtute tamen caret, haud raro & animo grato, quem erga ipsos parentes demonstret.

§. VII.

De ceteris statibus idem prorsus est censendum. In vera autem imperantium felicitate definienda, nimis plerique politicorum aberrant. Etenim cum haec arctissimo vinculo cum ciuium totiusque reipublicae felicitate coniuncta sit, & praecipue eo absoluatur, vt ciuium suorum amore veneratione temperato fruatur, ex quo securitas, ceteraque bona, quae saepius princeps optare potest, fluunt, plerique longe secus hic sentiunt, ex diuitiis, potentia, auctoritate, qua apud ciues exteros gaudeat, fama, gloria, omnem imperantium felicitatem stulto profecto consilio metientes.

§. VIII.

Regis ad exemplum componuntur & reliqui, qui eius vicibus funguntur, omnem felicitatis suae statum in potentia, diuitiis, facultate quiduis impune agendi, collocantes.

Nec

Nec rectius sentiunt, qui ceteros rectiora docere debebant. In adplausu & concursu auditorum, in fama & existimatione, in diuitiis opibusque, felicitatem, diuinaeque, vt loquuntur, benedictionis fructus quaerunt: cum ratio contra dictitet, tum demum felicem esse dicendum doctorem, non qui multos numerat auditores, aut pro viro docto, ingenioso, diserto, habetur, sed qui iis instructus est facultatibus mentis corporisque, vt ad vitam meliorem multos transferat, certe serio, quantum in se est, transferre laboret.

§. IX.

Felicem porro opificem, mercatorem, rusticum voco, non qui multas congerit opes, quas rite ipse dispensare nescit, vt plerique existimant, sed cui facultas non deest, artem, opificium, sine vllo impedimento exercendi, & ea tantum lucrandi, quantum ad vitae necessitatem, & reipublicae onera ferenda, sufficit. Et sic in reliquis se res habet.

§. X.

Quemadmodum vero in felicitate singulorum hominum designanda, plerique aberrant, ita non rectius de felicitate integrarum societatum sentiunt. Haec enim cum praecipue in interna structura, & partium firma vnione, & vitiorum hanc vnionem impedientium remotione consistat, pauci tamen hoc intelligunt, aut intelligere volunt, tum demum omni-

omnibus societatibus, collegiis, ciuilibusque corporibus recte consulere arbitrantes, si id efficiant, vt diuitiis, potentia, auctoritate, iuribus, priuilegiis, supra alios eiusdem conditionis societates emineant.

§. XI.

Eundo hoc per omnes societates naturales, vt coniugalem, paternam, herilem, tum ciuiles, quocunque etiam nomine veniant, demonstrare possem, nisi res per se manifesta esset. Cumprimis tamen in ipsis rebuspublicis, ceu maioribus societatibus, hoc patet. Has felices dicunt, si abundent opibus, si aliis sint formidandae, si imperii fines limitesque extendant longe lateque, si bella feliciter gerant, & si quae his sunt similia.

§. XII.

Sed grauissimus is error est, maximeque pernicioſus. Cum enim respublicae ideo constitutae sint, & introductae, vt omnium ciuium saluti & securitati ex aequo consuleretur, non potest respublica felix dici, nisi quae ad hunc finem quam optime est comparata. Iam vero potest omnis respublica potens esse, florere auctoritate, bella quamplurima gerere, dilatare imperii sui fines, saltem ad tempus, vt ciues tamen simul exhauriantur opibus, quae magno labore acquirunt, statim in vsus publicos conferre teneantur, & ita vitam summe miseram, & plane seruilem degant.

§. XIII.

Ex quo etiam patet, vt respublica felix dici possit, requiri vt structurae eius nullum insit insigne vitium, & vt genio populi, & fini reipublicae haec sit accommodata: praeterea vt omnes summi imperii partes, leges, iudicia, religio, ceteraque rite se habeant, & recte etiam administrentur. Haec vero omnia vt ita se habeant, vt nullum prorsus in iis sit vitium, positum est supra conditionem rerum humanarum. Quare vt respublica absolute felix detur, nunquam sperandum: vna tamen felicior, & ad verum finem accommodatior, altera esse potest.

§. XIV.

Et sane occurrunt hic duo errores, magno studio prudentiae ciuilis cultori euitandi: primus illorum est, qui statum reipublicae comminiscuntur, qualem natura hominum non permittit, omnibus scilicet naeuis ac imperfectionibus immunem. Alter illorum est, qui in contrarium currentes, quod videant, emendari cuncta ad summae perfectionis normam non posse, hosce status damnant prorsus, atque reiiciunt.

§. XV.

Atque ad priores quidem quod attinet, facile quidem est, cum Platone, aliisque *rempublicam* quandam *idealem* fingere. Sed illorum tum demum locum inuenirent consilia, si & homines pro lubitu formare, & aeque facile illo-

illorum emendare mores possent. Hoc vero cum ita pronum non sit, non est, vt maiorem animo concipiamus felicitatem, aut perfectionem, quam res humanae permittunt.

§. XVI.

Neque vero hoc ita capiendum, ac si de moribus quoque hominum emendandis, neutiquam sollicitus esse debeat imperans. Imo ipsius interest praecipue, vt quam maxime sit sollicitus. Sed cogitandum, quid per praesentem humani generis conditionem obtineri queat. Et si quae sunt, quae in effectum deduci possunt, illa sunt vrgenda strenue: in ceteris ratio habenda humanae conditionis, ne quid suscipiamus, quod aut effici nequeat, aut maiora adhuc incommoda nobis attrahat.

§. XVII.

Qui vero ob imperfectionem cuncta statim damnant, ac reiiciunt, itidem perperam ac imprudenter agunt. Ita equidem est, si omnes homines vitae essent emendatae, aut rectius, si omnes essent veri christiani, nec rebuspublicis, nec imperantibus, nec legibus, nec poenis, nec iudiciis, nec bellis, nec foederibus opus haberemus. Sed hoc cum vix sperandum sit, vt omnes veri christiani fiant, haec imbecillitatis humanae adminicula neutiquam sunt repudianda.

§. XVIII.

Nec sufficit, quod quidam veri christiani sint: illi scilicet, qui talia suggerunt. Esto enim,

eos tales esse, qua in re tamen diligenti opus est exploratione, quamdiu omnes tales non fiunt, abrogatis externis statibus, nihil sine rerum omnium expectanda est confusio. Quae enim ratio esset immorigeros regendi, cum se ipsos regere nondum didicerunt? Accedit, quod christiani hominis dignitas & perfectio praecipue in mente consistit, cuius hoc documentum est, si externa vitae incommoda patienti fert animo, modumque & rationem externa haec incommoda prorsus tollendi, si quidem eiusmodi rerum status expectandus est, Deo committit.

CAP. V.

DE

MEDIIS STATVM CONSERVANDI.

SECT. I.

de

MEDIIS CVIVSCVNQVE STATVM CONSERVANDI, SEV PRVDENTIAE STATVS REGVLIS GENERATIM.

Σύνοψις.

Praecipuum prudentiae caput est, vt quilibet finem status sui exploratum habeat; §. I.

Quod probatur, §. II.

Deinde vt quisque se ipsum, & vires suas rite aestimet, § III.

Quod non de singulis modo hominibus, sed integris quoque

quoque societatibus est intelligendum, §. IV.
In singulis porro hominibus vera virtus requiritur, §. V.
Omnes virtutes externae etiam vitae felicitati inseruiunt, §. VI.
Speciatim tamen temperantia, fortitudo, patientia, modestia, diligentia, §. VII.
Sed & decori obseruatio huc pertinet, §. VIII.
Decorum quid? §. IX.
In quibus actibus maxime obseruandum, §. X.
Regulae generales de decoro, §. XI.
De decoro circa sermonem, §. XII.
Circa gestus & incessum, §. XIII.
Circa vestitum, §. XIV.
Quod in his omnibus sexus, aetatis, aliarumque circumstantiarum habenda sit ratio, §. XV.
Virtutes homileticae, decorum publicum, solennitates & ceremoniae ciuiles, §. XVI.
Tertium prudentiae praeceptum ad media pertinet, §. XVII.
Obstacula quoque remouenda, & quidem tum ea, quae ab aliis hominibus oriuntur, §. XVIII.
Tum ea, quae ab ipsis negotiis proueniunt, §. XIX.
Hinc ars cognoscendi hominum animos necessaria est, §. XX.
Quod patet etiam, si rerum administri eligendi sint, §. XXI.
Quid faciendum, si ipsius negotii natura obstaculum offerat, §. XXII.

§. I.

Si quis itaque ea, quibus vita hominum circumsepta est, incommoda, rite propulsare, & tranquille feliciterque degere cupit, is primo ad finem status sui, omniumque, quae vnquam suscipit actionum, diligenter attendat, necesse est.

§. II.

Nimirum quod iam supra obseruauimus, ipsa experientia comprobat, saepius a mortalibus

tanquam bonum aliquid expeti, quod tamen illis nocet potius, quam prodeſt. Talia, quae nocent, ſi expetat homo, ſi omnes ingenii corporisque vires ad illud conſequendum intendat, quid mirum, ſi pro felicitate, quam ſibi pollicebatur, infinita referat incommoda? Ergo initium & caput omnis prudentiae eſt, euitare ea, quae equidem prodeſſe videntur, ſed reuera nocent, itemque vt bona vera apparentibus, maiora minoribus, duratura cito tranſituris, certa incertis, praeferamus.

§. III.

Ante omnia quoque ſe ipſum, ſuasque vires quilibet rite aeſtimet, ſi quis feliciter aliquid peragere cupit. Maximum enim hinc omnino oritur obſtaculum, ſi quis iis virtutibus, animique & corporis dotibus, non inſtructus ſit, quales ad finem propoſitum ſunt neceſſariae. Hinc & ſequitur, animum corpusque iis artibus ſtudiisque erudiendum eſſe, quae ad finem propoſitum ſunt neceſſariae.

§. IV.

Neque de ſingulis modo hominibus, ſed & ſocietatibus cuiusvis haec ſunt intelligenda. Namque & in his, quid cuiuslibet ſocietatis indoles, ſtructura, conditio permittat, ſedulo eſt diſpiciendum. Plurima certe, ſi ad hoc ſemper attenderetur, incommoda, quibus ceteroquin premuntur, declinari atque auerti poſſe, res ipſa facile quemlibet docet.

§. V.

§. V.

Quaenam autem ista sint, per quae quilibet homo, quaelibet societas, ad finem suum apta redditur, id quidem generatim definiri nequit; namque ex fine & circumstantiarum varietate haec metienda sunt. Ad singulos tamen quod attinet, hoc generatim asseri potest, eum, qui vera virtute praeditus est, etiam ad cuiuslibet status conseruationem, aptiorem esse eo, qui illa destituitur, si cetera eodem modo sese habeant. Nullum certe vitae genus est, nullus status, in quem non ex hominum auaritia, voluptatis cupiditate, & ambitione, infinita redundent incommoda. Quare qui haec vitia verae virtutis ope debellat, ad ea vitanda longe est aptissimus.

§. VI.

Et omnes praeterea virtutes ita comparatae sunt, vt externae etiam felicitati inseruiant. Quod enim bonis haud raro parum feliciter res cedat, id, si modo illi in culpa non sint, ex accidenti fit, & aliorum peruersis moribus est tribuendum. Sunt tamen, quod non diffitendum, quaedam ita comparatae virtutes, vt prae ceteris in vita ciuili non vtiles modo, sed prorsus necessariae videantur.

§. VII.

Sic vt nihil de iustitia dicam, quae omnia, quibus aliis inseruimus, officia complectitur, ac sine qua nullam consistere posse societatem, palam est, temperantiae, fortitudinis, pa-

tientiae, humanitatis ac modeſtiae, diligentiae denique & circumſpectionis, tum in opibus rite diſpenſandis, tum in tuenda & conſeruanda fama ac exiſtimatione, inſignem prorſus in vita ciuili vſum eſſe, nemo credo temere abnuerit. Negotiis enim gerendis hi demum apti merito cenſentur, qui his virtutibus inſtructi ſunt, quibus praeterea aliorum facile ſibi conciliare fauorem, auertere odium & inuidiam, & incommoda quaeuis declinare poſſunt.

§. VIII.

Praeter haſce autem virtutes, quae ex honeſtate fluunt, ceterae etiam, quae ad decorum pertinent, in vita ciuili ornamento non tantum, ſed & praeſidio ſunt ſingulari. Certe decori qui aut negligens eſt, aut imperitus, is ad vitae ciuilis actus plane ineptus habetur.

§. IX.

Decori autem nomine intelligo conformationem actuum externorum ad aliorum ſenſum & iudicium, ne eos offendamus. Sed cum potior ratio habenda ſit honeſti, quam decori, eumque ad illud lege diuina obligemur, ad hoc non item, facile intelligitur, in tantum fas eſſe, vt ad iudicium & ſenſum aliorum nos conformemus, in quantum honeſtatis hoc permittit ratio.

§ X.

Actus autem externi, quippe qui tantum ad decorum pertinent, cum varii ſint & multipli-

tiplices, praecipui tamen merito habentur *sermo*, *gestus*, *incessus*, atque *vestitus*. In his itaque omnibus ne quid committamus temere, quod illorum, quibuscum nobis res est, aut quos inter viuendum nobis est, iudiciis, salua tamen semper honestatis lege, repugnet, sedulo illi elaborandum est, qui ad vitam ciuilem rite se praeparare cupit.

§. XI.

Verum cum iudicia mortalium, & sensus etiam admodum varient, vt decorum vni videatur, quod alteri turpe videtur, ne a recto hic aberremus tramite, sequentia haud inconueniens fuerit obseruare monita: sequenda est regionis & loci cuiuscunque consuetudo: exempla eorum sunt imitanda, qui prudentiorum iudicio elegantioribus censentur esse moribus: sedulo euitandum, quicquid vitii speciem praebere potest, sectandum contra, quod honestatis, & virtutis opinionem conciliat: caute submouenda omnia, quorum aspectus offendere, vel cogitatio molesta esse queat: quin & illa supprimenda, quae turpis rei vel refricare memoriam, vel speciem animo obiicere possunt: quicquid molle & effoeminatum est, fugiendum: non negligenda sunt beneuolentiae, & honoris testificandi signa.

§. XII.

Speciatim quod ad sermonem attinet, decori, quod in eo obseruandum, ratio, huc redire

videtur. Opera danda, ne temere & sine causa sermone nostro alios offendamus, vt sit sedatus, stabilis, non nimis tardus, nec nimis praeceps, non acutus, non contentiosus. Res nostras nunquam extollamus, sed vt res habet, ita eam eloquamur, nisi praegnans ratio aliud iubeat. Si facta aliorum laudanda sint, laudentur cordate, sine adulatione: sin reprehendenda, reprehendantur, sed modeste, & sermonis genere, nihil nisi amorem spirante. In vitiis aliorum corrigendis, si officii nostri ratio hoc postulet, omnium circumstantianum ratio diligenter habenda. De ioeis addi solet, mouendos esse honestos, loco, personis, tempori conuenientes, non acerbos, non obscoenos, non impios, non profanos: sed haec ex sanctiori christianorum disciplina metienda sunt, ad diiudicanda.

§. XIII.

De gestibus, & incessu, omnique corporis motu, haec sunt obseruanda: sit omnis corporis motus, si res moram ferat, aequabilis, non varius, non concitatus: flexus corporis & artuum sit virilis, non effoeminatus, non histrionicus. Vultus talis sit, qui hominem seria agentem deceat, non tamen tristis, nec tetricus.

§. XIV.

Vestitus vt ad corpus tegendum, & modicum ornatum comparatus sit, necesse est. Adhibenda est corporis mundities, non exquisita tamen

men nimis, aut ad mollitiem vergens. Abſit ergo colorum varietas, & affectatus ſplendor, & quicquid iuuenilem arguit leuitatem.

§. XV.

In his omnibus vero ſexus, aetatis, aliarumque circumſtantiarum habenda eſt ratio. Conſiderandum itaque, alium vultum, alium ſermonem decere imperantem, alium ciuem: ille ad maieſtatem, hic ad modeſtiam debet eſſe compoſitus. Alii mores viros, alii foeminas, decent. Quaedam in veſtitu & ſermone mollities illas non adeo dedecet, quae his maximo merito vertitur vitio. Iuuenem comptiorem uidere quam ſenem, non adeo turpe eſt. Sed videndum tamen, quocum tibi res ſit. Aliter erga dominum, aliter erga ſeruum, aliter erga parem &c. vt nos geramus, par eſt.

§. XVI.

Ad haſce igitur ceterasque decori regulas ſi quis rite ſe componere ſciat, iisque adeo virtutibus, quae inde reſultant, vt veracitas homiletica, humanitas ſeu comitas, & affabilitas, exornatus ſit, is ad vitam demum ciuilem aptus cumprimis cenſetur. Nec enim vlla vitae pars, vllus actus ciuilis, quae hodie hominum eſt conditio, ſine decoro peragitur: tanto vero magis eius obſeruatio neceſſaria eſt, in publicis negotiis, iisque, quae ad rempublicam adminiſtrandam pertinent, quanto ſolennius

eſt

est imperantibus hoc ipso auctoritatem conciliare, & ciues ad venerationem & obsequia hoc modo praeparare. Vnde & ratio patet, cur in ritibus & ceremoniis tanta subinde adhibeatur sollicitudo, vt certis etiam legibus, pactis, conventionibus eos definire, moris sit.

§. XVII.

Iam vt ad cetera pergamus. Si de fine nobis constet, & iis etiam quis polleat virtutibus dotibusque, quibus ad eum obtinendum aptus redditur, de mediis quoque rite adhibendis vt cogitet, necesse est. Nec enim perinde est, quae quis media adhibeat, cum quaedam sint aptiora aliis, & praeterea faciliora difficilioribus, tutiora minus tutis praeferenda esse, ipsa vnumquemque doceat ratio.

§. XVIII.

Sed & obstacula, quae nos impediunt, quo minus ad finem exoptatum pertingere queamus, remouenda sunt. Obstacula autem haec oriuntur primo ab aliis hominibus, quorum opera ad finem nostrum obtinendum nobis est necessaria, idque ita, vt aut nec possint, nec velint nostris desideriis suffragari, aut possint quidem, sed non velint, sed non possint.

§. XIX.

Deinde obstacula quoque oriuntur a negotiis & actionibus ipsis, quae ad finem consequendum a nobis sunt suscipiendae, siue per se

se ad istum finem obtinendum parum aptae sint, siue ob ceteras circumstantias ita sint comparatae.

§. XX.

Ex quo illud porro sequitur, quod, qui status sui rationem rite obseruaturus est, aliorum quoque hominum mores, & propensiones, accurate exploratos habere debeat. Quod si enim intelligat, eos nec posse, nec velle commoda sua promouere, animaduerter in iis ad partes suas pertrahendis operam oleumque perdere, plane superuacaneum esse: quod si vero nolint, cum tamen possint, tum demum ars dirigendi affectus & propensiones hominum, in subsidium vocanda, ita vt eorum inclinationes aut augeantur, magisque incendantur, & inflammentur, aut imminuantur, & contraria propensio excitetur, prout nobis commodum fuerit. Ast si velint, sed non possint, suffecerit eos ita conseruare, vt cum prodesse nequeant; nocere tamen nolint. Nemo enim facile adeo viribus omnibus destitutus est, vt irritatus nocere nequeat.

§. XXI.

Sed cumprimis etiam hoc obseruandum est, si legendi sunt, qui a nobis pendeant, resque nostras administrent, aut nobis etiam sint a seruitiis quibuscunque. Sedulo namque dispiciendum, vt tales legantur, qui ad finem nostrum idonei sunt, cum difficilius qui semel adsciti sunt, dimittantur. Vix autem est, vt &

hic

hic rite quis se gerat, nisi mores propensionesque & indolem hominum explorare accurate didicerint.

§. XXII.

Si negotii ipsius natura obstet, aut mutandum consilium, & alia ingredienda via, aut credendum tantisper, & tempori res committenda. Maxime autem circumstantiarum habenda est ratio, & loci, temporis, ceterarumque captanda opportunitas. Hinc inter prudentiae regulas haud postrema est: *occasioni inseruire.* Huc etiam pertinet modus agendi, qui saepius, vt finem rite consequamur, vtramque facit paginam.

SECT. II.

de

PRVDENTIA STATVS OECONOMICI.

Σύνοψις.

Quid de prudentia status in integris societatibus generatim obseruandum sit, §. I.

Societatis domesticae finis, §. II.

Quo pacto debeat esse comparata, vt finis hic obtineri queat, §. III.

Media, per quae is obtineri queat, §. IV.

Obstacula, quae ab hominibus oriuntur, quo pacto remouenda, speciatim quae circa ipsum patrem familias notanda, §. V.

Et circa vxorem, §. VI.

Vt & seruos, §. VII.

Ac alios homines, §. VIII.

Quae a rebus ipsis obstacula oriuntur, quo pacto remouenda, §. IX.

Quid obseruandum, si pater fami-

familias plures personas morales sustineat, §. X.
Item si aliae societates minores cum domestica concurrant, vt coniugalis, §. XI.
Et paterna, §. XII.
Quae inferiores in his societatibus ad statum suum conseruandum, obseruare debeant, §. XIII.

§. I.

Iam vt ad specialia descendamus, primo se offert prudentia status in *personis compositis*, siue *integris societatibus:* in qua praeter generales, quas prudentia status suppeditat, regulas, speciales quaedam obseruandae. Nimirum cum societas dupliciter considerari possit, vel in ordine ad *alias societates*, vel in ordine ad *membra sua*, duae inde oriuntur prudentiae leges, ex hactenus dictis tamen facili negotio deducendae. Prima haec est: *commodum vnius societatis, nisi summa hoc iubeat necessitas, per detrimentum alterius societatis non est promouendum:* est enim hoc saepissime bonum saltem apparens, quod adeo bono vero non est praeferendum. Altera haec est: *commodum huius vel illius membri, est postponendum commodo totius societatis*: destructa enim societate, membro etiam qua tali saluo esse non licet, adeoque commodum membri, quod cum commodo totius societatis pugnat, est reuera bonum apparens, quod bono vero neutiquam est praeferendum.

§. II.

Hisce praemissis, de *domestica societate* ceu praecipua inter minores, aliquid delibabimus,

vt

vt adeo quaenam *oeconomiae* sint fundamenta, inde manifestum fiat. Nimirum *finis* prudentiae oeconomicae est felicitas domestica totius familiae, quae scilicet in affluentia rerum ad vitam honeste transigendam necessariarum consistit. Quicquid ergo ad hunc finem facit, paterfamilias, iisque, qui domesticam societatem promouere & conseruare cupiunt, est faciendum. Hic finis autem tamdiu bonus est, quamdiu fini generaliori, sub quo continetur, felicitati scilicet totius ciuitatis aut generis humani, non repugnat. Repetendum enim, quod alibi demonstratum, multa in se bona esse, quae cum aliis bonis comparata, mala fiunt.

§. III.

Hic finis itaque vt obtineri possit, ipsam societatem oeconomicam ita comparatam & instituendam esse decet, vt in re nullum impedimentum reperiatur: idque tum ratione personarum, quae hanc societatem componunt, de quibus deinceps ex instituto, tum ratione rerum & circumstantiarum v. gr. loci, in quo paterfamilias fortunarum suarum fixit sedem, &c.

§. IV.

Media rem familiarem augendi, & finem societatis oeconomicae promouendi, vel *ordinaria* sunt, vel *extraordinaria*, (horum exemplum vir diuinus Iacobus suppeditat) itemque vel

honesta

honesta licitaque, vel *turpia & illicita*. Illicita licet interdum magnam vtilitatem per compendium afferre videantur, re tamen accuratius expensa, quilibet intelliget, ea reuera plus nocere, quam prodesse. Honestorum varia iterum genera sunt, vt *agricultura*, *mercatura*, *pecuaria &c.* In omnibus autem prudentiae regulae generales probe sunt obseruandae, contra quas peccant, qui v. gr. eiusmodi augendae rei familiaris rationem ineunt, ad quam nulli illis suppetunt sumptus, item, qui vt subito ditescant, naui periculosum iter ingressurae maximam fortunarum suarum committunt partem, tutiora media minus tutis postponentes.

§. V.

Obstacula quoque, quae ab *hominibus*, per quos res familiaris augeri & promoueri debet, oriuntur, sedulo sunt remouenda. Hos inter eminet ipse *paterfamilias*, qui vt ad oeconomicas functiones aptus sit, requiritur cumprimis *naturalis indoles*. Videntur autem per naturam ad oeconomicam administrationem aptissimi, qui temperamento melancholico, sed per sanguineum temperato, gaudent. Hi enim & ingenio & memoria valent. Vtriusque autem in oeconomia magnus vsus est. Sed necesse est, vt etiam accedat *prudentia oeconomica*, vsu & exercitatione comparata, quorsum & commercia cum hominibus artis oeconomicae peritis, plurimum faciunt.

§. VI.

Deinde & ab *vxore* maximum saepius oritur rei familiaris impedimentum. Hanc itaque ad rem oeconomicam tractandam plane compositam esse decet. Nec refert, vt inepte nonnulli sibi persuadent, quantas secum adferat opes, cum a prodiga illae facile dilapidari possint, cum rei oeconomicae perita contra & nouas acquirere, & acquisitas rite conseruare queat. Ratione *indolis* itaque nec prodiga sit, nec voluptati aut deliciis dedita: quoad *vitae genus* consultum fuerit, quae a tenera aetate tali, quod maritus sectatur, adsueuerit, ducere. Quod si ad rem oeconomicam minime accommodata videatur, explorata eius propensione, sensim flectenda, & ad finem, quem sibi paterfamilias proposuit, aptior reddenda est.

§. VII.

Sed & *seruorum* habenda est ratio. Ergo ejusmodi seruos adsciscere decet, qui ad officia, quae ab illis exiguntur, praestanda sint idonei, praesertim qui nec furaces sint, nec odio & voluptatibus dediti, nec prodigi, nec immorigeri. Hunc in finem proderit indolem ac temperamentum eorum habere exploratum. Adsciti autem prudenter emendandi, corrigendi, dirigendique sunt, vt non minus metu quam amore ducti, & iusta alimentorum ac mercedis submini-
strationе allecti, muneris sibi demandati partibus prompte fungan-

fungantur. Nec quaeuis quibuſuis demandanda ſunt, ſed diſpiciendum, ad quas functiones quisque prae ceteris aptus ſit. Ipſe denique dominus ad eorum actiones ſedulo attendat, vbique praeſens ſit, nec vllam occaſionem rem negligenter ac perperam agendi, ſubminiſtret.

§. VIII.

Sunt & *alii homines*, ad quos patrifamilias caute rem domeſticam adminiſtraturo, attendere decet. Nimirum & vicinorum, & opificum, aliorumque hominum, quibuscum quotidie illi commercia intercedunt, exploratum habere genium debet. De quibus omnibus vnicum heic obſeruaſſe ſufficit, quod ſcilicet fraudulentos, & ſuis commodis nulla habita iuſtitiae ratione inſeruientes, fugere ac euitare deceat.

§. IX.

Denique quod ad *ipſa negotia* attinet, in eorum intelligentia cardo prudentiae oeconomicae verſatur. Neceſſe ergo eſt, vt pro inſtituti ſui & ſcopi ratione, omnes *partes oeconomiae* ad vnguem calleat, v. g. oeconomiam ruralem, ſiue agriculturam, pecuariam, piſcatoriam, venatoriam, hortenſem &c. Deinde vt in hiſce omnibus tum ad certas circumſtantias, tum maxime ad *tempus* accurate attendat; quando v. g. ſemen terrae committere, venari, piſcari, emere, vendere, &c. deceat.

Nec *locum* negligat, cum alius ad venationem, ad agriculturam alius, alius ad rem frumentariam, alius ad commercia siue maritima, siue alia, magis accommodatus sit. Tandem semper cogitet, non minorem prudentiam in opibus rite acquirendis, quam acquisitis recte *dispensandis* requiri.

§. X.

Obseruandum quoque, quod paterfamilias saepius *plures personas morales* sustineat, vnde & plures fines oriuntur, qui ne sibi aduersentur, aut vnus alterum impediat, id quidem rursus prudentiae opus est. Equidem status totius societatis, & status patrisfamilias inter se ita coniuncti sunt, vt nunquam, vel raro admodum secum pugnent, aut etiam diuersi sint: interim status societatis eiusque felicitas, iuxta communes prudentiae regulas, semper praeponderari debet: sicut si etiam ciuis est, status societatis ciuilis praeferendus est statui societatis domesticae.

§. XI.

Quin in eadem societate domestica plures sunt *societates minores*, in quibus tum status ipsius societatis, tum singularum personarum considerari possent: seu cum hi raro a se inuicem differant, superuacaneum illud foret. Interim ipsarum societatum status, vt fine, ita & re ipsa, maximopere differunt. Sic *societas coniugalis*, quae cum domestica vt plurimum coniungitur,

tur, pro scopo habet felicitatem coniugalem, quae vt rite obtineri possit, itidem ad finem, subiecti conditionem, & media, diligenter est attendendum.

§. XII.

Eodem modo se res habet in *societate paterna*, in qua prudentia educandi sobolem, res longe difficillima, summe tamen necessaria est. Pleraque tamen huc redeunt: sedulo dispiciendum, ad quodnam vitae genus, habita ratione ingenii, fortunae &c. liberi maxime sint idonei; hunc in finem indoles illorum rite exploranda, id quod fiet, si accurate indagemus, valeantne cumprimis iudicio, memoria, vi imaginatrice &c. via facillima & suauissima est eligenda, ne labore & taedio fracti, retrorsum eant, & spe nostra nos frustrentur. Interim cauendum, ne dum laborem subterfugiunt, & in studiis nihil nisi delicias sectantur, pro Iunone amplectantur nubem, & viam ingrediantur, quae in deuia & abrupta ducat. Homines quoque illis erudiendis admouendi sunt, qui non tantum artem, quam ipsimet profitentur, probe edocti sint, sed & qui *prudentia informatoria* polleant. Vbique autem aetatis habenda est ratio, & ad ea tractanda admouendi, quae cuilibet aetati sunt conuenientia.

§. XIII.

Habent vero & *inferiores* in hisce societatibus, vxores, liberi, serui, &c. suum statum, &

ad eius conseruationem intenti sunt. De quibus in genere illud monuisse sufficit, quoties status illorum conseruatio statui totius societatis, aut superioris aduersatur, imprudenter agunt, si eum statui societatis aut superioris praeferant. Quod enim inde sibi pollicentur bonum, apparens saltem est, minusque diuturnum.

SECT. III.
de
PRVDENTIA STATVM REIPVBLICAE CONSERVANDI IN GENERE.

Σύνοψις.

Quotuplex finis specialis rerumpublicarum esse possit, §. I.
Quod finis reipublicae verum bonum esse debeat, §. II.
Quotuplici ratione fiat bonum apparens, §. III. IV.
Quod ad naturam & vires ciuitatis quoque respiciendum sit, tum quoad indolem ciuium, §. V.
tum quoad ipsam reipublicae formam, §. VI.
A quibus impedimentum reipublicae afferri possit, §. VII.
Si hoc ab aliis gentibus fiat, quid facto opus, §. VIII.
Quod ab ipsis imperantibus quandoque incommodum oriatur, §. IX.
Quo pacto huic obuiam eundum, §. X.

§. I.

Accedimus itaque ad id, quod caput causae est, rationem videlicet statum totius ciuitatis conseruandi. Hanc vt rite edoceamur, ordiendum est a *fine*. Solet autem praeter

ter communem & generalem omnium ciuitatum finem, securitatem scilicet, ac ciuilem felicitatem, quaelibet respublica *finem peculiarem* sibi propositum & constitutum habere. Sic aliae ciuitates ad gloriam, & magnum amplumque imperium per bella, aliae ad diuitias per commercia, aliae ad voluptates, & otium, adspirare dicuntur.

§. II.

Ego vero vt non diffiteor, aliam gentem ciuitatemque ad res bellicas, aliam ad commercia aptiorem esse, ita neutiquam velim huncce finem ciuitati alicui constitutum esse, cum ita facile euenire possit, vt ex *bono vero* fiat *apparens*, & id quod ciuitati salutare esse poterat, eandem corrumpat atque euertat.

§. III.

Nimirum, quod de singulis hominibus dictum, de integris etiam intelligi potest ciuitatibus: diuitiae, opes, gloria, imperium, & id genus alia, bona quidem sunt, si iisdem recte vtaris, mala fiunt, si abutaris. Ergo si ciuitas v. g. ad commercia maxime apta sit, prudenter quidem agit, si hac occasione ad finem suum, securitatem scilicet stabilitatemque rite vtetur, minus prudenter, si diuitias earumque acquisitionem pro fine sibi proponat, ita enim eam necessario euerti oportet. Eodem modo in his comparatum est, quae ad res bellicas aptae sunt.

§. IV.

Non minus & tum quoque in bonum apparens degenerant diuitiae, si eo modo acquirantur, vt hoc ipso aliis noceatur. Tum enim iuxta prudentiae legem supra traditam, nocent magis quam prosunt. Bella itidem, quamdiu ad finem licitum, & eo modo geruntur, quo alii non laeduntur, reipublicae prodesse & ad eius perennitatem aliquid conferre possunt: destruunt contra rempublicam, si aliter sint comparata. De iis ciuitatibus, quae voluptatem pro fine habent, nihil addere necesse est, cum quilibet intelligat, eas diuturnas esse non posse.

§. V.

Si ergo ciuitas finem suum, stabilitatem scilicet, obtinere cupit, *naturam suam* & *vires* probe exploratas habeat. Atque hoc alterum momentum est, quod ex praescripti lege, nobis de ea expendendum est. Considerandа autem est tum *materia*, tum *forma* ciuitatis. Ratione *materiae* videndum, quaenam sit indoles ipsorum hominum, qui ciuitatem constituunt, & primo quidem, sintne ad bellum, an ad commercia, an ad opificia, vel alia negotia aptiores, deinde, an per indolis suae ac naturae rationem iugi patientes sint, nec ne: sic multas gentes constat ad seruiendum velut natas & a natura factas esse, cum aliae contra pro libertate vitam dimittere para-

paratae sint, & denique ad quas virtutes & vitia per naturam proniores sint.

§. VI.

Ratione *formae* autem considerandum, quod alia feliciter in statu monarchico procedant, quae in statu aristocratico non sine ingenti periculo, aut damno reipublicae, suscipiuntur. Commercia facilius florent in ciuitatibus liberis, quam in monarchicis. Hae contra ad bella gerenda aptiores sunt, quam illae. Religionum diuersitatem, quantum ad prudentiam status attinet, recte tolerat libera ciuitas, quae in regnis magnis motibus, grauissimisque bellis, saepius subministrat occasionem.

§. VII.

Expendendum porro, vt nunc ad media progrediamur, *a quibus* potissimum *impedimentum* afferri possit, quo minus ciuitas finem suum obtineat. Hi vero ad tres classes reuocari possunt: namque impedimentum afferri potest tum ab *aliis ciuitatibus*, praesertim *vicinis*, tum ab *ipsis summis imperantibus*: tum denique *a ministris*, qui tractandis reipublicae negotiis admouentur. Sed de his in sequentibus ex instituto dicetur.

§. VIII.

Quod ad *alias gentes*, praesertim *vicinas* attinet, prudentia status ciuilis requirit, vt earum vires & voluntatem accurate cognitas habeamus: quem in finem exploratores in aliorum

Principum aulis alere non erit nefas, vt adeo certi reddamur, an possint, aut velint nobis nocere. Quod si possint, & velint, opera danda, vt aut vires illarum, sed via honesta & licita, imminuantur, aut quod tutius, vt beneficiis variisque officiis delinitae, nobis concilientur, & adeo ita nostrae consulatur securitati: via illicita autem & inhonesta illis nocendi vires adimere, imprudens & periculosum est. Si nocere velint, sed nequeant, non videntur adeo timendae, interim vtilius erit, & eas sibi adiungere. Si denique possint, sed nolint, confirmandae, & magis magisque variis officiis deuinciendae nobis, & obstringendae sunt.

§. IX.

Ab *ipsis imperantibus* multiplici ratione ciuitatibus afferri incommodum potest, praecipue tamen tribus modis: si plane non sint ad imperandum idonei: si non sint conuenientes huic aut illi reipublicae formae: si idonei quidem sint, sed iis praediti sint moribus, qui ciuitati perniciem afferre possint.

§. X.

Ergo status ratio in ciuitatibus requirit, non admouere rei summae nisi homines, ad imperandum aptos. Videtur hoc facilius in *rebus-publicis liberis* aut *regnis electiuis*, obtineri posse, quam *successiuis*: interim haec alia commoda habent, quibus istud incommodum pensetur. Praeterea illorum, quibus summa rerum committenda

tenda est, diligenter est exploranda indoles, an statui reipublicae sit conueniens. Viros bellicosos in republica, ad commercia potius quam res bellicas apta, summae rerum praeficere, a summa status imprudentia parum abest. Nec minus vitia, & virtutes eorum, exploratas habere decet. Quos ambitio vexat, quique imperandi libidine flagrant, reipublicae aristocraticae & democraticae clauo non possunt admoueri, nisi prudentiae status regulae plane insuper habeantur.

SECT. IV.
de
PRVDENTIA STATVS CIRCA LEGES ET IVDICIA.

Σύνοψις.

Ad media conseruandi rempublicam cumprimis pertinet prudens administratio iurium maiestaticorum, §. I.

Speciatim leges ita ferendae sunt, vt earum obsequium obtineri queat, §. II.

Nec in superfluis occupentur, §. III.

Ita ferantur, vt ciues sua sponte iis pareant, §. IV.

Nec temere quis ab iis eximatur, §. V.

Multo minus facile mutentur, §. VI.

Porro ita ferantur, vt vna alteri suppetias ferat: quemadmodum & imperantium est, vt ipsi ad suas se componant leges, §. VII.

Circumstantiarum quoque in iis promulgandis habeatur ratio, §. VIII.

In iudiciis prudenter administrandis certus obseruandus ordo, ne lites nimis protrahantur, §. IX.

Item, ne nimii litigantibus faciendi sint sumptus, §. X.

Interdum prudentiae est, ex iure-

iureconsultorum decreto ferre sententiam, §. XI.
Quid circa prouocationes obseruandum, §. XII.
Res magni momenti, non temere iudici inferiori permittenda, §. XIII.

§. I.

Sequuntur nunc porro inter *media* conservandi statum reipublicae *ipsa negotia*, siue *actiones* ciuitatis. Huc autem pertinent omnia *exercitia iurium*, vt vocantur, *imperii*, in quibus adeo non minus quid lex, quam quid prudentia iubeat, obseruandum, nisi ciuitas fine suo excidere, & se ipsam in perniciem dare velit. Summa autem huc redit, iura maiestatica ita exercenda esse, vt securitas & incolumitas reipublicae quam facillime & commodissime obtineri possit. Ordine itaque cuncta perlustrabimus, & primo quidem ea, quae *disquiparantiae* supra vocauimus, deinde & illa, quae *aequiparantiae* diximus.

§. II.

Inter priora eminet facultas *legislatoria*. *Leges* itaque non ferendae sunt, quarum obsequium aut plane non, aut difficulter obtineri possit. Tantum enim abest, vt eiusmodi leges ad finem reipublicae, eiusque salutem, & perennitatem quicquam faciant, vt potius nihil aeque reipublicae noceant. Namque si magistratus, quod inde euenire necesse est, se imparem obsequio legibus extorquendo ostenderit, auctoritatem eius contemni, & ita reipubli-

publicae compagem velut dissolui necesse est. Maxime hoc obseruandum, vbi de corrigendis in republica malis agitur. Accedit, quod si nimia subditis imponantur, ad seditiones, rebelliones, tumultus, concitentur, vnde reipublicae ruinam sequi necesse est.

§. III.

Nec in superfluis, & non necessariis, leges occupentur. Vix enim necessariis impetrandis auctoritas legum & magistratus sufficit, quid itaque necesse est, non necessaria iubendo, & onera, & odium subditorum erga magistratus augere.

§. IV.

Ita quoque ferantur, vt subditi sua sponte potius quam necessitate adducti, iisdem pareant. Hinc leges utiles tantum ferendae, aut si forte subditis minus vtiles videri possint, externa quaedam vtilitatis species illis concilianda. Multum huc confert ipsa ratio & modus promulgandi. Si enim aliquid non tantum iubeatur, sed rationes etiam addantur, quibus inductus imperans legem illam sanciuerit, eo facilius subditi obtemperabunt.

§. V.

Praeterea nemo temere a lege eximatur, nec priuilegia facile concedantur. Quod si enim alii idem petant, nec obtineant, illorum, qui impetrarunt, fortunam aegris contuebuntur oculis, & ad seditiones proni erunt. Nihil enim

enim intolerabilius videtur subditis, quam inaequalitas. Sin pluribus priuilegium impertiatur, vim legum exspirare necesse est, adeoque rursus fine suo excidet ciuitas. Satius autem est, vnum aut paucos denegatione priuilegii aut dispensationis offendere, quam legum auctoritatem, & ipsam rempublicam periculo exponere. Quod vt eo tutius fiat, solent interdum imperantes, clausulas eiusmodi addere, quibus se ipsos omni dispensandi facultate priuare videntur, quae eo comparatae sunt, vt importunis quorundam, dispensationem efflagitantium, petitionibus, obviam ire possint.

§. VI.

Nec mutandae saepius leges sunt. Imminuitur enim ita & legum & imperantium auctoritas. Est enim incerti & fluctuantis animi indicium, semel decreta atque sancita mox reuocare: minusque obsequii sperandum, vbi obsequium dissoluitur: & quod in vna lege fit, id in ceteris fieri aut posse, aut debere, populus sibi persuadet.

§. VII.

Consultum quoque fuerit, leges ita ferre, vt vna alteri velut suppetias ferat, vt, si leges de vectigalibus atque tributis adiuuentur atque promoueantur per leges sumptuarias; quemadmodum & ingens momentum, vt leges ciuiles sancte obseruentur, (eas autem sancte obseruari

vari reipublicae maximopere intereſt) conferent ipſi imperantes, ſi ſua ſponte ad leges a ſe latas ſuas actiones componant, & ita ciuibus exemplum praebeant. Exemplo enim plus, quam grauiſſimis poenis proficitur.

§. VIII.

Nec negligendae ſunt circumſtantiae loci, temporis &c. quippe quae vtramque hic faciunt paginam. Quam hodie magno applauſu recepturi ſunt legem ciues, eam, ſi alio tempore promulgetur, forte deteſtabuntur.

§. IX.

Iudicia, in quibus leges ad facta ciuium applicantur, vt ita exerceantur, ne respublica vllum inde detrimentum capiat, ſed vt finis ciuitatis per ea potius promoueatur, prudentia ſtatus iubet: primo vt certus ordo atque modus a republica praſcribatur, ne lites protrahantur, & ita improbitati praeſidium aliquod circumponatur.

§. X.

Deinde, ne litigantibus nimii faciendi ſint ſumptus: ita enim pauperes, cum iudicem adire aut nolint, aut nequeant, improborum vexationibus, ſemper erunt expoſiti, & defatigati tandem iniuriis, ad magna facile concitabuntur crimina.

§. XI.

Quod ſi in re dubia ab ipſo ſummo imperante ferenda ſit ſententia, & vero alterutra pars

ita

ita sit offendenda, indeque motus quidam, aut aliud malum oriri possit, vtile erit, viros iuris peritos consulere, & ex illorum decreto, sententiam ferre. Ita enim imperans omnem inuidiam prompte a se amolietur.

§. XII.

Prouocatio quoque licet nemini temere denegari debeat, ita nec promiscue omnibus in qualibet causa ex prudentiae lege est concedenda. Namque si in qualibet causa prouocare liceat ad summum imperantem, auctoritas iudicis inferioris imminuetur, & occasio lites quascunque protrahendi, improbis suppeditabitur.

§. XIII.

Sic & si lis magni momenti sit, ex cuius decisione damnum aut vtilitas in ipsam rempublicam redundare possit, eam non temere iudici inferiori permittat, sed ipse potius summus imperans eandem pertractet, ponderatis non minus iustitiae, quam status sui momentis.

SECT. V.
de
PRVDENTIA STATVS CIRCA POENAS ET PRAEMIA.

Σύνοψις.

Quod in poenis quoque magna adhibenda sit cautio, §. I.

Quod speciatim prudentia quoque iubeat, vt accurate proportio inter poenam & delictum obseruetur, §. II.

Quid

Quid factu opus, si poena sine periculo exigi nequeat, §. III.
De modo hoc casu exigendi poenas capitales, § IV.
Prudentiae quoque est, poenas legibus definire, §. V.
Et quidem paulo grauiores, §. VI.
Quod magistratibus inferioribus non temere concedenda sit facultas remittendi aut mitigandi poenas, §. VII.
Quid faciendum in delictis totius multitudinis, §. IIX.
Delictis, non hominibus irascendum, § IX.
Contra mala inueterata sensim procedendum, §. X.
In praemiis conferendis dispiciendum, vt accipienti sint grata, §. XI.
Nec committendum, vt euilescant, §. XII.
Circumstantiarum denique & hic habenda est ratio §. XIII.

§. I.

Cumprimis in *poenis* magna opus est cautione. Si enim non exigantur, praeterquam quod imperans contra legem naturae peccet, imprudenter etiam agit, cum ita leges euilescant, & ipsa collabascat respublica. Sin exigantur, facile crudelitatis suspicionem subeunt imperantes, vnde odium sequitur, quod ciuitati non pernicioſum esse nequit.

§. II.

Vt ergo haec incommoda euitentur, prudentia iubet, vt proportio inter poenam & delictum accurate obseruetur. Quo maior enim est poenae aequitas, eo minor in punientem redundat inuidia.

§. III.

Si sine ingenti periculo poena exigi nequeat, ita remittatur, vt imperans ex fauore &

gratia potius, quam neceſſitate hoc feciſſe, videri queat. In ſpecie ſi forte a viris auctoritate & gratia plebis florentibus, poena ſit ſumenda, & vero hoc ſine magnis motibus, & periculo totius reipublicae fieri nequeat, conſultum erit, eiusmodi poenam excogitare, quae ſpeciem honoris habeat. Commodum quoque erit, aliquando delicta diſſimulare, ne aut puniendo, periculis rempublicam exponamus, aut non puniendo, virium noſtrarum prodamus imbecillitatem.

§. IV.

Quoad modum poenas, praeſertim capitales, exigendi, ſedulo cauendum, ne viri auctoritate & potentia florentes, eo loco ac tempore puniantur, quo fauor plebis erga illos ipſo ſupplicio augeri & inflammari poſſit. Male enim ſaepius admouentur oculi ſpectando illius ſupplicio, cuius cauſam commiſeratio meliorem facere videtur. Expedit etiam quandoque, modo imperans de crimine certus ſit, ſine ordinario iudiciorum ſtrepitu, punire homines, quorum ſupplicium non ſine periculo differtur.

§. V.

Iuuabit etiam poenas legibus definire, nec magiſtratus arbitrio relinquere. Tum enim eo facilius omnem amoris, aut odii, ſuſpicionem declinare poterunt. Videbuntur enim ex legis praeſcripto noxios puniuiſſe.

§. VI.

§. VI.

Nec inutile erit, poenas paulo grauiores legibus indicare, cum hac ratione semper summo imperanti liceat poenas paulisper mitigare, & hoc ipso subditorum animos sibi conciliare, ac clementiae famam acquirere.

§. VII.

Interim ne, si temere poena remittatur aut mitigetur, auctoritas legum euilescat, consultum fuerit, magistratibus inferioribus neutiquam facultatem poenas remittendi, aut mitigandi concedere. Accedit vero, quod hac ratione summo imperanti campus amplissimus, subditorum animos sibi conciliandi, aperiatur.

§. VIII.

In delictis totius multitudinis sufficit punire auctores. Ceteris parcere, prudentiae, & humanitatis erit. Poena auctorum enim efficiet, ne alii temere eadem ratione peccent: venia ceteris impertita subditorum amorem imperanti parabit. Ast si auctores non fuerint deprehensi, ex ipsa multitudine quosdam plectere haud absre fuerit, ne alii sibi persuadeant, eiusmodi delicta impune committi, neue omnes puniendo crudelitatis notam subeat imperans, aut poena clades potius, quam medicina videatur.

§. IX.

Cumprimis prudenter puniturus, omnem nauet operam, vt flagitiis, non hominibus irasci

videatur. Nihil ergo intermittat, quo subditis persuadeat, se intuitum ad punienda delicta, non ex affectu, sed ex amore iustitiae & officii ratione accedere.

§. X.

Contra mala inueterata non impetu, sed sensim procedendum est, vt primo imminuantur, mox decrescant, tandem extinguantur. Medicinam imitentur poenae, haec vero morbos inveteratos non vno impetu tollit, id quod periculosum, sed sensim eorum vim infringit, donec aegrotus sanitati restituatur.

§. XI.

Ceterum quam necessarium est, scelera puniri, tam vtile est, virtutem honestare *praemiis*. Hoc autem vt rite & ex prudentiae praescripto fiat, tria cumprimis obseruanda sunt: primo vt eiusmodi praemia conferantur, quae accipienti sunt grata & honorifica, reipublicae non damnosa.

§. XII.

Deinde, cum dignitates & honorum tituli, postquam euiluerunt, non amplius pro praemiis reputentur, sedulo in id imperantibus incumbendum est, vt raro & non nisi benemeritis conferantur. Promiscue enim omnibus collati honores sordent, nec ab ingenuis magnopere desiderantur.

§. XIII.

§. XIII.

Denique & circumstantiarum hic quoque habenda est ratio, cumprimis videndum, qua re is maxime delectetur, cuius virtus remuneranda est. Praemio enim indoli cuiusuis conuenienti, vtut exiguo, saepius maior gratia initur, quam magno, sed indoli accipientis non adeo conuenienti.

SECT. VI.
de
PRVDENTIA STATVS CIRCA MINISTROS ET MAGISTRATVS INFERIORES.

Σύνοψις.

Summa & ordo dicendorum, §. I.
In magistratus eligendos esse idoneos, §. II.
Non homines sordidos, §. III.
Sed ingenuos, etiam non nobiles, licet nobilium praecipue habenda sit ratio, §. IV.
Non excludendos esse pauperes, licet aliquando diuites illis praeferri queant, §. V.
Indigenas praeferendos esse peregrinis, §. VI.
Ad quaedam officia iuuenes, ad alia senes aptiores esse, §. VII.
Homines virtuti deditos, praeferendos esse ceteris, §. VIII.
Quid facto opus, si eiusmodi homines non praesto sint, §. IX.
Quod hic vel maxime cuiusque propensio & temperamentum quoque in censum veniat, §. X. XI.
De numero magistratuum & ministrorum, §. XII.
Consultum esse, vt homines idonei per gradus ad dignitates euehantur, §. XIII.
Item, vt aliquando electio sorte temperetur, §. XIV.

Minime autem vt officia vendantur, §. XV.
Auctoritas quanta magistratibus concedenda, & quo pacto illis conservanda, §. XVI.
Illis, qui ad consilia adhibentur, facultatem libere sententiam dicendi, concedendam esse, §. XVII.
An expediat, vt officia publica perpetua sint? §. XVIII.

§. I.

De ministris & magistratibus, quae ex prudentiae regulis praecipi possunt, ad quatuor revocabimus capita: *quinam* eligendi sint; *quot* eligendi sint; *quo modo* eligendi sint; & denique *quanta* illis concedenda sit *auctoritas*.

§. II.

Quod ad primum attinet, vtique consultum fuerit, neminem (modo idoneus fuerit) ab officiis publicis excludere. Apprime enim hoc facit ad amorem reipublicae in omnibus excitandum, ad refrenandam illorum, qui magistratus gerunt, insolentiam, ad firmandam subditorum omnium concordiam, ad excitandam virtutem, & ad obedientiam promptam magistratibus conciliandam. Nemo tamen, nisi idoneus, ad publicum munus euehatur. Idoneum autem aliquem esse iudicatur ex *indole virtutibusque* ad officium necessariis *ex aetate*, ex *statu*. Et quidem quoad *statum*, vt ab vltimo ordiamur, homines vel *nobiles* sunt, vel *plebeii*, itemque *diuites* vel *pauperes*, vt & *peregrini* vel *indigenae*.

§. III.

De *primo statu* obseruandum, quod omnino quidem e re ciuitatis sit, homines *viliores* & *sordidos*,

didos, & ordini imperantium decori futuros, ab eiusmodi officiis arcere. Idque ob varias causas. Namque officium magistratus, cui omnino sua constare debet auctoritas, si id genus hominibus demandetur, facile contemnitur; subditi quoque libentius iis parent, quorum etiam, antequam magistratum susciperent, non sordida fuit vitae conditio: quibus accedit, quod eiusmodi homines ad magnas dignitates euecti, vtplurimum insolentius se gerunt, magnisque adeo motibus, & turbis rempublicam saepius exponunt.

§. IV.

Interim *ingenuos*, licet *non nobiles*, ab officiis ciuilibus arcere imprudens fuerit, quia saepius ratione indolis & virtutum praestant nobilibus: quia nobiles hac ratione excitantur, vt animum corpusque magis colant, cum certi sint, non ob nobilitatem, sed ob praeclara merita, ad dignitates & officia ciues euehi. Ceterum si nobiles & plebeii hactenus aequales sint, vt ratione aetatis, prudentiae, &c. vtrique digni sint, qui muneri alicui admoueantur, recte omnino illi his praeferuntur ob nobilitatis decus, quod conseruare reipublicae interest, & quod maiorem ad officia auctoritatem adferant, & maiorum etiam exemplis ad facta praeclara concitentur.

§. V.

Quoad *secundum statum* videtur e re ciuitatis esse, *pauperes* non omnino ab officiis & digni-

tatibus arcere, interim si hactenus aequales sint; vt vtrique aeque idonei ad munus aliquod esse censeantur, *diuitum* aliquando potior debet esse conditio, quia minoribus vtplurimum contenti sunt stipendiis, nec rempublicam facile expilant, cum ipsi iam opibus abundent, quin eandem magis curare atque amare videntur, quia republica destructa, maiorem bonorum iacturam faciunt, quam pauperes, & denique quia, quae ad splendorem muneris requiruntur, facilius, & sine reipublicae damno, comparare possunt. Maxime itaque hoc procedit in eiusmodi muneribus, quae circa aerarium, & pecuniam publicam dispensandam, occupantur: in cereris enim cum hae rationes raro admodum locum inueniant, non videtur ad discrimen hominum, quod ex diuitiis oritur, magnopere attendendum esse.

§. VI.

Sed & *indigenae* cum *peregrinis* comparandi sunt. Peregrinis non temere aditum ad honores concedendum esse, probatur, quia hoc ipso irritantur indigenae, qui vtplurimum nihil aegrius ferunt, quam peregrinos sibi praeferri: hinc saepius grauissimas seditiones, & bella ciuilia orta esse, gentium annales comprobant: quia peregrini nunquam gentis suae & patriae amorem ita deponunt, vt non ei plus faueant quam ciuitati, in qua degunt, vnde facile adduci possunt, vt rem publicam prodant: quia mores eorum,

eorum, quibus praeficiuntur, non habent exploratos, & adeo prudentiae leges vix accurate obseruare queunt: accedit, quod contra decus gentis sit, extraneis officia committere.

§. VII.

Denique nec *aetas* negligenda est. Cum enim ad alia officia idonei sint *iuuenes*, ad alia *senes*, tantum abest, vt iuuenes arceri ab officiis publicis debeant, vt quandoque expediat, eos praeferre senibus. Nimirum in *iuuenibus* maius adhuc est animi robur, maior agilitas, labores etiam melius tolerare possunt, quam senes. Quare si quod sit officium, quod non tam prudentiam & cautionem, quam animi praesentiam & promptitudinem requirit, illud recte iuuenibus demandabitur: contra in illis, quae exactam prudentiam, & summam circumspectionem requirunt, senes iuuenibus, si hactenus aequales fuerint, recte praeferuntur.

§. VIII.

Vtramque autem hic paginam facit *indoles* cuiusque & *genius*, & ad virtutes aut vitia *propensio*. Cum ergo constet, omnes quidem homines naturali quadam propensione aut ad honores, aut ad opes, aut ad voluptates ferri, & hinc omnia vitia originem ducere, id quidem hic neutiquam negligendum est. Nimirum citra dubium ad ciuile munus & reipublicae administrationem is est aptissimus, qui vitam

emendauit, cum & ambitio, & auaritia, & voluptatis cupiditas, homines in reipublicae administratione occupatos, facile in transuersum agant, quo minus ad id, quod reipublicae expedit, attendant. Accedit autem, quod hi soli vere prudentes vocari possint, quae autem in ceteris laudatur prudentia, calliditas, aut astutia, vel quiduis potius, quam prudentia est.

§. IX.

Nihilosecius cum raro admodum emendatae vitae homines reperire liceat, nedum tot, quot ad reipublicae administrationem requiruntur, prudentiae erit, eos eligere, qui vtut non optimi, nec tamen pessimi sunt, & non adeo mali; cumque pro diuersitate propensionum, alii ad alia negotia aptiores sint, necessitas in sapientiam vertenda, & ipsa hominum ad praua inclinatione, ad reipublicae salutem, vtendum est: quin si vir emendatae vitae iis artibus non sit instructus, quas ciuile munus requirit, non emendatae vitae hominem, sed earum artium peritum, illi praeferre, omnino necessitas iubet.

§. X.

Sed maxima tamen prudentiae pars est, *naturali* quorumuis *propensione* recte vti. Sic ad aerarium recte constituendum, & conseruandum, rite adhibueris homines, in quibus *temperamentum melancholicum* eminet, quippe qui rerum huc pertinentium peritiam facile sibi acquirunt: sed ipsam pecuniam iis minus recte commiseris,

miseris, nisi simul ratio praesto sit, impediendi, ne publicum parte pecuniae fraudare possint. Si *cholericum* primum, *melancholicum* secundum locum teneat, maior fides illis erit, nec minor ad rem faciendam solertia.

§. XI.

Ad consilia, ad totum reipublicae statum spectantia, prudenter adhibentur homines, quorum temperamentum *cholericum sanguineo* vtcunque est temperatum. Namque hi & iudicio pollent, nec tamen nimis pertinaces sunt in sententia sua defendenda, quod non semel ciuitatibus perniciem attulit. Si a *sanguineo* superetur *cholericum*, humanitate & affabilitate sunt insignes, & ad legationes, & id genus officia, recte adhibentur. Hac indole quoque prouinciarum gubernatores praeditos esse decet, vt prudentia & humanitate continere in obsequio ciues possint. Sin autem a *cholerico* superetur *sanguineum*, fortes, intrepidi, & iudicio valentes inde euadunt, quales bellicos duces, & militiae praefectos esse decet. In quibus vero *sanguineum* temperamentum plane regnat, vt voluptatibus vnice dediti sunt, ita vix alia negotia, quam quae ad aulae splendorem & apparatum pertinent, recte illis demandabuntur.

§. XII.

De *numero* ministrorum & magistratuum, vt nunc ad alterum momentum accedam, ita sentio, nec iusto plures, nec pauciores esse debere.

Plures

Plures oneri erunt reipublicae: pauciores cunctis negotiis rite administrandis non sufficient. Interim non immerito nonnulli addunt, eiusmodi officia, in quibus plus imperii quam curae & laboris esse debet, neutiquam pluribus committenda esse, quoniam sic facilius auctoritas imminuitur & euilescit.

§. XIII.

Quoad *modum* officia hominibus idoneis committendi, consultum fuerit, eos per gradus ad dignitates euehere. Namque ita rerum ciuilium tractationi sensim adsuescunt. Et si minores magistratus gerentes peccent, quod hominibus nondum exercitatis facile euenire potest, minus illud reipublicae pernicioſum est, quam si in maioribus dignitatibus constituti errent. Quo maiorem etiam peritiam, eo plus auctoritatis, & minus inuidiae, ad maiora officia secum adferunt. Laudandus quoque gentium illarum mos est, apud quas adolescentes iuuenesque in contubernium magnorum virorum adscribantur, vt a tenera aetate verum vsum & tractationi adsuescerent.

§. XIV.

Nec displicet mihi illorum sententia, qui aliquando electionem sorte temperandam esse suadent, ita vt primo nonnulli designentur, qui aeque idonei sunt ad officium: deinde quis ex illis praeferri debeat, sorti committatur. Tale quid in republica Veneta receptum esse, constat.

ſtat. Ita enim non niſi digni & idonei ad reipublicae adminiſtrationem admouentur, & ſimul inuidia, quae oriri ſolet, ſi ex pluribus, prudentia, virtutibus, genere, &c. aequalibus, vnus ceteris praeferatur, commode declinatur.

§. XV.

Minime autem illorum probare inſtitutum poſſum, qui magiſtratus & officia vendunt: ita enim homines indigniſſimi ad grauiſſima ſaepius euehuntur munera, vnde maximam in rempublicam redundare perniciem, neceſſe eſt. Taceo, quod hoc ipſo miniſtrorum & magiſtratuum auaritia intendatur, dum quisque quicquid ſumptuum fecit, vt officium obtineret, recuperare annititur.

§. XVI.

Auctoritas denique tanta miniſtris & magiſtratibus inferioribus eſt concedenda, quanta requiritur, vt munere ſuo rite fungi poſſint. Et haec quoque a ſummis imperantibus omni modo illis eſt conſeruanda. Si ergo is, qui magiſtratum inferiorem gerit, ob delictum puniendus ſit, puniri autem omnino poteſt, cum, vt bene Grotius docet, ratione ſummi imperantis ſit ſubditus, conſultum fuerit, ea ratione illum punire, ne ipſum officium inde euileſcat. Non male itaque apud nonnullas gentes nemo, niſi depoſito prius & eiurato magiſtratu, puniri ſolet.

§. XVII.

§. XVII.

In specie illis, qui ad consilia adhibentur, facultas libere sententiam dicendi concedi debet. Neque fraudi alicui debet esse, si sententiam dicat, quae aut imperanti non placeat, aut reipublicae non adeo expedire videatur. Sane si ob eiusmodi consilium statim aliquis puniatur, nemo reperietur, qui libere sententiam dicere velit.

§. XIIX.

Ceterum multum ad auctoritatem magistratibus conciliandam facit, si officia publica perpetua sint. Vbi tamen, ne ciuitas inde detrimentum capiat, magna opus est cautione. Minus enim periculum ciuitati imminet, si eiusmodi officia continuentur, in quibus plus laboris est quam imperii. Contra in quibus multum imperii est, ea vt perpetua sint, non videtur semper e re ciuitatis esse. Qui enim eiusmodi dignitatibus fulgent, facile inde occasionem res nouas moliendi, & rempublicam turbandi, arripere possunt.

SECT. VII.

de

PRVDENTIA STATVS CIRCA AERARIVM, TRIBVTA, ET VECTIGALIA.

Σύνοψις.

Tractationis ordo? §. I.
Vnde aerarium constituatur, §. II.
Quid circa eius constitutionem obseruandum, §. III.
Media augendi aerarium ordinaria, § IV.
An mercatura imperantes deceat? §. V.
Quod beneficia naturae artę

arte quandoque adiuuanda sint, §. VI.
De publicorum praediorum venditione quid censendum? §. VII.
Et de eorundem elocatione, §. VIII.
Quod scholarum classicarum & regiarum erectio huc etiam aliquid faciat, §. IX.
De modis augendi aerarium extraordinariis, §. X.
De ratione conseruandi aerarium, §. XI.
De tributis, & vectigalibus quid generatim obseruandum, §. XII.
Quo pacto ciues ad tributa & vectigalia soluenda idonei reddi queant, §. XIII.
Vt tributa & vectigalia imperanti plurimum commodi, parum odii afferant, accurate in iis obseruanda est aequalitas, §. XIV.
Adeoque non temere quisquam ab iis est eximendus, §. XV.
Mercibus, quae tantum ad luxuriam faciunt, graviora vectigalia imponenda, §. XVI.
Nihil denique omittendum, quo effici queat, vt tributorum onus ciues minus sentiant, §. XVII.
Quae semel imposita sunt, non facile sunt tollenda, ciuiumque magis quam exterorum habenda ratio, §. XVIII.
Occasioni & hic inseruiendum, §. XIX.
De modo, quo exigenda sunt tributa & vectigalia, quid obseruandum, §. XX.

§. I.

Cum ad ministros alendos, stipendiaque magistratibus exsoluenda, & alia ciuitatis negotia magis requirantur sumptus, ordo nunc postulat, vt quae de aerario ciuitatis rite *constituendo*, *augendo*, & *conseruando*, prudentia status praecipit, edisseramus.

§. II.

§. II.

Constituitur autem aerarium ciuitatis partim ex *rebus*, praesertim *immobilibus* earundemque prouentibus, partim ex *iuribus singularibus*, quae imperantibus per leges fundamentales, aut ex consensu ciuitatis, concedi solent. Et ad *res* quidem quod attinet, iam alibi demonstratum est, cum in occupatione vniuersitatis non omnia commode inter singulos diuidi potuerint, nonnulla imperantibus in vsum ciuitatis fuisse concessa. Huc pertinent *syluae, flumina, metallifodinae* &c. & prouentus, qui ex hisce progignuntur. Sed & omnia *loca publica* huc referri possunt, quorum vsus pro certo pretio priuatis concedi solet. Ad *iura* autem non tantum refero *ius tributorum & vectigalium*, sed & *ius adeundi haereditatem*, si ex priuatis nullus haeres aut successor adsit, & id genus alia.

§. III.

Circa *constitutionem aerarii* itaque prudentia iubet, vt tantum bonorum & iurium imperanti ad publicos ciuitatis vsus concedatur, quantum ciuitatis finis requirit. Sumptuum enim & pecuniae defectu, saepius ea suscipere, aut ad finem perducere non potuerunt summi imperantes, ex quibus ceteroquin maximum ad reipublicae salutem, & stabilitatem adferri potuisset momentum. Ratio quoque postulat, vt ea concedantur, & vsui huic consecrentur, quae rempublicam maxime iuuant, singulis non valde molesta sunt.

§. IV.

§. IV.

Media aerarium augendi vel *ordinaria* sunt, vel *extraordinaria*. Ad illa refero: sumptuum publicorum, quantum reipublicae salus permittit, imminutionem: foedera ea lege inita, vt sociorum potentiorum liberalitate subleuemur: huc pertinet, si miles bene exercitatus, pro certo pretio aliis ciuitatibus concedatur. Praeterea multum ad aerarii augmentum conferet, pecuniam publicam pro licitis & honestis vsuris mutuo dare. Nonnullis Italiae rebuspublicis hoc solenne esse dicitur: quae etiam per *montes*, vt vocant, *pietatis*, aerarium callide augere norunt.

§. V.

Addunt nonnulli *mercaturam*. Quae an imperantes, rerumque dominos deceat, nonnulli dubitant. Sed vero cum non omnis mercatura illiberalis sit, & quicquid sordium trahere videtur, id a vitiis hominum trahat, nullam causam video, quare illorum sententiae, qui Principes mercaturam dedecere asserunt, suffragari debeam. Attendendum tamen hic maxime est ad subditorum, quam de mercatura fouent, opinionem, moresque, & regionis situm, &c.

§. VI.

Accedit denique etiam cumulus ad aerarium reipublicae, si aquae per naturam non nauigabiles, industria & arte nauigabiles reddantur,

tur, siue *canales* & *tractus* ad minora nauigia effodiendo, siue alia ratione.

§. VII.

Publicorum praediorum venditionem addere non auderem, nisi alios mihi exemplum praeiisse viderem: sed diligenter hic dispiciendum, quousque imperantis potestas, circa bonorum venditionem suos proferat limites, & num lucrum tantum sit, vt reipublicae interfit, bona ista abalienare.

§. VIII.

De publicorum praediorum elocatione res minus dubia videtur, modo caueatur, ne conductor praediis abutatur, & ea plane inutilia reddat.

§. IX.

Denique & scholarum tum *classicarum*, tum *regiarum* fundationes nonnulli addunt, eo quod ad singulos & vniuersos magna hinc promanet vtilitas, vectigaliaque ex iuuenum externorum confluxu, publicique adeo reditus adaugeantur.

§. X.

Ad *modos extraordinarios* augendi aerarium, & vrgente necessitate vsurpandos, refero: si ministri & magistratus parte stipendii priuentur, ea in aerarium relata: si pecunia mutuo accipiatur, sine vsuris, aut vt modicae saltem pro ea soluantur: si tributa extraordinaria indicantur, &c.

§. XI.

§. XI.

Denique quod ad modum aerarium conſervandi attinet, *prima* prudentiae regula eſt, ne bona, aut iura ad aerarium ſpectantia, temere abalienentur: *altera*, vt aerarii rationes rite diſpenſentur: *tertia*, ne citra neceſſitatem pecunia profundatur. Ergo nec miles praeter neceſſitatem alendus, nec immodicae faciendae largitiones, & vt paucis omnia dicam, oeconomicae artis praecepta, diligenter obſeruanda ſunt. Ad auertendas etiam fraudes & dolos, & praeueniendum crimen publici peculatus, non abs re erit, aliis imperium, aliis curam & cuſtodiam pecuniae demandare. Addunt denique nonnulli, ad confuſionem euitandam, valde expedire, diſtincta, & certis vſibus deſtinata, aeraria.

§. XII.

Sed cum ſine dubio, *tributa* & *vectigalia*, ingens momentum ad aerarium ciuitatis conferant, de his nunc ex inſtituto dicendum eſt. Licet vero, vt alibi obſeruatum, a tributis omnino vectigalia differant, prudentiae tamen praecepta vtrobique obſeruanda fere eadem ſunt. Poſſunt autem omnia ad duo velut reuocari capita: *primum* eſt, quod imperans curare debeat, vt ciues ad tributa & vectigalia ſolvenda idonei reddantur: *alterum*, quod modus tributa & vectigalia ſoluendi ita comparatus eſſe debeat, vt imperanti plurimum

commodi, parum aut nihil inuidiae vel odii attrahat.

§. XIII.

Quod ad primum attinet, omnino ciuitas in hoc incumbere debet, vt ciues singuli opibus atque diuitiis floreant: ceteroquin enim ad onera reipublicae ferenda minus erunt idonei. Hoc autem obtinebit, per leges sumptuarias. Facultates enim ciuium non alia magis re, quam luxu, exhauriuntur: hominesque sua natura ad omnia vitia, maxime autem ad luxum & voluptates valde procliues sunt. Vbi ergo luxui nec finis, nec modus, statuitur, ciues in magnam paupertatem coniici, & ruinam reipublicae accelerari necesse est. Praeterea opera danda, vt commercia & opificia floreant, & ita ciues ab ignauia abstrahantur, itemque vt res monetaria bene se habeat, de quibus omnibus in sequentibus pluribus exponemus.

§. XIV.

Alterum vt obtineatur, in tributis & vectigalibus accurate est obseruanda aequalitas, vt, quantum fieri potest, pro fortunarum ac opum ratione quisque conferat. Nihil magis enim ciuium animos exasperat, & tributorum onera grauiora reddit, quam inaequalitas.

§. XV.

Hinc & nemo temere e tributis & vectigalibus est eximendus. Praestat hominun de republi-

publica bene meritorum, aut merentium, virtutes alia ratione compensari, quam publicorum onerum remissione, cum haec multum inuidiae semper secum trahat.

§. XVI.

Mercibus, quae tantum ad luxuriam & delicias faciunt, grauiora vectigalia imponere conuenit, quam iis, quae ad vitam sustentandam, sunt necessariae. Ita enim diuitibus potius, quam pauperibus, onera publica incumbunt: quod omnino e re ciuitatis est.

§. XVII.

Iuuabit etiam eiusmodi tributa colligendi modum comminisci, cuius onus singuli vix sentiant, & qui nihilosecius aerario publico multum prosit: sicut & consultum erit, ciuibus luculenter ostendere, ciuitatis interesse, vt tributa soluantur: hinc & necessitatis speciem in tributis exigendis praeferre iuuabit: vtile quoque fuerit, mollia nomina & minus exosa, tributis imponere. Sic constat, ipsum *capitationis* nomen multis horrorem incutere.

§. XVIII.

Quae semel imposita sunt, non facile tolli debent. Potest enim eadem reipublicae necessitas recurrere, & minori odio exiguntur, quibus iam adsueti sunt ciues, quam cum noua imponuntur. Sed & ea tributa & vectigalia imponendi ratio probanda maxime, quae exte-

ris magis quam ciuibus oneri esse videtur, vt cum rebus, quae exportantur, imponuntur.

§. XIX.

Occasioni etiam hic inseruiendum, & consensus ciuium ad tributa tum praecipue exigendus, cum res gestae aut gerendae sunt, quae illis placent, aut etiam cum necessitatem reipublicae ipsi sentiunt intelliguntque.

§. XX.

Denique, vt summa fide, nec minori tamen modestia, sine impetu, sine iniuriis a ciuibus exigantur, omni opera annitendum est. An vero reipublicae conducat, tributa & vectigalia publicanis elocare, dubito. Certe si id fiat, legibus constringendi sunt id genus hominum, ne temere modum excedant, aut humanitatis limites in tributis & vectigalibus exigendis, transgrediantur.

SECT. IIX.
de
PRVDENTIA STATVS CIRCA COMMERCIA, ET REM MONETARIAM.

Σύνοψις.

Ordinis ratio: an ciuitati conducant commercia? §. I.

In iis non prudentiae minus, quam naturae & fortunae locus est, §. II.

Requiriturque, vt conueniens mercatorum multitudo adsit, §. III.

Quo pacto hoc effici queat, §. IV. V.

Quid faciendum, vt mercatoribus, pecunia suppetat, §. VI.

Requi-

Requiritur porro conueniens optimarum mercium adfluentia, §. VII.
Quae aut a natura subministrantur, §. VIII.
Aut aliunde comparantur, §. IX.
Quem in finem amicitia aliarum gentium opus est, quae foedere firmanda, §. X.
Quo pacto per industriam ciuium produci queant, quae commerciis inseruiant, §. XI.
Requiritur porro ad commercia prompta mercimoniorum distractio, §. XII.
Et ad hanc copiosus emptorum numerus: hic quo pacto comparari queat, §. XIII.
Quid de mercium ad alias gentes exportatione sit obseruandum, §. XIV.
Quid faciendum, vt venditoribus pretium citra moram soluatur, §. XV.
De commerciis maritimis quid speciatim obseruandum, §. XVI.
Commerciis praecipue inseruit nummus, §. XVII.
De rei nummariae constitutione: speciatim de valore nummi rite definiendo, §. XVIII. XIX.
Cur signum & nomen imperantis, loci, & praefecti rei nummariae, nummo imprimendum, §. XX. XXI.
Quod modus conficiendi nummum nec nimis operosus, nec nimis rudis, optimus sit, §. XXII.
Quo pacto per figuram nummi, falsariorum fraudibus obuiam eundum, §. XXIII.
De rei nummariae conseruatione, §. XXIV.
De eiusdem emendatione, §. XXV.

§. I.

Dicendum nobis nunc de *commerciis* est. Praeterquam enim, quod, vt iam obseruatum, per commercia ciues idonei redduntur, ad tributa & vectigalia soluenda, plurima commoda ciuitati afferunt, vt nonnullae omnem in-

columitatem ſtabilitatemque ſuam commerciis merito imputent. Interim quousque ciuitati conducant commercia, ex eius fine, & incolarum ad commercia aptitudine, aliisque momentis eſt diiudicandum.

§. II.

Licet autem in commerciis & *fortuna* & *natura* plurimum ſibi vindicet, nec enim ſitus cuiusliber regionis, aut eius fertilitas, ſaepius permittunt, vt commercia floreant, nihilo ſecius prudentiae hic quoque locum eſſe, nemini, iuſta aeſtimatione rem omnem metienti, dubium eſſe poteſt. Hanc ergo in conſilium adhibebit ciuitas, cuius intereſt, vt commercia floreant.

§. III.

Primum itaque, quod ex prudentiae praeſcripto ciuitati circa commercia curandum, hoc eſt, vt conueniens *multitudo mercatorum* adſit, ſiue iam indigenae illi ſint, ſiue exteri, ſiue in importandis mercibus, ſiue in euehendis illis operam collocent. *Conuenientem multitudinem* requiri dixi. Si enim iuſto plures ſint, lucrum in minimas partes ſpargitur, adeoque opes ſingulorum amplis commerciis vix ſufficiunt. Sin autem iuſto pauciores adſint, ſingulis quidem, ſed non toti ciuitati conſulitur, quae ex pluribus maiora commoda capit. Vnde & ſequitur, *monopolium* non eſſe concedendum, niſi grauis & praegnantiſſima hoc iubeat ratio, vbi certis tamen limitibus eſt circumſcribendum, cum non

vna

vna ratione in commerciorum & ipsius ciuitatis damnum istud cedere possit. Quid de *societatibus mercatoriis* sentiendum sit? hinc intelligere pronum est.

§. IV.

Conuenientem autem *commercantium multitudinem* ciuitas acquirere potest, si praemio proposito homines ad mercaturam excitet. In specie plurimum huc facit, si mercatoribus honoratior inter ciues concedatur locus, nec ab officiis, ad quae idonei sunt, & dignitatibus publicis excludantur; si certa priuilegia illis concedantur; si exteri, qui commerciorum causa in nostram ciuitatem sese conferunt, foueantur, & variis beneficiis alliciantur; & hunc in finem vectigalia, quae ab importandis euehendisque mercibus exiguntur, aut tollantur, aut pro re nata imminuantur.

§. V.

Et ad vltimum quidem quod attinet, licet hoc ciuitati parum vtile videatur, hoc damnum tamen, quod pati videtur, maxima deinceps, quam commercia adferunt, vtilitate facile compensatur. Quicquid ergo salua ciuitatis salute, mercatoribus gratum esse potest, & ad promptiorem quaestuosamque mercium distractionem aliquid confert, liberaliter illis indulgeatur. Haec omnia vero cum isto temperamento intelligenda sunt, vt exteris quidem mercaturae gratia faueatur, sed vt indi-

genarum potior habeatur cura, ipsis viciſſim ciuibus ita proſpiciatur, ne cum maiori damno, exterorum mercatorum ſufflamines.

§. VI.

Sed ipſos mercatores etiam opibus inſtructos eſſe decet, ſine quibus felicem commerciorum ſucceſſum ſperare non licet. Ergo ciuitati in id incumbendum, vt opulentiores ipſi ad commercia exercenda adducantur, aut pecuniae ſuae vſum mercatoribus non denegent: cumque nemo temere id ſine emolumento facturus ſit, vſuras, ſed moderatas, & mercatores non omni commerciorum prouentu priuaturas, concedant: praeterea, cum nulla alia magis re opulentiores a pecuniae vſu aliis concedendo deterreri queant, quam ſi contracta nomina non ſolvantur, ciuitatis erit, legibus & poenis grauiſſimis malitioſis pecuniae decoctoribus inflictis, creditorum ſecuritati conſulere.

§. VII.

Alterum quod ex prudentiae praeſcripto ad commerciorum amplitudinem requiritur, hoc eſt, vt *conueniens* adſit *optimarum mercium adfluentia.* Optimarum inquam. Rerum enim nullius vſus, aut pretii, adfluentia ad commerciorum amplitudinem nihil facit. Nec feliciter procedent commercia, ſi quae apud alias gentes vendentur, noſtra bonitate ſuperent. Rerum vero praeſtantia vt allicit emptores, ita & in commerciis vtramque facit paginam.

§. IIX.

§. IIX.

Duplici autem fere modo res, quae in commercia veniunt, nobis subministrantur. Namque aut *naturae* eas producit *foecunditas*, aut per *industriam* humanam comparantur. Naturae foecunditas vt per se in viribus hominum posita non est, ita dubio caret, naturam industria multum adiuuari posse. Cumprimis autem hic attendendum, quarum rerum prouentus in nostra regione vberior sit, & maximum afferre commodum possit, & hinc ciues inducendi, vt missis, quae minorem adferebant vtilitatem, ea quae magis vtilia sunt, sectentur.

§. IX.

Ast si nostra regio plane nihil eiusmodi proferat, quod in commercia venire, & ea ampliora reddere possit, opera danda, vt per commercia ab aliis gentibus naturae munera comparentur, quae cum lucro quodam deinceps aliis vendantur. Operosior quidem & sumptuosior videtur haec commerciorum ratio, interim certissimum lucrum affert, & ciuium opes insigniter auget: praesertim si opportunitas situs, huic commerciorum generi faueat.

§. X.

Sed vt haec commercia feliciter procedant, opus est amicitia exterarum gentium, a quibus merces deinceps in alias gentes distrahendas accipiamus. Haec autem amicitia cum non semper stabilis atque firma sit, iuuabit eandem

dem foedere, aut alia ratione firmare. Ceteroquin enim magnam rerum suarum iacturam nostri ciues facere possent, si gens ista merces suas nobis denegaret, easque alii genti vlterius deinceps distrahendas, concederet. Maximam autem vtilitatem ciuitas ex *monopolio* percipere potest, si soli ciues nostri ab extera gente certum mercium genus, aliis nationibus iterum vendendum, accipiant. Quod quidem, si intra iustitiae terminos coerceatur, naturae legibus non repugnare, suo loco euictum ac comprobatum est.

§. XI.

Sed & per *meram industriam* humanam talia produci possunt, quae in commercium veniunt. Huc refero omnia *artefacta*. Per quae commercia saepius amplissima reddi, ipsa quemque docet experientia. Ciuitatis itaque est, fouere & excitare artifices opificesque, eorumque sufficientem sibi comparare numerum, vt artefacta in tanta copia suppetant, vt ad commercia aliquod momentum conferant. Ceterum *materia* opificiis aut ab ipsa nostra regione submministratur, aut per commercia aliunde inuehitur. Prius vt maius lucrum adfert, ita sine dubio praeferendum, & natura arte adiuuanda, nec vllo modo permittendum, vt materia opificiis apta, ad alias gentes temere exportetur. Sed & vt opificia floreant, multum iuuabit, indolem gentis, & ad certa opificia aptitudinem habere exploratam,

tam, legibus, praemiis, poenis, ignauiam expellere, magistris peritis tirones committere, tironibus permittere peregrinationes, vt maiorem artis aut opificii notitiam sibi acquirant, collegiis opificum rectores & praefides dare, &c.

§. XII.

Tertium denique, quod ad commerciorum amplitudinem prudentia commendat, medium hoc est, vt *prompta & parata* mercatoribus concilietur mercimoniorum *distractio*. Haec autem duplici ratione promouetur: per copiosum emptorum numerum; & si curet ciuitas, vt emptionis & venditionis contractu perfecto, venditoribus pretium citra moram illico exhibeatur.

§. XIII.

Quod ad primum attinet, multum equidem huc ipsam aut ciuium & indigenarum, aut hospitum in ciuitate degentium, multitudinem conferre, non abnuo. Quare vt haec adsit, ciuitati omnino annitendum est. Solent multa, vt ciuibus pariter ac hospitibus compleatur ciuitas, media afferri, interque ea cumprimis *religionis* commendatur *libertas*. Quam quousque ciuitas per naturae leges concedere possit, alibi dictum est. Per priuilegia etiam, & externum splendorem, mores incolarum ad elegantiam & humanitatem compositos, imperantium aequitatem & clementiam, & alia ratione multi vt in nostram

noſtram ſe conferant ciuitatem, allici poſſunt. Leges etiam, ad ciuium foecunditatem augendam comparatae, huc faciunt, vt alia taceam.

§. XIV.

Sed cum hac ratione non multum proficiatur ad commerciorum amplitudinem, cumprimis elaborandum, vt merces, quibus abundamus, ad alias gentes, commode exportentur. Aliae autem gentes mercium praeſtantia, prerii aequitate, contractuum integritate, vendentium humanitate alliciendae ſunt. Maximum autem prudentiae mercatoriae arcanum eſt, exploratum habere, quibus mercibus quaelibet gens maxime delectetur, & an eas aliunde, & quomodo, quo pretio, nanciſci poſſit.

§. XV.

Alterum vt rite ſe habeat, efficiet ciuitas, ſi ſingulorum, quantum fieri poterit, conſulat paupertati, ſi rem monetariam rite conſtituat, nimiis tributis & vectigalibus ciues non vexet, vſuris limites ponat, & eos, qui ex malitia ſoluere nolunt, aut perfide in contractibus agunt, poena grauiſſima coerceat.

§. XVI.

Cum etiam varia ſint commerciorum genera, in ſingulis prudentiae quaedam regulae ſunt obſeruandae. Sic quoad maritima commercia de opportuno ad mare ſitu, de nauigatio-

gationis securitate libertateque, de peritia illorum, qui nauibus praesunt, multa praecipi possent. Sed instituti memor, ad alia progredior.

§. XVII.

Ceterum cum in commerciis & contractibus vtramque paginam faciat *nummus*, ciuitatis omnino est, nummariae rei curam haud perfunctorie gerere. Dispiciendum itaque, quid ex prudenti praescripto de re nummaria rite *constituenda*, *conseruanda*, & *emendanda*, obseruandum.

§. XVIII.

Et ad *constitutionem* quidem quod attinet, ad id cumprimis attendendum, vt nummus ita comparatus sit, vt finem suum consequi, commerciisque rite inseruire possit, nec ad ciues nostros, aut ipsam ciuitatem, vllum inde redundet damnum. Sequitur ergo primo, licet summus imperans valorem nummo imponere possit, semper tamen ad materiam esse respiciendum, vt in nostra ciuitate eius sit pretii, cuius est extra ciuitatem, praesertim in vicinia: metella quoque in vsum nummorum non temere esse miscenda, praesertim si apud illas gentes quibuscum nobis commercia intercedunt, mistio non sit vsitata. Ita enim commercia sufflaminantur, & falsariis quoque occasio maximo damno ciues & ciuitatem afficiendi, suppeditatur.

§. XIX.

§. XIX.

Praeterea, pretium nummi non facile vltra materiae rationem minuendum, aut augendum eſt. Si enim augetur nimis, exteri fraudulenter magnam copiam talium nummorum inferunt, ac pretioſiſſimas res coemunt, magno ſuo lucro, ciuium autem damno, quippe qui minimo pretio rebus ſuis priuantur. Si vero minuitur, exteri iterum facile nummis noſtris inſidias ſtruunt, vt illos nobis ereptos alibi maiore pretio erogare poſſint; atque idem contingere ſolet, ſi nummi noſtri materiae bonitate aliorum gentium nummos ſuperant: quem in finem nonnunquam vetari ſolet, ne nummi ab exteris exportentur: ſed cum ne ſic quidem omnibus fraudibus obuiam iri poſſit, ſatius fuerit, nummos noſtros aliorum gentium nummis ratione pretii attemperare.

§. XX.

Expedit etiam, ſi & nomen, & ſignum eius, cuius auctoritate nummus cuditur, ei imprimatur. Non tantum enim ad auctoritatem & memoriam illi, qui nummum confici curat, conciliandam hoc facit, ſed & ipſi nummo exiſtimationem quandam ſaepius addit; quemadmodum & vtile fuerit locum, vbi nummus confectus eſt, adiicere, praeſertim ſi multi loci ſint cudendae monetae deſtinati. Ita enim facilius falſariorum euitari fraudes poſſunt, rectiusque in eos inquiri poteſt.

§. XXI.

§. XXI.

Ad easdem falsariorum fraudes cauendas, consultum quoque erit, nomen eius, qui pro tempore cudendae monetae est praefectus, addere, praesertim in vasto aliquo regno, sicut eundem in finem & tempus adiici solet.

§. XXII.

Cumque varia sit conficiendi nummi ratio, operosior scilicet, rudior & media, prudentes mediam vtilissimam reipublicae esse obseruant. Elegantissimus enim & nitidissimus ille conficiendi nummi modus, Graecis atque Romanis olim frequentatus, vtut insignem elegantiam nummo conciliet, sumptus tamen in eiusmodi nummos maiores faciendi, quam vt vtilitate ad rempublicam promanante, compensari possint. Nec rudiorem illum modum approbo, cum nummus eiusmodi non possit non contemni, & a multis fastidiri.

§. XXIII.

Addunt & hoc nonnulli, cum ciuitatis interfit, omnem fraudulentam nummi rasionem & circumcisionem euitare, figuram rotundam ad nummos aptissimam esse, quae ideo apud plerasque gentes recepta videtur. Nummi *ferrati* veterum, qui hodie etiam in vsum reuocantur, ad eundem vsum sunt comparati. Magnitudo vero, crassities, copia nummi, ex vsu ciuitatis & ratione commerciorum est diiudicanda.

§. XXIV.

Conseruari autem res monetaria in ciuitate potest, si auctoritate ciuitatis constituantur, qui in bonitatem nummorum quam diligentissime inquirant, & eorum vitia notent: si omni modo caueatur, ne nummi illegitimi & adulterini conficiantur. Proderit ergo artifices monetarios ad officium faciendum iureiurando adstringere, & falsarios grauissimis poenis afficere. Non minus & in eos, qui nummos radunt, circumcidunt, aut tingunt, grauiter animaduertendum est. Praeterea caueatur, ne ab exteris, aut vicinis, improbi nummi inuehantur: id quod fieri poterit, si eiusmodi nummi in vsum venire prohibeantur, aut, iusto illorum pretio constituto, detrahatur illis, quem ceteroquin obtinent, valor, & si nihil intermittatur, vt proborum nummorum iusta in nostra ciuitate adsit copia.

§. XXV.

Quod ad *emendationem* rei nummariae attinet, licet consultius sit efficere, ne res monetaria vlla emendatione indigeat, nihilosecius duplici modo contingere potest, vt improbis nummis ciuitas laboret, primo, si ipsi imperantes improbos nummos cudi fecerint, deinde, si ab exteris sint inuecti. Si hoc sit, promptior videtur medela. Interim ne ciues magnam rerum suarum faciant iacturam, si statim vno impetu nummi reiiciantur, eorumque valor

lor imminuatur, proderit certum temporis illis concedere spatium, vt si non omnes, partem saltem nummorum amoliri, & ad alias iterum transferre gentes possint. Sed & si ipsi imperantes improbos nummos cudi curauerint, sensim procedendum, & non vna vice, sed pedetentim nummi ad iustum pretium reuocandi. Maiorem vero hic ciues facere iacturam necesse est, quoniam eiusmodi improbi nummi apud alias gentes itidem valore suo destituuntur: haec ergo vt tolerabilior reddatur, mora temporis opus est, quae damnum leuius reddat.

SECT. IX.

de

PRVDENTIA STATVS CIRCA RELIGIONEM.

Σύνοψις.

Religio est firmissimum ciuitatis vinculum, §. I.
Quod vlterius demonstratur, §. II. III.
Id quod praecipue de vera religione est intelligendum, §. IV.
Erga falsam religionem quo pacto imperans sese gerere debeat, §. V.
An vna tantum in ciuitate religio toleranda? §. VI.
Quid ex prudentiae praescripto obseruandum, si diuersitas religionum permittenda, §. VII.
Quid facto opus, si forte religio statui ciuitatis aduersetur, §. VIII. IX.
Operam dandam, vt religio vera sit dominans, & vt eius pariter ac ciuitatis securitati consulatur, §. X.

§. I.

Religionem firmissimum esse ciuitatis vinculum, & solidum fundamentum, nemo, nisi rerum omnium rudis, inficiatus fuerit. Licet enim religionis, praesertim verae, finis praecipuus sit, homines ad aeternam consummatamque felicitatem perducere: simul tamen, sed *secundario* homines ad vitam ciuilem aptos reddit, ad virtutes, quae ad vitam ciuilem requiruntur, concordiam, iustitiam, &c. eos adhortando, & vt magistratibus obediant, praecipiendo. Id quod tamen verae religioni cum falsa commune esse potest.

§. II.

In specie autem religio ad salutem ciuitatis aliquid confert, summam in subditis erga magistratus excitando venerationem. Eorum enim auctoritas tanto maioris sit, quanto creditur sanctior; sanctior autem credi non potest, quam si hominibus persuasum sit, eam omnem a DEO esse, ciuesque magistratibus obtemperando, ipsi Deo offerre obsequium: confert quoque aliquid, dum ciues ad quiduis pro salute ciuitatis agendum, & patiendum, promptos reddit. Certe nemo temere illud prompte subire detrectabit, quod a Numine comprobari intelligit, nisi Numinis omnisque honesti contemptor.

§. III.

Porro securitati imperantium consulit: certe tanta est hominum improbitas, vt quandoque nec

nec poenae ciuiles, nec aliud quid praeter aeternae & infernalis poenae metum, ab atrociſſimis delictis eos deterrere poſſit. Concordiam quoque tum ſubditorum inter ſe, tum ſubditorum & imperantium alit: remouet enim odiorum & diſcordiarum cauſas & fomitem: & ad quasuis denique virtutes, ex quibus ſalus ciuitatis pendet, ciues impellit.

§. IV.

Haec omnia autem cum *vera religio* longe facilius & rectius efficere poſſit, quam falſa, quantumuis ſplendida & ad ſtatum ciuilem accommodata videatur, prudentia citra dubium iubet, vt ciuitas, maximopere curet, vt omnes & ſinguli ciues verae religionis ſcitis atque decretis, imbuantur. Ergo & operam dare debet, vt vera religio floreat, & obſtacula ac impedimenta, quantum poteſt, remouere, quae obſtant, quo minus vera religio vim ſuam apud omnes exercere poſſit.

§. V.

Sed cum non ſemper imperans hoc efficere poſſit, vt veram religionem omnes amplectantur, nec per vim quenquam ad hoc cogere liceat, prudentia porro iubet, vt *falſa* ita *dirigatur*, vt ſtatui ciuitatis non tantum non obſit, ſed vt eius ſalus per eam etiam promoueatur. Diſpiciendum itaque an religio in ſe tale quid contineat, quod ſtatui ciuitatis e diame-

tro repugnet. Si hoc sit, v. g. si doceat, magistratibus non esse obtemperandum, omni opera annitendum est, vt talis religio penitus supprimatur, aut eradicetur. Cum vero aperta vis non semper hic multum proficiat, sed homines saepius pertinaciores reddat, alia quandoque ingredienda via, & sensim ipsa velut sectae cuiusdam alimenta subtrahenda sunt. Multo magis autem athei, & omnis religionis contemptores, siue directe siue indirecte religionem omnem tollant, poenis grauissimis coercendi sunt.

§. VI.

De cetero maxime quidem conducere videtur ciuitati, & ad ciuium concordiam plurimum facere, si *vna* saltem in ciuitate floreat *religio:* nihilosecius cum non semper hoc obtineri possit, rursus quid magis ciuitati expediat est dispiciendum. Nimirum minus periculi, in ciuitate aristocratica, & democratica, a religionum diuersitate proficisci videtur, quam in monarchia: ergo & in illa facilius tolerari potest, ex prudentiae lege, quam in hac. Praeterea ciuitas, cuius interest, vt commercia floreant, difficilius religionum diuersitatem tollere, aut impedire potest, quam cuius non adeo, vt commercia floreant, interest.

§. VII.

Si itaque *diuersitas religionum* ex iuris & prudentiae praescripto permittenda est, proximum est,

est, vt imperans caueat, ne vlla inter ciues discordia, aut alia mala inde oriantur. Haec autem euitari poterunt: si imperans hactenus quoad iuris administrationem & humanitatis officia, erga omnes cuiuscunque religionis (quae toleratur) addictos, aeque benignum atque clementem se exhibeat: si sincero affectu veram religionem, vel eam, cui addictus est, prosequatur, ita tamen illi faueat, ne alii religioni addicti hoc sentiant: si legibus constituat, ne qui diuersae religioni addicti sunt, verbis aut scriptis contumeliosis se mutuo lacessant, disputationesque sine concessione & auctoritate summi imperantis super capitibus religionis, & de quibus disceptatur, institui prohibeat, & contranitentes grauiter puniat; si, quantum fieri potest bona vtriusque partis pace, operam nauet, vt in externis ritibus & ceremoniis, quaedam sit conuenientia.

§. VIII.

Ast si iuris & prudentiae leges aliam inire viam iubeant, quod forte religio quaedam statui ciuitatis, eiusque tranquillitati palam aduersetur, sequentia monita sunt obseruanda: principiis est resistendum, & noua haeresis in ipsa quod aiunt supprimenda herba, ne, postquam adoleuit & vires acquisiuit, non sine ingenti totius ciuitatis periculo, motus concitentur. Quod si iam eousque progressa fuerit, vt periculosum sit, aperta vi aliquid ten-

tare, alia via incedendum, & sensim vires religioni subtrahendae.

§. IX.

Interim nec temere irritandi sunt homines diversae religionis, aut ad externos quosdam ritus cogendi, cum pro his non segnius quam pro ipsa religione pugnent: quod si vero aperta vi aliquid tentare lubeat, iuuabit prius vires, si fieri poterit, eorum diuidere, & si forte inter eos natae sint discordiae & dissensiones, alere, & hinc partem alteram blandimentis consopitam, in partes trahere: multo minus autem imperans ruinam ipsius religionis prae se ferat, sed alium sumat titulum: cum nulla res homines ad resistendum pertinaciores reddat, quam religionis opinio superstitioque.

§. X.

Tandem nec illud praetermittendum, valde expedire ad concordiam, vt vera religio sit *dominans*, & vt ea ita roboretur, vt qui illi addicti sunt, ceterorum molitionibus profligandis pares esse possint. Nihil quoque priuatis sine publica auctoritate hic agere liceat: nec conuenticula aut congressus clandestini religionis causa aut specie, concedantur, siquidem inde ciuitati periculum immineat.

SECT. X.

de

PRVDENTIA STATVS CIRCA FOEDERA ET LEGATOS.

Σύνο-

Σύνοψις.

De iuribus maiestaticis, quae aequiparantiae dicuntur, quid generatim obseruandum, §. I.

Eorum praecipua hic considerauda sunt, §. II.

De foederibus quaenam hic obseruanda, §. III.

Et primo quidem quoad eos, quibuscum foedera ineuntur, §. IV.

Non esse temere ineunda foedera cum pluribus, §. V.

Nec cum longe distantibus, nisi in certis casibus, §. VI. VII.

Quis sociorum ratione potentiae instituendus sit delectus, §. VIII. IX. X.

Quid de foederibus cum hominibus impiis atheisque initis, censendum sit, §. XI.

Ad formam quoque ciuitatis, quacum foedera inimus, respiciendum est, §. XII.

Circa modum pangendi foedera, dispiciendum, an legatus sufficienti paciscendi facultate instructus sit, §. XIII.

Curandum quoque, vt verbis claris foedus concipiatur, & vt subscriptio ceteraque rite se habeant, §. XIV.

Nec negligenda firmamenta foederum, aut ceremoniae atque ritus solennes, §. XV.

Ad tempus aliasque circumstantias hic quoque respiciendum, §. XVI.

De foederibus perpetuis quid censendum? §. XVII.

Cumprimis & finis habenda est ratio, ex quo magna foederum resultat varietas: de praecipuis generibus quaedam monentur, §. XVIII.

De legatis quid obseruandum, & quidem circa eorum receptionem, & admissionem, §. XIX. XX.

It. si ad alios mittendi sunt: vbi & de legatorum virtutibus, indole, conditione, &c. §. XXI. XXII. XXIII.

§. I.

Accedimus nunc ad ea iura maiestatica, quae supra *aequiparantiae* diximus: quae sicut

quoad honestatem non ex natura ciuitatis, sed iure gentium, definiuntur: ita si exponendum sit, quo pacto ciuitas ex prudentiae praescripto ea exercere possit, itidem non minus ad ciuitatem ipsam, quam ad alias gentes, quibuscum ciuitati negotium intercedit, respiciendum est.

§. II.

Possent autem hic iterum singula officia *gentium* erga *gentes*, in parte secunda latius expositа, considerari, vt quae in iis exhibendis prudentiae partes sint, dispiceremus: sed cum de singulis vix quod momentum trahat, obseruare liceat, de praecipuis aliquid delibasse suffecerit.

§. III.

Primo itaque sese nobis *foedera* offerunt, de quibus quatuor prudentia status obseruare iubet, siquidem ita ea inire velimus, vt non plus nobis noceant, quam prosint: vt consideremus eos, *quibuscum* foedera inituri sumus: vt ad *modum* attendamus: vt *temporis* aliarumque περιστάσεων habeamus rationem: vt ad *finem* foederis respiciamus.

§. IV.

Quoad *eos* itaque, *quibuscum* foedera inituri sumus, dispiciendum, sintne *plures*, an *vnus*; *vicini* an *remoti*; *potentes* an *minus potentes*; soleantne *fidem* datam sancte *seruare*, an vero temere *violare*; & denique quali forma ea respublica gaudeat, cum qua in foederis descendere societatem decreuimus.

§. V.

§. V.

Haec si rite expendamus, facile deprehendemus, non temere foedera ineunda esse cum *pluribus*. In tanta enim ingeniorum & finium, quos quisque sibi proponit, varietate, fieri secus non potest, quam vt nonnulli, cum spe sua se excidisse vident, perfide foedus abrumpant, aut saltem rationes foederis conturbent. Iam vero vt nihil molestius, ita & reipublicae aliquando nihil pernicioſius, quam si sociorum perfidia fructu, quem ex foedere percipere poterat, & sperabat, priuetur.

§. VI.

Nec cum sociis *longe distantibus* (nisi forte commerciorum causa) prudenter foedera percutiuntur, si ita remoti sint, vt interuallo loci, vel alia difficultate excluſi, nobis subuenire nequeant. Secus tamen pronuntiandum, si nostram ciuitatem saltem pecunia adiuuare possint. Quod si non ita remoti sint, vt succurrere nequeant, foedera cum remotioribus (si cetera rite se habeant) praeferenda interdum sunt foederibus cum vicinis. Sane quod Iuuenalis ait: *inter finitimos vetus atque antiqua simultas, immortale odium, & nunquam sanabile vulnus*, ipsa subinde comprobatur experientia. Hinc cum alia ratione nobis nocere vicini nequeant, haud raro ipsam perfidiam in subsidium vocant.

§. VII.

§. VII.

Interim remotiores semper vicinis praeferendos esse neutiquam asseuerauerim. Potest enim euenire, vt de fide & integritate vicini, nobis nullus sit dubitandi locus. Praesertim vero si commune sit periculum, quod imminet, & vicinum nostrum aeque ac nos ipsos tangere possit, nullam rationem video, cur foedus cum ipso detrectare debeamus. Ipsa enim necessitas & propriae salutis studium, arctiori vinculo eum nobiscum colligabit, & datam seruare docebit fidem.

§. VIII.

Quis sociorum ratione *potentiae* instituendus sit delectus, prolixis praeceptionibus inculcari solet. Sane foedera cum potentioribus, quos lubido nos opprimendi incedere possit, non carere periculo, extra dubitationem positum est. Haec ergo, quanto studio potest, ciuitas declinet. Quod si tamen summa necessitas, eiusmodi foedera inire iubeat, saltem in id incumbat, ne tale forte in se recipiat onus, quod seruitutem secum trahere possit. Si quid ergo ex foederis lege praestandum sit, tale potius eligatur onus, quod transiens sit, quam quod sit perpetuum, nec patiatur vllo modo eiusmodi leges foederi adiici, quae summum imperium aut directe, aut indirecte, imminuere possint. Ergo & cauendum, ne nimium a potentioribus accipiamus auxilium, hoc est, quod

quod noſtris viribus, & copiis maius ſit: nec ſumma rerum copiis auxiliaribus foederatorum permittenda, nec niſi vrgente ſumma neceſſitate, auxilia accipienda.

§. IX.

Non tamen ita in oppoſitam ſtatim currendum eſt partem, vt exiſtimemus, foedera cum *miſeris*, omnique *potentia deſtitutis*, nobis expedire. Enim vero cum iis foedera inire, qui plane aut nullis, aut exiguis viribus inſtructi ſunt, non modo inſulſum videtur (niſi honeſtatis ratio illis ſubuenire iubeat) ſed aliquando etiam noſtrae ciuitati admodum periculoſum eſſe poteſt. Nihil aliud enim, qui eiusmodi foedera pangit, agit, quam vt quaerat, cum quo cadat. Interim eiusmodi aliquando euenire rerum facies poteſt, vt omnino hoc noſtrarum partium ſit, & noſtri ſtatus id ſuadeat ratio. Si enim is foedus nobiscum inire cupiat, cuius ruina nos quoque tractura ſit, quantumuis miſer & inops ſit, tantum abeſt, vt eiusmodi detrectare foedus queamus, vt qui hoc fecerit, ab imprudentia excuſari nequeat. Niſi forte conſultius fuerit occulte illos iuuare, quam aperte ſe ſocium profitendo, maiora pericula ſibi accerſere.

§. X.

Nec illi ſalutaria ſemper ſuadere mihi videntur, qui foedere iungendos, *viribus & potentia pares* eſſe cupiunt. Licet enim mutuus qui inter

inter eos intercedit metus, ad foederis perpetuitatem, multum conferre videatur: saepius tamen & nocet, & si aemulatio accedat, haec autem vix vnquam aberit, intempestiue abrupto foedere, omnis quem ex eo speramus, peribit fructus. Quemadmodum vero, vt hactenus dictum, interdum ea rerum nostrarum, & sociorum quoque esse conditio potest, vt ex prudentiae praescripto, cum potentioribus & miseris rite foedera ineantur: ita & de illis, qui viribus nobis pares sunt, eadem ratione est censendum. Si enim communis sit, quae vtrumque premit, necessitas, si certo nobis constet, aemulationi nullum esse locum, nihil obstat, quo minus eiusmodi foedera percuti possint.

§. XI.

Sed cumprimis ad *mores* illorum, quibuscum foedere iungi cupimus, haud perfunctorie est attendendum. Nihil enim solemnius est hominibus, qui suis ita inseruiunt commodis, vt diuina humanaque pedibus conculcare iura parati sint, quam alios foederum religione deceptos opprimere. Cum hisce ergo foedere iungi, a summa profecto parum abesset imprudentia. Atque cum non maior fides a profanis, Numinisque contemptoribus hominibus sperari possit, horum societates & foedera summo declinare studio, magnae vtique erit prudentiae: nisi forte ratio vi eos ad officium faciendum cogendi, suppetat.

§. XII.

§. XII.

Tandem & *forma* eius ciuitatis, qua cum foedera pangimus, consideranda est. Namque vt diuersis formis ciuitates gaudent, ita & non vnum eundemque sibi constitutum habent finem. Quae autem non in vnum finem nobiscum conspirant, ab iis non est, vt constantiam fidemque in foedere seruando expectemus. Accedit, quod ipsa formae diuersitas obstet, quo minus, nisi alia eos causa compellat, in veram & duraturam amicitiam eiusmodi ciuitates coalescere queant.

§. XIII.

Ad *modum* foedera percutiendi nunc accedo. Huc refero, quod foedera vt plurimum inire soleant per legatos: de quibus deinceps praecipiemus: id saltem monuisse nostra hic interest, praecipue attendendum esse, an legatus nomine ciuitatis foedus percussurus, tanta instructus sit potestate, quanta, vt foedus validum sit, requiritur. Si enim tanta potestate non fuerit gauisus, alteri pronum erit, abrupto pro lubitu foedere, magnis periculis & incommodis nos exponere.

§. XIV.

Non minus etiam curandum, vt verbis claris & perspicuis foedus concipiatur, ne subdola interpretatione, aut praua cauillatione, verba in alium detorquere sensum, nobisque ita illudere possint, quod multis solenne fuisse gentium

gentium annales comprobant: sed & vt subscriptio, ceteraque, quae ad instrumenti integritatem pertinent, rite se habeant, omni modo elaborandum est: cum vel minimus defectus a perfidis ad foedus abrumpendum, obtentui sumi possit.

§. XV.

Nec negligenda sunt firmamenta foederum, pignora, obsidesque. Fluxa enim & lubrica plerorumque hominum fides est, adeoque nullam temere rationem vinculis quibusdam eam constringendi, praetermittere decet. Cumque interdum difficulter adduci possint, vt obsidibus pignoribusque foedera firment, iuuabit honorem aut amicitiae speciem obsidibus obtendere, aut aliis blandimentis efficere, vt nostrae securitati prospiciatur. Sed nec ritus & ceremonias, quae ad augendam foederum sanctitatem adhiberi solent, negligere decet. Ea enim est quorundam indoles, vt ritibus externisque ceremoniis facilius in officio contineantur, quam foederis aut iureiurandi religione. Accedit, quod hoc ipso inuidia augeatur & detestatio sceleris, si forte perfide foedus violauerint.

§. XVI.

Vlterius, in foederibus ad *tempus aliasque circumstantias* est attendendum. Temporis opportunitas vtramque hic quoque facit paginam. Cumprimis e re nostra fuerit, eo tempore

pore foedera inire, quo non tam neceſſitate quadam ad hoc compellit, quam ſponte noſtra id in animum induxiſſe videamur. Tum enim aequiſſimis legibus foedus percutere licebit. Contra ſi alter ſentiat, neceſſitate quadam ad foedus ineundum nos compelli, iis conditionibus, quae nobis valde moleſtae parumque vtiles erunt, illud inibit. Fortaſſis etiam plane detrectabit foedus, minusque honorificum cenſebit, in foederis ſocietatem allici, cum alius praeſto nobis non eſt, cuius auxilium imploremus.

§. XVII.

Praeterea prudentia monet, vt non patiamur foedere vltra tempus, quam nobis expedit duraturo, nos conſtringi. Saltem foedera perpetua ſummo ſtudio ſunt fugienda. Vt enim neſcimus, quis in poſterum rerum noſtrarum futurus ſit ſtatus, ita facile euenire poteſt, vt quod nunc commodum nobis affert foedus, alio tempore vltimam extremamque attrahat perniciem. Atque hoc in omnibus quidem foederibus eſt attendendum, cumprimis tamen in iis, quae cum ſuperioribus ineuntur, aut in quibus nos deteriori ſumus loco.

§. XVIII.

Quod primum in omnibus actionibus, & adeo foederibus quoque eſt, id vltimo ponimus loco: quod ſcilicet praecipue ad *finem* ſit reſpiciendum. Ratione finis autem alia ſunt *foedera*

bellica, alia *commerciorum* cauſa percutiuntur. In his omnes illae uſurpandae ſunt praecautiones, quae ad commerciorum amplitudinem & incrementum faciunt: cumprimis cum illis eiusmodi foedera percutienda, a quibus magnam mercium rariorum & pretioſarum copiam, ſoli impetrare poſſumus. Quae in bellicis foederibus obſeruanda ſint, patebit, ſi, quae de prudentia ſtatus circa rem bellicam obſeruanda ſunt, expoſuerimus. Illud hic monuiſſe ſufficiat, foedera *offenſiua* non niſi ſumma vrgente neceſſitate, percutienda eſſe.

§. XIX.

Cum foedera praecipue ope *Legatorum* ineantur, de hiſce nunc porro diſpiciendum, & de legatis prudenter recipiendis, & caute mittendis diſſerendum eſt. Et circa *recipiendos* quidem aliarum gentium ad noſtram ciuitatem *legatos*, prudentia iubet, vt ſumma humanitate excipiantur, & nihil intermittatur, quo illorum beneuolentia nobis conciliari poſſit. Cum enim haud raro viri magnae auctoritatis mittantur, hi nobis conciliati, prompte rurſus illorum, a quibus miſſi ſunt, animos in noſtras trahent partes: atque cum ritus & ſolennia vtramque hic fere faciant paginam, in hiſce non decet eſſe parcum, cum praeſertim ſine ciuitatis damno heic alicui liberali eſſe liceat: ſimul tamen ſedulo cauendum, ne arcana noſtra explorent, idque ea ratione, ne offendantur.

§. XX.

§. XX.

Praeterea ad omnes illorum actiones attendendum, cumprimis ne forte ciuitatis noſtrae miniſtros auro corruptos, in ſuas trahant partes: ſi noſtra interſit tempus aliquod praeterlabi, priusquam audiantur, ſub honoris quadam ſpecie v. g. quod apparatus, quo excipere eos velimus, nondum praeſto ſit, moram nectere prudentiae erit: ſi illorum petitis annuere, rerum noſtrarum conditio non patiatur, nihil intermittendum, quo aſperitatem repulſae emollire liceat.

§. XXI.

Aſt circa *legatos* ad alias gentes *mittendos*, ſequentes non ſunt negligendae leges: ſi felicem negotii ſucceſſum ſerio cupimus, legatus mittendus eſt, qui morum iſtius gentis, ad quam mittitur, eiusque ſtatus, & aulae, probe eſt peritus, & qui nullo unquam facinore illi genti, aut miniſtris eius ſe odioſum reddidit: & cuius indoles ad indolem iſtius gentis & aulae proxime accedit: tum in ceteris prudentiae ciuilis capitibus probe ſit eruditus, tum maxime rituum & ceremoniarum callentiſſimus.

§. XXII.

Iudicio non minus practico, quam ingenio polleat legatus, vt prompte & velut in arena quandoque conſilium capere poſſit: affabilitate praeterea & humanitate omnium ſibi con-

ciliare animos sciat. Hac indole fere praeditos esse, qui temperamento *sanguineo cholerico* gaudent, supra diximus.

§. XXIII.

Iuuabit etiam hominibus generis nobilitate, & diuitiis florentibus, hanc demandare prouinciam, vt eo maiori polleant auctoritate, & ne ciuitati omnes in legationem faciendi sint sumptus. Quod si forte lites ob praecedentiam metuantur, mittantur legati secundi ordinis, aut qui eo loco sunt, vt eos aliis postponi, nobis non sit dedecori. Accurate denique mandatis, praesertim arcanis instruantur, ne limites sibi praescriptos migrent, & tale quid nostro nomine promittant, quod sine ingenti nostrae ciuitatis damno, seruari nequeat: quod si mandati limites fuerint transgressi, grauiter puniantur.

SECT. XI.
de
PRVDENTIA STATVS CIRCA BELLVM ET PACEM.

Σύνοψις.

Haud infima prudentiae ciuilis pars est prudentia bellica, §. I.

Ordo dicendorum, §. II.

Ante bellum quid agendum? §. III.

De apparatu bellico, §. IV.

Pecuniam belli neruum esse, §. V.

De commeatu & annona, §. VI.

De armis, §. VII.

De milite: speciatim an equitatus praeferendus sit peditatui? §. VIII.

Quid

Quid de militia mercenaria censendum? §. IX.

Duo militum genera esse constituenda, ordinariorum & subsidiariorum, §. X.

In illis delectus esse instituendus, §. XI.

In quo respiciendum ad patriam, aetatem, §. XII.

Corpus, animum, vitae genus; §. XIII.

Disciplina militaris in quo consistat, §. XIV. XV.

De Ducibus: summum imperium in bello vni esse committendum, §. XVI.

An consultum sit, vt in statu monarchico ipse summus imperans praelio interfit? §. XVII.

De virtutibus bellici ducis, §. XVIII.

De eiusdem felicitate, §. XIX.

De fortalitiis & propugnaculis quid obseruandum, §. XX. XXI.

Etiamsi in apparatu bellico nihil desit, non tamen temere bellum suscipiendum est, sed quando circumstantiarum ratio felicem nobis pollicetur euentum, §. XXII. XXIII.

In ipso bello quid agendum? maxima rerum momenta aggredienda esse, §. XXIV.

Nec pugnam temere subeundam, §. XXV.

Occasioni inseruiendum, §. XXVI.

Cumprimis & loci habendam esse rationem, §. XXVII.

Et famae, §. XXVIII.

Duces militibus exemplum praebeant, §. XXIX.

De strategematibus, corruptoribus, §. XXX.

De vrbium obsidionibus, §. XXXI.

Quid post bellum agendum? Victoria moderate vtendum, §. XXXII.

Quid ab illis exigatur, qui victi sunt, §. XXXIII.

Victoris quae debeat circa pacem esse circumspectio, §. XXXIV.

De bellis ciuilibus, eorumque causis, §. XXXV. XXXVI.

Quo pacto praecaueri queant, §. XXXVII.

Quid agendum, si iam discordiae ciuiles in bellum eruperint, §. XXXVIII.

§. I.

Praecipuam fere prudentiae ciuilis partem facit *prudentia bellica*, quam cum prudentia rogata, omne istud absoluere, quod ad reipublicae administrationem requiritur, haud immerito nonnulli dixerunt. Huc ergo cum ordo nos duxerit, quaenam prudentiae in bellicis rebus sint partes, vberiori commentatione exponendum est.

§. II.

Vt vero rite prouehamur, eodem incedimus ordine, quem in iure belli edisserendo obseruauimus, vt scilicet quid *ante bellum*, quid *in bello*, quid *post bellum* ad ciuitatis salutem, ex prudentiae praescripto agendum sit, euoluamus.

§. III.

Ante bellum tria maximopere curanda sunt: vt paratum habeamus militem bonum & exercitatum, si armata manu nostra nobis vindicare placeat: vt ad aliorum insultus propulsandos munitae vrbes & propugnacula, quibus nos tueri queamus, nobis praesto sint: vt bellum susceпturi, deliberemus, sitne hoc e re nostrae ciuitatis.

§. IV.

Atque vt a *milite* ordiamur, cum is sine *apparatu* nec ali, nec armari in hostem possit, de eo prius dicendum est. Apparatum autem voco res ad omnem belli vsum necessarias, quales sunt *pecunia*, *commeatus*, *arma*. Haec si quidem antea praesto non sint, omnis de bello cogitatio frustranea, irrita, vana est.

§. V.

§. V.

Et *pecuniam* quidem belli neruum esse, nemini, nisi rerum omnium plane imperito, dubium esse potest. Per sumptus enim atque expensas & efficacia & vtilia redduntur arma, & pleraeque belli res consilio & pecunia conficiuntur. Vnde autem solui stipendium militi poterit, nisi pecunia adsit? aut sine stipendio vix hodie habebis militem.

§. VI.

Commeatus & *annona* succedit, quae duplicem in vsum paranda, primo ne milites, qui in castris sunt, egeant, & aut fame pereant, aut fuga sibi consulant: deinde vt qui vrbibus sunt praesidio, si forte has obsidione cingi contingat, habeant, vnde viuant, hostiumque vim tolerare possint.

§. VII.

De *armis* nemo dubitat. Armamentarium ergo constituendum, in quo ad certum equitum peditumque numerum tela & arma seruentur. Huc refero etiam *tormenta*, *machinas bellicas*, *pulueris pyrii iustam copiam*, *naues* & *omnem apparatum nauticum*, si situs regionis bellum maritimum postulet aut admittat, & id genus alia.

§. VIII.

Haec si rite se habeant, de *milite* ipso cogitandum. Hic vt prudentiae praecepta luculentius pateant, primo de *militibus*, deinceps

de *ducibus* dicendum. Milites vel *equites* sunt vel *pedites*. Vtra pars in bello praeferenda sit, viros prudentes disputare video. Ego certe vtut non inficias eam, equitatus magnum in bello vsum esse, peditatus tamen longe esse maiorem, asserere non dubito. Praeterquam enim quod in praeliis non minor pediti vis sit quam equiti, pedites etiam adhiberi possunt ad vrbes expugnandas & propugnandas, vbi equitum aut nullus, aut non tantus est vsus, praeterea loca montana & impedita pedites facilius accedunt quam equites & denique pedites minoribus sumptibus aluntur quam equites. Nec tamen ideo equitum nullus vsus est. Quin potius vbi res militaris bene est comparata, tale adhibetur temperamentum, vt equestri non minus quam pedestri militiae locus sit, sed vt haec illam superet. Gentes equitatu vnice valentes, ad latrocinia quam iusta praelia aptiores esse, ipsa quemlibet docere potest experientia.

§. IX.

Porro expediatne, milites *mercede conductos* habere, an *ipsos ciues* in hostem armari, disceptari memini. Sunt, qui *mercenariam militiam* laudant: sunt, qui vituperant. Ego quidem ad bellum eam militiam aptiorem esse censeo, quae ciues selectos non pro mercede, sed pro gloria gentis, pro libertate, pro patria pugnaturos in aciem educit: sed cum ciuitatis salutem

tem expendo, ad quam ipsum bellum comparatum esse decet, illorum sententiae, qui hanc militiam suadent, subscribere nequeo. Certe si cives ipsi arma capere iubeantur, & commercia & opificia, per quae neruus rerum gerendarum, pecunia, ciuitati adfertur, cessare oportet: quod si contingat, nec bellum feliciter geretur, nec procul a ruina aberit ipsa ciuitas. Meminisse quoque iuuabit, statum earum ciuitatum, quae olim propriis ciuibus pugnarunt, plane alium esse a statu rerumpublicarum, quae hodie in Europa florent.

§. X.

Placet itaque *mercenaria militia:* non tamen quaelibet, sed talis, quae delectum instituit virorum ad militiam aptorum, non autem quoslibet corradit. Non enim multitudo, sed virtus militum hostem vincit. Delectus itaque vt rite & cum iudicio instituatur, illorum non displicet mihi sententia, qui duo militum genera constituunt, *ordinariorum* & *subsidiariorum*; *ordinarios* quidem, qui assidue & ex munere atque arte velut militent: quorum non adeo magnam copiam esse necesse est, ne seditiones moueant, aut nimii ad eos alendos requirantur sumptus. *Subsidiarios* autem voco, qui non nisi vrgente necessitate arma capiunt, hac cessante, aliarum rerum satagere iubentur, vt adeo interea stipendiis eos alere non necesse sit: interim quandoque in re militari

litari instrui possunt, vt ad hostem excipiendum parati sint. Iuuabit hunc in finem rusticos in certas classes describere, & eos ad rem militarem erudire, vt subsidiariorum militum vicem sustineant. Rustica enim plebs varias ob causas, ad hunc vsum vrbana accommodatior videtur.

§. XI.

Sed cum *ordinarii* ipsum robur exercitus constituant, & in bello vtramque facere paginam debeant, potiorem curam, maioresque promerentur sumptus. Atque vt horum delectus rite instituatur, *quomodo* legendi sint dispiciendum. Solent autem quinque boni militis notae adferri: *patria*, *aetas*, *corpus*, *animus*, *vita*.

§. XII.

Et *patriae* quidem omnino habenda est ratio, cum locorum & regionum conditio ad hominum temperamentum & indolem plurimum conferat: nec enim vbique fortes nascuntur viri. Aptiores autem ad militiam censentur, qui confragosos, saltuosos, septentrionales incolunt locos. Hi enim ex soli conditione duritiae adsueuerunt, laborumque sunt tolerantiores, quin & audaciores, & ad hostium impetum sustinendum fortiores. *Aetas* autem illa ad militiam accommodatissima videtur, quae a iuuenili leuitate, ad virile robur & constantiam, vergit. Certe iuuenes potius quam

senes

senes legendos esse, ratio suadet, cum illi & viribus praeualeant, & facilius ad virtutem bellicam institui ac erudiri possint.

§. XIII.

Ratione *corporis*, illos, qui grandi ac praelongo praediti sunt, quibus stricti sunt artus, minax vultus: ratione *animi* audaces, atque versatos, legendos esse, itidem nemo dubitauerit. Sed cumprimis ad *vitae genus* respiciendum. Homines itaque agriculturae, venationi, iisque studiis, in quibus corporis quaedam est exercitatio, longe praeferendi sunt illis, qui opificia & artes sellularias tractant; vt enim illis maius & corporis & animi est robur, ita hi vt plurimum molles sunt, & effoeminati, & ad belli incommoda toleranda parum apti.

§. XIV.

Ita ergo lectum militem ad robur & virtutem bellicam, per *disciplinam militarem* conformare decet. Disciplina autem militaris, auctore Iusto Lipsio, quatuor absoluitur partibus: *exercitio*, *ordine*, *coercitione*, & *exemplis*. Per *exercitia* miles electus ad arma & opus condocefaciendus est, vt tirones tractare arma, seruare ordines, militari ambulare gradu celeriter & aequaliter: item vt portare pondus, solem, & puluerem ferre, &c. discant. *Ordinem* miles tum in acie, tum in itinere, iuxta leges militares incedendo seruat: perque eum miles

les a milite iusto distat spatio, prouideturque, ne agmen vltra, quam par est, laxetur aut conglobetur. Atque istud quidem eo magis necessarium videtur, quo saepius confusio, neglectusque ordo integros perdidit exercitus.

§. XV.

Per *coercitionem* miles continentiam, modestiam, abstinentiam edocendus est. *Continentiam*, ne cibo venerique indulgens, voluptate diffluat, corporisque & animi perdat robur: *modestiam*, in verbis, vestibus & factis, vt vbique mores milite & forti viro dignos prae se ferat, verboque ducis sit audiens, atque ad quodvis signum & nutum intentus atque paratus: *abstinentiam*, ne aut amicis noceat, aut praedae inhiando victoriam perdat, aut eius corrumpat fructum. *Exempla* vero id efficiunt, vt boni fortesque praemiis affecti, alios ad praeclara facinora concitent: mali & ignaui poenas scelerum suorum dantes, alios ab eiusmodi flagitiis deterreant.

§. XVI.

De militibus hactenus praecepimus, nunc de *ducibus* dicendum. Duces vel *summi* sunt siue *primarii*, vel *intermedii* siue *secundarii*. Summus belli dux est ipse imperans summus. Vbi quidem in ciuitate aristocratica aut democratica, plane necessarium, vt vni alicui in bello summi imperii vices demandentur, vt tamen ipsi ciuitati actionum suarum rationem red-

reddere cogatur. Multitudinem enim imperantium in bello plurimum nocere, quin felicem belli euentum sperari vix posse, vbi pluribus imperium est collatum, extra dubium positum esse arbitror. Interim proderit, liberam potius quam limitibus mandatorum adstrictam auctoritatem, illi concedere: vt enim incerti sunt belli casus, ita incerta consilia, quae adeo certis mandatis non possunt definiri.

§. XVII.

An vero in ciuitate monarchica *ipse princeps* pugnae interesse debeat, non adeo expeditum videtur. Praesentiam principis multum conferre, & militibus animum velut & spiritum largiri, apud omnes in confesso est. Contra, principe interfecto, aut capto, de summa rerum saepius actum est. Ergo non videtur illorum reiicienda sententia, qui principis praesentiam requirunt in eiusmodi bello, vbi salus totius ciuitatis in periculum adducitur, in ceteris non item.

§. XVIII.

Bellici autem *ducis* nomen titulumque is demum promeretur, qui rei militaris est peritus, eamque ipso vsu est edoctus; qui virtute pollet, hoc est, qui probus est, fortis, diligens, laborum tolerans, temperans, fidelis, facilis, humanus, &c. qui prouide cuncta circumspicere, & vasto animi ambitu cuncta complecti didi-

didicit, quae ad belli administrationem sunt necessaria: qui magna est auctoritate apud suos, & apud hostes: apud suos, vt eos semper dicto obedientes, & ad quiduis suscipiendum promptos paratosque habeat: apud hostes, quoniam ipsa experientia comprobatum est, famam ducis hostibus interdum metum incutere, & ad victoriam munire viam.

§. XIX.

Addunt nonnulli, quod *felices* quoque esse debeant, siue quod illis non debeat deesse fortuna: sed cum fortuna non aliud sit, quam ipsa Numinis prouidentia, externas actionum causas ita disponens, vt optatus inde sequi euentus possit: & vero asseri nequeat, Deum velut foedere se certis hominibus adstrinxisse, quod in illorum fauorem cuncta semper ita disponere, aut agere velit, quenquam hoc sensu *felicem* dici posse, abnuo. Interim illud lubentissime concedo, diuinae prouidentiae in bello quoque primas deferendas esse partes, & omnia consilia quantumuis accurata & exacta, inuito Numine capta, irrata atque vana esse.

§. XX.

Vt milite tum ad inuadendos alios, tum ad nostram ciuitatem defendendam, opus est: ita ad defensionem etiam requiruntur *propugnacula* & *fortalitia*. Atque hoc alterum est, quod ante bellum cuiuis imperanti est agendum. Equi-

Equidem non desunt, qui fortalitiorum vsum non adeo magnum esse contendunt: & maximos insuper sumptus ad ea exstruenda & conseruanda requiri, asserunt: sed vt gentium fortalitia contemnentium mores in exemplum trahi nequeunt, eo quod vt plurimum ex diffidentia subditorum & imperantium hoc proficiscatur, ita ea ad hostium impetum sustinendum, non tantum vtilia, sed maxime necessaria esse, nemo ciuilium rerum mediocriter peritus, inficiatus fuerit.

§. XXI.

Interim omnino multa fortalitia & supervacua sunt, & cum ingentes sumptus requirant, oneri potius ciuitati sunt, quam emolumento. Vt itaque heic quoque ciuitati consulatur, iuuabit pauca fortalitia pro territorii amplitudine, sed iis locis extruere, vt per ea impediri hostis queat, quo minus in ipsa viscera regionis penetret: eiusmodi, si fieri potest, eligendus est locus, vbi natura ipsa munimenta quaedam suppeditat, vt eo facilius & minoribus sumptibus per artem & industriam iuvari possit: iusta obseruetur magnitudo; si enim iusto maiora sint, maius etiam requirunt praesidium, & copiosiorem apparatum. Reipublicae autem interest, vt a non adeo multis praesidiariis propugnaculum defendi possit. Quoad modum ea muniendi, nonnulli illum commendant, quo cespite ac substratis sarmentis

tis muniuntur, quia eiusmodi munimenta facilius tormentis resistunt, facilius etiam reparari, &, si necessitas iubeat, mutari possunt. Cetera ex illorum, qui de architectura militari praecipiunt, commentariis haurienda sunt.

§. XXII.

Accedimus nunc ac tertium, quod scilicet, etiamsi omnia nobis praesto sint ad bellum gerendum, non tamen semper ciuitati nostrae expediat, etiam ex causa iusta bellum suscipere. Nimirum omne bellum infinitam secum trahit malorum cohortem; euentus praeterea belli semper incerti sunt: non temere ergo tale quid committendum, quod vltimam perniciem nostrae ciuitati attrahere possit. Ergo tum demum licebit bellum eligere, si praeter iustam causam, tanta inde ad nostram ciuitatem redundare vtilitas possit, quae incommoda, quibus bellum nos exponit, multis modis superet: & si media ad finem perueniendi adeo certa nobis praesto sint, vt morali aestimatione, & discedendo ab euentibus prudentiam & consilia humana superantibus, de felici successu certi esse queamus. Nec negligenda est occasio. Optima autem occasio bellum gerendi est, cum vitiis hostium vti possumus, v. g. cum discordiis intestinis, aut bellis ciuilibus premuntur, aut alio casu illorum vires sunt imminutae.

§. XXIII.

Sed nostrae quoque ciuitatis considerandus est status: sic imprudentia summa erit eo tempore hostem externum suis ceruicibus attrahere, vbi seditiones aut rebelliones sunt metuendae & pars ciuium parata sit pro hostibus arma capere. Interdum tamen, si scilicet militibus aut turbulentis ingeniis ciuitas abundet, ad seditiones euitandas, aut sufflaminandas, bellum externum aliquid confert, cum respublica hoc modo hominibus tranquillitatem publicam turbare aptis, liberetur. Hinc & neutiquam illorum hominum, quoties de bello agitur, consilia sequenda sunt, quorum interest bellum ex bello seri.

§. XXIV.

Et haec quidem bellum antecedunt. Nunc quae *in ipso bello* ex prudentiae praescripto obseruanda sunt, persequi lubet. Huc autem cuncta fere redeunt: maxima rerum momenta bello sunt aggredienda, nec in minoribus commorandum. Parcitur enim hac ratione militi, tempori, impensis. Capite occupato, cetera sponte sequuntur. Maxime autem rerum momenta & capita haec sunt, per quae sedes certa in hostico nobis comparatur, per quae impediri potest, ne hosti auxilia mittantur, & denique quorum deditio & oppugnatio ceteris deditionis & imperii nostri agnoscendi imponit necessitatem.

§. XXV.

Vnius praelii euentui totam rei summam permittere, summae est imprudentiae. Cum enim omnes praeliorum euentus dubii sint atque ancipites, tota respublica vnico quasi ictu prosterneretur. Quin si vel maxime summa rerum non periclitetur, raro tamen, & non nisi vrgente necessitate pugnandum, semper enim incerti sunt praeliorum euentus. Adeoque iuuabit cunctando hostem defatigare, & illi occasionem rem bene gerendi eripere. Sed si necessitas accedat, deficiente v. g. commeatu, supplemento, pecunia, res omnino in discrimen mittenda, & in rebus asperis praeceps capiendum est consilium.

§. XXVI.

Porro occasioni inseruiendum est. Hanc enim prudenter obseruare, ingens momentum ad res bellicas adfert. Huc refero etiam *tempus* & *locum*. Tempus nimirum eiusmodi captandum, quando hostis imprudentia ruit, & nobis se dat opportunum: quo copiae eius diuisae sunt, aut imminutae, aut debilitatae; item quo forte metus aliquis eos incessit: quoad nostras copias autem eo tempore confligendum, quo magnam in milite nostro deprehendimus ad pugnandum alacritatem, siue haec ex superstitione quadam falsaque persuasione, siue aliunde orta sit, ad hoc & illud pertinet, si forte fauentem nobis habeamus ventum, & ipsum pro nobis militare videatur coelum.

§. XXVII.

§. XXVII.

Cumprimis etiam loci habenda est ratio, vtrum inimicis an nobis accommodatus, sitne satis amplus, vt nostras explicare queamus copias, an forte angustiae nobis prosint, sitne fossis, paludibus, arboribus, impeditus, &c. Atque hunc in finem necesse est, vt duces & locorum situm, & naturam regionis, & hostium exercitum, valeatne equitatu, an peditatu, &c. probe cognitum & exploratum habeant.

§. XXVIII.

Praeterea famae ratio habenda, sed caute. Iuuat interdum & falsum rumorem in prudentiam vertere: praesertim si fama hostes aut nimis audaces, aut meticulosos reddiderit: interim rumori cuiuis non temere credendum, cum ab hostibus saepius ad nos fallendos proficiscatur. Securitas autem omnis fugienda, & in hoste nihil contemnendum: multi enim vicissent, nisi facile se vincere posse, existimassent.

§. XXIX.

Denique ipsi duces praeclarum militibus praebeant exemplum. Ad militem enim inflammandum plurimum facit, si duces semper sint animo hilari ac alacri, & constanti, ac intrepido, vt semper velut certi de victoria esse videantur.

§. XXX.

Prudentia quoque erit, vti quandoque stratagematibus, cum magnum belli compendium ha-

beant, & ita minori damno & periculo victoria obtineatur. Quod nonnulli adduat, missis corruptoribus hostes ad exuendam fidem inducendos esse, & id genus alia, mihi non placent, cum talia sine crimine, vt alibi probatum, fieri nequeant.

§. XXXI.

Et ita quidem in praeliis se res habet. In vrbium obsessionibus milites, vel *obsidentes* sunt, vel *obsessi*. Obsidentium est, terrere obsessos, per insidias eos elicere, omni modo impedire ne commeatus obsessis subuehatur, &c. obsessorum autem, obsidionem fortiter tolerare, frugali dimensione commeatum distribuere, & sedulo curare ne vllius rei ad vitam tolerandam necessariae inopia laborent, a fossis, aggeribus, muris arcere hostem, eruptionibus cautis eundem fatigare, & quouis modo vires eius imminuere &c.

§. XXXII.

Iam quid *post bellum* faciendum sit, ex prudentiae regulis edisserendum. Obseruandum autem, quod qui *praelio* victus est, nondum statim *bello* victus sit Vnius praelii euentus nondum rem omnem conficit. Quod si quis itaque in praelio victor euaserit, is victoria *caute*, *leniter* & *modeste* vti debet. *Caute*, ne crescente rebus secundis fiducia, negligentior factus, & ab hoste oppressus, omnem victoriae perdat fructum: *leniter*, ne hostes ipsa desperatio fortiores reddat:

reddat: *modeſte*, ne ambitione elatus, fortunae inconſtantiam experiatur. Sin *cladem* acceperit, prudentia opus eſt, ad vires iterum colligendas, cladisque magnitudinem rite aeſtimandam, vt rite definiatur, expediatne fortunae aleam porro ſubire, aut pace non turpi periculis ſe ſubducere. Sed & fortitudine opus eſt, ne ſtatim vnius praelii infelici ſucceſſu frangamur, aut animum abiiciamus, ſed vt prompte damnum paſſum reſarcire annitamur.

§. XXXIII.

Qui vero *bello* etiam victi ſunt, illis de pace cogitandum. De pace itaque ex prudentiae praeſcripto haec obſeruare iuuabit: ſi in bello videamus fortunam nobis deeſſe, extrema neutiquam tentanda aut expectanda ſunt. Pax ergo facienda cum adhuc viribus vtcunque inſtructi ſumus. Tum enim non plane leges a victore accipere cogimur, ſed facilius pacem tolerabilem impetramus. Porro allaborandum, vt pacem tutam & ſecuram conſequamur: vt leges pacis, verbis claris & perſpicuis concipiantur, ne vlla cauillatione, aut fraudulenta interpretatione, eludi queant.

§. XXXIV.

Victor autem ita ſe gerat, vt victi non tam neceſſitate adducti, quam beneuolentia & humanitate conciliati, pacem ineant: hinc conditiones nec duras, nec iniquas, abiis exigat: caueat ne victi ſubdola pacis ſimulatione tempus ſaltem vires

colligendi lucrentur: perfidos & insidias hac ratione sibi struentes, durioribus conditionibus, constringat. Si colloquio finire bellum placeat, operam nauet, vt suae satis prospiciatur securitati, si quidem ipse summus imperans in illud descendere velit. Nec minus quoad arbitros, sortemque certae adhibendae sunt cautiones.

§. XXXV.

Tandem & *bellorum ciuilium* est iniicienda mentio. Per haec vero cum ciuitas facillime destrui atque pessundari possit, eo omnia conuertenda sunt consilia, vt aut *euitentur*, aut orta cito *componantur*. Vtrumque commode fieri potest, si ad causas & scaturigines horum bellorum attendamus. Praeter generales autem atque communes, *luxum* scilicet, & cetera aut imperantium aut subditorum *vitia*, quibus omnes rerumpublicarum mutationes & euersiones imputandae, ita tamen vt diuinae prouidentiae primus concedatur locus, ad tres veluti fontes omnia bella ciuilia reuocari possunt.

§. XXXVI.

Primo namque oriuntur eiusmodi intestini motus, si ciues potentiores, ambitionis aestu perciti, & aemulatione inflati alios ferre nequeant, aut plane libertatem reipublicae opprimere, vel delictis legitime imperantibus, ipsi occupare summam rerum in animum inducant: deinde quando multitudo, aut metu, aut rerum inopia,

inopia, aut nimia imperantium vel seueritate, vel indulgentia concitatur: quorsum multum faciunt duces turbulenti, hominesque ambitiosi, obaerati, vani, & omnes illi, qui rebus turbatis se quam rectissime sibi prospicere posse putant: & denique, cum ipsi imperantes imperio suo abutuntur, & tyrannicos induunt mores.

§. XXXVII.

Hisce probe cognitis, huic malo parabitur medicina, cauebiturque ne erumpat: inter ciues seruetur aequalitas: & si nunquam concedatur, vt ciuis nimiam potentiam & auctoritatem sibi acquirat, itemque si omnia discordiarum tollantur semina: si imperans causam metus tollat, seueritatem humanitate & clementia temperet, si leges sumptuarias ferendo & alia ratione plebis inopiae consulat: si vires multitudinis (quod maxime in exercitibus procedit, si forte & eos hocce malum afflauerit) diuidat, auctores & concitatores seditionum amoueat, viros probos & disertos submittat, qui promissis, aut spe veniae, & aliis modis seductos reuocent, vacillantes confirment: si animum generosum & imperterritum praeferat &c.: Imperantium autem vitia, modo adhuc vlla sit ciuitas, ferenda, cum satius sit alicui vtut malo, quam nulli parere, & hoc ipso quibusuis quilibet committendi licentiam concedere.

§. XXXVIII.

Quod si iam in bellum eruperint hi motus, iuuabit capita & auctores rebellionis e medio tollere, quocunque id etiam fiat modo. Multitudo enim sine duce languet, vt corpus sine anima: milites promissis aut alia ratione diuidendi, aut in partes trahendi: erga victos autem victor clementer se gerat, cum hoc ipso ad maiorem fidem, & promptius obsequium, adstringi possint.

SECT. XII.
de
PRVDENTIA STATVM CIVITATIS MONARCHICAE, ET IN EA STATVM IMPERANTIVM, CONSERVANDI.

Σύνοψις.

Ordinis ratio, §. I.
Arcana imperii quid? §. II.
Arcana & iura dominationis, item flagitia dominationis, §. III.
Simulacra imperii, §. IV.
Quod haec omnia in singulis rebuspublicis obseruari queant, §. V.
Quaenam sint arcana imperii in genere, §. VI.
Quaenam arcana & iura dominationis, §. VII.
Et simulacra imperii, §. VIII.
De statu monarchico quaenam sint obseruanda, §. IX.
Quo pacto ipse princeps debeat esse comparatus, & quidem quoad dotes naturae, §. X.
& quoad ea, quae ab exercitatione proueniunt, §. XI.
Consiliarii principi sunt necessarii: quos adhibere debeat, §. XII.
Quomodo eos audire debeat, §. XIII.

Quod

Quod cumprimis operam dare debeat princeps, vt ipse emendatae sit voluntatis, §. XIV.

Quae prae ceteris eum deceat virtutes, §. XV.

Arcana imperii monarchici, speciatim quo pacto illud seruandum sit contra plebem, §. XVI.

contra patricios, §. XVII.

Arcana dominationis in statu monarchico, §. XVIII.

& quidem quoad imperii susceptionem, §. XIX.

quoad administrationem: & primo quidem de capite rerum non remittendo, de existimatione conseruanda, §. XX.

de successore certo designando, §. XXI.

de iuribus principis tuendis, & fama antecessorum conseruanda, §. XXII.

de custodia militari: item de hominibus fidelibus promouendis, omnium animis conciliandis &c. §. XXIII.

de aequalitate inter omnes seruanda: omnibusque actionibus ad scopum dirigendis, §. XXIV.

De iuribus dominationis monitum, §. XXV.

Quaenam sint iura dominationis in statu monarchico, §. XXVI.

Simulacra imperii in statu monarchico ad demulcendam plebem, §. XXVII.

ad demulcendos proceres, §. XXVIII.

Flagitia dominationis in statu monarchico, §. XXIX.

Flagitia imperii, §. XXX.

Quo pacto ab iis differant flagitia dominationis, item de arcanis domus, §. XXXI.

Arcana dominationis in actibus publicis, seu actus tyrannici quinam sint, §. XXXII. XXXIII.

Sophismata tyrannica, §. XXXIV.

§. I.

Considerauimus hactenus ciuitatem in genere, modumque eam conseruandi edisseruimus. Descendendum nobis nunc est ad specialia, &

quae singulis rerumpublicarum formis expediant, exponendum est.

§. II.

Obseruandum autem hic est, in qualibet ciuitate duo posse considerari: *statum* ipsius *reipublicae*, prout hanc aut illam formam accidentalem habet, e. g. statum monarchiae, aristocratiae, & *statum* ipsorum *imperantium*. Posset addi *status ciuium* siue subditorum, si operae pretium esset seorsim de ratione eum conseruandi, dispicere. Media statum huius vel illius reipublicae conseruandi, solent vocari, *arcana imperii*. Quae pro diuersitate formarum accidentalium varia sunt. Sic alia sunt arcana imperii in monarchia, alia in aristocratia &c.

§. III.

Media autem statum imperantium conseruandi, vocari possunt *arcana dominationis*. Et haec quidem vel circa facta aliorum versantur, & non tantum iusta sunt, sed & ne speciem quidem iniustitiae praebent vel circa facta imperantium propria, & iusta quidem sunt, saepius tamen iniustitiae speciem praebent. Si hoc sit, vocantur *iura dominationis*: sin illud, nomen generale retinent, & in specialiori significatu *arcana dominationis* salutantur. Quod si vero plane iniusta sint, *flagitia dominationis*, itemque *arcana domus*, stilo Taciti appellitari possunt.

§. IV.

§. IV.

Interdum etiam contingit, vt quidam in ciuitate externam imperii speciem habeant, cum tamen nihil minus quam imperium ipsum teneant. Hinc oriuntur *simulacra imperii*, quae ab illis, qui reuera imperio gaudent, studiose conseruari solent, & confirmari, vt adeo iis qui ad summam rerum adspirare poterant, hoc pacto delinitis, res suas eo melius firmare & stabilire possint.

§. V.

Tria ergo in qualibet reipublicae specie obseruanda sunt, *arcana imperii; arcana & iura dominationis; simulacra imperii* & arcana inania. Quibus denique addi possunt *flagitia dominationis*, non vt imitemur ea, sed vt eo rectius caueamus. *Arcana* autem dum haec media appello, neutiquam in specialiori significatu hac voce vtor, quasi ita occulta sint, vt a nemine sciantur, ita enim a me doceri non possent: sed significatum huius vocabuli amplioribus limitibus circumscribo, & ideo haec media arcana voco: quod dum vsurpantur, vtplurimum simulatione & fictione quadam, occultari soleant.

§. VI.

Et *arcana* quidem *imperii* in genere ad sequentia possunt reuocari capita: nulla detur occasio illis, qui reipublicae insidiantur, iura imperii sub specie necessitatis inuadendi: nec magistra-

tus iuribus imperii, cum odio & damno subditorum, abutatur. Si forte in eorum vsu peccatum sit: vitium dissimuletur, & callida interpretatione interpoletur: de iuribus imperii non temere disceptetur, aut si disceptandum sit, caueatur ne in vulgus ista dissensio promanet: ab vsu & exercitio iurium imperii summo studio arceantur, quibus imperium non competit.

§. VII.

Arcana & iura dominationis, vt ad imperantium auctoritatem & securitatem vnice comparata sunt, ita ad sequentia fere capita reuocari possunt: in omnibus consiliis & factis non minor sit aequitas quam constantia: ob diuersa aliorum iudicia, imperantes non moueantur: prudenter etiam imperantes externa dominationis signa, nomina, titulos, sibi solis reseruant, & in quauis fortuna fortiter retinent: si imperantium plures sint, summo studio euitetur discordia: sanctitatis & singularis praestantiae opinionem in animis subditorum excitare, magnopere e re imperantium est: illis, a quibus imperantibus periculum imminet, aliud quid obiiciendum, aut sub specie honoris remouendi &c.

§. VIII.

Denique quoad *simulacra imperii* omnis prudentiae vis eo tendit, vt simulacra maneant simulacra, hoc est, nec illis qui eiusmodi simulacris

cris deliniuntur, verum aliquod ius imperii concedatur.

§. IX.

Iam quod ad *statum monarchicum* attinet, posset hic iterum & finis & conditio agentis, indolesque eorum, quibuscum illi negotium intercedit, distincte considerari, sed cum operae pretium non sit singulis prolixe immorari, sufficerit de ipsis imperantibus pauca delibasse, vt ipsos actus per quos finis obtineri possit, eo diligentius expendere queamus.

§. X.

Nimirum cum maxima impedimenta ab *ipso agente* saepius orientur, non est vt princeps putet feliciter se imperaturum, nisi ad imperii administrationem sit idoneus. Duo autem sunt, quae si ab ipso Deo omnium bonorum fonte discesseris, principem ad imperii administrationem idoneum reddunt *natura & exercitatio*. Per *naturam* princeps habet, quod a parentibus generis claritate & egregiis maiorum facinoribus conspicuis, in lucem sit editus: ad auctoritatem enim & existimationem comparandam hoc plurimum facit: deinde corporis decus, formam, ac vultus maiestatem quae & amorem & venerationem apud omnes principi conciliare apta est: porro corporis temperamentum, per quod ad certas actiones ciuiles disponitur. Videtur autem principi maxime conuenire cholerico sanguineum temperatum: hinc enim & iudicii praestantia, &

affa-

affabilitas illa comitasque sequitur, qua omnium ad se allicere animos potest. Addo denique, quod a diuina prouidentia sapienter cuncta dispensante, quamque fatum vocant, prouenit, quod natus sit certo loco aut tempore. Multi principes cetera boni & sapientes, feliciter imperaturi fuissent, si alio loco & alio tempore nati essent: contra alii, non adeo boni & sapientes, nunquam fortunam adeo sibi fauentem fuissent habituri, nisi hoc loco, siue tempore, in orbis huius scenam prodiissent.

§. XI.

Quae ab *exercitatione* proueniunt, partim ad *intellectum*, partim ad *voluntatem*, partim denique ad *corpus* pertinent. Ratione *intellectus* principem *prudentia rectoria* instructum esse decet, quae quibus partibus absoluatur, ex hactenus dictis nemini obscurum esse potest. Supponit haec prudentia accuratam notitiam regni, eiusque subditorum, legum, ciuium, opum &c. Comparatur autem suffragante bonitate indolis, per bonam educationem, si a teneris vnguiculis princeps artibus imperaturo profuturis, imbuatur: per doctrinam, si eas artes scientiasque colat, quae ad reipublicae administrationem sunt necessariae: per experientiam, ad quam cum multi anni requirantur, historiarum diligens lectio vices eius supplebit: per vsum, si rebus ciuilibus

libus & militaribus tractandis, ab ineunte adolescentia adsuefiat.

§. XII.

Sed cum vix vlli mortalium, nedum principi tanta ingenii felicitas temere contingat, vt boni & consummati principis partes per se solus rite explere possit, omnino iuuabit aliorum *consilia* non spernere. Feliciter ergo imperaturus princeps consilia sapientum audiat. Sed & hic prudentiae praeceptis opus est, vt sciat, quos audire debeat, & quomodo eos audire debeat. Ad prius quod attinet, adhibeat in consilium viros probos, eiusque rei, super qua in consilium adhibentur, peritos. Neutiquam autem audiat homines ambitiosos, suis saltem cupiditatibus & commodis inseruientes, & hinc consiliis temerariis principem praecipitem daturos.

§. XIII.

Audiat autem eos: *mature*, cum adhuc bonis consiliis locus est: *cum iudicio*, hoc est, vt quid optimum sit, eligat; permittat quoque illis libere sententiam dicere: proderit hunc in finem, si princeps ipse sententiam suam celet, ne forte metu percussi aut dissensione sua principem offendere nolentes, veritatem dissimulent: adeoque nec bona consilia praemiis, nec mala poenis afficiat. Quod si princeps non eo sit iudicio, vt, quid factu optimum sit eligere valeat, non displi-

displicet mihi illorum sententia, qui suadent, vt tunc princeps vnum, cuius peritiam, prudentiam atque fidem exploratam habet, eligat, eiusque sententiam semper sequatur.

§. XIV.

Quemadmodum autem omnium actionum moralium atque ciuilium fons est ipsa voluntas hominis, huius cumprimis ratio habenda est feliciter imperaturo. Atque cum per naturam omnes homines, aut ad ambitionem, aut auaritiam, aut voluptatem propensi sint, nec principum in hoc capite alia sit conditio, prima & praecipua principis cura sit, emendare voluntatem, eiusque morbis afferre medelam. Certe principem aut ambitioni, aut auaritiae, aut voluptati indulgentem, ciuitatis commoda minus recte promouere posse, apud omnes in confesso est. Ego vero fidenter assero, quod nec *arcana dominationis* rite adhiberi possint, nisi ab emendatae voluntatis principe. Ita nimirum est, quam primum vel latum vnguem imperans a iustitiae regula deflectit, plus sibi nocet, quam prodest. Quantacunque enim videri possit vtilitas, quae ad illum inde redundat, apparens tamen saltem, non vera est vtilitas. Ast qui voluntatem nondum correxit, profecto non potest non a recta rationis & iustitiae regula, quotidie deflectere.

§. XV.

§. XV.

Atque si voluntatem rite emendauerit princeps, non possunt non *ceterae virtutes*, quarum magnus tum in ceteris vitae humanae negotiis, tum maxime in reipublicae administratione vsus est, sua sponte consequi. Pietati cumprimis, atque iustitiae, clementiaeque operabitur princeps. Hisce enim similibusque virtutibus omnino feliciter imperaturum ornatum esse decet, cum & per se necessariae sint, & ad existimationem comparandam, ac amorem subditorum ei conciliandum, multum vtique conferant.

§. XVI.

Iam ad ipsa *media*, & primo quidem per quae status ipsius ciuitatis monarchicae conservari potest, accedo, quae *arcana imperii monarchici* appellitari possunt. Et quidem cum statui monarchico periculum immineat & *a plebe*, & *a patriciis nobilioribusque ciuibus*, huc cuncta fere redeunt: plebi pariter ac patriciis & voluntas, & facultas, statum monarchicum mutandi adimenda est. Voluntas adimitur plebi, si illi persuadeatur, imperantem iusto titulo imperium occupasse, & possidere: si subinde certior reddatur, quot, & quanta bona ex statu monarchico ad totam ciuitatem redundent: nonnulli quoque tergiuersationem in accipiendo imperio huc referunt: praeterea, si otium plebi auferatur, & vulgus bello aliisque negotiis

tiis occupatum teneatur: cumprimis etiam profuerit eos amouere, qui nimium popularitati ſtudent, & ex cauſa quadam ſpeciali praeſentem rerum ſtatum aegre intuentur. Facultas autem illi adimitur, ſi conuentus & congreſſus impediantur, & quae id genus alia ſunt, deinceps pluribus commemoranda, cum in hoc capite arcana imperii & arcana dominationis conueniant.

§. XVII.

Vt *patriciis* in ſtatu monarchico obuiam eatur, iuuabit, non temere homines ambitioſos magnis muneribus & dignitatibus admouere: magiſtratus iis demandare, de quibus imperans certior factus, quod ſtatum monarchicum non aegre ferant: curare, vt certus ſit ſucceſſor & heres imperii: iura imperii absque aliorum arbitrio tractare: omni opera anniti, ne viri ex illuſtribus proſapiis oriundi, aut magna inopia premantur, aut nimiis diuitiis & auctoritate efflorescant.

§. XVIII.

Ad *arcana dominationis* quod attinet, princeps firmiter hoc ſibi perſuaſum habeat, omnia, quae ſtatum ciuitatis, aut ſtatum monarchiae conſeruant, ſibi quoque expedire. Numquam ergo in animum inducat, ſuam vtilitatem vtilitati reipublicae anteponere, cum hoc reuera ſit bonum apparens, quod bono vero praeferre, ſumma eſt imprudentia.

§. XIX.

§. XIX.

In ſpecie *arcana dominationis* alia ſunt circa imperii *ſuſceptionem*, alia circa eius *adminiſtrationem* vſurpanda. Ad imperii ſuſceptionem, ſequentia pertinent: curet princeps, vt inauguratio more maiorum, ſolemnibusque ac ritibus conſuetis peragatur: eos, qui itidem ad imperium adſpirarunt, aut adſpirare potuerunt, diligenter obſeruet, & ſi periculi magnitudo exigat, cuſtodiat, cumprimis impediat, ne ad exteros aut vicinos principes transgreſſi, vires ad impugnandum principatum accipiant.

§. XX.

Quae ad prudentem *imperii adminiſtrationem* ſpectant arcana dominationis, haec ſunt: nunquam remittat caput rerum ſedemque imperii. Si enim conſeruentur, quae maximum momentum trahunt, cetera facile ſequuntur: ergo neque longe, neque in remotis terrarum oris, arma ſua peregrinari patiatur, quin potius terminos imperii coerceat. Operam nauet, vt rerum bene feliciterque geſtarum gloriam in ſe derivet: contra vt amoliatur & in alios transferat odium & inuidiam, quae res male geſtas ſequi ſolet: nulla ratione permittat, vt maieſtas ſua ludibrio habeatur, neue quis alium magis colat quam principem.

§. XXI.

Praeterea ſollicitus ſit de ſucceſſore, (ſi ſucceſſio obtineat) ita quidem vt nihil omittat, quo

minus in filium post mortem suam summa rerum transferatur: sin ipse herede destituatur, dabit quidem operam, vt se mortuo successor non sit incertus: ast se viuo successorem certum constituere, inconsultum, & periculosum erit. Plerorumque hominum enim ea est indoles, vt habere quam expectare regnum malint. Hunc in finem curiosae & illicitae de futuro successore inuestigationes grauiter puniendae sunt.

§. XXII.

Sedulo quoque caueat, ne qui officiis publicis praesunt, tale quid agant, quod principi soli competit, neue quis inscio aut inuito principe partem summi imperii exerceat, aut tale quid committat, quo plebis animum a principe abalienare, & ad se trahere possit. Sed nec omittat quicquam, quod ad aliorum principum, tum anteceſſorum suorum, tum eorum, qui aliis gentibus praesunt, auctoritatem & venerationem augendam pertinet. Tantum enim cuiuis principi decedit, quantum omnibus detrahitur. Ergo acta atque decreta anteceſſorum seuere & sancte tueatur, nec temere conuellat: omnes eos grauiter puniat, qui maiestatem anteceſſoris laeserunt: non contemnat eos, qui eandem personam apud alias gentes gerunt: nec foedus ineat cum populis, qui principes imperio exuere, aut iis auxilia mittat.

§. XXIII.

Nec abs re fuerit, regale corpus, regalemque aulam, idonea custodia militari diligenter munire: hominibus sibi fidelissimis, praesertim sanguinis vinculo sibi iunctis, & quorum interest, regiam domum florere, dignitates maximas, & officia, quibus plurimum momenti inest, committere: militem praemiis, ciues tributorum remissione, omnes humanitate, comitate, facilemque aditum quibusuis concedendo, sibi conciliare: & quae alia sunt eiusdem commatis. Praecipue autem attendat ad eos, qui gratia plebis & auctoritate, opibusque florent, nec temere iis officiis aut prouinciis praeponat, ex quibus salus imperii pendet.

§. XXIV.

Aequalitatem, quantum fieri potest, seruet: & hinc neminem ita euehat atque attollat, vt per eum solum ceteris ad principem aditus pateat: omnes denique actiones qua priuatae, qua publicae, praesertim quoad matrimonium, sobolis educationem ad firmandum imperium, auctoritatemque acquirendam, comparatae sint.

§. XXV.

Sequuntur *iura dominationis*, ab arcanis dominationis distincta. Nimirum debet princeps potestate sibi concessa iuxta praescriptum legum diuinarum, praecipue ad vtilitatem rei-

publicae vti: interim si secundario ad sui potius conseruationem eadem vtatur, profecto non peccabit. Probe itaque hoc illi obseruandum, ne quid committat, quod legibus diuinis, aut saluti ciuitatis aduersetur; leges suae ciuitatis, cum iis non teneatur, migrare ei non erit nefas, modo certus sit, quod legibus salua mansura sit sua auctoritas, & quod ceteroquin ista actio ciuitati nullum adferre damnum possit.

§. XXVI.

Hisce praemissis ad *iura dominationis* sequentia referre nullus dubito; praeuenire poterit iis, qui nocere possunt, & volunt. Certior nimirum de illorum proposito esse debet, ne innocentes opprimat: si certus sit, aliquem aduersus statum reipublicae aut principis aliquid moliri, eum etiam non obseruato iudiciorum ordine, e medio tollere potest, si quidem periculum in mora sit. Potest etiam poenas, ad alios a similibus flagitiis deterrendos, si aut reipublicae, aut propria salus, hoc requirat, exasperare. Ast de innocentibus coniuratorum filiis, aut propinquis, poenas sumere, nefas est. Sic & si legibus ciuilibus certum matrimonii genus prohibitum sit, rite istud inire potest, cum legibus ciuilibus non teneatur. Quod nonnulli de imperio & dominio eminenti addunt, caute capiendum. Hoc enim saltem vrgente necessitate, in salutem totius reipublicae,

blicae, neutiquam autem in propriam vtilitatem vti poteſt.

§. XXVII.

Simulacra imperii, quae in *ſtatu regio* ſiue *monarchico* locum habent, duplicis generis ſunt: vel enim ſunt *ſimulacra ſtatus democratici*, quibus plebs demulcetur: vel ſunt ſimulacra ſtatus *ariſtocratici*, quibus proceres & patricii deliniuntur. Ad priora referri ſolent: varias voluptates, ludos, ſpectacula plebi praebere, eandem laudare, ei gratias agere: libertatem dicendi ſcribendique quibusuis concedere: ad leviora delicta conniuere: plebi priuilegia quaedam ſine ciuitatis aut imperantis damno concedere, eandem quandoque vectigalibus liberare: ex plebeiis quosdam ad magnas dignitates euehere: mores antiquos retinere, nec temere hic quicquam immutare, &c.

§. XXVIII.

Simulacra autem *ſtatus ariſtocratici*, quae ad firmandum principatum faciunt, ſequentia ſunt: vocabula eiusmodi magiſtratuum introducere aut relinquere, qualia in ſtatu ariſtocratico eſſe ſolent: a nouis & faſtuoſis titulis, quibus offendi poſſunt, abſtinere: negotia eiusmodi ſenatui aut proceribus demandare, quae magnam ſpeciem imperii habent, ex quibus tamen reuera nihil poteſtatis ad eos proficiſcitur: in externis honoris & affectus ſignificationibus erga proceres, haud parcum eſſe, &c.

§. XXIX.

Reſtant *flagitia dominationis* in *ſtatu monarchico*, paucis attingenda. Hae autem arcanis & iuribus dominationis plane reſpondent, quippe a quibus in eo ſaltem abeunt, quod in his honeſtatis quoque habeatur ratio, in illis nec diuina nec humana curentur iura, ſed quadrata miſceantur rotundis, modo imperans fine ſuo potiatur.

§. XXX.

Sed poſſunt etiam flagitia dominationis extendi, & etiam certa *flagitia imperii* conſtitui, cum ſcilicet in vtilitatem totius ciuitatis leges diuinae migrantur, quae tamen neutiquam pro vera vtilitate reputari debet. Namque vtilitati ciuitatis conſulendum quidem eſt, ſed vt vtilitas totius humani generis, omniumque gentium, eidem praeferatur. Huc pertinet omnis abuſus iurium maieſtaticorum, vtut ad vtilitatem ciuitatis tendat, e. g. perfidia in foederibus, bella iniuſta, leges belli violatae, omnes denique fraudes, doli & machinationes, quibus innocentes laeduntur.

§. XXXI.

Ab hiſce autem in eo abeunt *flagitia dominationis*, quod haec non ad vtilitatem ciuitatis, ſed tantum imperantis comparata ſint, illisque adeo multum ſint turpiora Idque iterum dupliciter, vel in *actibus priuatis* atque *domeſticis*, & ad propriam familiam ſpectantibus, quaeuis flagi-

flagitia perpetrando: vel *in actibus publicis*, & directe ad ciuitatem spectantibus, diuinas leges proterue migrando. Priora flagitia stilo Taciti vocantur *arcana domus*. Huc pertinent incestus, adulteria, diuortia, cognatorum & consanguineorum caedes, ad firmandam potentiam comparatae, & id genus alia crimina.

§. XXXII.

Actus posteriores ab Aristotele actus tyrannici salutantur, quarum alii ad occupandam, alii ad stabiliendam tyrannidem pertinent, & ad sequentia reuocari capita possunt: religionem vnice in dominandi instrumentum vertunt: idque mirum non est, cum eiusmodi homines nulli religioni reuera sint addicti: potentia, auctoritate, diuitiis, florentes viros, quamtumuis probos & innocentes, eo, quod ab illis conatibus suis impedimentum obiectum iri metuunt, vi aut fraudibus e medio tollunt, & Tarquinianam papauerum decussionem imitantur: auctoritate imperii summi ad priuatas iniurias vlciscendas abutuntur: vectigalia, tributa, & quae ad conseruationem ciuitatis destinata sunt, in proprios vsus conuertunt, illicitisque & non tolerandis exactionibus populum ad summam paupertatem redigunt.

§. XXXIII.

Praeterea leges ad suas cupiditates attemperant: sub specie dominii eminentis dominia &

bona priuatorum inuadunt: eos, quibus libertatis cura demandata est, dissensionibus ac simultatibus callide inter se committunt: procerum ciuiumque conuentus prohibent, studia artesque liberales proscribunt, quin quouis modo ne amicitia, familiaritas, concordia inter ciues sit, impedire annituntur: & hunc in finem discordias & dissensiones ipsi aut disseminant, aut fouent: cumque animo sint valde suspicaci, semperque metuant, id agunt, vt ab exploratoribus ac delatoribus obsessae passim insessaeque sint vrbes & domus: vilioris conditionis hominibus plurima indulgent, vt aliquando eorum opera contra ingenuos vti possint: peregrinis potius fauent, quam ciuibus: nec denique ipsis domesticis fidunt, quin maximopere ab illis sibi cauent: adeo vndique suspicionibus agitantur miserrimi mortalium.

§. XXXIV.

Nec desunt illis artes, quibus crudelitatem & dominandi libidinem tegere, & bonum quandoque principem mentiri possunt. Aristoteles eas σοφίσματα tyrannica vocat. Praecipua huc redeunt: cum ipsi veris virtutibus sint destituti, speciem tamen virtutis induunt, & vbique boni principis laudem affectant: vbique ciuitatis vtilitatem & populi salutem crepant, suis interim commodis, vnice inseruientes: quoties iuribus maiestaticis ad suam libi-

dinem

dinem abuntur, reipublicae tamen neceſſitatem ſemper prae ſe ferunt, e. g. in legibus ferendis, tributis imponendis, dominio eminenti &c. cumprimis pietatem & religionem obtentui ſumere, vt eo tutius ſuis cupiditatibus inſeruiant, illis valde ſolenne eſt: ſi praeſtantes viros ſine periculo tollere nequeunt, vel ſi ſciunt, ab illis nullum ſibi imminere periculum, eosdem variis blanditiis proſequuntur, vt ipſam virtutem in iis plurimi facere videantur: quae maxima odia, minorem vtilitatem afferre poſſunt, ſummo ſtudio euitant, &c.

SECT. XIII.
de
PRVDENTIA STATVM CIVITATIS ARISTOCRATICAE, ET DEMOCRATICAE, ET IN IIS STATVM IMPERANTIVM CONSERVANDI.

Σύνοψις.

Tractationis ratio, §. I.
Arcana imperii in ſtatu ariſtocratico contra principem, §. II.
Contra plebem, §. III.
Arcana dominationis, §. IV.
Iura dominationis, §. V.
Simulacra imperii, §. VI.
Flagitia dominationis ariſtocraticae, §. VII.
Tranſitus ad ſtatum democraticum, §. VIII.
Arcana imperii contra poteſtatem regiam, §. IX.
Contra optimates, §. X.
Contra infimam plebem, et iura dominationis, §. XI.

Simula-

Simulacra imperii & flagitia dominationis democraticae, §. XII.

Quo pacto haec se habeant in rebuspublicis irregularibus, §. XIII.

§. I.

Inter eas ciuitatum formas, in quibus summa rerum penes plures inter se iunctos est, eminet *aristocratia*. In qua cum iterum alius status sit totius *ciuitatis*, alius *imperantium*, de mediis vtrumque ex prudentiae praescripto conseruandi, nobis ordine eo, quem in capite praecedenti seruauimus, dicendum est. Namque vt de fine, de conditione, & indole, & virtutibus imperantium, & parentium, multa dicamus, superuacaneum erit, cum quiuis ex hactenus dictis, quid hic prudentia iubeat, facile intelligere possit.

§. II.

Arcana itaque *imperii* in *statu aristocratico* partim aduersus *plebem*, ne democratiam inducat, partim aduersus *principatum*, siue monarchiam tendunt. *Principatui* sequentia opponuntur: vt maiores dignitates, quae multum auctoritatis alicui conferunt, non sint perpetuae, praeter ipsam senatoriam, qua quis in numerum optimatum cooptatus est: non permittatur priuato ea agere, quibus plebis fauorem sibi conciliare potest: nec militiae temere praeficiatur, quem lubido patriam opprimendi incendere possit. Iuuabit hunc in finem duces extra-

traneos militibus praeficere. Arces munitas extruere, nemini optimatum liceat. Caueatur quoque, ne quis ex optimatibus ciuibusque, matrimonio vel alia ratione extero principi iungatur, ne forte eius viribus suffultus, contra rempublicam aliquid moliatur: plures ex vna familia inter optimates non recipiantur, aut ad summam rerum tractandam admoueantur: maioris momenti negotia pluribus potius, quam vni committantur: certus optimatum numerus definiatur: ex illustribus familiis nati non temere opprimantur, ne ad desperationem acti plebem concitent &c.

§. III.

Plebi autem, ne quid aduersus statum aristocraticum moliatur, ita obuiam iri potest: plebs a magistratibus dignitatibusque maioris momenti, & iure suffragia in reipublicae administratione ferendi, occulta quadam ratione arceatur: armorum vsus, possessio, exercitatio non temere plebi concredatur: si necessitas iubeat plebeios officiis quibusdam admouere, iis admoueantur, quae plurimum oneris & taedii, parum vtilitatis, nihil imperii habent: educatio iuuentutis talis praescribatur, quae statui aristocratico sit conueniens: optimatum dissensiones & discordiae summo studio euitentur & occultentur: plebs tributis aliisque oneribus non nimis grauetur, ne in desperationem

tionem acta statum reipubl. euersum eat, demagogi remoueantur &c.

§. IV.

Arcana & iura dominationis in *statu aristocratico*, praecipue ad vtilitatem & conseruationem patriciorum, & familiarum, ex quibus optimates eliguntur, earundemque incrementum, pertinent. Patet itaque, quod omnia ea, quae ipsum statum aristocraticum conseruant, etiam statum imperantium conseruent, & adeo ad arcana dominationis referri possint. In specie tamen sequentia dominationis arcana hic deprehendere licet: conducit optimatibus prohibere matrimonia patriciorum cum plebeiis: splendor familiarum patriciarum omni modo augeatur & conseruetur, inopiae etiam earum succurratur, ne plebeiis sint ludibrio, familiae plebeiae inter patricias non recipiantur.

§. V.

Iura dominationis sunt: eiicere ciues nimis potentes, si ab iis ciuitati periculum immineat: proscriptorum liberos a iure ordinis prohibere: imminente periculo sine iudiciorum ordine eos tollere, qui statum ciuitatis turbare volebant. Quae autem ab aliis adduntur, admissio lupanarium, vsurae iniquae &c. cum iuri naturae repugnent, plane probare nequeo.

§. VI.

Simulacra imperii, quae in *statu aristocratico* vsurpari possunt, itidem duplicis generis sunt:

vel

vel enim sunt simulacra imperii *regii*, vel sunt simulacra imperii *democratici*. De posterioribus iam in capite praecedenti dictum est. Priora tum demum obtinent, si quis in ciuitate sit, qui principis aut ducis titulo ornetur, vt in republica Veneta, & in eo fere consistunt, vt splendidus & magnificus titulus illi concedatur, & honoris quaedam ac reuerentiae signa erga illum edantur &c.

§. VII.

Flagitia dominationis aristocraticae cum flagitiis dominationis regiae fere conueniunt. Summa huc redit: in oligarchia innocentes quique & cordati proscribuntur, aut tolluntur e medio, vectigalia & tributa ad excessum imponuntur, diuina humanaque iura pro lubitu violantur &c.

§. VIII.

In democratia, vt de ea quoque aliquid subnectamus, cum arcana imperii & dominationis fere coincidant, iunctim praecipua indicabimus. Cum autem huic statui periculum immineat, a potestate *regia*, *aristocratica*, & *infima vilissimaque plebe*, quae hisce malis opponi remedia possint, edisserendum.

§. IX.

Regiae potestati eodem modo obuiam ibitur, quo eidem in aristocratia obuiam iri posse, diximus. Populus Romanus iureiurando se contra regi-

regiam dignitatem obstringens, & nihil non omittens, vt nomen regis execrabile redderetur, exemplum eiusmodi consiliorum suppeditare potest.

§. X.

Contra *optimates* sequentia vsui erunt; proderit, mediae conditionis & fortunae homines ad reipublicae clauum admouere: sin & melioris fortunae homines admouendi sint, opera detur, vt illi hos numero vincant: omnis occasio magnam auctoritatem acquirendi, ex nobilioribus familiis prognatis, eripiatur: auctoritas illorum, qui plebis iura defendunt, sancta sit & inuiolabilis: cumprimis summam inter omnes seruare aequalitatem, & omnes euitare dissensiones, & discordias, decet, quibus facile nonnulli ad statum popularem ciuitatis euertendum, abuti possunt: consultum quoque erit, cuiuis e populo concedere facultatem, magistratum accusandi, & ad populum ipsum prouocandi: omnes etiam leges statui populari accommodare iuuabit: mitis denique gubernatio, iustitiae administratio, religionis sinceritas, status democratici firmissima sunt fulcimenta.

§. XI.

Infimae plebi obuiam ibitur, si curetur, ne penuria rerum & inopia prematur, ne adsint demagogi, qui eam in perniciem ciuitatis concitare possint, vt & denique si quaeuis delicta, quae

quae in perniciem ciuitatis tendere possunt, seuerissime puniantur. *Iura dominationis* eodem modo se habent, vt in statu aristocratico.

§. XII.

Simulacra imperii, quae in hoc statu adhiberi possunt, vel sunt *imperii regii*, vel *aristocratici*, iam in praecedentibus explicata. *Flagitia dominationis* consistunt in summa & pernicioſa plebis dominantis licentia, vnde mox anarchia, & summa rerum omnium confusio, consequi solet.

§. XIII.

De illis denique reipublicae formis, quas *irregulares* supra vocauimus, obseruandum, quod vt plurimum ad vnam ex regularibus proxime accedant, vbi quidem facile fuerit, cum quodam temperamento, regulas prudentiae de regularibus formis ad eas applicare. Potest etiam contingere, vt certo modo regulae de omnibus formis rerum publicarum traditae, in vna eademque forma irregulari locum inueniant.

SECT. XIV.
de
PRVDENTIA AVLICA.

Σύνοψις.

Tractationis ratio, §. I.
An & quousque ministri sui status habere rationem queant? §. II.
Cur speciatim de aulicis agendum? dicendorum ordo, §. III.
De fine & scopo vitae aulicae, §. IV.
Quod ad hunc finem obtinendum idoneus quis esse debeat, §. V.
Quoad dotes naturales, speciatim

ciatim ratione iudicii, §. VI.
Ingenii, §. VII.
Memoriae, §. VIII.
Prauas voluntatis propensiones maximopere nocere aulico, §. IX.
Vt & affectus, §. X.
De corporis dotibus, quibus ornatus esse debeat, §. XI.
De iis quae fortunae vocantur munera, §. XII.
Quo pacto aulicus circa ea se gerere debeat, §. XIII.
De iis, quae ab exercitatione pendent, speciatim de virtutibus intellectus, §. XIV.
Et voluntatis, §. XV.
Quod cumprimis aulico necessaria sit pietas, §. XVI.
Diligentia, §. XVII.
Patientia & modestia, §. XVIII.
Iustitia, §. XIX.
De simulatione & dissimulatione quid censendum? §. XX.
Caute ea vtendum esse, §. XXI.
De diuersis simulandi & dissimulandi modis, §. XXII.
Quod decori etiam debeat esse obseruans aulicus, §. XXIII.
De adulatione aulica, §. XXIV.
Cum non omnes istis dotibus & virtutibus polleant, vnumquemque se ipsum prius explorare debere, quam hoc vitae genus eligat, §. XXV.
Sed & notitia aliorum hominum aulico est necessaria, §. XXVI.
Praesertim ipsius principis, §. XXVII.
Cum aliter se gerere debeat erga principem, qui praeditus est temperamento cholerico, §. XXVIII. XXIX.
Aliter erga eum, qui temperamento gaudet sanguineo, §. XXX.
Aliter erga eum, qui temperamento gaudet melancholico, XXXI.
De ipsis aulici actionibus rite dirigendis, §. XXXII.
Quid illi faciendum vt principi innotescat, §. XXXIII.
Modi gratiam principis comparandi & conservandi, turpes & illegitimi, §. XXXIV.
Honesti & genuini, §. XXXV.
Quo pacto se gerere debeat erga

erga proceres, § XXXVI. XXXVII.
Quod prudentiae quoque aulicae pars sit, euitare inimicorum tela, §. XXXVIII.
Hinc in causam odii, quo nos alii prosequuntur, inquirendum: cuius, si in nobis sit, quatuor constituuntur fontes, §. XXXIX.
Quo pacto singulis obuiam eundum, §. XL. XLI.
Sed & artes aulicorum cognitas habere decet: quaenam praecipuae sint, §. XLII. XLIII.
Quo pacto illis obuiam eundum, §. XLIV.
Vitia aulicorum, quibus se ipsos praecipites dant, §. XLV.
Quid agendum aulico, si princeps mutetur, §. XLVI.

§. I.

Quae hactenus edisseruimus, ad statum tum ciuitatis in genere, tum in specie monarchicae, aristocraticae & democraticae, tum denique ipsorum imperantium, in singulis hisce rerumpublicarum formis, conseruandum pertinent. Nunc de statu *singulorum*, & quidem non omnium, sed *eorum*, qui in illustri loco a fortuna constituti sunt, & ad rerum ciuilium administrationem aliquid conferunt, ex instituti nostri lege dispiciendum est.

§. II.

Licet enim omnium ciuium, praecipue autem ministrorum prima & praecipua cura esse debeat, ciuitatis, & imperantis conseruatio: non tamen nefas est, de proprii status conseruatione esse sollicitum, idque eo magis, quod ipsa vitae ciuilis conditio, quam ministri sequuntur, multis magnisque periculis saepius eos exponat.

§. III.

Atque hoc licet de omnibus administris verum sit, praecipue tamen de *aulicis* est intelligendum, qui vt propius principem attingunt, faciliusque ad magnas dignitates, honores, diuitias, perueniunt, eo maiori inuidiae, pluribusque maleuolorum artibus & machinationibus sunt obnoxii. Ad hosce ergo praecipue respiciemus, ita tamen vt facile ad omnes & singulos, quae tradentur, accommodari possint. Sequemur autem regulas, quas de prudentia status in genere tradidimus, & cuncta ad tria, *finem* scilicet, *conditionem personae*, & *rationem mediorum*, siue haec personas, quibuscum illis negotium intercedit, siue negotia ipsa spectent, reuocabimus capita.

§. IV.

Et *finis* quidem vel *generalis* est, quem in tota vitae ratione aliquis sequitur, vel *specialis*, quem in hac aut illa actione sibi quis propositum habet. Quoad priorem obseruandum, eos multum turpiterque falli, qui tantum honoris, aut diuitiarum, aut voluptatis causa, vitam aulicam sectantur: & licet illi, qui honores sibi propositos habent, interdum non male rem gerere videantur, haud raro etiam fine suo vtcunque ad tempus potiantur, stabilem tamen firmamque fortunam sibi polliceri nequeunt, & adeo mortalium omnium sunt miserrimi. Contra qui hoc sibi constitutum

tum habet, vt bona fide patriae & principi inſeruiat, vt longe feliciores actionum ſuarum ſucceſſus ſibi polliceri poteſt, ita ſi vel maxime aut fine ſuo excidat, aut aduerſae fortunae ictus experiatur, tranquillo tamen erit animo, & felicitatis ſuae aut nullam, aut exiguam valde iacturam faciet. De *fine ſpeciali* huius aut illius actionis, id dubio caret, quod fini generali, ſiue directe, ſiue indirecte, debeat ſubiici eique inſeruire.

§. V.

Sed ad *finem* cum nemo adſpirare debeat, niſi is ad eum conſequendum ſit idoneus, indolem aulici, qualis per naturam, fortunam, induſtriam, eſſe debeat, paulo accuratius conſiderabimus.

§. VI.

Et ad *naturam* quidem quod attinet, haud vulgaribus animi pariter ac corporis dotibus emineat neceſſe eſt, qui *politici viri* nomen titulumque promereri cupit. In ſpecie ratione intellectus *judicium practicum* in eo requiro. Etenim cum, vt ſupra docuimus, in aliis hominibus imaginatio, in aliis iudicium emineat, aulicum quidem virum ex eorum numero eſſe volo, in quibus iudicium imaginationem vincit. Illi enim, in quibus maior eſt vis imaginationis, quam iudicii, in multiplici inuentionum & rationum copia plerumque natant, & aegre expediunt aliquid, cui inſiſtant. Atque hoc eſt,

quod Thucydides alicubi ait, hebetiores (ratione imaginationis) quam acutiores, vt plurimum melius rempublicam administrare.

§. VII.

Nec tamen omni *vi imaginandi* destituatur aulicus, cum saepius promptum & expeditum consilium, aut simile quid, ab eo exigatur, quod sine imaginandi facultate vix rite peragi potest. Quin cum eloquentia, mascula quidem, sed prompta, & omnibus occasionibus accommodata, politico viro valde necessaria sit, haec autem imaginationis effectus sit, sane sua sponte inde consequitur, quod hac quoque vir politicus instructus esse debeat.

§. VIII.

Memoria excellens vt cum iudicio summo vix vnquam consistit, ita politico aulicoque viro vix speranda est, interim mediocri memoria eum pollere necesse est, cum *experientia*, quae prudentiam cum vsu gignit, sine memoria nulla esse possit.

§. IX.

Voluntatis propensiones prauae vt omnes cum instituto viri politici & aulici pugnant, ita vt emendatam purgatamque ab iis voluntatem habeat, necesse est. Inter ceteras *ambitio* equidem aulico videtur minimum nocere, cum haec saepius ad res pro patria, principe propriaque gloria praeclare fortiterque gerendas, inflammetur: sed non minora tamen secum incommoda vehit,

vehit, & qui accuratius cuncta secum reputauerit, eam aeque pernicioſam ac reliquas propenſiones prauas deprehendet.

§. X.

Affectus vt prauam propenſionem ſequuntur, ita idem de illis iudicandum eſt. Nunquam prudentiae bene cum affectibus conuenit: cum prudentia ciuili autem e diametro pugnant. Iam pridem ergo prudentes iudicarunt, ad vitam aulicam ciuiliumque rerum tractationem eum plane ineptum eſſe, qui affectibus ſuis imperare, iisque limites terminosque accurate ſtatuere, non didicit.

§. XI.

Denique *corporis robur*, decori geſtus, & id genus alia, maxima ſunt naturae munera, quibus profecto nemo carere poteſt, qui aut aulicam eligere vitam, aut ciuilium rerum ſuſcipere tractationem, ſecum conſtituit.

§. XII.

Ad *fortunae* nunc accedo *munera*, hoc eſt ea, quae a diuina pendent prouidentia, interim ita comparata ſunt, vt homo iisdem ad ſuam felicitatem aut calamitatem vti poſſit. Huc refero, *natalium conditionem*. Qui a parentibus, generis nobilitate conſpicuis, prognati ſunt, longe facilius ad honores & dignitates, ciuiliumque rerum tractationem viam aditumque ſibi muniunt, quam qui a plebeiis in lucem editi ſunt. Ergo niſi in hiſce ſumma & excellentiſſima virtus, na-

talium defectum compenser, aut aliae causae tale vitae genus suadeant, minus quidem tutum erit, istud eligere, aut alii praeferre. Praeterea huc refero *ipsius reipublicae faciem*. Multum profecto refert, in qua republica, quo tempore, aliquis nascatur, aut in scenam istam rerum ciuilium prodeat. Quare si reipublicae status, temporumque iniquitas praeclaris ausibus obstet, non est quod vir prudens miretur. Sed & *fauor magnorum virorum*, qui iuuenes rebus tractandis primum admouent, huc pertinet. Vtut enim virtus, aut alia causa hunc acquirere fauorem quandoque apta sit, saepius tamen contingit, vt nonnulli prae aliis insigni affectu, & beneuolentia, nos complectantur, & nos nullam huius rei reddere queamus causam.

§. XIII.

Sed in iis, quae natura & fatum tribuunt, nihil aliud hominibus relictum est, quam vt diuini Numinis propitium fauorem, pia grataque agnoscant mente, & muneribus hisce prudenter vtantur ad finem, quem sibi proposuerunt, rite obtinendum. Sed in iis, quae industria humana comparari possunt, omne studium collocandum est, vt nihil eorum nobis desit, quod ad politici viri consummatam laudem pertinet.

§. XIV.

Ratione *intellectus* itaque prima & praecipua politici viri virtus est *prudentia*, iudicii practici filia,

filia, sed quae industria humana si non acquiri, certe adiuuari, & haud mediocriter augeri potest. Quas autem alibi constituimus prudentiae partes, *attentio*, *circumspectio*, *prouidentia*, *discretio*, hic quoque omnino locum inueniunt, & ciuilem aulicamque prudentiam penitus absoluunt. Et *discretionis* quidem, quam alii *solertiam* quoque vocant, cumprimis munus est, personas negotiaque considerare, & quam ad institutum nostrum finemque apta aut inepta sint, rite diiudicare, qua de re in sequentibus ex instituto dicetur. *Dexteritas* autem, quam nonnulli addunt, ex ingenii promptitudine oritur, qua quis celeriter medium magnas difficultates superandi excogitare, & periculosos adeo negotiorum scopulos syrtesque perite transmittere nouit. Haec itaque si cum prudentia iuncta fuerit, tale quid inde efflorescit, quod aulicum ratione intellectus perfectum plane consummatumque reddit.

§. XV.

Non minorem autem curam *voluntatis virtutes* promerentur. Quin ausim dicere, voluntatis emendationem, correctionemque, in aulico vtramque facere paginam. Nullam veram virtutem edere potest, qui voluntatem nondum emendauit, multo minus affectibus imponere frenum, iisque leges dare poterit. Quin ad veram prudentiam non aliam esse viam, quam voluntatis correctionem, itidem

alibi comprobauimus. Aſt voluntate emendata prius riteque correcta, non deerunt viro politico iſtae virtutes, quarum maximus in omni vita & reipublicae adminiſtratione vſus eſt.

§. XVI.

Inuabit tamen praecipuas, quibus aulicum politicumque ornatum eſſe decet, indicare. Has inter primum locum occupat ipſa *pietas*. Diſerte dico, ſine pietate nulla eſt prudentia. In ſpecie ciuilem virum expendere decet, omnes fortunae aut fauentis, aut aduerſae, caſus a Numine eſſe. Sine fauore ergo Numinis, fruſtra vllos ſucceſſus, vel in minimo negotio, ſibi promittere poteſt. Quomodo autem fauorem Numinis ſibi promittet, ſi iſtud non colat pieque vivat? Denique ſine pietate ceterae virtutes, quibus aulicum inſtructum eſſe oportere, omnes confitentur, fruſtra ſperantur aut optantur, vt adeo nullus dubitem aſſerere, ſine pietate neminem boni aulici politicique partes explere poſſe.

§. XVII.

Si officia hominis erga ſe ipſum ſpectes, *diligentiam*, *patientiam*, *modeſtiam*, quam alii *humilitatem* vocant, virtutes aulicis proprias merito dixeris. Aut crediſne, hominem ſui incurium, negligentem, domini ſui gratiam promereri poſſe? Non patiuntur moram negotia, quibus ſaepius totius ciuitatis ſalus innititur.

Haec

Haec autem hominibus, genio saltem indulgentibus, aut otium sectantibus, demandare, summa profecto esset imprudentia.

§. XVIII.

Ast qui *patientiam* virtutem aulico superuacuam putauerit, sine dubio rerum aulicarum admodum rudis est. Nihil ibi frequentius, quam aliorum iniuriis, contumeliis, lacessi: voluntate principum nihil mutabilius, aut inconstantius: nullibi maiora crimina aut scelera, praesertim si ipse princeps voluntatem non emendauerit: haec si quis ferre patienter non didicit, exeat aula. Namque vel minimo signo suam prodidisse indignationem, periculo non vacat. Addidi *modestiam*. Hanc vultu, verbis, factis, testari decet. Superbo homine nihil intolerabilius. Modestia contra & principis acquiritur beneuolentia, & ceterorum aulicorum odia, si non tolluntur, saepius tamen mitigantur.

§. XIX.

Succedunt officia erga alios. Hic *iustitiam* & inseruiendi promptitudinem, inter maxima aulici ornamenta reputo. Iustitiam, quod nullum negotium sine ea rite administrari queat: inseruiendi promptitudinem, quod haec facillima tutissimaque ad omnium beneuolentiam nobis conciliandam, via sit.

§. XX.

§. XX.

Non praetermittendum hic nobis est, quod vulgo dici solet, *simulationem dissimulationemque* inter praecipuas aulici virtutes referendam esse, vt communi plurimorum sententia, regnare quoque nesciat, qui nescit dissimulare. Nec est vt istud reprehendamus, si cetera recte se habeant, cum alibi iam euictum sit, sine vllius iniuria fictionem, simulationemque, quandoque vsurpari posse. Nec enim vlla naturae lege obligati sumus, vt semper signis quibusuis ita vtamur, vt cum nostra conueniant mente. Vtendum ergo aulico dissimulatione, sed erga eos potissimum, qui animi sensus ideo explorant & expiscantur, vt deinceps aut nobis, aut aliis, eo grauius noceant.

§. XXI.

Aulicus ergo, quanto pluribus periculis atque insidiis expositus est, tanto diligentius & *cautius dissimulatione* vtatur. Dixi *cautius*. Namque omnino ita se res habet, vt nonnemo pronuntiavit, dissimulatione ita vtendum esse, vt medici antidotis vtuntur, quae perite adhibita prosunt, imperite, & inopportuno tempore, nocent. Intempestiua enim dissimulatio hoc demum efficit, vt nemo tandem nobis fidat credatue.

§. XXII.

Solet autem simulatio ac dissimulatio tribus potissimum modis vsurpari, *silentio*, *sermone*, *factis gestibusque externis*. *Silentio*, cum non

non tantum consilia arcana, & quicquid aut nobis aut amicis nocere possit, si manifestetur, reticemus; sed iniurias etiam nobis illatas non sentire videmur. Et talis dissimulatio quam facillime procedit, & semper ac vbique adhiberi potest. Cum verbis dissimulandum, maiori opus est artificio. Nonnulli hic sermonem interrumpunt, & aliud dicendi argumentum subito arripiunt; alii ad tria potissimum attendendum monent, ne veritatem dictorum praecise negemus, aut quid praeter decorum regeramus, sed vt verbis ambiguis loquentem suspensum teneamus. Factis denique & gestis externis dissimulamus, cum v. g. tristes oris corporisque habitum ad laetitiam componimus, & vice versa, &c. Sed eousque haec a nobis saltem probantur, quousque honestatis limites non transgrediuntur.

§. XXIII.

Tandem & *decori* obseruantissimum virum politicum esse decet. Idque adeo necessarium est, vt nonnulli existimauerint, eo ipso totam politicam absolui. Perperam quidem. Humanitas, vrbanitas, affabilitas, veracitas homiletica, ad beneuolentiam principis aliorumque illi conciliandam, ad existimationem comparandam, & conseruandam, plurimum profecto conferunt. Cumprimis huc pertinet παῤῥησία, qua subrustico & intempestiuo pudo-

pudore excusso, fidenter ea agunt & dicunt, quae officii ratio agere aut dicere jubet.

§. XXIV.

Solet hic vt proprium aulicorum vitium exagitari *adulatio*, & merito quidem, si tale vitium hoc nomine tegatur, quod non tantum decori, sed honesti etiam limites migrat. Ast qui decori leges tantum adulatione violant, excusatius peccant. Qui vero eos qui principem laudant, si quidem laudanda agit, aut veneratione ducti, perperam ab eo facta, paulisper emolliunt, vt tamen ea neutiquam probent, statim adulationis accusant, vix satis, quid adulatio sit, pensi habere videntur. Interim quanto hic opus sit iudicio, Tiberius, ineptos adulatores reiiciens, & reprehendens, quemuis luculenter edocere potest.

§. XXV.

Tot quidem tantisque virtutibus, & naturae fortunaeque muneribus, cum ciuilem virum instructum esse oporteat, cuilibet sane incumbit, priusquam aulicum aut simile vitae genus sectari incipiat, se ipsum accurate explorare, vt, sitne satis aptus ad illum, quem sibi proposuit, finem consequendum, inde condoceatur. Atque hoc est, quod nonnulli volunt, dum *notitiam sui ipsius* inter ipsa prudentiae aulicae elementa collocant.

§. XXVI.

Postquam autem aliquis, indole sua probe explorata, secum constituit eiusmodi vitae genus ample-

amplecti, de *mediis* vt sollicitus sit, necesse est: inter quae *notitia hominum*, quibuscum illi negotium intercedit, & qui finem eius aut promouere aut impedire possunt, haud omnino vltimum occupat locum. Possunt autem homines, quibuscum politico negotium intercedit, ad tres referri classes, quarum prima ipsos *principes* rerumque dominos, altera *ceteros aulicos*, tertia *subditos* & qui imperio regendi & gubernandi sunt, continet. De omnibus in genere obseruandum, quod pro temperamenti, aetatis, status, fortunae ratione, varii illorum sint mores, vt in Ethica pluribus est expositum, quodue ad hanc diuersitatem sedulo sit attendendum, siue illorum beneuolentiam conciliare & conseruare, siue odium & inuidiam amoliri, siue illis aliquid persuadere, eosque in nostras pertrahere partes, cupiamus.

§. XXVII.

Sed cum *principis* potissimum habenda sit ratio, eo quod omnis aulici fortuna ab eius beneuolentia pendeat, quid ciuili viro prosit, mores principis perspectos habere, vberius commonstrabimus. Nimirum & principum non semper iidem sunt mores, idque partim ab aetate, loco, tempore, aliisque causis, supra commemoratis, partim & maxime quidem a temperamento prouenit. Ceterae enim causae nihil aliud efficiunt, quam vt si consipirent, naturalem

ralem propensionem augeant, sin ei repugnent, imminuant, aut varia ratione temperent.

§. XXVIII.

Si itaque in principe temperamentum *cholericum* primum teneat locum, iuxta ea, quae alibi diximus, superbus erit, iracundus, humilium obsequiorum amans, impatiens contradictionis, alieni iudicii, si ab ipso discordet, contemptor, ad iniurias inferendas pronus, idem tamen placabilis, praesertim si laesi iniuriae illatae memoriam mox deponant.

§. XXIX.

Quaenam aulici hic partes sint, vt eiusmodi principi se probet, eleganter edisserit auctor *aulici inculpati*, quem in latinam linguam *Abraham Marconettra* vertit; *cui cum tali principe vivendum est, oculos & aures apertas habeto semper, vt prompte & intelligat & exequatur mandantis nutum, nihil obiectans, nihil morae nectens: ne contradictionibus opinionem principi moneat arrogantiae, ac se sapientiorem ipso credere videatur. Nihil dubitet ad infima se submittere ministeria, etiam illa, quae fortunae suae parum conueniant, iniuriarum tolerans esto, nec diu memor, ac post offensam tanto officiosior &c. part. II. cap. X.*

§. XXX.

Contra in quibus *sanguineum* temperamentum praeualet, principes vt voluptates & delicias

litias sectantur, ita humanitate, lenitate, clementia, liberalitate se commendant. Austeri mores his valde displicent: contra ex aulicis illi maxime probantur, qui animo sunt hilari, lepidi, faceti, qui seria quandoque iocis apte temperare norunt. Atque hi tum facile ad principis familiaritatem admittuntur, magna prudentia requiritur, ne familiaritas contemptum pariat, aut alia ratione principis animus irritetur.

§. XXXI.

Ast *melancholici* temperamenti princeps vt anxius, meditabundus, diffidens, suspicax, ac plerumque malignus est, ita difficile est eius gratiam sibi conciliare, difficilius retinere. Interim circumspecte & cautissime cum eiusmodi ingeniis agendum est. Linguam imprimis moderari oportet, & de singulis verbis velut in consilium ire, nec aliquid loquendum, aut faciendum, quod vel minimam suspicionis occasionem praebere potest. Veneratione potius nimium quam modicum esse decet, in consiliis haesitantem potius quam vrgentem, in postulando verecundum. Dum enim auaritia laborant eiusmodi principes, non alia magis re, quam importunis postulationibus, offendi possunt.

§. XXXII.

Iam quod ad ipsas *actiones*, quibus ad finem sibi propositum vir aulicus contendere debet,

attinet, ad tria ea reuocari possunt capita: aliae sunt, quibus quis imperanti *innotescit*; aliae, quibus eius *benevolentia comparatur & conservatur;* aliae, quibus *inimicorum machinationes auertuntur.*

§. XXXIII.

Vt aliquis principi *innotescat*, non vna ratione fieri potest. Interdum sola tantum hic militat fortuna. Generis nobilitas plurimum quandoque huc confert. Visitatiores viae tamen duae sunt: si quis insigni quodam & memorabili facinore efficiat, vt prae ceteris principi innotescat; & si aliorum, gratia & auctoritate in aula florentium, commendatione adiutus, aditum sibi ad principem muniat.

§. XXXIV.

Sed non sufficit innotuisse principi. *Beneuolentia* etiam & *gratia* eius comparanda, & comparata conseruanda est. Modi vel *spurii* sunt & *illiciti*, *minusque tuti*, vel *genuini*, *liciti*, & *adeo tuti.* Ad *spurios* & *illicitos* refero, si quis affectibus principum, vitiisque quantumuis turpibus, obsequatur, illorumque amori venereo & libidinibus, conciliando illis foeminas; auaritiae, nouos modos exactionum inueniendo, &c. inseruiat. Huc pertinent etiam seruiles & illiberales adulationes.

§. XXXV.

Modo *honesti* & *genuini* sunt: si quis in rebus honestis & licitis, quoad modum agendi inclinationi

nationi & propensioni principis se attemperet: si quis fidem & industriam suam vbique principi probet: si in consiliis principi dandis caute & prudenter se gerat, hoc est, si suadeat honesta, certo profutura, neutiquam autem quae ambigui & ancipitis sunt euentus, aut periculum magnum secum coniunctum habent. Si princeps in praecipitia feratur, verbis modestis, & summam venerationem spirantibus, ostendatur periculum. Nimirum cum hic officii ratio & prudentia iubeat, affectui principis reluctari, id vero sine periculo amittendae gratiae nunquam fiat, ab ipso modo consilium proponendi & duriora emolliendi, medela petenda est. Denique & domestici & familiares principum, aulaeque proceres, officiis, & si fieri potest, beneficiis nobis obstringendi sunt, cum illorum fauor multum prosit, odium ita obsit, vt plerosque praecipites dederit. Iuuabit quoque, quod ad beneuolentiam conseruandam pertinet, causam, propter quam princeps nobis fauet, accurate explorare. Hac enim cognita, eo facilius quae hunc amorem imminuere possunt, euitantur.

§. XXXVI.

Sed ad *proceres aulicos* quod attinet, magna rursus in illorum amicitia ambienda, opus est cautione Nimirum non inepte nonnulli procerum aulicorum *quatuor* constituunt *genera:*

alii naturalium splendore fulgent, gratia principis intimiore destituti: alii gratiosissimi apud principem, nullis tamen honoribus funguntur: alii honoribus quam gratia validiores, alii denique & gratia florent, & negotiis admoventur.

§. XXXVII.

Primi ordinis proceres, non tam prodesse, quam aliquando nocere possunt. Colendi itaque sunt, saltem eousque ne noceant. Sed secundi ordinis procerum gratia omni modo captanda est, cum multiplici ratione, merita nostra apud principem commemorando, errata nostra excusando, aduersus aliorum iniurias protegendo, nobis prodesse possunt. Tertium procerum genus apud eos maxime reperitur principes, qui voluptatibus dediti, publicarum rerum incurioſi, praecipuo ex ministris summam fere rerum concredere solent. Et horum gratiam studiosius, quam ipsius dominantis, quaerere solent. Quod si principes ipsi negotia publica curent, magna opus cautione, ne ministrum colendo principem offendas, aut ministrum negligendo eum contra te irrites. Tandem qui & gratia principis valent, & rerum administrationi praesunt, pari fere cum principe honore colendi sunt, cum hisce inuitis, nemo feliciter ad ciuilium rerum tractationem eniti possit.

§. XXXVIII.

§. XXXVIII.

Tandem & quae ratio sit *inimicorum tela* in aula vitaque ciuili declinandi, paucis addendum est. Nimirum illorum inimicitia, a quibus tua vnice fere fortuna pendet, vt & omnium aulae procerum, cum difficultates quae superari nequeant, tibi obiicere possint, summo studio euitanda, cum summa stultitia esset, hisce inuitis aut renitentibus, fauentem sibi aulae fortunam polliceri. Quin inter prudentiae aulicae regulas haud postrema est, neminem temere esse offendendum, cum nemo facile adeo omnium virium expers sit, vt nocere nequeat. Interim cum saltem illorum, qui infra proceres positi sunt, inimicitias euitare difficile sit, a prudentia aulica rursus remedia petenda sunt.

§. XXXIX.

Nimirum odii, quo nos alii prosequuntur, causa aut in nobis, aut in iis, quorum partes sequimur, posita est. Si posterius est, odium non adeo erit vehemens, interim prudentiae erit, vnam partem ita sequi, ne alteram nimis offendamus, aut iniuriis nec necessariis, nec profuturis, irritemus. Iuuabit enim clanculum, aut sine proditionis aut perfidiae crimine, quosdam, qui alteram partem sequuntur, nobis conciliare. Si odii causa in nobis posita sit, quatuor eius fontes esse possunt: aut enim

ipſi alios laeſimus, aut *alii nos* laeſerunt, aut *invidia* alios vrit, aut denique *aemulatio* vexat.

§. XL.

Quod ad *primum fontem* attinet, omnino tutius & ſapientius eſt, neminem, praeſertim ſi potentior ſit, laedere. Si autem *laeſimus*, nihil nobis intermittendum eſt, quo iterum placetur, nec vllum ſatisfactionis genus temere detrectandum. Poenitentiae ſignificatio, ſubmiſſio, & quae cetero quin a laedentibus exigi ſolent, ad animum laeſi placandum, magnam vtique vim habent. Aſt ſi *laeſi* fuerimus, maiori fere artificio opus eſt. Namque illi, qui nos laeſerunt, ſemper deinde ſibi timent, ſibique a nobis cauent, nunquam fidunt. Ita enim eſt plerorumque indoles: quos laeſerunt, oderunt. Ergo prudentiae erit, iniurias, quantum fieri poteſt, diſſimulare, ad reconciliationem ſe promptum praebere & nihil non agere, vt vindictae metum illis adimamus. Nihil vero imprudentius, quam minas ſpargere, aut in vltionem & implacabile odium exardeſcere, cum ita & aliorum odia ac inimicitias augeri neceſſe ſit.

§. XLI.

Vt *inuidiam* euitemus, proderit inuidentibus oſtendere bonum, quod ipſi expetunt, ſi in noſtra poteſtate ſit, ad ipſorum quoque decus ac commodum facturum, amicitiam illorum quouis modo ambire, faſtum, ſplendorem nimium,

mium, iactantiam, & quicquid inuidiam aliorum excitare & augere potest, summo euitare studio. Tandem *aemulatio* ita declinari aut emolliri poterit, si ea, quae potentior, aut potentioris patrocinio fultus, expetit, non desideremus, si consilia nostra tegamus, si eos, quos aemulatio afflauit, veneratione deliniamus, eorum spem ad altiora erigamus, id contra deprimamus, quod nos expetimus &c.

§. XLII.

Sed cumprimis iuuat *artes aulicorum*, quibus ad alios opprimendos vti solent, bene cognitas exploratasque habere, cum eo melius eiusmodi tela declinari, aut in ipsos auctores retorqueri queant. Praecipuae autem sequentes sunt: vt vel sub honoris specie, vel alia ratione ab aula amoueatur, si facilius sit absentem quam praesentem opprimere; eadem arte, si qui in prouinciis magna auctoritate pollent, in aulam reuocari solent, vt eo tutius in eos grassari liceat; item vt principi inuisi suspectique reddantur, idque vel calumniis, vel fictis laudibus.

§. XLIII.

Et ad calumnias quidem quod attinet, iam fere in disciplinam calumniandi ars abiit, adeo frequens est. Nimirum vt calumniis a principe credatur, literas fictas, & alia calumniarum firmamenta adhibere valde solenne est. Inter ipsos vero calumniandi modos is maxime

eminet, quo aliquem de dicto accusant, quod in se verum, adeoque principem eo magis irritare aptum est, licet accusato nunquam tale quid in mentem venerit. Laudes vero hunc in finem vsurpantur, vt aut princeps, aut proceres ad inuidiam, aemulationem, odiumque adeo concitentur: & ita innocenti paretur pernicies. Vltimus denique modus alium opprimendi, vis est, quem eo rarius vsurpant, quo manifestior est iniuria, & quod hanc sequitur, periculum.

§. XLIV.

Hisce artibus vt rite obuiam eatur, sequentia sunt obseruanda: defectus, qui nobis obiiciuntur, si iisdem laboremus, tollendi, emendandi, aliisque virtutibus pensandi sunt: non temere ab aula aut a latere principis discedendum, ne obtrectatores absentia nostra abutantur: amici quidam sinceri comparandi, qui nos absentes defendant, & calumnias nobis detegant: si detectae fuerint, nihil intermittendum, quo innocentia nostra omnibus manifesta reddatur. Interim magna sapientiae pars est, tepescentem principis affectum statim odorari, vt causa eius explorata, statim malo imminenti obuiam iri possit.

§. XLV.

Vt autem multi aliorum obtrectationibus praecipites dantur, ita nonnulli suis vitiis principum odium sibi attrahunt, *iactantia* scilicet

nimia

nimia libertate & familiaritate, superbia, vanitate, auaritia, perfidia, conspiratione, discordiarum excitatione, secretorum proditione, ambiguorum & periculosorum consiliorum suppeditatione, gratiae principalis ostentatione, &c.

§. XLVI.

Quod si princeps *mutetur*, difficile est aulico in magna dignitate constituto, locum suum tueri, interim si ad prudentiae regulas mores suos componat, & hic fructum eius vberrimum percipiet. Si vero fortunae inconstantiam aliquis experiri cogatur, quod plerisque contingit, prudentiae erit, se ipsum imminenti periculo subducere, deponere personam, & ad priuatam viuendi conditionem redire: quam quidem homo sapiens, & emendatae voluntatis lubentissime amplectetur, & non minori constantia iratam fortunam feret, quam fauentem ridentemque tulit.

S. D. G.

SERIES PARTIVM ET CAPITVM.

I.

Philosophiae practicae pars prima de ratione perueniendi ad summam felicitatem.

Cap. I. de natura & indole tum philosophiae practicae, tum maxime ethicae. pag. 3
Cap. II. de natura hominis.
Sect. I. de prima & praecipua hominis parte, quam mentem vocant, eiusque facultatibus. 14
Sect. II. de media hominis parte, seu mente vna cum corpore agente, & facultatibus hinc resultantibus. 29
Sect. III. de corpore, eiusque partibus, vt & rebus extra hominem positis, quae ad mores aliquid conferunt. 62
Cap. III. de morbis mentis humanae, cumprimis voluntatis. 86
Cap. IV. de sanitate mentis humanae, cumprimis voluntatis, siue de summa hominis felicitate. 125
Cap. V. de signis, ex quibus latentes hominum mores & propensiones cognosci possunt. 157

Cap.

Cap. VI. de remediis morborum, quibus mens cumprimis voluntas laborat, siue de mediis summam felicitatem consequendi. 174

II.

Philosophiae practicae

pars secunda,

de officiis hominum, gentiumque integrarum, ad legem naturae componendis.

Cap. I. de natura & indole iurisprudentiae naturalis & gentium. 201
Cap. II. de actionibus hominum prout directionis cuiusdam sunt capaces. 208
Cap. III. de actionum humanarum imperfectione, indeque orta directionis necessitate. 224
Cap. IV. de perfectione actionum humanarum, seu conuenientia cum legibus naturae.
Sect. I. de lege naturali generatim, vt & primo iuris naturalis principio. 242
Sect. II. de officiis hominis erga Deum. 252
Sect. III. de officiis hominis erga se ipsum. 259
Sect. IV. de officiis hominis erga alios & quidem absolutis, quae obligationem perfectam habent. 267
Sect. V. de officiis gentium erga gentes absolutis, quae obligationem perfectam habent. 278
Sect. VI. de officiis erga alios hypotheticis. 290
Sect. VII. de officiis gentium erga gentes hypotheticis. 309

Sect.

Sect. VIII. de officiis hominis erga alios, quae obligationem imperfectam habent. 315
Sect. IX. de officiis gentis erga gentem, quae obligationem imperfectam habent. 318
Sect. X. de officiis coniugum. 327
Sect. XI. de officiis parentum & liberorum. 333
Sect. XII. de officiis dominorum & seruorum, & aliis societatibus minoribus. 339
Sect. XIII. de officiis summorum imperantium & ciuium 344
Cap. V. de mediis, quibus ad obseruandas leges homines inducuntur.
Sect. I. de poena tum diuina tum humana. 369
Sect. II. de bello in genere, speciatim de causis belli. 377
Sect. III. de variis belli speciebus, cumprimis de repressaliis. 385
Sect. IV. de iis quae bellum antecedunt. 391
Sect. V. de iis quae bellum comitantur. 397
Sect. VI. de iis quae bellum consequuntur, siue de effectibus bellicis, itemque de iis qui in bello medii sunt. 402
Sect. VII. de pactis bellicis, vt & de pace. 422

III.

Philosophiae practicae
pars tertia.

de actionibus hominum singulorum, & integrarum societatum, ad prudentiae leges dirigendis.

Cap. I. de natura & indole prudentiae ciuilis. 435
Cap. II. de variis hominum statibus. 440

Cap. III.

Cap. III. de incommodis, quae homines in omnibus ſtatibus premunt. 449
Cap. IV. de vera cuiuslibet ſtatus felicitate. 460
Cap. V. de mediis ſtatum conſeruandi.
Sect. I. de mediis cuiuscunque ſtatum conſervandi ſeu prudentiae ſtatus regulis generatim. 468
Sect. II. de prudentia ſtatus Oeconomici. 478
Sect. III. de prudentia ſtatum reipublicae conſeruandi in genere. 486
Sect. IV. de prudentia ſtatus circa leges & iudicia. 491
Sect. V. de prudentia ſtatus circa poenas & praemia. 496
Sect. VI. de prudentia ſtatus circa miniſtros & magiſtratus inferiores. 501
Sect. VII. de prudentia ſtatus circa aerarium, tributa & vectigalia. 510
Sect. VIII. de prudentia ſtatus circa commercia & rem monetariam. 518
Sect. IX. de prudentia ſtatus circa religionem. 531
Sect. X. de prudentia ſtatus circa foedera & legatos. 536
Sect. XI. de prudentia ſtatus circa bellum & pacem. 548
Sect. XII. de prudentia ſtatum ciuitatis monarchicae, & in ea ſtatum imperantium conſeruandi. 568
Sect. XIII. de prudentia ſtatum ciuitatis ariſtocraticae, & democraticae, & in iis ſtatum imperantium conſeruandi. 587
Sect. XIV. de prudentia aulica. 593

INDEX

INDEX
RERVM ET VERBORVM.

A.

Abstinentiam milites sunt edocendi 556
de Accessione 311
Acquiescentia in diuina voluntate quid 257
Acquisitio rerum ab ipsis hostibus bello acquisitarum 404. Acquisitio rerum cui fiat 405. acquisitionis rerum fundamentum & modi 405
Actio cur alicui imputari queat 217. Actio inuita per violentiam 216. iusta quomodo differat a bona 222. mixta? 216. necessaria quid & quotuplex? 221. Actio vt bona sit, omnes circumstantiae conuenire debent 221
Actiones hominum duplici ratione considerari possunt 435. omnino ad legem naturae dirigi possunt 210. 213. plene & minus plene licitae 221. quaenam imputari queant 217
Actionum humanarum obiecta 249
Addictio in diem 306
Admiratio quid? 90. an cadat in bruta? 91. certo modo vtilis est & salutaris 92. cur affectibus annumerari non debeat 47. cur philosophiae mater dicatur 92. est morbus intellectus 92. hominis quomodo se habeat 91. cur pars felicitatis censeatur, nil admirari, itemque finis philosophiae 93. admirationis obiectum est res insolita 91
Adolescentia quid? 20
Adoptio 337

Adulationis aulicae nomine quid veniat 306
Aemulatio quid? 55. quo pacto declinanda aut emollienda 615
Aequalitas in contractibus seruanda 302. etiam imperantium 313. naturalis non obstat statui herili 340. aequalitatem etiam princeps seruare debet in administratione reipublicae 581
Aequitas quid? 278. naturalis quid? 212
de Aequiuocationibus quid censendum 243
Aerarium quomodo constituendum 512. vnde constituatur 511. quo pacto augeatur 514. augendi modi extraordinarii 513. quo pacto rite conseruandum 515
Aerario quinam praeficiendi 506
Aetates certis annis definiri non possunt 70. 71. quomodo mores mutent 16
Aeternitas Dei 255
Affectus aliorum quo pacto excitandi 198. an imputationem impediant 215. an pro morbis voluntatis habendi 121. cum prudentia aulica e diametro pugnant 399. deriuatiui 52. alios iterum gignunt affectus 56. mentales 28. non sunt confundendi cum inclinationibus 104. nonnulli inter se sunt coniuncti 58. principes quot 51. quidam ratione essentiae sunt indifferentes 122. quidam per se sunt praui 122. quomodo ex propensionibus oriantur 121. quo pacto per virtutem emendentur 154. ratione existentiae in homine non emendato omnes praui sunt 123. semper in bonum aut malum aliquod futurum feruntur 44. sensuales 28. 38 seqq. sunt commotiones voluntatis & actiuae & passiuae 42. quomodo differant a mentalibus 39. quo pacto differant ab affectibus brutorum 40. affectuum causae vel proximae sunt vel remotae 66. causa remota 66. diuisio 51. effectus varii 47. generatio

tio 42. 43. gradus 43. incommoda 51. moderamen voluntate emendata sponte sequitur 189. propria sedes 40. non in intellectu est constituenda 41. sensualium duae classes 39. vsus 50
in Affectibus considerandus terminus a quo & ad quem 44. de affectibus hominum virtuti operantium quid censendum 123
Agnatio quid 343
Amare proprium est voluntatis 100
Ambitio an noceat aulico 598. variat pro statuum diuersitate 116
Ambitioni deditus quo pacto se gerat erga Deum 111 seq. erga se ipsum & alios 112 seq. in statibus 113. ratione decori 113
Ambitionis incommoda sedulo expendenda 183. indoles 110
Amicitia ambitiosi & auari qualis? 115. 116. bonorum cum bonis, summae felicitatis fructus est 156. cum exteris per foedera firmare, ad commerciorum amplitudinem facit 423 seq. voluptuosi qualis? 109
Amnestia ad pacem pertinet 425
Amor quid? 52. amicitiae 141. complacentiae 144. concupiscentiae 140. Dei quid sit? 144. Dei pro diuersa obiectorum conditione diuersa sortitur nomina 145. quomodo excitari queat 256
Amoris diuersi gradus 155. diuini effectus 145. tres species in respectu ad Deum inter se debent esse coniunctae. 142
Amor laudis 56. obedientiae quid? 142. sui abstracte spectatus nullum vitium inuoluit 98. concrete spectatus semper est prauus 100. etiam ad corpus se extendit 98. vitiosus est odium sui 99. vnde pravus fiat? 99

Amor

Amor variat ob accedens iudicium 52. & secundum boni differentiam 33
Ἀγχίνοια quid? 19
Androgyni veri sunt homines 69
Anticipatio Epicuri 253
Antipathia perperam pro affectu habetur 45
Apparatus bellicus 550
Appetitus naturales 23. sensitiui nomine quid veniat? 36. sensitiuus non differt a voluntate 37. habet suos motus 38
Arbitri officium 393
Arcana dominationis non nisi a principe emendato recte adhibentur 576 dominationis quid 570. quaenam? 572. aristocraticae 590. regiae 575. quotuplicia 579. domus quid? 570. quaenam? 585. imperii quid? 580. quaenam? 571. imperii aristocratici aduersus plebem 589. aduersus principatum 588. imperii democratici 591. 592. imperii monarchici quaenam? 577
Arcanorum nomine quid veniat 571
Aristocratia quid? 363
Arma quando capere liceat 392
Armamentarium quomodo constituendum? 551
Artefacta, commercia ampla reddunt 524
Artis nomine quid veniat 22
Astrorum influxus hominem non priuat libertate 26
Assecuratio quid? 306
Asyli ius an competat legatis 289
Athei in republica non sunt tolerandi 334. 354
Atheismus est vitium voluntatis 227 seq.
Attentio, prudentiae pars in quo consistat 153. etiam aulico est necessaria 601
Attributa Dei operatiua 255. Deo cum omnibus creaturis communia 254. Deo cum spiritibus communia 255

Auaritia in varias ſpecies abit 57. Auaritiae incommoda ſedulo ſunt meditanda 183. indoles 114. ob auaritiam hominum introducenda fuere dominia rerum 284
Auarus quo pacto ſe gerat erga Deum 114. erga ſe ipſum & alios 115. in ſtatibus & ratione decori 115. 116
Auctio 306
Audacia 55
Aulicae vitae ſcopus & finis 596. quis ad eum obtinendum ſit idoneus 592. Aulici munera fortunae 599. virtutes voluntatis 601 ſeqq. Aulicorum prudentia 595. 600 ſeqq. quatuor genera 611. Aulicus affectibus imperare debet 599. artes aulicorum probe cognitas habeat 615. decori obſeruantiſſimus eſſe debet 605. quibus dotibus corporis ornatus eſſe debeat 599. quo pacto principi innoteſcere poſſit 610. quo pacto ſe gerere debeat erga principem cholerico temper. gaudentem 607 ſeq. erga melancholico temperam. praeditum 610. erga ſanguineum 609. ſi laeſerit alios, aut ipſe laeſus fuerit, quid agere debeat 614. quid ſi princeps mutetur 617
Αὐτοχειρίας crimine quinam ſint abſoluendi 260
Axiomata generalia de bono 130

B.

Bella ciuilia quo pacto praecaueri poſſint 567. quo pacto componenda 508. qua ratione reipublicae proſint, eandemque deſtruant 488. repraeſentatitia quid? 393. Belli defenſiui limites & conditio 380 ſeq. effectus vnde rite diiudicari queant 403
Belligerantium officia erga medios 422
Belli iuſti & iniuſti diuerſitas quoad imperium in captiuos 409 ſeq. occaſio non negligenda 560. 562. offen-

offensui limites & conditio 381. de bellis inferiorum erga superiores quid censendum 382. in bello quid agendum ibid.

Bellorum causae dubiae 384. causae iustificae & suasoriae 381. causae iustificae iniustae 383. causae speciales, variae 380. ciuilium causae 366 seq. necessitas 371. varietas 386

Bellum quid & vnde 378. an gerere liceat 378. an statim post indictionem inchoandum 396. an vtrinque iustum esse possit 384. cui indicatur 396. iustum quodnam dici queat 382. non temere suscipiendum 560. perfectum & imperfectum quid? 387. publicum & priuatum 356. punitiuum non datur 379. quando licite geratur 379. quando sit eligendum 560. ante bellum quid agendum 550. post bellum quid faciendum 564. Bellum quo pacto finiatur 427. quo pacto iuste geri queat 398. quoque licite suscipitur pro aliis 384. quotuplici ratione iniustum esse queat 382. rite quoque indicendum est 394

Benedictio sacerdotalis quousque necessaria sit ad coniugium 331

Beneficentia quid? 318

Beneficium quid? 317

Beneuolentia quid? 53. principis qua ratione comparanda 610

in Bonis quo pacto quis laedatur 268

Bonitas actionum consistit in puncto 148

Bonorum certi dantur gradus 130. ecclesiasticorum administratio ad principem pertinet 356

Bonum absolute tale 128. actiuum 129. apparens multiplex 130. communionis 129. & malum in affectibus ad nos referri debet 47. indiuiduale 128. passiuum 129. relatiuum 128. verum vnum est 130

Bruta ab homine destrui possunt 295. per se peculiare officiorum humanorum obiectum non constituunt 351

C.

Calamitates externae vnde oriantur & augeantur 124
Calliditas, vitium intellectus 94
Calumniandi modi 615
Capti bello an in seruitutem redigi queant? 408. qui in seruitutem consensere, an effugere possint? 410
Captiui an interfici queant? 399. an vendi possint? 411. redimi & permutari possunt 410. de Captiuorum promissis 432. iura incorporalia an cum imperio acquirantur 409. redemtio legibus ciuil. minus recte prohibetur 410
de Captura ferarum & piscium quid sentiendum 298 seq.
Castitas quid? 267. matrimonialis 332
Causa moralis quotuplici ratione quis esse possit 216
Cerebri constitutio multum confert ad memoriam 60
Ceremonias praescribere summi Imperentis est 355
Charitas distinguitur a iustitia 318
Charitatis officia 318
Cholerici temperamenti mores 67
Cholericum temperamentum vnde oriatur 66
Cibus an inter bona referendus 132
Circulatio sanguinis 65. in quo consistat 153
Circumspectio aulico necessaria 601
Ciuilis societatis incommoda 456
Ciuis quis & quotuplex 367. quo pacto quis esse desinat 367
Ciuitas quid? 345. finem suum obtinere cupiens naturam suam & vires exploratas habere debet 488. quomodo ciuibus & hospitibus compleri queat 525. in ciuitate qualibet duo considerari possunt 570.

Ciuitatis finis quotuplex 345. forma & materia 347. ratio ſtatus 490. ſtructura. 346
Clarigatio quid? 395
Coercitio militum neceſſaria 556
Cogitationum nomine quid veniat 34. vanitas & pravitas vnde? 120
Cognatio quid? 343
Colloquia cur inter gentes inſtituantur 392
Color faciei quale documentum morum praebeat 164
Commeatus ius quousque ſe extendat 430. quem in finem ſit comparandus 551
Commercia vt feliciter procedant, quid faciendum 523. de commerciis maritimis quid ſpeciatim obſervandum 526 ſeq.
Commerciorum directio cui competat 352
Commiſeratio 56
Commoda aliorum quotuplici ratione promoueantur 316
Commodatum 305
Communio quid? & quotuplex? 296. priuatiua an vnquam fuerit 296
Compromiſſum 393
Concilia conuocari a principe poſſunt 355
Conductoris officium 307
Concurſus Numinis non tollit hominis libertatem 26
Congratulatio 56
Coniectura 18
Coniugalis ſocietatis incommoda 436
Coniugia ad morgenaticam an vera ſint coniugia? 331 ſeq. Coniugum officia 332. de conſanguinitatibus quid cenſendum 330
Conſcientia quid & quotuplex 19. 214. ambitioſi 118. auari & voluptatibus dediti 119. Conſcientia cauteriſata quid? 94. certa 20. cur libri, regulae, teſtis nomine veniat 21. hominis virtuti dediti qualis? 152.

dubia & erronea 20. Conſcientiae diuerſitas vnde? 19. erroneae quae ſit obligatio 215. morſus quid? 59. de conſcientiae obligatione regulae 214. quo ſenſu tribuatur vis obligandi 20. Conſcientiae vitia 94
Conſenſus gentium non facit ius gent. 207. quotuplex 271. quo pacto impediatur 271
Conſeruatio ſui quo ordine inſtituenda 260. ad conſeruationem ſui homo obligatus eſt. 259 ſeq.
Conſiliarii principi ſunt neceſſarii 575. quomodo audiendi 575. Conſiliariis facultas libere dicendi ſententiam concedenda 510
Conſiliis quinam miniſtri adhibendi 507. 575
Conſtantiae in ſupprimendis affectibus neceſſitas 185. 188
Conſternatio 54
Conſuetudo an imputationem impediat 216. inter cauſas morborum intellectus & voluntatis refertur 95. 102
Conſultatio quid? 21
Contemptus non eſt affectus 57
Continentia militibus neceſſaria 556
Contractus quid? & quotuplex? 305. ciuium dirigi ab imperante poſſunt 362. oneroſi 305. qui aliquid aleae continent 306. quos tutores imperantium ineunt 313. ſummorum Imperantium 312 ſeq.
Conuentio de redemtionis pretio an reſcindi queat 411
Conuerſatio cum probis ſectanda 187. ex corpore quaenam mentis imbecillitates oriantur 96. in corpore quomodo quis laedatur 268
Corporis conſtitutio multum ad mores hominum confert 102. propenſionibus praebet occaſionem 64. quoque in emendatione vitae habenda eſt ratio 189. ratione corporis quomodo officia humanitatis praeſtentur 316
Corpus non pro animae ergaſtulo habendum 64
Corruptio rerum publ. quo pacto fiat 368

Creatio

Creatio mundi probatur 256
Credulitas morbus intellectus 95
Crimina imperantium virtutum nomine teguntur 236
Culpa quid? 223. quotuplex? 219
Cultui diuino an certum tempus consecrandum sit 258. Cultus Dei erternus in quo consistat 257. generatim in quo consistat 256
Curiositas quid? 57
Custodia militaris principi necessaria 387

D.

Damnum distinguendum a poena proprie sic dicta 375. Damnum quid? 269
Decori necessitas in publicis negotiis 426. obseruantissimus vir politicus esse debet 605. obseruatio cur necessaria 472. regulae 473 seqq.
Decorum quid? 472. in quibus act. us maxime obseruandum? 473. quo pacto ad virtutem spectet 150. variat ratione sexus, aetatis, & aliarum circumstantiarum 475
Decretum 21
Dedignatio 58
Defensio quid? 379. accusato concedenda 358. alia est in statu naturali, alia in ciuili 380. quando inchoari, & quousque continuari possit 381. violenta an sit licita 263. quousque se extendat 264
Deformitas in quo consistat 26. Deformitatis vis quoad mores 76
Dei erga homines quae sit operatio 144. essentia, quo pacto inuestiganda 254 seqq. existentia probatur 253. possessio ab omnibus obtineri potest 138
Deisinus 228
Delectatio cur omnibus affectibus insit 50
Delicta an omnia puniri queant 373. Delictis, non hominibus irascendum 500. in delictis totius mul-

titudinis puniendis, quid facere prudentia iubeat 499. Delictorum grauitas vnde metienda 374. venia an concedi quandoque queat 374. ob delictum alterius an quis puniri queat 375
Demeritum 219
Democratia quid? 363
Depositum quid? 305
Derelictionis signa 302
Desiderium 59
Desperatio quid? 54. contra officium hominis est 263
Deum cole, principium iuris nat. 251
Deuotionis amor 53
Deus an omnino amore concupiscentiae amandus sit 143. diuersimode nobis exhibetur 141. omnia requisita summi boni possidet 136. perenne & aeternum bonum est 138. per se expetendus est 139. solus animam hominis tranquillam reddere potest 137. solus summum bonum est 133. 135. triplici amoris genere complectendus 142. voluntatem sanitati restituit 136
ius Dignitates conferendi soli principi competit 361. ad dignitates homines idonei per gradus euehendi 508
cur Deo imperium in homines competat 243 seq. de Deo varii errores 227
Dignitatum varietas 361
Diligentia aulico necessaria 602. vera virtutis proprietas 146 seq. Diligentiae vsus in vita ciuili 472
Directio aliorum dupliciter instituenda 196
Disciplina militaris in quo consistat 601
Discretio aulico necessaria 601. in quo consistat 153
Dispensatio quid 212. an cadat in leges nat. 245
circa Disputationes quale ius competat summo imperanti 356
Definitio quid? 19

Diuitiae an inter bona referendae 132. hominum voluntates varie mouent 82. pro ſummo bono haberi non poſſunt 134. Diuitiarum quae in mores hominum vis ſit 82
Diuitum mores 83
Diuortium an iuri nat. repugnet 329
Dolor quid? 59
Dolor perperam inter affectus refertur 45. 73
Dolus an pactum irritum reddat 272
circa Dominia rerum quae ſint hominis officia 302
Dominii origo 296 ſeq. requiſita 297. de dominio maris quid ſentiendum 297
Dominium quid? 211. modi dominium acquirendi 298. Dominium a quibus acquiri poſſit 295. eminens quid? 363. quomodo differat ab imperio? 312. quo modo in alios transferatur 300. rerum quid & quotuplex? 296
Dominorum officia 342
Dubitatio 90. cur laudari ſoleat 90
Duces bellici quotuplices 556. militibus exemplum praebeant 563. de Ducis bellici felicitate 568. virtutes 557

E.

Ebrietas an imputationem impediat. 216
Educatio cauſa morborum intellectus & voluntatis 95. 102
Electionis quae ſit ratio 367
Embryones an ſint pro hominibus reputandi 69
an Emendi facultatem alteri genti concedere teneamur 313
Emptio & venditio quid? 306. Emptio ſpei 306
Entia moralia 78. magna in mores & affectus hominum efficacia pollent 78
Equitatus an ſit praeferendus peditatui 551

Erratum ſ. culpa 223
Error, quid? 89. quando pactum irritum reddat 372
Errori quo pacto obuiam eundum 177
Eruditio non conſtituit ſummum bonum 135
Ethica quid? 6. cum theologia morali amice conſpirat 7. cur dicatur pars philoſophiae practicae 7. 8. num recte pro ſcientia habeatur? 2. quo pacto differat a ceteris pract. philoſ. partibus 8
Ethices methodus 13. vſus primarius 191. vſus ſecundarius in aliorum directione 195
Eunuchi veri ſunt homines 69
Examen vitae quotidianum inſtituendum 187
de Execrationibus quid cenſendum 294
Exempla quid apud milites efficiant 556. virtuti deditorum imitanda 187
Exhaeredatio quousque ſe extendat 337
Exiſtimatio an cauſam belli ſubminiſtret 380. intenſiua a quo conferri poſſit 361. non eſt affectus 57. ſimplex quid? & qua ratione imminuatur 361. eam princeps conſeruare debet 579. Exiſtimationem intenſiuam quo pacto gentes acquirant 281. ſimplicem quo pacto gentes amittant 281. ratione exiſtimationis quomodo officia humanitatis praeſtentur 317
Experientia 62
Exploratores alere an liceat 490
Exteros ſedibus pulſos recipere an gentes teneantur 322

F.

Facta quale documentum morum praebeant 120 ſeq.
Facultas exigendi reſtitutionem & ſatisfactionem 220. locomotiua externa 73
Facultates mentis purae 17. Facultatum mixtarum numerus 32. principium 31
Falſiloquium quid? 293

Famae ratio & in bello habenda 562
Famam anteceſſorum princeps conſeruare debet 580.
in Fama quo pacto quis laedatur 269
Fames male inter affectus refertur 45. 73
Familiae vox quotupliciter ſumatur 343
Faſtidium quid? 59
Fati nomine quid veniat 84. Fatum homini libertatem non adimit 26
Fatuus differt a ſtulto 96. quis dicatur 96
Fauor quid? 56. regulae de Fauorabilibus reiiciuntur 277
Federa aequalia & inaequalia quae dicantur 282. an inire liceat cum diuerſae religionis hominibus 283. cum pluribus non facile ſunt ineunda 539. nec cum longe diſtantibus niſi in certis caſibus 539 ſeq. offenſiua non temere percutienda ſunt 546. realia & perſonalia 282. ſi percutiantur per legatos quid obſeruandum 543. in federibus ad tempus aliasque circumſtantias eſt attendendum 544. in federibus quoque ad formam ciuitatis, cum qua ea inimus, eſt reſpiciendum 543. de federibus cum atheis & impiis quid obſeruandum 284. 544. In federibus precipue finis attendendus 545. de federibus quid ex prudentiae praeſcripto, obſeruandum 538. de perpetuis quid cenſendum 544
Federis ſubſcriptio vt recte ſe habeat, opera danda 544
Federum diuiſio 281 ſeq. firmamenta non ſunt negligenda 544. materia qualis eſſe debeat 284. varietas 545
Fedus quid? 281. verbis claris concipiatur 543
Felicitas impiorum ſecuturae vitae documentum eſt 376. ſumma differt a ſummo bono 128. quo pacto acquiratur 176. vera in quo conſiſtat 127. a pauciſſimis intelligitur 461

Felicitas vera singulorum hominum absolute considerationem 462. in certo statu constitutorum 464. rationem ad felicitatem perueniendi reuelatio ostendit 193
Felicitatis summae effectus 145 seq. fons in voluntate quaerendus 127
Fictiones quousque sint licitae 292
Fideiussio 306
Fidelitas quid? 278. religiosa 399
Fides quid? 18
Fides etiam hosti seruanda 423
Fidem in Christum philosophia nescit 11. de fide minorum potestatum in bello 430. de fide tacita 432
Fiducia quid? 54. in Deum 257
Filius an vendi a patre possit 336
Flagitia dominationis 570. 593. aristocraticae 591. democraticae 593. regiae 584
de iure Fluminum quid censendum 361
Fori ecclesiastici constitutio ad principem pertinet 386
Forma reipublicae irregularis s. mixta quid 364. Formae rerum public. accidentales 363
Formositas quid? 76. an inter bona referenda 131. Formositatis vis quoad mores 76
de Fortalitiis quid ex prudentiae praescripto observandum 559
Fortitudo quid? 262. Fortitudinis vsus in vita civili 472
Fortuna quid? 84. 558. aduersa, virtuti deditum non reddit miserum 154
Fortunae suae faber quo sensu quilibet dicatur 84
Fortunati quinam dicantur 84
Fortunatorum mores 85
Fraudes integrarum gentium excusari solent 238
Frugalitas 367
Furor 97

G.

Gaudium animi, summae felicitatis fructus 156
Gloriae vanitas sedulo meditanda 183
Gratiarum actio quid? 257
Gratitudo quid? 56

H.

circa Haeresin quale ius competat principi 355
Herilis societatis fundamentum & limites 340
Hilaritas 59
Homo & ob vitia sua & ob externa incommoda miser est 450. homini bonus potius quam malus 132. in nonnullis est deterioris conditionis quam malus 230 seq. sine lege viuere nequit 210
Homini ipsi imputandum est, si miser maneat 191
Hominis dignitas vnde metienda 64. in hunc mundum introitus 85. partes essentiales 15
Honores an inter bona referendi? 132. an pro honore liceat defensionem suscipere? 264
Honores non possunt pro summo bono haberi 134
Hospitalitas quid? 315
Hostis an non tantum factis, sed & verbis laedi queat 398. ad humanitatis officia cur obligemur 316. etiam gentes obligantur 319
Hostem interficere an & quousque liceat? 399. an vbique liceat? 400
Humilitas quid? 278. 148
Humilitatis vsus in vita ciuili 472
Hypotheca 306

I.

Idololatria quid? 228
Ignauia causa morborum intellectus 95
Ignorantia quid? 89. quotuplex? 215
Ignorantiae qua ratione medela afferatur 177

Imagi-

Imaginandi actus an cogitationes constituant 34
In imaginando mens concurrit & passiue & actiue 32. 33
Imaginatio quid? 32. aliorum quo pacto dirigenda 197. emendata etiam voluntatem emendat 189. ad imaginationis emendationem quae pertineant 188
Imagines fictae interdum affectum excitare possunt 46
Imitatio aliorum corruptionem voluntatis auget 102
Immensitas Dei 255
Immortalitas animae totius philosophiae practicae fundamentum praecipuum 16
Imperandi ratio strictior & seuerior cur magis magisque inualuerit 446
Imperans an ad salutem subditorum aeternam procurandam teneatur 354. diuersimode considerari potest 354. quousque mores subditorum emendare teneatur 467
Imperantes ipsi ad leges suas se componere debent 495. quotuplici ratione ciuitati incommodum afferre possint 490. quousque obligentur in contractibus 313
Imperantibus leges nat. maximopere sunt necessariae 238
Imperantium mores 80. officia 369. status incommoda 454.
ob Imperfectionem non cuncta sunt damnanda 467
Imperii monarchici imperfectio & necessitas 446. particularis acquisitio bellica quo fundamento nitatur 407. paterni limites 335. sedes nunquam remittenda 579. vniuersalis acquisitio bellica quo fundamento nitatur 412. quotuplici ratione fiat 413
Imperium quid? 211. coniugale an naturaliter sit penes maritum? 330. eminens quid? 363. paternum cur praecipue penes patrem sit? 335. quamdiu duret? 336. quis habeat 210. quo modo desinat 367. stricte sic dictum quousque se extendat 359. vniuersale

sale humanitate ac aequitate temperandum 413. vniuersale raro iure belli acquiritur 413
Imprudentia quid? 94
Imputatio actualis quotupliciter fiat 218. ex arbitrio alterius 218. ex gratia 218. efficax & inefficax 218
Imputationis ex lege & arbitrio alterius effectus 220
Impuritates quaeuis illicitae 262
Inceſſus quomodo mores hominis prodat 165. in inceſſu quoque decorum obſeruandum 474
Inclinationum nomine quid veniat 27
Incommoda priuata augentur per incommoda ſtatus ciuilis 456. quae homines in omnibus ſtatibus premunt 449 ſeqq.
Incommodorum horum cauſae vbi quaerendae 457 ſeq.
Incredulitas quid? 94
Independentia Dei 255
Indictio belli eſt duplex 394. bellica in bello defenſiuo ſuperuacanea eſt 395. vnde ſit accerſenda 395
Indictionis bellicae forma 397
Indifferentes actiones 221
Indigenae ratione dignitatum praeferendi peregrinis 504
Indignatio quid? 55
Induciae quid? & quotuplices 428. quo pacto finiantur 42. Induciarum effectus 428. terminus a quo & ad quem 429. tempore quinam actus ſint liciti aut illiciti 429
per Induſtriam ciuium commercia ampliora reddunrur 524
Infantes an in bello interfici queant 399
Inferiorum media rationem ſtatus conſeruandi 485
Infinitas Dei 255
Informatores quinam ſint patri familias adſciſcendi 485
Infortunati, quinam dicantur 85. Infortunatorum mores 85

Infortunium quid? 223
Ingenium quo pacto per voluntatis morbos corrumpatur 120. sumitur vel late vel stricte 35
Ingenii morbi quo pacto per virtutem curentur 154
Ingeniorum diuersitas 35. huius diversitatis causae 36.78
Ingrati animi fructus 236
Ingratitudo an crimen? 318
ex Inhumanitate quae vitia oriantur. 236
Inimicitia quo pacto aulico euitanda 613
Iniuriae requisita 223. illatae reparatio 379
Iniuria imperantium, bellum iustum vocatur 236 seq. ob iniurias leuiores non statim arma corripienda sunt 392
Iniustitiae species 223
Innocentia quid? 278
Innoxiae vtilitatis officia 317
Inquisitio quomodo instituenda 358
Insania quid? 96
Inseruiendi promptitudo aulico maximum ornamentum 603
Intellectus aliorum quo pacto dirigendus 197. determinatio affectum consequitur 48. imbecillitates 89 seqq. morborum causae 95. neutiquam est sedes affectuum 41. operationes 17. non sufficiunt ad summi boni possessionem 139. puri & imaginationis discrimen 33. puri perceptiones nobis sunt obscurae 34. quaenam vis sit 214. quomodo differat a voluntate 23. quomodo sanitati restituendus sit 177. quo pacto per virtutem emendetur 151 sq. Intellectus totus affectibus corrumpitur 48
Intemperantia in appetendis & recusandis honoribus 231. in congerendis & dispensandis opibus 230. in rebus secundis & aduersis ferendis 231. ad Intemperantiam homines propensi sunt 229
de Internunciis conuentionum 273

Interpre-

Interpretatio quid & quotuplex? 274. legis quotuplex 212. restrictiua adhibenda, quando duae leges secum pugnare videntur 277. Interpretationis regulae 276 seq. Interpretatio secundum aequitatem 277. an cadat in legem nat. 245
Inuasores an sint inuiolabiles 249
de Inuentione quid censendum 311
Inuidia quid 56. affectus in se malus est 122. Inuidiam quomodo aulicus euitare queat 614
Ira quid? 55
Irrisio 56
Irritamenta prauarum cupiditatum vitanda 186
Iudici inferiori non facile res magni momenti permittenda 496
Iudicia a quibus iure exerceantur 357. quo pacto sint exercenda 495
Iudiciorum processus 357
Iudicium quid? 22. practicum? 18
Iudicii defectus 90
Iura dominationis quaenam 572. 582. de Iuribus dominationis monitum 581 seq. aristocraticae 590. democraticae 593. Iura maiestatica 352. aequiparantiae 537. quo pacto rite exerceantur 492
an Iurare liceat? 398. de iure & fauore necessitatis 265 seq.
in Iuribus quomodo quis laedatur 268
Iuris bellici limites ex fine belli metiendi 398
Iuris gentium finis quis? 205
Iuris nat. quotuplici ratione aliquid esse dicatur 246
Iurisprudentia naturalis quid? 202. an detur? 202. Ethicam semper supponit 12. & gent. quomodo differat a ceteris philos. pract. partibus 207. quaenam officia complectatur 5. Iurisprudentiae nat. finis duplex 204. finis secundarius interdum sufficit

ficit 204. in officiis integr. gent. tantum intenditur 205. fundamentum s. nat. & gent. dignitas 207
Ius emphyteuticum quid? 299. feciale quid? 394. gentium a iure nat. distinctum non datur 205 seq.
Ius in res alterius quo pacto acquiratur 299
Iusiurandum quid? 293. an nouam obligationem progignat 294. an remitti possit a summo imperante 295. quo pacto sermoni det firmamentum 293. ad iusiurandum requiritur intentio 294
in Iureiurando Deus non vt testis sed vt iudex consideratur 293. de iureiurando per idola concepto quid censendum 293
Iureiurandorum diuersitas 295
Iurisiurandi finis 295
Ius Naturae quid? 246. perfectum & imperfectum vnde dependeat 221
Iustitia actionum in quo consistat 222
Iustitia aulicorum maximum ornamentum est 603. commutatiua & distributiua 309. correctrice cur opus sit 147 seq. expletrix & attributrix quid? 222. vindicatiua 373
Iustitiae diuisio 222. expletricis diuisio 222 seq.
Iuuenes in contubernium magnorum virorum adsciscere laudabile est 508. quibus officiis adhiberi debeant 505
Iuuentus quid? 70
Iuuenum mores 71

L.

neminem Laedendum esse 268. quotuplici ratione gens gentem laedere possit 268. ad laedendos alios, homines proni sunt 232
Laedentium & laesorum officia 270
Laesio alterius quotuplici ratione fiat 268. ad laesionem non requiritur vt aliquis eam sentiat 325

Laetitia 54
Latitudo moralis an detur? 224
Latronibus quousque ſit ſeruanda fides 424
Laudis vis in mores hominum 82
Legati an ſemper ſint admittendi? 287. etiam eximuntur a repreſſaliis 390. quinam ſint inuiolabiles 286. circa legatorum receptionem & admiſſionem quid obſeruandum 546 ſeq.
Legatorum virtutes, indoles, & conditio, quales eſſe debeant 547 ſeq.
circa Legatos ad alios mittendos, quae leges ſint obſeruandae 547
Legatos violari Imperantes nolunt, ſed eos violare relegioni ſibi non ducunt 237
Legatus admiſſus quousque ſit inuiolabilis 287. ad tertium miſſus, an in territorio hoſtis ſit inuiolabilis 288. an famulos ſuos delinquentes punire queat 289. quotuplici ratione laedatur 287. ſi deliquerit, an puniri poſſit 288
Leges ciuiles ferre ſummi Imperantis eſt 356. quo pacto ſubueniant naturalibus 357. diuinae quousque cedant neceſſitati 26. fundamentales quid? 350. naturales non dantur ſine Deo 244. eas Deus dare voluit 244. gentibus integris maximopere ſunt neceſſariae 238. inueſtigantur per certum cognoſcendi principium 246. nonnunquam etiam ciuiles vocantur 357. quomodo differant a poſitiuis 245
Leges non ſaepius mutandae 494. diuinae particul. quem vſum hodie habeant 213. quo pacto ferendae 492. tum probis tum improbis proſunt ibid.
Legibus ciuilibus quousque ſit obtemperandum 357
Legis cauſa impulſiua & promulgatio 211. 212. ciuilis requiſita 357. nat. promulgatio 244. nat. auctor Deus 243. obiectum 245

Lex quid? 210. charitatis 222. commissoria 306. naturalis quid? 243. nulla datur, quae non sit lata a superiore 207. perfecta & imperfecta 212. positiua vniuersalis & particularis 213. sine lege homines viuere non possunt 226
Liberalitas quid? 318
Liberorum officia 339. actus an omnes imperio paterno subsint 336
Libertas quid? 211. hominis non tollitur per concursum Dei 25 seq. quo sensu hominis voluntati tribui queat 24. summae felicitatis fructus 156
Libertate sublata an poenae & praemia locum habeant 25
Libidini hominum per matrimonium obuiam itum 239
Liquorum varia genera in corpore humano 65
Lites quo pacto inter gentes componendae sint 393
Libri qui ad virtutem excitant legendi 187
Locantium officia 307
Locatio & conductio 306
Loci in bello diligenter ratio habenda 563
Locorum quoad mores efficacia 77
Loquela in quo consistat 73
Lotaria 306
Lucta carnis & spiritus 38
Luxuriae rerum pretium & commercia originem debent 234

M.

Machiauelliſmus 459
Macula 219
Magia 228
Magistratus quid? 359. quinam sint eligendi 502. quomodo eligendi 508. quot eligendi 507
Magistratibus quanta sit concedenda auctoritas, & quo pacto illis conseruanda 509
Maiestas quid? 347

contra Mala inueterata sensim procedendum 500
Mali originem philosophia ignorat 191
Mandatum quid? 305. 431. si quis fuerit transgressus, quid iuris? 278
Mansuetudo 278. falsa 233
Mares an gaudeant praerogatiua prae feminis 69
Maritus quinam felix dicendus 462
Mater plus confert ad generationem quam pater 85
Materia substrata in interpretatione sedulo obseruanda 277
Matrimonii legibus cur opus fuerit 239. necessitas 329
Matrimoniorum libertas 323. effectus ciuiles 331. obligatio quando cesset 328
ad Matrimonium ineundum obligamur 328. absoluitur consensu 329. secundum leges nat. quid? 328. quo pacto se habeat secundum leges posit. vniuers. 331 seq.
Media illicita plus nocent quam prosunt 481. rite adhibenda sunt prudentiae ciuilis studioso 476
Medicina voluntatis an praemittenda medicinae intellectus? 196
Mediorum officia erga belligerantes 421
Melancholici temperamenti mores 67
Melancholicum temp. vnde oriatur 66
pro Membris an liceat defensionem suscipere 264
Membrorum quorundam positus singularis affectum consequitur 49
Memoriae sensualis natura 59. 60. in memoria mens nostra se habet aut passiue 60. aut actiue 61
Mendacium quid? 292
Mens corpore longe praestantior 64. hominis immaterialis & immortalis 15 seq. circa mentem officia hominis 260
Mentis facultates 16 seq. ratione mentis quomodo officia humanitatis praestentur 316
Mercatoribus vt suppetat pecunia, quid faciendum 522

Mercatorum conueniens multitudo requiritur, vt commercia floreant 520. quomodo acquiri possit 521
Mercatura an deceat imperantes 513
Merces quid? 219
Merces duplici modo nobis submini strantur 523. pro re turpi data, an repeti queat 273
Mercibus quae tantum ad luxuriam faciunt, grauiora vectigalia imponenda 517. de mercium ad alias gentes exportatione quid obseruandum 526
Mercium conueniens adfluxus ad commerciorum amplitudinem requiritur 522. prompta distractio quo pacto promoueatur 525. transitus quousque denegari queat 321
Meritum quid? eiusque requisita 218
Methodus dirigendi intentionem 222
Metus quid? 54
Metus iniustus ex potentia vicini bellum facit iniustum 383. quo sensu pactum irritum reddat 272
Milites an & quousque aliquid in bello acquirere possint 405 seq. quotuplices 551. subsidiarii 553
Militis boni notae 554
Militum delectus quo pacto instituendus 553 seqq.
de Militia mercenaria 552 seq.
Ministri an & quousque status sui rationem habere queant 595
Ministris quanta sit concedenda auctoritas 509. quanta concedenda potestas 360
Ministri super quibus rebus paciſci queant 431
Ministrorum electio sorte nonnunquam temperanda 508. indolem & temperam. imperans probe perspectum habere debet 505 seq.
Ministros ecclesiae idoneos constituere summi imperantis est 355
Miseriae humanae causa in ipso homine quaerenda 88
Miseria ex vitiis resultans sedulo expendenda 180

Miseria hominis per varios status haud raro augetur 451. mentis non emendatae 123. augetur per conscientiae terrores 124
Modestia quid? 267. aulico necessaria 602
Modestiae vsus in vita ciuili 472. a modestia alieni sunt homines 231
Modi acquirendi Iuris Gentium quinam dicantur 310
Monarchia quid? 363. ceteris formis accident. praeferenda 363
Monarchicum imperium quo pacto acquiratur 364. de statu monarchico quid obseruandum 573
Monarchismus quid? 459. saepe sub religionis specie tegitur 460
Monopolia an sint licita 307. integrarum gent. quousque sint licita 314. an sint concedenda 362. 520
Montes pietatis aerarium augent 513
Moralitas auctionum vnde? 221
a Morbo certa pendet mentis dispositio 75
Morborum mentis causam philosophia ignorat 11. voluntatis causae 102
Morbus mentis quid? 89. corporis quid? 75
Mores quid? 27. 189. aliorum exploratos habere debet prudentiae ciuilis studiosus 476. latitantes difficulter cognosci possunt 159. cognoscuntur tamen ex signis 160. quoad singula vitae genera variant 87. sunt vel boni vel mali 159
Mors an inter bona aut mala referenda 131
Mortem non timet virtuti deditus 155
Morum diuersitas ratione aetatis 70
Motus certi in corpore affectus praecedunt 42. faciei quo modo mores hominum prodant 164. praui supprimendi sunt 185. vitales 69. voluntatis suos habent gradus 43

Mutatio rerumpublicarum quo pacto fiat 368
Mutuum quid? 306
in Mutuo quaenam officia sint obseruanda 307

N.

Naturae beneficia quandoque per artem corrigenda sunt 513
Necessitas moralis quid? 211
Neutralitas quid & quotuplex? 420
ad Neutralitatem quis cogi possit? 421
Nobilium in magistratibus eligendis praecipue est habenda ratio 502
Nobilium mores 79
Notitia sui ipsius commendatur 179. quo pacto rite instituenda 179. sui ipsius & aulicorum aulico maximopere necessaria 606 seq.
Notitiam principis habere debet aulicus 607
Nummi inuentor 307. ferrati quem in finem comparati 529. valor rite definiendus 528. circa rei nummariae conseruationem & emendationem quid obseruandum 530 seq.
Nummo cur signum & nomen imperantis, loci &c. imprimendum 528. 529
Nummus quomodo conficiendus 529. quomodo comparatus esse debeat, vt inseruiat commerciis 527

O.

Obedientia, verae virtutis proprietas 147
Obligatio quid? 219. imperfecta quandoque mutatur in perfectam 315. legis pro conscientiae diuersitate diuersimode se exerit 214
Obligationem quis recipere possit 211
Obligationes contractuum quo pacto soluantur 308
Obliuio quid? 60. non in nostra posita est potestate 91
Obscuritas verborum quo pacto tollatur 275
Obsequiositas matrimonialis 332

Obsequium liberorum vnde fluat? 335
Obsidentium & obsessorum officium 564
Obsides ad firmamentum pacis pertinent 427. quando liberentur 428
Obstacula finis prudentiae studioso remouenda sunt 476. quae ab aliis hominibus oriuntur quomodo remouenda 477. quomodo ea quae proueniunt ab ipsius negotii natura 478
Obstaculorum varietas 476 seq.
Occasioni inseruiendum 478
Occupatio quid & quotuplex 298. quo sensu dicatur iuris gent. 310
Occupationis iuris gent. species 312
Ochlocratia quid? 364. regulae de odiosis reiiciuntur 278
Odium 52. multiplex 53
Oeconomica prudentia 6. quomodo differat ab ethica 9
Oeconomicae prudentiae finis 480. quibus mediis obtineatur 480
Oeconomici status obstacula quo pacto remouenda 487 seq.
Officia erga alios quotuplicia 268. hominum in statu viuentium ex fine metienda 328. hypothetica 291. media non sunt virtutes 203. non tamen in iurisprud. nat. neglig. 203. perfecta & imperfecta 203. publica vt sint perpetua, cum expediat 510. vendere imprudentiae est 509
ab Officiis publicis nemo temere excludendus 502
in Officiis vel honestas spectatur vel vtilitas 5
Officium quid 203. sumitur interdum pro actionibus, quae non fluunt ex virtute 149
Oligarchia quid? 364
Olla fortunae 306
de Operationibus Dei quid censendum 255
Opinio quid? 18

Opinionis ſpecies 18
ratione Opum quomodo officia humanitatis praeſtentur 316
Ordo a militibus obſeruandus 556
Organorum dilatatio & contractio affectum conſequuntur 49
Ὄρμη vltimus affectuum gradus 44

P.

Pacem ſoli imperantes inire poſſunt 425
Pacis conditiones & interpretatio 426. firmamenta 427
Pacta adiecta 306. cur habeant vim obligandi 271. quando ſine perfidia violare liceat 425
Pacta ſeruanda eſſe 270 ſeq. ad pacta violanda homines procliues ſunt 233
Pactorum conditiones quotuplices 273. Interpretatio 274. materia debet eſſe poſſibilis 272. violatio in imperantibus prudentia dicitur 237
Pactum quid? 271. antichriſtos 306
Parentum conſenſus an ſit neceſſarius ad liberorum matrimonia 338. felicitas in quo conſiſtat 462. officia 338
Παρρησία politico neceſſaria 605
Partium conformatio an mores arguat 166
Paſtu quomodo vtendum 261
Paterfamilias quinam felix dicendus 462. ſi paterfamilias plures ſuſtineat perſonas, quid obſeruandum 484
Patientia quid 267. aulico neceſſaria 607 ſeq.
Patientiae vſus in vita ciuili 472
Patriciis quomodo in ſtatu monarchico obuiam ſit eundum 578
Patrisfamilias requiſita & indoles 481 ſeqq.
Pauperes non omnino ab officiis & dignitatibus arcendi ſunt 503
Pauperum mores 83

Pax quid? 425. quotuplici modo rumpatur 426
Pecunia belli neruus 551
Perceptionis imbecillitates 89
Percussores an mittere liceat in hostem 400
Peregrinis non facile aditus ad honores concedendus 504
Pertinacia a quibusdam pro vitio cardinali habetur 104
Phantasia hominis virtuti dediti, qualis 154. in affectibus corrumpitur 48
Phantasiae corruptio in quo consistat 119. 120. imbecillitates a morbis voluntatis augentur 120
Philautiae rectae requisita 97
Philautia praua praecipuus voluntatis morbus 97. 100. 101. fons omnium vitiorum moralium 101. hominem tranquillum esse non sinit 101. homini non est naturalis 101
Philosophia in multis imperfecta est 191. hominis cum Deo coniunctionem non adsequitur 192. ignorat modum placandi Deum iratum 192. practica quid? & eius partes 4. 5. non pugnat cum theologia morali 9. quo pacto ab eadem differat? 10
Phlegmatici temperamenti mores 68
Physiognomi quot modis mores hominum latentes colligant 163
Pietas quid, & quotuplex? 258. aulico necessaria 602. sine pietate nulla est prudentia 602
Pietatis proprietates 258
Pignus quid 306. an possit praescriptione acquiri 428
Piratis etiam seruanda fides 424
Piscationis ius cur competat summo imperanti 360
Plebeiorum mores 79
Plebi quomodo in statu aristocratico obuiam sit eundum 589. quomodo sit adimenda voluntas & facultas statum monarchicum mutandi 577 seq.

Poena quid 372. cur dicatur malum passionis 372. an exigi possit ab vniuersitate 375. capitalis si sine periculo exigi nequeat, quid factu opus 497 seq. iuris naturae quotuplex? 376
Poenae causa efficiens 373. legibus sunt definiendae 498. medicinam imitari debent 500. necessario ab imperante infliguntur 373. paulo grauiores indicandae 499
Poenam mitigandi facultas magistratibus inferior. neutiquam concedenda 499
Poenarum finis duplex 373. necessitas 371. in poenis magna adhibenda cautio 497. in poenis ciuilibus ad vtilitatem reipublicae est respiciendum 358. non omnes actus praui subditorum puniri possunt 358
Poenitentia quid? 59
Politicae vox diuersimode accipitur 437. architectonicae propria sedes 438
Politica quomodo differat ab Ethica? 9. Ethicam semper supponit 12. per politicam quid vulgo intelligatur 436
Politices nomine quid nobis veniat 438. obiectum & finis 439
Politicorum indoles naturalis, qualis esse debeat 592 seq.
Polygamia an iuri nat. repugnet? 329. etiam legibus diuin. posit. vniu. repugnat 331
Postliminium quid & quotuplex? 415
Postliminii omnes sunt capaces 416
Postliminio quaenam non egeant 419. qui reuertuntur quidnam recuperent 415 seq.
Potentes quinam dicantur 81
Potentium & minus potentium mores 81
Potestas quid? 349. quotuplex? 211
Potus an inter bona referendus 132
Praecedentia summorum imperantium 281

de

de Praediorum publicorum venditione & elocatione quid censendum 514
Praeiudicia practica exuenda sunt 128 seq. quo pacto exui queant 178
Praeiudiciorum scaturigo 94. 95
Praeiudicium auctoritatis pernicioſiſſimum 103
Praemia quo pacto prudenter sint conferenda 500 seq.
Praemium quid? eiusque species 219
Praescientia Numinis non infringit hominis libertatem 26
per Praescriptionem an acquiratur imperium 317
Praesumtio quid? 19
Precatio interna 257
Precum conditiones 257
Pretia rerum moribus hominum occasionem praebent 82
Pretii eminentis materia qualis esse debeat 304. vulgaris fundamentum 303
Pretium affectionis 304. a quibus definiatur 304. commune & legitimum 304. conuentum pro captiuis, & ante mortem eorum non solutum, an ab haerede debeatur? 411. rerum in quo consistat 303. cur sit introductum 303. vulgare cur intendatur & remittatur 303
Primogenitorum in successione vbique potior est conditio 366
Princeps auarus quo pacto se gerat 116. quibus virtutibus ornatus esse debeat 577
Principis boni requisita 273 seq. monarchae praesentia in bello an sit necessaria 552. prima cura sit, vt emendet voluntatem 576
Principium iuris nat. quomodo inuestigandum 248 seq. primum cognoscendi pro diuersitate disciplinarum variat 247

Principia actionum 213. iuris nat. tria constituenda sunt 249 seq.
Principii Iuris N. requisita 248
de Priuatorum fide in bello publico 432
Priuatorum imperantes & hostes 420
Priuilegium quid? 212. non facile concedendum 493
Procerum aulicorum amicitia quomodo ambienda 612
Procliuitas ad alios contemnendos 233. perperam iudicandi affectum consequitur 47
Promissio simplex & perfecta quomodo differant a pacto 221
Promulgatio belli 396
Propentio ad mala per actus contrarios imminui potest 185. eminens quo pacto explorari queat 182
Propensiones malae non in omnibus eodem modo se habent 116. cur in quibusdam magis se prodant, in aliis magis lateant 117. an menti soli insint? 106. maxime nocent aulico 598. propensionum humanarum varietas vnde 106. prauarum incommoda serio meditanda 182. in proportione inter poenam & delictum quid obseruandum 358
Proportionem hanc accurate obseruare prudentia iubet 497
Propositum serium vitam emendandi necessarium 182
Proprietas quid 296
de Propugnaculis quid obseruandum 559 seq.
Prouidentia in quo consistat 153. aulico necessaria 601. Dei euincitur 256. diuina etiam in bello se exserit 558
Prouinciarum gubernatores qua indole esse debeant 507
Prouocatio ad alterum iudicem quousque sit licita 357. circa prouocationes quid obseruandum 496
Prudentia quid denotet 153. quomodo acquiri possit 178 bellica praecipua prudentiae ciuilis pars est 550

Prudentiae partes 153. praecepta generalia 469. 470. 476. ſpecies 6. Status nexus cum Ethica & Iurispr. 440. obiectum & finis 439
Prudentia ſtatus quid? 436. in integris ſocietatibus 470
Pſeudographema 93
Pudor quid? 57
Pueritia quando incipiat & deſinat 70
Puerorum mores 70
Pugna non temere ſubeunda 562. rationis & appetitus ſenſitiui 37. ſedulo diſtinguenda a lucta carnis & ſpiritus 38
Puſillanimitas 55

Q.

Qualitates morales 81. actiuae & paſſiuae 211
Quantitas actionum 223 ſeq.
Quantitates morales 81

R.

Rapinae integrarum gentium excuſari ſolent 238
Ratiocinationis imbecillitates 93. variae ſpecies 18. vitia quomodo euitentur 177 ſeq.
Ratio quo ſenſu recta dici queat 10. principium cognoſcendi eſt in philoſophia 10. de ratione legis quid obſeruandum 277
Ratio ſtatus quid? 448. quo pacto negligatur 451 ſeqq. ſpuria in omnibus vitae gener. ſe exerit 458
Reatus quid 219. culpae 219. poenae 220
Rebellio 387
pro Rebus an liceat defenſionem violentam ſuſcipere? 264
Rebus extra nos poſitis nemo niſi emendatae voluntatis rite vti nouit 154
Receptio rerum quousque ſe extendat 418
Recordatio quomodo fiat 61
Reformatio eccleſiae an competat ſummo Imperanti 355

Regalia aequiparantiae & disquiparantiae 352
Regnum patrimoniale & legitimum 365
Reipublicae finis verum bonum esse debet 487. quotuplici ratione fiat bonum apparens 487 seq. quae sit vera felicitas 466
Religio an vna tantum in ciuitate toleranda 534. christiana per vim propagari nequit 354. quoad externa opus habet quadam directione 354. est firmissimum ciuitatis vinculum 532 seq. si statui ciuitatis aduersetur, quid facto opus 535. vera vt dominans sit, opera danda 536. circa religionem falsam quo pacto Imperans se gerere debeat 533
Religionis libertas allicit hospites 525. diuersae homines non facile irritandi sunt 536
Religionum diuersitas si permittenda, quid ex prudentiae praescripto faciendum 534 seq.
Remedia quibus homines ad leges obseruandas compelluntur 370 seq. quae philosophia proponit, ad voluntatis emendationem non sufficiunt 189. ex remediis vitiorum noua orta sunt vitia 234
Reparatio quo pacto fiat 269
Repraesentatio obiecti in affectibus dupliciter fit 46
Repressaliae quid? 387. a quo exercere possint? 388
Repressaliarum effectus 390. iustitia 391. modus & limites 389. obiectum 389. requisita 388
Rerumpublicarum finis specialis quotuplex esse possit 487. irregularium regulae prudentiae 593. morbi 364
Rescripta moratoria caute sunt impertienda 362
Res sacras hostium an & quousque vastare liceat 407
Res externae quale documentum morum submministrent 162 seq. exterorum an iure belli acquirantur 404 seq. extra hominem positae 77. non nisi per accidens malae sunt 132. hostium ab vbique capere liceat 407
Respublica quid? 345
Respublicae quomodo intereant 368

Respublicae ideales 466
Restitutionem gentes per vim exigere possunt 280
Restitutionis conditio in statu naturali & ciuili 381
Restrictiones mentales 293
Reuelatio rite inuestiganda 193
Reuelationis signa 194
Ritus & ceremoniae in federibus non negligendae 544
Robur an inter bona referendum 131

S.

de iure circa Sacra monita 353. iuris circa sacra fundamenta 354. partes 355. ius circa sacra pertinet ad summum imperantem 356
Sacrificia non sunt iuris nat. 258
Sanctitas summorum imperantium quousque se extendat 347 seqq.
Sanguineum temperamentum vnde oriatur 66
Sanguinis motus extraordinarius affectum consequitur 49. natura 65
Sanitas quid? 75. bonis annumeranda 131. corporis non constituit summum bonum 135. a sanitate certa pendet mentis dispositio 75
Satisfactio quid? 59
Scholarum erectio quid faciat ad aerarii augmentum 514
Scientia an inter bona referenda 131. quid sit 18
Scortatio iur. nat. repugnat 262
Scriptura S. sedulo scrutanda 195
Scrupulosa conscientia 21
Securitas quid? 54. vt acquiratur quid opus sit 346
Senectutis gradus 71
Senes quibus officiis adhiberi debeant 505
Senum mores 71
Sensus externi quid? & quot? 73. interni 72. officia circa regimen sensuum externorum 262
Sepulturae nomine quid veniat 325

Sepulura nec iure belli denegari potest 326. pertinet ad officia humanitatis 324. in sepultura signum honoris positum 325
Sermo quid? 291. officia circa sermonem ex fine cognoscuntur 292. officia gentium circa sermonem 310
Sermo firmissimum rationis argumentum 24. in sermone quodnam decorum obseruandum 473
Sermonis finis 291. obiectum quo pacto animum hominis detegat 169. origo 334. 291
Serui quales sint adsciscendi 482. de seruis bello captis 341
Seruitus bellica quousque cadat in feminas, pueros &c. 407. non directe est effectus belli 408. vnde oriatur 407. perfecta & imperfecta 342. poenalis 341
Seruorum officia 342. posteri an ad dominos pertineant 409
Seruus natura quo sensu quis dicatur 340
Sexus praerogatiua 69. diuersitas 69
Signa propensionum causalia 166 seq. moralia 166. naturalia 162. physiognomica 163 seq.
Simulacra imperii 571. democratici & monarchici 593. quam prudentiam requirant 572
Simulacra status aristocratici & democratici 383
Simulatio & dissimulatio 604
Sitis affectibus non est annumeranda 45. 73
Soboles quo pacto educanda 485
Sobrietas 267
Socialitas fons totius iurisprud. nat. esse non potest 250
Socialiter esse viuendum 268. viue: primum principium in officiis erga alios 252
Societas dupliciter considerari potest 479. in societatibus quo pacto se vitia hominum exerant 236
Societatis contractus 306. 308
Socii an ad praedae partem sint admittendi 406

Societatum integrarum incommoda 456. vera felicitas 464
Sociorum ratione potentiae quis instituendus electus 540 seq.
Sodomia iuri nat. repugnat 262
Somnia quid? 74. in somniis cur exhibeantur res praeteritae & futurae 74
Somniorum diuersitas 75. in morum doctrina habenda est ratio 75
Somnus quid? 74
Sophismata tyrannica 586 seq.
Sordities 57
Sors diuisoria 306. per sortem litibus gentium quandoque finis imponi potest 393
Spes quid? 54
Spirituum animalium agitatio causa proxima affectuum 46
Sponsiones quid 285. an in sponsionibus summus imperans obligetur 285
Sponsionis contractus 306
Sponsores quousque obligentur 285
ius Stapulae 321
Statui ciuili quam necessariae sint leges nat. 240
Status nomine quid veniat 79. 441. aduentitii 327. ciuilis 345. de statu coniugali, paterno & herili quid censendum 445
Status externi ob imperfectionem abrogari non possunt 444. 468. integrarum societatum varii 444. quidam a societatibus introducti cum vera hominis felicitate pugnant 444. quo pacto rite conseruari possit 469 seqq. singulorum hominum 442 seq. sui finem quisque exploratum habere debet 469 seq. varii haud raro in vno homine concurrunt 347
Statuum per societates introductorum incommoda 455

Strategemata an sint licita 399
Strategematibus vti prudentiae est 564
Stultus quisnam dicatur 96
Subditorum mores 80
Successio aliter se habet in regno patrimoniali, aliter in regno legitimo 365. Francica & Castellana 366. praeferenda electioni 366. circa successionem imperiorum quae obseruanda sint 365
Successiones ab intestato 390
Successor certus designandus principi in regno monarchico 580
Summum bonum est vltimus hominis finis, non summa felicitas 128. in quibus non consistat 134. quo pacto possideatur 139
Summi boni characteres 133. praestantia & necessitas saepius meditanda 184
Summi imperii auctor Deus est 349. partes 352. subiectum proprium variat 363
Summum imperium quid? 347. ad omnia se extendit 349. an competat inaequaliter federatis 351. interdum diuiditur in partes potentiales 364. in bello vni tantum est committendum 556. per leges fundamentales interdum circumscribitur 350. tantum penes imperantem est, non autem penes populum 350
Summus imperans quousque teneatur ex contractu antecessoris 314
Superstitio quid? 228
Supplices an interfici queant 399
Suspicio 94
Sympathia non est affectus 45
Syncretismus voluptuosis tribuitur 188
Συνείδησις & Συντήρησις quid? 19
Συγκατάθεσις secundus affectuum gradus 43

T.

T.

Temperamentorum diuersitas vnde 66. mixtio 68
Temperamentum aliorum non semper accurate explorari potest 168. causa affectuum remota 46. mores hominum quodammodo prodit 161. per voluntatis emendationem non tollitur 173
Temperanter viue: primum principium iuris nat. in offic. erga se ipsum 251
Temperantia quid? & quotuplex 266
Temperantiae vsus in vita ciuili 473
Temporis vis quoad mores hominum 77
Terror quid? 54. cur ex affectuum numero eiiciatur 45
Testamentum quid? 391. Cur in testamentis solennitates ciuiles sint necessariae 301
Theologiae moralis subiectum 11
Theologia moralis quomodo differat a philos. practica 9. 10
Timor Dei quid? 257
Tituli spurii imperium aut dominium acquirendi 383
de Tortura quid censendum 388
Tranquillitas animi summae felicitatis effectus 155
Transitus militaris quousque denegari queat 320
Translatio iuris est effectus pactorum 222
Trepidatio quid 54
Tributa plurimum faciunt ad augendum aerarium 515. quomodo colligenda 518. ad tributa soluenda quo pacto ciues idonei reddantur 517. in tributis maxime obseruanda est aequalitas 516. a tributis nemo temere eximendus 516 seq. in tributis occasioni etiam inseruiendum 318
Tributorum onus vt ciues minus sentiant quid faciendum 517
Tristitia quid? 54
Triumphi ius 414

Tyrannis quid? 364
Tyrannis etiam seruanda fides 424
Tyrannorum mores 80

V.

Vadimonium 306
Vasallis an competat summum imperium 351
Vectigalia an sint iuris nat. 322. plurimum faciunt ad augendum aerarium 515. in vectigalibus maxime obseruanda aequalitas 516
circa Venationem quid iuris? 311
Venationis ius cur competat principi 60
Vendendi facultatem an alteri genti concedere teneamur? 323
Venditio per auersionem 306
Veneratio quid? 58. Dei quid? 257
Venere quomodo vtendum 261
Veniam delictorum quando imperans impertire possit 358
Veracitas quid? 308. iustitiaria 309
Verba quo pacto mores hominum indicent 169
Verbum Dei praedicare non est summi imperantis 354
Veritas ethica quid? 292. in vestitu quodnam decorum obseruandum 474
Victi cur non gaudeant postliminio 416
Victi quo pacto se gerere debeant 565
Victoria quo pacto vtendum 564 seq.
Victoriae ius 414
Victoris quae circa pacem debeat esse circumspectio 566
Vigilia quid 74
Vires suas quilibet rite aestimet 470. naturae frustra a nonnullis extolluntur 190
Virorum mores 71
Virtus quid? 146

Virtus non est ipsum summum bonum 135. pro temperamenti varietate diuersimode se exerit 173. quomodo differat ab officiis 149. recte habetur pro dono Dei 190. saltem vnica est 149. vera hominem aptum reddit ad statum suum conseruandum 471. vnde diuersa sortiatur nomina 150. virtutes cardinales quot? 150. omnes externae etiam vitae felicitati inseruiunt 472. omnes inseparabiliter sunt connexae 151. quo sensu vitiis deditis tribuantur 109. verae quomodo discernendae a falsis virtutum imaginibus 172

Virtuti dediti in dignitatibus praeferendi sunt ceteris 506

Virtutis verae proprietates 146 seq.

Virtutum homileticarum vsus in vita ciuili 475

Vita corporis sensualis in quo consistat. it. vegetatiua 65

Vita hominis an inter bona referenda 131

Vitia actionum humanarum ex voluntate oriuntur 220. cardinalia 103 seq. oriuntur ex praua philautia 105. tria esse probatur 104 seq. quae per naturam insunt, non confundenda cum iis, quae insunt per consuetudinem 171

Vitiorum indoles 170

Vituperii in mores hominum vis 82

Voluntas quid? 23. aliorum quomodo dirigenda 197. an ad legem flecti possit 215. ciuitatis quomodo per imperantem declaretur 351. quandoque praecedit, quandoque sequitur intellectum 23. quomodo differat ab intellectu 24. semper bonum appetit. 26

Voluntatis actus 27. eliciti & imperati 28. emendatio vnica via ad prudentiam 601. temporis aliquod requirit interuallum 186

Voluntatis morbi 97 seq. sanitas in quo consistat 137. 145
Voluptas animi est consequens summi boni 134. perperam affectibus annumeratur 45. 73
Voluptates corporis non sunt summum bonum 134
Voluptatibus dediti quomodo se gerant erga Deum, seipsos & alios 107 seq. quo pacto se gerant in statibus & ratione decori 110
Voluptatis cupiditas in quo consistat 107. incommoda sedulo meditanda. 182
Vsucapio quid? 301. an etiam rite a gentibus vsurpetur? 312
Vsucapionis fundamentum 301. modus ab imperante determinari potest 303
Vsurpatores an sint inviolabiles? 349
Vxoris bonae indoles 482

Z.

Zelotypia quid? 58

323

W 18

Franckesche Stiftungen zu Halle

Franckesche Stiftungen zu Halle